

EMAKEELE SELTSI
AASTARAAMAT

67
2021

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA
EMAKEELE SELTS

EMAKEELE SELTSI AASTARAAMAT

Peatoimetaja Reili Argus

67
2021

Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus
Tallinn 2022

Emakeele Seltsi aastaraamat 67 (2021) /
The Year Book of the Estonian Mother Tongue Society 67 (2021)

Toimetuskolleegium Riho Grünthal (Helsinki), Cornelius Hasselblatt (Groningen),
Tuomas Huomo (Turku-Tartu), Helle Metslang (Tartu), Karl
Pajusalu (Tartu), Raimo Raag (Uppsala), Kristiina Ross
(Tallinn), Urmas Sutrop (Tartu), Lembit Vaba (Harjumaa),
Jüri Viikberg (Tallinn), Tiit-Rein Viitso (Tartu), Eberhard
Winkler (Göttingen)

Toimetus Reili Argus peatoimetaja
Riina Reinsalu toimetaja

Toimetuse aadress Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn

telefon 644 9331
e-post es@eki.ee

Trükk trükikoda Pakett

ISSN 0206-3735 (trükis)
ISSN 2228-1215 (võrguteavik)

Emakeele Selts on asutatud 1920. aastal
Emakeele Seltsi aastaraamat ilmub 1955. aastast

Emakeele Seltsi aastaraamat on registreeritud andmebaasides:
ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences)
Linguistics and Language Behavior Abstracts (ProQuest)
MLA International Bibliography (Modern Language Association)
Scopus (Elsevier)

Täistekstid veebis:
www.kirj.ee
www.ceeol.com

Emakeele Seltsi aastaraamatu väljaandmist on rahaliselt toetanud
Haridus- ja Teadusministeerium

© Emakeele Selts

SISUKORD

Marri Amon, Leelo Keevallik

Ebalohklause eesti keeles: ühest seni tähelepanuta jäänud lauseliigist.....	7
Pseudo-cleft: on a hitherto undescribed syntactic construction in Estonian	25

Enn Ernits

Eesti-Ingeri asustusnimed 1. Maadest küladeni.....	26
Estonian-Ingrian habitation names 1	47

Helena Lemendik

<i>Siinne töö uurib</i> ehk Kuivõrd ja kuidas näitab end eesti teadusteksti autor	48
“This thesis studies”: To what extent and how do authors of Estonian academic texts show themselves	71

Iris Metsmägi

Paar võimalikku <i>k</i> epenteesijuhtu: <i>kohkuma</i> ja <i>rõhk</i>	72
Two possible cases of epenthesis of <i>k</i> : <i>kohkuma</i> and <i>rõhk</i>	87

Vilja Oja

Mõnest laenatud nimetusest.....	89
Some borrowed nouns.....	98

Renate Pajusalu

Suulise relatiivlause süntaktilisi omadusi	99
Relative clauses in spoken Estonian as a referential device	119

Piia Taremaa, Helen Hint, Maria Reile, Renate Pajusalu

Sise- ja väliskohakäänete kasutus määratlejaga nimisõnafraasides....	120
The use of inner and outer cases in the Estonian noun phrases containing a demonstrative	150

Lembit Vaba

Alternatiivseid etümoloogiaid VIII. <i>ahervare</i> , <i>-vars</i> , <i>kahju</i> , <i>laukama</i> , <i>ruttuma</i> ja (<i>vihma</i>) <i>sagar</i>	151
Alternative etymologies VIII	167

Annika Viht, Ahti Lohk

Kvantitatiivne vaade Uue Testamendi 1630.–1730. aastate tõlgetele.....	169
A quantitative approach to Estonian New Testament translations from the 1630s to the 1730s.....	194

Jüri Viikberg

Kutselised arstijad eesti keeles.....	195
Professional healers in Estonian	210

ÜLEVAADE

Jüri Valge

Sajand Emakeele Seltsi.....	213
-----------------------------	-----

RINGVAADE

Emakeele Seltsi 102. tegevusaasta (2021) (Killu Mei)	223
2021. aastal Emakeele Seltsi üritustel peetud ettekanded (Killu Mei)	231
2021. aastal Emakeele Seltsile saadetud või kingitud kirjandus (Annika Oherde)	235
2021. aastal manala teele läinud Emakeele Seltsi liikmed	236
<i>In memoriam</i> Anni Jürine	237
Emakeele Seltsi juubilarid 2021. aastal	240
Emakeele Seltsi liikmete nimestik seisuga 31.12.2021	243

EBALOHKLAUSE EESTI KEELES: ÜHEST SENI TÄHELEPANUTA JÄÄNUD LAUSELIIGIST

MARRI AMON, LEELO KEEVALLIK

Annotatsioon. Kirjutises vaatleme ebalohklauseste esinemust eesti keeles. Kuigi neid grammatikates ei käsitleta, leidsime näiteid nii suulisest kõnest, eriti avalikust suhtlusest, kui ka tõlkekorpusdest. Funktsionaalselt vastavad need juba kirjeldatud mustritele teistes keeltes: *mis/mida*-algulised konstruktsioonid alustavad pikemaid selgitusi ja uusi teemasid, olles seega eelkõige diskursuse liigendajad ja osalejate tähelepanu (tagasi)tõmbamise vahendid. Kuna ka kõige ohtramalt ebalohklauseid kasutavate keelte (nt prantsuse ja heebrea keele) suulises kasutuses on täheldatud nende rikkalikku vormilist varieerumist, küsime, kas ka eesti keele puhul võiks rääkida juba grammatiseerunud lausetüübist.

Võtmesõnad: üldkeeleteadus, võrdlev keeleteadus, süntaks, vestlusanalüüs, multimodaalne suhtlusanalüüs, fookus

1. Sissejuhatus

Kui hakata eesti keele grammatikatest otsima lausetüüpe, mis sarnaneksid prantsuse keeles esineva süntaktilise vormiga *pseudo-clivée* või inglise keeles esineva vormiga *pseudo-cleft*, siis otsesid vasteid neist ei leia. Küll aga on kirjeldatud *mis/mida*-algulisi relatiivlauseid, mille põhjaks on kogu lause, nt *Ja mis on kõige huvitavam, jõu annabki talle näiline proportsiooniviga samba ja risti omavahelises suhtes* (Erelt 2014: 136). Selline relatiivlausekonstruktsioon sobituks otsitava vormi üldisemasse kasutuspiilt, kuigi ilma koopulata lühema variandina. Meie aga leidsime eestikeelsetest materjalidest ka vormiliselt täielikumaid vasteid, nt liitlauseid, mis algavad *mis/mida*-lausungiga ning on järgneva täpsustava lausungi või nimisõnafaasiga seotud koopulaverbi *on* abil (1, 2).

- (1) **mis on vahva** *on see et* nagu vähemalt mul oli see poolte erinevus [pilaatse treener kehapoolte erinevusest harjutuste tegemisel] (LV)
- (2) **mida mina õpetada ei saa** *on* igasugused diktaadid [muusikaõpetaja oma erialast] (LK)

Need juhtumid vastavad süntaktiliselt igati vormile, mida prantsuse keeles nimetatakse *pseudo-clivée*’ks ja inglise keeles *pseudo-cleft*’iks, aga millel eesti keeles puudub termin. *Cleft*’id on üldiselt keeltes väga levinud ning neid on peetud isegi süntaktilisteks universaalideks (Harris, Campbell 1995: 54). Ka meie lähisugulasest soome keeles on neid kirjeldatud relatiivlause variantidena nii kirjalikus kui ka suulises keelekasutuses (Leino 1982), seejuures mainib ISK (lk 1345) neid kui (*se*) *mikä*-algulisi predikatiivlauseid, küll ainult kõrvalmärkusena. Inglisekeelse mõiste *cleft* vasteks on eesti keeles pakutud *lohklauset* (Erelt jt 2012), millest käesoleva kirjutise tarbeks tuletasime eesliite *pseudo*- eestinduse (*eba*-, *vale*-, *võlts*-, *väär*-) põhjal (Vääri jt 2012) uue termini *ebalohklause*.

Toetudes muude keelte andmetele, otsisime ebalohklause tunnustele vastavaid tarindeid nii suulisest keelest, avalikust kõnest kui ka ilukirjandusest. Et uurida, kas kirjakeeles saavad eesti ja ühe näiteks võetud indo-euroopa keele (prantsuse keele) vormiliselt sarnased tarindid ka funktsionaalselt sarnaselt toimida, tegime kitsama otsingu eesti-prantsuse-eesti tõlkekorpusest. Kirjutises püüame vastata küsimusele, kas eesti keeles saab rääkida ebalohklausest kui mingil määral kinnistunud konstruktsioonist. Lisaks pakume esmase, kvalitatiivse sissevaate küsimusse, mida ebalohklausega keeles tehakse, kirjeldades tarindite lähemat ümbrust temaatilisest ja infostruktuurilisest vaatenurgast ning analüüsides multimodaalse vestlusanalüüsi meetodil põhjalikumalt ühte suulise keele näidet.

2. Materjal ja otsingumeetod

Materjali kogusime eesti-prantsuse paralleelkorpusest (CoPEF), Riigikogu stenogrammidest (2017–2021), Tartu Ülikooli suulise keele korpusest ning Leelo Keevalliku telefonikõnede ja videokorpustest¹. Mõneti eklektiline kogumisviis on õigustatud sellega, et eesmärk oli vaadata, kas kõnealust lausetüüpi üldse eesti keeles esineb. Prantsuse-eesti ja eesti-prantsuse tõlkekorpuses lähtusime prantsuskeelsest märksõnaotsingust (*ce qui*,

¹ Paralleelkorpus on leitav aadressilt <http://corpus.estfra.ee>.

ce que, ce dont) ning tegime ka ilukirjanduse alakorpustes otsingu eesti tarinditega, nagu *mida + pronoomen, mis/kes minu, mis on/oli ... , milles/ millest/millega + pronoomen, mis mulle*, et saada näiteid eesti ilukirjanduses ning prantsuse keelest eesti keelde tõlgitud ilukirjandustekstides esinevate ebalohklauseste kohta. Riigikogu täiskogu istungite stenogrammidest otsisime vastavaid kollokatsioone (*mida ma, mis on, mis mind, milles ma, keda me* jne). Selle piiratud otsinguga saadud tulemused ei peegelda kogu esinemust, sest salvestistega võrdlemisel ilmnnes, et ebalohklauseid esines märksa enam, kuid kirjaliku toimetamise käigus on paljud neist eemaldatud. Seda enam peaksid tulemused kinnitama vastust küsimusele, kas neid üldse esineb. Kõiki leitud näiteid kõrvutasime ka vastava videosalvestise lõiguga ning esitatud näited on uuesti transkribeeritud.

Kasutatud korpused on järgmised:

- 1) eesti-prantsuse tõlkekorpus eesti ilukirjanduse korpus, 3,85 miljonit sõnet, ning prantsuse ilukirjanduse korpus, 4,09 miljonit sõnet (CoPEF);
- 2) Riigikogu täiskogu istungite stenogrammide 2017. aasta algusest 2021. aasta septembrini, u 1703 tunni jagu toimetatud kõnet (RKS);
- 3) Tartu Ülikooli suulise eesti keele korpus, 10,5 tundi videosalvestisi (TK);
- 4) Leelo Keevalliku audiosalvestiste korpus, 11 tundi (LK);
- 5) Anna Vataneni videosalvestiste korpus, 3 tundi (AV);
- 6) Leelo Keevalliku videosalvestiste korpus, 20 tundi (LV).

Olgu siinkohal etteruttavalt toodud ka uuringus käsitletavate esinemisjuhtude arv. Muu hulgas selgub tabelist 1, et ebalohklause kandidaate ei leidunudki väga vähe. Siinne uuring on aga kvalitatiivne ega püüa tuvatada registreervahelisi erinevusi.

Tabel 1. Korpustest leitud ebalohklause kandidaadid ja nende jagunemine eri registrites

Registrid	Juhtumid
Ilukirjandus (CoPEF)	26
Kõned (RKS)	79
Vestlus (TK, LK, AV, LV)	10
Kokku	115

Edasises seletame, mis elemendid võivad eesti keele ebalohklauseid kujundada ja kuidas neid kasutatakse.

3. Ebalohklause struktuur

Skemaatiliselt võib ebalohklause ülesehitust kirjeldada järgmiselt: **A-osa** + *koopula/sideelement* + **B-osa**. A-osaks on relatiivlause või relatiivlauselaadne lause (paksus kirjas), mille põhi on koopulale järgnev B-osa (koopula ja üldisemalt sideelement on kursiivis). Alljärgnevalt on toodud kaks prantsuskeelset näidet, mille B-osas paikneb kas nimisõnafraas või lausung (Riegel jt 1999: 432–433).

(3) **Ce que j'ai acheté**, *c'est* une péniche.

'Mille **ma ostsin**, *on* paatmaja.'

(4) **Ce que je sais**, *c'est qu'*elle est malade.

'Mida **ma tean**, *on see*, *et ta on haige*.'

Tüüpilised ingliskeelsed ebalohklauseid on samuti kas nimisõnafraasi või lausungiga B-osas (Quirk jt 1985: 1387–1389).

(5) **What you need most** *is* a good rest.

'Mida **sa kõige rohkem vajad**, *on* korralik puhkus.'

(6) **What I'm doing** *is* teaching him a lesson.

'Mis **ma teen**, *on* anda talle õppetund.'

Semantiliselt on tarindile iseloomulik see, et lause loogiline sisu ei muutu, kui liitlause asemel väljendada sama mõtet lihtpropositsiooniga (Lambrecht 2001: 4), vrd näite 5 teisendina *You need most a good rest* ja *Kõige rohkem vajad sa korralikku puhkust*. Infostruktuuri mõttes jaguneb tarindi tüüpkuju üsna selgelt kaheks: esimene osalause edastab tagaplaanil olevat või tuntud infot ja esineb tüüpiliselt lausungit alustavate väheinformatiivsete vormelite kujul, teine osalause aga tõstab esile fookustatud elemendi või uue infona esitatud teabe (Biber jt 1999: 962–963).

Keeliti on konstruktsioonid mõnevõrra erinevad. Näiteks inglise *what* vasteks on prantsuse keeles peamiselt kaks sidendit: indefiniitsed relatiivpronoomenid *ce que* (objekt) ja *ce qui* (subjekt), ning rootsi keeles relatiivne liitsidend *det som* 'see mis' (Henricson, Lindström 2020), samas kui heebrea ja itaalia keeles kasutatakse nii isikulisi kui ka mitte-

isikulisi asesõnu (Calabria, De Stefani 2020; Maschler, Fishman 2020). Eesti keeles juhatab A-osa sisse relatiivpronoomen *mis* nimetavas või mõnes muus käändes (sageli osastavas) ja see hõlmab B-osa sisu tervikuna. Ka sideelemendi vormistuses esineb keeliti variatsioone. Prantsuse keeles koosneb sideelement enamasti katafoorsest pronoomenist ja koopula-verbist (*c'est*), kuid pole ka välistatud verb üksi, ilma pronoomenita *ce* (Apothélos, Roubaud 2018), millele vahel lisandub komplementsidend *que*. Verb on tüüpiliselt aja ning kõneviisi osas pea muutumatu (Roubaud 2000: 61). Inglise, rootsi ja itaalia keeles kasutatakse ainult koopula-verbte tegusõnast 'olema', samas kui heebrea keeles on kasutusel vaid pronoomen *ze/hu(hi)* (Maschler, Fishman 2020). Nagu viimase aja uurimustes näidatud, võivad need elemendid kõnekeelses kasutuses ka puududa.

Eesti keeles võib sõltuvalt järgneva komplemendi tüübist leida peamiselt kahte vormistusviisi: kas ainult tegusõna *olema* (näide 2), millele võib järgneda nii nominaalne kui lausungivormis element, või tegusõna *olema* koos katafoorse pronoomeniga *see* ja sidendiga *et* (näited 1 ja 7), millele saab järgneda ainult lausungivormis element.

(7) **Mida ma ütlesin, oli see, et mina ei tee neid otsuseid.** (RKS)

Koopulaverb esineb eestikeelses tarindis eri pöördevormides (*on, oli, olid* jne). Korrelaati *see* kasutatakse üldjuhul markeeritud infostruktuuriga lausetes (Erelt 2017: 675), mille hulka võib liigitada ka ebalohklaused, ja *see* on muu hulgas suhtluses ettepoole vaatav vahend (Keevallik 2011). *Et* on kasutusel komplementlause alustaja ja üldsidendina (Keevallik 2000, 2008; Hennoste 2004). Nii koopula kui ka pronoomeni võib ebalohklause konstruktsioonis ka ära jätta ja kõik sideelemendi osad ei pruugi eesti keeles esineda päris järjestikku (nt *on tegelikult see, on ikkagi see et*, näited 13 ja 15). A-osa on sageli vormelilaadne ning B-osa on kõigis seni uuritud keelte suulises kasutuses väga varieeruv alates nominaalelementidest (näited 2, 3 ja 5) ja komplementlausetest (näited 1, 4 ja 6) kuni pikemate ja keerulisemate mõttearendusteni välja. Kõik eesti keele ebalohklause elemendid on kokkuvõtvalt esitatud tabelis 2.

Tabel 2. Ebalohklause elemendid ja nende kombinatsioone eesti keeles

A-osa	Koo- pula	Pro- noomen	Side- sõna	B-osa (lause või nimisõnafraas)	Näide
mis on vahva	on	see	et	nagu vähemalt ...	1
mida mina õpetada ei saa	on			igasugused diktaadid	2
mida ma ütlesin	oli	see	et	mina ei tee neid otsuseid	7
mida ma küll ütlen	on		et	meie eelnõu lahendab ...	12
mis on uvitav			et	ta küsib ...	14
mis meie õpetaja- uuringutest ju väga hästi välja tuleb				õpetajate enda enese- hinnang on madalam kui ...	16

Lisaks võib võrdluses näiteks prantsuse, itaalia ja rootsi keele grammatikaga tekkida küsimus, kuidas on vaadeldav tarind seotud eesti keeles tavapärase eelasendis relatiivlausega, mis algab vormeliga *see mis / see mida*, aga mis kõigi muude parameetrite poolest toimib analoogselt *mis/ mida*-alguliste ebalohklausestarinditega (8). Niisugused laused jätsime valimist välja, kuna nende esiosad on restriktiivsed ja referentsiaalsed ning neid on eesti keele grammatikas relatiivlausestena kirjeldatud. Peaaegu sama seisukoht on võetud ka soome keele grammatikas, kus sarnaseid konstruktsioone kirjeldatakse ühesainsas märkuses kokkuvõtvalt kui (*se*) *mikä*-algulisi predikatiivlauseid (ISK: 1345). Jätsime välja ka korduva pronominaalse korrelaadiga laused, kuna liigitasime need eelteemaga lahetarindite hulka (ingl *left-dislocation*), nt lause *Mis mulle praeguse süsteemi juures veel ei meeldi, see on väljamaksete süsteem* (RKS), kus pronoomenid *mis* ja *see* on koreferentsiaalsed. Pole aga võimatu, et funktsionaalse ja vormilise sarnasuse põhjal tuleks ka just *see mis*-vorme tulevikus ebalohklausestena käsitleda (vrd nt näide 9, kus A-osas kasutatakse sama *meeldima*-tarindit nagu näites 8).

- (8) *see mis mulle õudsalt meeldib on see et mina saadan üldiselt meile Outlookist ja seal saab tagasi kutsuda* (LK)

Ebalohklause A-osa on ka semantiliselt mõnevõrra eripärane. Keelte põhjal, kus ebalohklauseid on tavalised, on leitud, et A-osas esinevad sageli üldisema semantilise tähendusega verbid, isegi sellisel määral, et A-osi on alust pidada „järgneva tegevuse modaalseks või selle kohta seisukohta võtvaks raamiks” (Hopper, Thompson 2008: 106). Uurimuses prantsuse keele kohta, milles vaadeldi nii suulist kui ka kirjalikku kasutust, on tuvastatud, et enim esinevad A-osas verbid *tahtma*, *pidama*, *huvitama* ja *meeldima*, mis viitavad subjektiivsele ja hinnangulisele kasutus-kontekstile (Roubaud 2000). Meie vaadeldud korpusenäidetes esinevad aga predikaadid, mida tüüpiliselt kasutatakse *et*-komplementlause juures: teadmispredikaadid (*teadma*), kõnepredikaadid (*ütleva*, *rõhutama*, *väitma*), tunde predikaadid (*murelikuks tegema*, *ärritama*, *kurvaks tegema*, *üllatama*, *häirima*, *meeldima*, *hinge kriipima*; *mis on oluline*, *mis on huvitav*), soovi- ja vajalikkuspredikaadid (*soovima*) (vt Erelt 2017: 672–675). Ülekaalukalt leidub predikaati *ütleva* koos modaalverbidega (*mida ma saan/võin öelda*), sageli esineb ka verbiühendis tegusõna *tahtma* (*mida ma tahan küsida*, *tahan (üle) rõhutada*, *tahaksin rõhutada*, *tahan öelda*). Kõik need näited osutavad ka n-ö pleonastlikule või liiassele tarvitusele: kõneleja kasutab valmisvormeleid, mis info seisukohast palju juurde ei anna ning seega täidavad suhtluses muid funktsioone (formuleerimisraskuste kohta vt ka Hopper 2001: 120). Näiteks tuvastasime ka eesti keeles vastandavat ja ettevaatavat (ingl *projecting*) kasutust, mida on teistegi keelte puhul täheldatud. Järgnevalt suundumegi ebalohklause kui lausetüübi funktsioonide juurde.

4. Ebalohklause funktsioonid

Alates 1970. aastatest, kui hakkasid ilmuma põhjalikumad käsitlused inglise keele lohklausete kohta (esialgu transformatsioonigrammatika seisukohast), seoti lohklauseid selliste loogilis-semantiliste kategooriatega nagu presupositsioon ja fookus. Teksti või diskursuse tasandil vastab nendele info tuntuse, antuse või järeldatavuse ning uue info kategooria, mida samuti mitmes töös vaadeldi (Chafe 1976; Prince 1978; Halliday 1985). Lisaks ilmus Halliday teooriale toetuv ülevaade lohk- ja ebalohklausete kohta nii kirjalikus kui ka suulises inglise keeles. Sellest ilmneb, et eri tüüpi lohklauseid võimaldavad suhtluses tõsta esile teatud elemente, olles seega markeeritud tarindid, mis annavad edasi info mõttes analoogse

lihtlause sisu (Collins 1991: 4). Levinud (lausepõhiste) käsitluste kohaselt ongi ebalohklause süntaktiline vahend teatud elemendi esiletõstmiseks lauses. Eesti keeles esineb sel moel toimivaid süntaktilisi konstruktsioone vähem kui keeltes, kus sõnajärjel on rohkem piiranguid. Fookustamise funktsiooni, mis on siin vaadeldava tarindi peamiseks ülesandeks, täidavad eesti keeles sõnajärg (Lindström 2005), aga ka muud vahendid, nt suulises keeles prosoodia (Sahkai jt 2013). Lisaks on kirjeldatud muid fookuse markereid, nagu noomenifraasi määratlevad demonstratiivid, ruumi- ja ajadeiktikud (Sahkai 2015).

Viimase aja rahvusvahelistes käsitlustes, mis põhinevad suhtluse analüüsil, on hakatud aga väitma, et ebalohklause A-osa on pigem vahend eeloleva väite edasilükkamiseks mistahes pragmaatilistel põhjustel. Seetõttu ei ole ka sageli eraldi esinevad A-osad mitte keelevead ega katkestatud laused, vaid neid saab seletada sellesama edasilükkamise ja planeerimisvajadusega reaalasjas ning seega on need ebalohklause loomulikud väljendusvormid (Hopper 2001; Günthner 2008; Maschler, Fishman 2020). Eri keelte puhul ongi ilmnenud, et A-osa ei raamista mitte alati ühtainust järgmist lauset, vaid suhteliselt määramatut diskursuse osa (Hopper, Thompson 2008: 110). Lisaks on neis kasutuspõhistes uurimustes näidatud, et sageli puuduvad tarindis kanoonilised elemendid, nt koopulaverb. Seepärast räägitakse pigem ebalohklause fragmentidest, mitte lausetüübist (Hopper 2001). Ainult kirjalikes standardites on hakatud B-osa käsitlema kui kohustuslikku lauseosa, mis lõpetab alustatud süntaktilise üksuse. Ka eesti keeles tuleks arvestada juhtumitega, milles B-osa ei moodusta tavapärasest lausungist ega lausungilõppu.

Edasises vaatleme täpsemalt, kuidas ebalohklause eri osad eesti keelematerjalis esinevad.

5. Ilukirjandus

Alustame kirjakeelsest kasutusest ja tõlgetest keelest, kus ebalohklauseid on väga sagedased (vt Maschler jt 2021). Otsides prantsuse keeles prototüüpeid ebalohklauseid *ce que / ce qui / ce dont* – prantsuse keeles on ka märksa laiemaid käsitlusi ja vormitüüpe – ja neile vastavaid eestikeelseid vorme (vt ptk 2), leidsime kokku 334 näidet. Tõlkes prantsuse keelest eesti keelde leidis ainult 8 näidet, kus tõlge oli eesti keeles vormistatud ebalohklausena. Üldiselt võib öelda, et kui ebalohklause on *ce que / ce qui*

(vastavalt objekt- ja subjektlause) on võimalik tõlkida kanoonilise relatiivlausega *see, mis/mida ...*, siis otsustavad tõlkijad üsna sageli selle kasuks. Muudel juhtudel tasub märkida, et ebalohklause tõlkimata jätmisel (see tähendab fookustava vahendi edasiandmisel muude vahenditega) on tõlkijad enamasti kasutanud episteemilist modaalsust väljendavaid määrsõnu (*kindlasti*), lisanud deiktikuid (*siin*), vastandavaid sidendeid (*aga, hoopis*) või määrsõnu (*hoopis, just*). See näitab, et prantsuse keele ebalohklauseid tõlgendatakse kui fookustavat vahendit, mida püütakse erinevate eesti keele vahenditega edasi anda. Pronoomeniga moodustatud tarindeid küll esines, aga näidete koguhulgaga võrreldes siiski vähe – arvatavasti tundub niisuguse info mõttes napi tarindi kasutamine kirjakeeles vähe põhjendatud. Seevastu eesti-prantsuse tõlkesuunal paistab olevat rohkem paindlikkust ning eesti lähteteksti ebalohklauseid on tõlgitud prantsuse keelde 16 juhul. Esines ka kaks näidet, kus eesti ebalohklause tõlkimisel on kasutatud prantsuse keeles muud tarindit. Kuna eesti keeles esines ebalohklauseid eri autorite tekstides (Viivi Luik, Karl Ristikivi, Jaan Kross, A. H. Tammsaare, Arvo Valton) ning märkimisväärselt rohkem suunal eesti-prantsuse kui prantsuse-eesti (vastavalt 16 ja 8 näidet), lubab see arvata, et eestikeelsest ilukirjandusest võiks näiteid leida rohkemgi.

Näidetes, kus ebalohklauseid kasutati kirjalikus keeles, moodustab see endastki mõista tervikliku lause, mille lõpetab kirjavahemärk, ent mitte alati ei lõpe alustatud idee või teemaarendus ebalohklause B-osaga. Esineb juhtumeid, kus tegemist on tervikliku mõtte (9), teemapöörde (10) või pikema teemaarenduse algusega, kus ebalohklause võtab kokku järgnevas üksikasjalikumalt selgitatud idee (11). Kõik kolm järgmist näidet on pärit Eesti autoritelt.

- (9) **Mis mulle köögis üldse ei meeldinud**, *olid* ahjukapp ja kartulisalv. (CoPEF)
- (10) **Millest ma nüüd tahan jutustada**, *on* Katarina pihtimus, ainus, mille vastu võtsin. (CoPEF)
- (11) **Mida ma tahtsin ütelda**, *on see, et* kõige suurem hädaoht ei ähvarda Kirikut mitte Visconti või mõne teise röövrüütlisõjameeste poolt. Sest lõppude lõpuks ei ole Kirik mitte inimeste kätega ehitatud hoone – vaevalt tarvitseb mul seda nii õpetatud seltskonnas nimetada –, vaid vaimne ehitus, mille apostlid ja kirikuisad on ehitanud sellele alusele, milleks on Kristus. (CoPEF)

Nende juhtumite puhul on selgelt näha ebalohklause tunnuseid ja elemente ning nii nominaalseid kui ka lauselisi B-osi. Lisaks tunduvad nad toimivat sarnaselt teiste keelte analoogsete konstruktsioonidega, kus A-osal on peamiselt hinnanguline ja ettevaatav funktsioon.

6. Kõned

Suhteliselt rohkelt leidsime ebalohklause konstruktsioone avalikus kõnes, olukorras, kus kõneleja peab pikemat kõnevooru arusaadavalt liigendama. Riigikogu stenogrammides esinesid kõige sagedamini aligusvormelid *mida ma* (36 juhtu, näide 12) ja *mis mind* (9 juhtu, näide 13), aga leidis ka öeldistäitelisi vorme (4 juhtu, näited 14 ja 15).

- (12) et **mida:: (.) ma küll ütlen**, (.) ää *on et* meie eelnõu (.) lahendab (.) nii tänaste (0.2) kui: (0.2) tulevaste pensionäride (.) pensioniteema. (RKS)
- (13) a **mis mind nagu kurvaks siin saalis teeb** *on* tegelikult *see* mida me: opositsiooni poolt ee .hh ee kriisi alguses või ka kriisijuhile siin saalis ütlesime et ee me oleme valmis toetama asjalikke ettepanekuid, ärge pange sinna sisse ettepanekuid (RKS)
- (14) aga **mis on: uvitav et** ää (.) ta küsib et e kas ei olek:s mõistlik panna paika teatud ä mõõdikud, mille järgi siis hinnata, kas ikkagi reaalselt see maksupoliitiline meede rahva tervise aspektist töötab või mitte. (RKS)
- (15) ja **mis on: e oluline s kogu selle testimisloogika: puhul: piiridel**, e:t .hh et *on* ikkagi m ikkagi *see*, mts *e:t* ee .h me oleme ka praktikas ju näinud ühte asja. küsimus kas inimesed täidavad eneseisolatsiooni reegleid. öö nii kui nad peavad olema karantiinis lähikontaktsena, .h ja ma arvan et ülddemograafilise uurimuse järgi on inimeste käitumisjoonis samasugune kui nad tulevad välismaalt tagasi. .h ja siin on: me oleme näinud numbreid et ä .h vist oli 61% inimesi täidab neid reegleid ja üle 30% inimesi siis uuringu järgi ei täida neid reegleid. (RKS)

Kõigis neis näidetes on lühem või pikem A-osa, mis annab tunnistust sellest, kuidas teatud A-osadest võivad saada vormelilaadsed kinnisväljendid, nt *mis/mida ma/mina ütlen / tahaksin öelda, mis on huvitav/oluline/hea/halb*. Nende põhifunktsioon on valmistada ette järgnevat, esitades seda kas millegi uudse, olulise, hinnangulise või kontrastsena.

Paljudes näidetes esineb täielik sideelement, mis koosneb koopulast, pronoomenist ja (korrelaat)sidendist. Näidetes 12, 13 ja 14 on aga puudu kas pronoomen, sidesõna või koopula, aga A-osa toimib ikka ettevaatava vahendina, mis näitab, et eelolev jutulõik võib tulla pikk ja keeruline.

See võimaldab kõnelejal pärast A-osa väljaütlemist teha kõrvalepõikeid ja lisandusi, mis süntaktiliselt otseselt eelnevat ei jätka (vt ka näide 1, *vähemalt mul oli*). Nii toimibki ebalohklause A-osa fragmendina, mida saab kasutada pikema jutulõigu raamistamiseks. Tundub, et seda funktsiooni oskavad eriti hästi ära kasutada poliitikud. Isegi kui ebalohklause on formaalselt B-osaga lõpetatud, võib selle abil ette teatada oluliselt pikemast kõnelõigust, kust aga täpselt ei pruugigi selguda, mida konkreetselt alguses lubati. A-osast on seega saanud suhteliselt sisutu vormel. Nii on näites 15 raskesti tuvastatav, mis lõpuks oli oluline, isegi kui see väide raamistab järgnevat infot väärtuslikuna. Korpuses sisaldus ka kaks näidet, milles puudusid nii koopula, pronoomen kui ka komplement-sidesõna, ent B-osa on mõlemal juhul selgelt piiritletud. Näites 16 esineb ebalohklause kõneleja vastuses, kus sellega tuuakse oma seisukohtade kaitseks objektiivsena esitatud argument (uuringute tulemused), millele tuginetakse edasises selgituses.

- (16) ja mis `meie õpetajauuringutest ju väga hästi välja tuleb (.) õpetajate
 `enda enesehinnang on madalam kui ühiskonna enesehinnang õpetajast.
 (RKS)

Varasemad uuringud teiste keelte kohta on näidanud, et ebasümmeetrilises suhtluses kasutavad ebalohklauseid pigem mõjukamal positsioonil olevad isikud, nt eksperdid (Hopper, Thompson 2008: 107; Lindström jt 2022). Pikemat vóoru nõudvad ebalohklauseid on muu hulgas suhtlusruumi üle võimu saavutamise vahendiks, sest nad lubavad jutulõnga pikemalt enda käes hoida. Ka võib ette valmistamata kõnes kasutada ebalohklause A-osi planeerimisaja võitmiseks. Ülaltoodud leiud eesti keelest paistavad neid järeldusi mõnevõrra toetavat.

7. Vestlused

Ebalohklause kasutus ei piirdu sugugi ainult formaalse suhtluse ega avaliku kõnega. Üksikjuhtumeid leidub ka argisematelt töökohtumistelt ja isegi sõpradevahelistest eravestlustest. Telefonikõnest pärinevas näites (17) vastab Teet sõbra küsimusele selle kohta, mida ta koolipraktikal koges. Peale algset ebalevat väidet, et ta ei tea (rida 4), kasutab ta ebalohklause, milles on kõik struktuuriosad olemas (read 5–6).

- (17) 01 PILLE: .hh uvi [tav `mida sa]
 02 TEET: [`kas tegid] h
 03 PILLE: mida sa kogesid
 04 TEET: eee (0.3) `kurat h (h)ei t(h)ea .hh kogesin: e-
 05 üldiselt **mida ma `tegelt kogesin**
 06 *oli `see et, e mm ei `taha. (.)*
 07 rohkem `ei taha. (LK)

Mida-vormilisele A-osale järgnevad koopula *oli*, selgitust lubav pro-noomen *see* ja komplemendisidend *et*, seejärel verbifraas ehk teine lau-sung. Iseloomulikult on konstruktsioon kasutusel mõnevõrra vastandavas kontekstis, mida muu hulgas väljendab sõna *tegelt* (Valdmets 2013). Siin võib märkida ka seda, et kõneleja jätab alustatud verbialgulise lausungi pooleli (*kogesin: e-*) ning jätkab selle asemel vormiliselt kinnistunud eba-lohkause A-osaga, mis võimaldab pakkuda uut infot ja vastust küsimusele edasi lükata.

Näide 18 on pärit näost näkku kohtumiselt, kus ühele osapoolle tehakse veebilehte. Veebidisainer (DIS) on just selgitanud, et kuigi Niina erinevaid teoseid hoitakse eraldi kategooriates (st luuletusi teaduslikest artiklitest lahus), on need siiski ka koos nähtavad. See teema laheneb näite alguses, kus Niina kinnitab, et on lõpuks ometi aru saanud, miks see variant on hea. Real 5 alustab disainer sõnaselgelt järgmist teemat, aga sellele voorule räägib peale ka Niina. Kui disainer lõpuks kõneruumi saab, alustab ta ebalohklause tarindit. Peale A-osa *mida ma tegelikult rääkima tahtsin hakata* kasutab ta ka koopulaverbi *on* ja katafoorset sõnaühendit *see et* (read 6–7). Samal ajal on ta pilk ja pliiatsit hoidev käsi fikseeritud joonistele laual, mis annab vastaskõnelejale selge juhise, kus peaks olema suhtluse edasine fookus.

- (18) 01 NIINA: muidugi annab selle mõõtmne juurde jah,
 02 (1.2)
 03 mhmh? (0.2) selge, nüüd ma sain pihta.
 04 [(lõpuks)]
 05 DIS: [ja sis nüd järg]^gmine as- järgmine.
 niina ^naeratab →
 06 mida ma TEgelikult rääki^ma
 niina → ^
 07 ta- tahtsin ^akata on see et^ ääm
 niina ^ võtab lonksu ^

08 .hhhhh^hh^ mts on nüü#d ää (.)
 niina ^tass lauale, pilk paberitele^
 pilt #1

Pilt. Osalejate pilgud on koondunud paberile

09 miks ma- miks ma tegin selle käsikirjaliselt. (0.9)
 10 mt .hh sellel on arvutis väga lihtne n teha tabelina
 11 (.) väga lihtne on teha nagu wordis
 12 võivõi [öüpen ofisis] tabelina,
 13 NIINA: [mmmm,] (AV)

Ebalohklause alustamisega on kõneleja loonud selge kontrasti eelneva teemaga ning näitab, et järgneb millestki muust „rääkima hakkamine“. Peale mõningast takerdumist vormistab ta järgneva teema küsimusena *miks ma tegin selle käsikirjaliselt* (rida 9). See lause moodustab ebalohklause B-osa. Nii on analüüsi fookuses olevat tarindit kasutatud ühelt suuremalt teemalt teisele minekuks ja ka pikema seletuse sissejuhatuseks, sest teema ei ole retoorilise küsimuse esitamisega kaugeltki lõppenud ja järgneb pikem seletus kirjastiili valiku kohta (algus ridadel 9–12). Vastaskõneleja toetab mitmeosalist vooru vaid minimaalse reaktsiooniga *mmm* real 13, näidates nii oma arusaama, et tulekul on veel vooruehitusüksusi.

Episoodi videolindistuses on selgelt näha, kuidas ebalohklause kasutatakse ka vestluses osalejate tähelepanu koondamiseks või tagasitoomiseks. Ridadel 5–7 on Niina hõivatud tee joomisega ja ta pilk on laual olevatelt paberitelt eemal. Samal ajal kui ta eelmist teemat eneseirooniliselt

Peale juhtumite, kus suurem osa ebalohklause struktuurielemente on olemas, leidub ka selliseid, kus B-osa pole võimalik lausena tuvastada. Neid esineb kõigis seni uuritud keeltes, kus kanoonilised ebalohklased on sagedased. Gabriele Müller (2007) ja Simona Pekarek Doehler (2011) kirjeldavad pikema voo alustamist prantsuse ebalohklause A-osa abil, kus B-osa jääbki avatuks. Ühtlasi osutab kaasvestleja(te) reaktsiooni puudumine sellele, et jätkuvat juttu tajutakse endiselt sama teemaarendusena, kusjuures kõneleja võib kasutada erinevaid kiile jms ning ka järgnevate lausungite ajaline raamistik ei pruugi üldse A-osaga kokku langeda. Analoogne eesti näide (19) on pärit telefonivestlusest, kus kaks sõbrannat räägivad elust ja juhtumistest. Näite alguses (rida 1) reageerib Kai Pille jutustusele ning haarab siis jutuvooru endale, kasutades ebalohklause A-osa kombinatsioonis üldsidendiga *et* (rida 4).

- (19) 01 KAI: `issand kui lahe. (.) [ku]sjuures **mida ma unustasin `ära**
 02 PILLE: [q]
 03 KAI: **sellest `esmaspäevasest kinoskäigust.**
 04 *et mai tea kui palju (0.2) `suhtlevad seal Marek ja Doris onju.*
 05 PILLE: noh?=
 06 KAI: =iगतahes `Doris oli mingi sõbrantsiga kinos.
 07 PILLE: ohoo.
 08 KAI: jah ma `tean et me: noh, (.) me- me nagu `tere ei ütle. (LK)

20

tuvastada konkreetset üht lauset, mis toimiks ebalohklause B-osana. Lugu kinoskäigust kestab veel pikalt. A-osa koos sidendiga toimib pigem jutustust alustava fragmendina. Just sellist kasutust on huvitaval kombel ajalooliselt peetud ebalohklause arengu algstaadiumiks germaani keeltes (Koops, Hilpert 2009), mistõttu võiks oletada, et see lausetüüp muutub ka eesti keeles tulevikus tavalisemaks.

Üldiselt võib igapäevase suhtluse kohta nentida, et kuigi ebalohklauseid ei esine seal kuigi sageli, on nad vormiliselt ja funktsionaalselt sarnased muudes registrites kasutatutega. Tavavestluse ja näost näkku suhtluse uurimise eelis on aga see, et näeme, kuidas ebalohklauseid kasutatakse vooru ja teema hoidmiseks ning otseselt tähelepanu (tagasi) võitmiseks, kuna analüüsida saab ka osalejate kehalist orientatsiooni olukorras, kus voorud ei ole ette ära jagatud ega nende pikkus kindlaks määratud, nagu näiteks poliitiliste sõnavõtude puhul.

8. Kokkuvõtteks

Artikliga tahtsime juhtida tähelepanu eesti keele ebalohklausele, mida siiani grammatikates sellisena kirjeldatud ei ole. Juhtumeid esineb nii kirjalikus kui ka suulises keeles ja kokkuvõetult järgivad nad samu põhimustreid, nagu on tuvastatud teiste keelte põhjal: vormelilaadsemale A-osale järgnevad koopula, pronoomen ja üldsidend ning erineva kujuga B-osad. Peale täielike leidsime ka ebatäielikke juhtumeid, kust mõni võimalik tarindi sideelement puudus.

Võib muidugi küsida, kas tegemist on hiljutise muutuse või lihtsalt pikka aega keele äärealadel eksisteerinud tarindiga. Muu hulgas on germaani keelte ebalohklause grammatiseerumise puhul näidatud, et vanemas inglise keeles esinesid valdavalt hinnangut väljendavad predikaadid, tihti koos erinevate laienditega (võrdlevad, episteemilist modaalsust väljendavad jne) (Koops, Hilpert 2009). Tänapäeval on predikaadid muutunud tähenduselt üldisemaks ning liikunud subjektiivsuse väljendamiselt sündmuste edasiandmise poole (*tegema, juhtuma, toimuma*). Eesti keele puhul paistab praegu, et *ütleva, teadma* ja tundepredikaadid on kõige rohkem levinud ja seega ehk tõesti on areng alles algusjärgus, aga isegi kui ebalohklauseid ei ole meil võrreldes mõne teise keelega kuigi sagedad, on huvitav, kuidas nende iseloomulikud elemendid eesti keeles toimivad. Grammatikakirjelduse seisukohalt on alati oluline ka mõtiskleda selle üle,

miks ja millal mõnes teises keeles tuvastatud tarind oma keele süntaksi osaks arvata.

Kirjandus

- Apothéloz, Denis; Marie-Noëlle Roubaud 2018.** Constructions pseudo-clivées. – Encyclopédie Grammaticale du Français. http://encyclogram.fr/notx/003/003_Notice.php.
- Biber, Douglas; Stig Johansson; Geoffrey Leech; Susan Conrad; Edward Finegan 1999.** Longman grammar of spoken and written English. Harlow: Pearson Education Limited.
- Calabria, Virginia; Elwys De Stefani 2020.** Per una grammatica situata: Aspetti temporali e multimodali dell'incrementazione sintattica. – Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata 49 (3), 571–601.
- Chafe, Wallace 1976.** Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. – Subject and topic. Ed. by Charles Li. New York: Academic Press, 25–56.
- Collins, Peter Craig 1991.** Cleft and pseudo-cleft constructions in English. London, New York: Routledge.
- Erelt, Mati 2014.** Eesti keele lauseõpetus. Komplekslause. Tartu: Tartu Ülikool.
- Erelt, Mati 2017.** Liitlause. – Eesti keele süntaks. Toim Mati Erelt, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 647–755.
- Erelt, Mati; Tiit Erelt; Enn Veldi 2012.** Eesti-inglise keeleteaduse sõnastik. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Günthner, Susanne 2008.** Projektorkonstruktionen im Gespräch: Pseudoclefts, *die Sache ist*-Konstruktionen und Extrapositionen mit *-es*. – Gesprächsforschung 9, 86–114. <http://www.gespraechsforschung-online.de/fileadmin/dateien/heft2008/ga-guenthner.pdf>.
- ISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Halliday, Michael A. K. 1985.** An introduction to functional grammar. London: Edward Arnold.
- Harris, Alice C.; Lyle Campbell 1995.** Historical syntax in cross-linguistic perspective. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hennoste, Tiit 2004.** *Et*-komplementlause kesksete põhiverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. – Keel ja Kirjandus 7–8, 504–523, 590–609.
- Henricson, Sofie; Jan Lindström 2020.** „Va ja inte gillar e hennes nasala röst“: Fokusfinala utbrytningar i tal i interaktion. – Svenskans beskrivning 37: Förhandlingar vid trettiosjunde sammankomsten, Åbo 8-10 maj 2019.

Red. Saara Haapamäki, Ludvig Forsman, Linda Huldén. (= Skrifter från Svenska institutionen vid Åbo Akademi nr 8.) Turku: Åbo Akademi, 96–110.

- Hopper, Paul J. 2001.** Grammatical constructions and their discourse origins: Prototype or family resemblance? – Applied cognitive linguistics I: Theory and language acquisition. Ed. by Martin Pütz, Susanne Niemeier, René Dirven. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 109–129.
- Hopper, Paul J., Sandra Thompson 2008.** Projectability and clause combining in interaction. – Crosslinguistic studies of clause combining: The multifunctionality of conjunctions. Ed. by Ritva Laury. (= Typological studies in language 80.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 99–123. <https://doi.org/10.1075/tsl.80.06hop>.
- Keevallik, Leelo 2000.** Keelendid *et ja nii et* vestluses. – Keel ja Kirjandus 5, 344–358.
- Keevallik, Leelo 2008.** Conjunction and sequenced actions: The Estonian complementizer and evidential particle *et*. – Crosslinguistic studies of clause combining: The multifunctionality of conjunctions. Ed. by Ritva Laury. (= Typological studies in language 80.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 125–152. <https://doi.org/10.1075/tsl.80.07kee>.
- Keevallik, Leelo 2011.** Pro-forms as projective devices in interaction. – Discourse Processes 48 (6), 404–431. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2011.559150>.
- Koops, Christian; Martin Hilpert 2009.** The co-evolution of syntactic and pragmatic complexity: Diachronic and crosslinguistic aspects of pseudo-clefts. – Syntactic complexity: Diachrony, acquisition, neuro-cognition, evolution. Ed. by Tom Givón, Masayoshi Shibatani. (= Typological studies in language 85.) Amsterdam: John Benjamins, 215–238. <https://doi.org/10.1075/tsl.85.09the>.
- Lambrecht, Knud 2001.** A framework for the analysis of cleft constructions. – Linguistics 39 (3), 463–516. <https://doi.org/10.1515/ling.2001.021>.
- Leino, Pentti 1982.** Suomen kielen lohkolause. (Suomi 124, 2.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lindström, Liina 2005.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuens 16.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Lindström, Jan; Sofie Henricson; Martina Huhtamäki 2022.** Pseudo-cleft constructions in Swedish talk-in-interaction: Turn projection and discourse organization. – Lingua 265, 103–167. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.lingua.2021.103167>.
- Maschler, Yael; Stav Fishman 2020.** From multi-clausality to discourse markerhood: The Hebrew *ma she-* ‘what that’ construction in pseudo-cleft-like

- structures. – *Journal of Pragmatics* 159, 73–97. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.01.002>.
- Maschler, Yael; Simona Pekarek Doehler; Jan Lindström; Leelo Keevallik 2021.** The grammar-body interface: A cross-linguistic analysis of pseudo-cleft-like constructions in Hebrew, French, Swedish and Estonian interaction. – 17th International Pragmatics Association conference, Winterthur, 27 June – 2 July, 2021.
- Müller, Gabriele M. 2007.** La construction pseudo-clivée dans l'organisation d'activités complexes: questions de portée. – *Cahiers de praxématique* 48, 213–238. <https://doi.org/10.4000/praxematique.837>.
- Pekarek Doehler, Simona 2011.** Clause-combining and the sequencing of actions: Projector constructions in French talk-in-interaction. – Subordination in conversation: A cross-linguistic perspective. Ed. by Ritva Laury, Ryoko Suzuki. (= *Studies in language and social interaction* 24.) Amsterdam: John Benjamins, 103–148. <https://doi.org/10.1075/slsi.24.06doe>.
- Prince, Ellen 1978.** A comparison of *wh*-clefts and *it*-clefts in discourse. – *Language* 54 (4), 883–906. <https://doi.org/10.2307/413238>.
- Quirk, Randolph; Sidney Greenbaum; Geoffrey Leech; Jan Svartvik 1985.** A comprehensive grammar of the English language. London: Longman.
- Riegel, Martin; Jean-Christophe Pellat; René Rioul 1999.** Grammaire méthodique du français. Paris: PUF.
- Roubaud, Marie-Noëlle 2000.** Les constructions pseudo-clivées en français contemporain. Paris: Champion.
- Sahkai, Heete 2015.** Demonstratives and information structure in spoken Estonian. – Information structuring of spoken language from a cross-linguistic perspective. Ed. by M. M. Jocelyne Fernandez-Vest, Robert D. Van Valin, Jr. De Gruyter Mouton, 211–236. <https://doi.org/10.1515/9783110368758-011>.
- Sahkai, Heete; Mari-Liis Kalvik; Meelis Mihkla 2013.** Prosodic effects of the information structure in Estonian. – *Proceedings of International Conference Nordic Prosody XI*, Tartu, 15.–17.08.2012. Ed. by Eva Liina Asu-Garcia. Peter Lang Verlag, 323–332.
- Valdmets, Annika 2013.** Modal particles, discourse markers, and adverbs with *lt*-suffix in Estonian. – Discourse markers and modal particles: Categorization and description. Ed. by Liesbeth Degand, Bert Cornillie, Paola Pietrandrea. (= *Pragmatics & beyond new series* 234.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 107–132. <https://doi.org/10.1075/pbns.234.05val>.
- Vääri, Eduard; Richard Kleis; Johannes Silvet; Tiina Paet; Tuuli Rehemaa 2012.** Võõrsõnade leksikon. <https://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=pseudo&F=M&C06=et>.

Pseudo-cleft: on a hitherto undescribed syntactic construction in Estonian

MARRI AMON, LEELO KEEVALLIK

This paper asks whether there are any pseudo-cleft structures in Estonian. Grammars do not account for them, but we found fitting examples from both spoken and written usage, in particular from public speeches. Functionally, they are similar to what has been described in other languages: *what*-initial constructions project longer explanations and launch new topics, thereby structuring discourse and (re-)engaging participants. Since studies on pseudo-clefts in spoken interaction have revealed a high degree of structural variability even in languages that make prolific use of them, such as French and Hebrew, we suggest that they are also grammaticized in Estonian.

Keywords: general linguistics, comparative linguistics, syntax, conversation analysis, multimodal conversation analysis, focus

Marri Amon
Maaailma keelte ja kultuuride kolledž
Tartu Ülikool
J. Liivi 4
50409 Tartu
marri.amon@ut.ee

Leelo Keevallik
Kultuuri ja ühiskonna osakond
Linköpingi Ülikool
581 83 Linköping
Rootsi
leelo.keevallik@liu.se

EESTI-INGERI ASUSTUSNIMED 1. MAADEST KÜLADENI

ENN ERNITS

Annotatsioon. Kirjutise esimeses osas käsitletakse Eesti-Ingerist kogutud maa-, piirkonna-, linna-, mõisa- ja osaliselt külanimesid. Peamiselt on need 1922. aastal talletanud keeleteadlane Julius Mägiste ingerisoomlastelt ja isuritelt. Eesti-Ingeri toponüümiat kõrvutatakse senisest ulatuslikumalt naaberalade (Eesti, Soome, Karjala kannase) sarnaste toponüümidega ja üritatakse teha kindlaks nende võimalik päritolu. Vähesed talletatud linnanimed sarnanevad üldiselt vadja omadega, v.a *Jovi* 'Jõhvi'. Kaks sama mõisat tähistavat nime tulenevad antroponüümist. Osa külanimedest sisaldab kas determinanti või nn valedeterminanti, kuid osa mitte. Läbipaistva etümoloogiaga kohanimed seonduvad asendi, ümbruse, vanuse või elanike tegevusalaga. Mitmeti seletatavate külanimede korral tuleb kõne alla esmajoones antroponüümne päritolu. Kirjutise teise ossa jäävad külanimed, mis olid Eesti-Ingeri keelejuhtidele tuntud sellest piirkonnast väljaspool, samuti talunimed.

Võttesõnad: toponüümika, etümoloogia, isuri keel, soome keel, vene keel

1. Sissejuhatuseks

Kaheosalises kirjutises käsitletakse Eesti-Ingeri asustusnimesid: esimeses osas vaadeldakse maade, piirkondade, linnade ja mõisate nimesid ning ainult Eesti-Ingeris paiknevate külade nimesid. Artikli teises osas võetakse vaatluse alla Eesti-Ingeri elanikele tuntud, mujal Ingerimaal ja Eestis asuvate külade nimed, samuti talunimed. Peamine tähelepanu on pööratud toponüümide päritolule.¹ Siinkohal tuleb rõhutada Peterburi Polütehnilise Ülikooli dotsendi Aleksandr Dmitrijevi (2016) kirjutist, milles edastatakse kaartide ja revisjonikirjade hoolika uurimise teel rohkesti Eesti-Ingeri külade nimekujusid 16.–19. sajandist. Nende õigsust on võimaluse korral kontrollitud ja käesolevas kirjutises ruumi kokku hoides algallikale

¹ Eesti-Ingeri asendi, rahvastiku, keelte ning kohanimede talletamise ja uurimise ajaloo kohta vt Ernits 2021.

viitamata vahendatud. Peale selle on kaartidelt tulnud otsida kohanimesid, mida Dmitrijev pole käsitlenud, või kasutada teisigi piirkonna kaarte. Sel juhul on neile viidatud ja nad kajastuvad kasutatud kirjanduse loetelus.

Eesti-Ingeri oikonüümide põhiliseks uurimisallikaks on olnud Julius Mägiste sedelkogu (EKI 2). Seal puuduvad ainult *Ilkkina*, *Jovi* ja *Pakari*. Sedelitele pole sageli märgitud toponüümi registreerimise kohta.

Kirjutis toetub nii varasematele uurimustele kui ka sõnaraamatutele. Vadja, isuri ja soome toponüümide kirja pilti on artiklis ühtlustatud ja lähendatud kirjakeelele (vt Ernits 2021).

2. Maa- ja piirkonnanimed

Mägiste on Eesti-Ingerist talletanud üheksa ingerisoomakeelset toponüümi, mis tähistavad maad või mingit paikkonda. Struktuurilt on nad lähedased asjaomaste vadja nimedele (vt Ernits 2020: 26). Kaks toponüümi on üheosalised (*Soikkola*, *Suomi*), kahel neist on liigisõnaks *maa* 'maa', ülejäänutel aga sm *puoli*. Is *pooli* ~ *puuli*, vdj *pooli* ja sm *puoli* 'pool' tähistavad koos kohanimega kõigepealt suunda, nt is *Kattilam puulest* 'Kattila kandist' (IMS: 427), vrd sm *hän on kotoisin Turun puolesta* 'ta on pärit Turu kandist' (SES I: 1237) ja vdj *Silmäsoo on Rütsumäe poolõz* 'Silmäsoo on Rütsumäe kandis (pool)' (VKS: 951). Teisalt tähistab ee *pool* eesti keeles märgatavalt selgemini maanurka ehk kanti.

Maanpuoli 'Petrogradi-poolne kant'. *Maapuoli liki Petrogradaa, käutii piikoinna siel, siis sielt tuotii maa laului* 'M. [on] Petrogradi lähedal; seal käidi teenijatüdrukuna, siis sealt toodi sisemaa laule' (EKI 2); is *ne oltii maam puulez* 'need olid sisemaal' (IMS: 427); *maa poolõõ vätsi* '(sise)maa poole (= Kattila ja selle lähikülade) rahvas' (VKS: 951).

Soikkola ~ Soikkolam puoli 'Soikkola'. Han *Soikkolam puolest tuotu, siel virsii lauletaa palju* 'Toodud Soikkola kandist, seal lauldakse palju rahvalaule' (EKI 2). Vrd is *Soikkola* (IMS: 536).

Väi Suomi ~ Suomen puoli 'Soome'. Nt *Suomest oltii* 'Oldi Soomest' (EKI 2). Vrd is *Soomi ~ Suumi* (IMS: 543).

Vennääm maa ~ Vennääm puoli 'Venemaa'. Is *Vennää(puol'es)* 'Venemaa (pool)' (Mägiste 1925: 58); is *Vennää ~ Vennää pool* (IMS: 653).

Kal Virom maa ~ Virom puoli 'Eesti'. Kal *Hän oli Viron puolest laskent ne huntit* 'Ta oli need hundid maha lasknud Eestis'; Kal *Virom maas*

oltii suuret moisoot 'Eestis olid suured mõisad' (EKI 2); sm (*hüvä*) *Viroski (ellää)* '(hää) Eestiski (elada)' (Mägiste 1925: 53); is *Virroi* (IMS: 669).

3. Linnanimed

Ingerimaa nimedest on talletatud üksnes endise kubermangu ja kreisi pealinna tähistavad toponüümid. Eesti kohanimedest on kirja pandud vaid kirdeosa linnade omi. Need polisonüümid peale *Jovi* sarnanevad igati vadja omadega (Ernits 2020: 27–30).

Jaama. Is *Jaama: Ingeriz oltii laatta Jaamaz ~ Jaaman linnaz* 'Ingeris oli laat Jaamas, Jaama linnas' (IMS: 104). Mägiste kohanimesedelil pole märgitud, kas nimi on talletatud isurilt või ingerisoomlaselt, igatahes mitte vadjalaselt. Selle välistab genitiivilõpp *-n*, vrd vdj *Jaama ~ Jaamalidna* jt.

Jovi 'Jõhvi'. Is *Jovi* (Mägiste 1925: 49). Ka eesti kohalikus kõnepruugis esineb *h*-ta *Jõvi* (EKNR). Erinevalt vadja nimest ei seostu isuri toponüüm jõhvi tähistava sõnaga, vaid on otse laenatud eesti omast, vrd vdj *Jevi-lidna* ning *jevi ~ jõvi* ja is *jouhi* 'jõhv' (Ernits 2020: 28).

Väi **Narva.** *Narvast alkoi* 'Narvast algas' ja *Mänin Narvaa* 'Läksin Narva' (EKI 2); is *Narva: miä mään Narvaast tavaraa ostamaa* (IMS: 335). See oli Eesti-Ingerimaa elanikele lähim linn ja Narva (Naroova) valla keskus.

Pakari 'Narva-Jõesuu'. Is *Seppännä (Pagaril)* 'sepana Narva-Jõesuus', i-sm *Pakarilt* 'Narva-Jõesuust' (Mägiste 1925: 3, 58).

Petteri (vn *Санкт-Петербург*) 'Peterburi'. Vrd is *Petteri: maizen ajoimma Petterii* 'Maad mööda sõitsime Peterburisse' (IMS: 403).

Kal **Rakkvuori** ~ Kal **Rakkvuoro** 'Rakvere'. *Rakkvuoros* 'Rakveres' (EKI 2). Vadja sarnased nimekujud varieeruvad veelgi enam, vrd *Rakka-veeri*, *Rakkavoori*, *Rakkoveeri*, *Rakkvoori* jt (Ernits 2020: 29–30).

4. Mõisanimed

Siinkohal käsitletakse kahe Eesti-Ingeri mõisa (*moisio ~ moiso*) nime. IMSi (313) järgi on *moisoo* isuri sõna (vrd i-sm *hovi*, sm *moisio ~ kartano*), kuid Mägiste (1925: 65, 75) teatel on see *moisio : moisoo : moisosse*.

Kal **Iittova** ~ Kal **Iittovan moiso**. *Iittovan moisost küsi süüvä* 'Küsi Iittova mõisast süüa' (EKI 2). Varasemad kirjapanekud: 1699b *Itova* (LCG); 1770 *Итовская* (KSG). Mõis asus Lauga jõe paremal kaldal

Vene-Ingeris. Selle nimi on lähtunud tõenäoliselt germaani isikunimest, nagu muinassaksa *Id*, *Ida*, *Ita*, *Itta* jt. Siinpuhul vrd ee *Iidla*, sm *Iittala* (küla), *Iitti* (vald), 1355–1362 lv *Yddo* ja *Yto* (EKNR; SPK: 96–97; SSN: 336; Stoebe 1964: 25, 32; vt ka Kettunen 1955: 275). Läänemeresoome päritolu toponüüm sisaldab vene sufiksit *-vo*, vrd *Лунovo* < *лuna* 'pärn', seega on ta teiseselt laenatud vene keelest.

Kal **Paikkovan moiso** = Iittova. *Paikkovan moiso Haavikos* 'Paikkova mõis Haavikkos' (EKI 2). Mõis on saanud nime selle omanike vene perekonnanime *Baikov* järgi (Murašova, Möslina 2003: 198). Viimase lähteks on peetud ees- või hüüdnime *Bai* vähendusvormi *Baiko*, vrd 1539 Novgorodi talupoeg *Иван Бай* ja 1492 talupoeg *Байко* (Vesselovski 1974: 20; Degina 2008: 24). Eesnimi võib seostuda turgi sõnaga *bai* 'isand, vaba inimene'.

5. Eesti-Ingeri külade nimed

Ajalooliselt kuulus Eesti-Ingeri Šeloni pogosti, viimase sõja eelsel perioodil Virumaa Narva (Naroova) valla koosseisu. Toona asus selle territooriumil 14 väiksemat või suuremat küla, kus elas 1935. aasta andmeil peamiselt isureid (920 ehk 49%) ja ingerisoomlasi (594 ehk 31,6%), tunduvalt vähem venelasi (11,5%) ning tühisel arvul eestlasi (7,2%) ja vadjalasi (0,07%) (Noormets 2003: 98). Koos vene asulatega asus 1922. aasta rahvaloenduse andmeil Eesti-Ingeris 23 küla (ÜRA IV: 23). Osa külasid hävis teises maailmasõjas. Enamik külasid paikneb või on paiknenud Lauga ja Narva jõge ühendava Rosona jõe ääres või läheduses, üksikud aga Narva jõe või Soome lahe ääres. Alapeatükis tuleb vaatluse alla 14 külanime ehk komonüümi.

***Alakülä.** Varasemad kirjanekud: 1585, 1586 *Allekylla*, 1589 *Allekyle*, 1699 *Allantkyla*, 1704 *Аттенкила*, 1827 *Alakyla* (Dmitrijev 2016: 254, 260). Küla on paiknenud Narva keskjooksul jõe paremal kaldal. **Alakülä* algne tähendus on ilmne. *Alaküla*-nimelisi asulaid leidub ka mitmel pool Eestis (vt EKNR).

Tähelepanuväärne on nimekuju *Allantkyla*, mille algusosa näikse kajastavat samuti apellatiivitüve **ala-* 'alumine'. Siinpuhul võib kõne alla tulla sm *alanto* 'madalik; alang, nõgu' (vrd sm kirjakeelne *alanko*), nt *siin ol ennen suur joki alannos* 'siin oli enne suur jõgi nõos', *kum menee alas tuah alantoh* 'kui läheb alla sinna nõkku'; sõna on registreeritud Soome

lahe äärsetes kohtades (SMS). Liite *-ntO* käsitlemisel on lekseemi ilma tähendust märkimata maininud ka soome keeleteadlane August Ahlqvist (1877: 50). Soomes esineb *Alanto* üsna harva ka perekonnanimena, nt *Kaisa Alanto* (SKL: 31), *Kustaa Alanto* (LSS: 18). Sõjaeelse Eesti Vabariigi perioodil rajati Eesti-Ingerisse taas *Alaküla*-nimeline asula (Noormets 2003: 98). 1922. aasta rahvaloenduse andmeil seda veel polnud (ÜRAIV:23).

Ei saa mööda minna ka kirjanekust *Аттенкила* (**At(t)Vnkülä*), mis on küll mitmeti ebatäpne, kuid võib viidata oletatavale külanimele **Alanteenkylä*. See lähtuks apellatiivist *alanne* : *alanteen* 'madalik; alang, nõgu', mille kohta leidub Soomes teateid mitmelt poolt, nt Kuhmo *Vesi kyllä alanteille noussoo jos pato on kinni* 'Küllap vesi tõuseb madalatesse kohtadesse, kui pais on kinni' (SMS). Oletust aitab kinnitada Alavuse linna keskuses asuva järvekese nimi, mis on kunagi talletatud kujul 1571 *Alandhe tresk*; selle determinandi lähteks peetakse nominatiivset **Alanne* (SPK). Sõna esineb ka isuri keele Hevaha murdes kujul *alanneh* : *alantehe* 'madal koht' (IMS: 11). Komonüümi kolmanda variandi puhul on võimalik võtta aluseks ka muistne isikunimi **Ata* ~ **Atoi* (vrd ee *Adavere*, EKNR). Huvituseta ei saa vaikides mööda minna Harjumaa Alansi küla nimest, mis on aegade vältel talletatud kord *l*-i, kord *d*-d või *t*-d sisaldavana: 1241 *Atanascæ*, 1417 *Adonis*, 1467 *Adanatzæ*, 1501 *Allanas*, 1696 *Alans Kyla*, 1726 *Alans ~ Alandt* (EKNR). Lauri Kettunen (1955: 244) on sel puhul oletanud üheltpoolt *ala*-tüve, teisalt aga mainitud isikunime. Siinkirjutajal on kahe paiga näite põhjal tekkinud kahtlus, kas pole algse *l*-i asemele kirjutatud valesti mõneti sarnane *t*, aga tõestada pole seda praegu võimalik.

Hanikke : Haniken (vn *Ханике*; sm *Hanikke*; ee *Hannike* ~ *Hanika*). Is *Haniki* (küla), i-sm *Haniken* (küla) (Mägiste 1925: 48, 93, 97). Varasemad kirjanekud: 1676 *Hannicka* (KBG), 1704 *Hanikyäla* (GCP), 1922 *Hanikke* (ÜRAIV: 23). Vrd is *Hanikki* ~ *Haniki küla* ~ *Haniken küla* (IMS: 44). *Hanikel* (ainsuse adessiivis), *Hanikes paimenen* 'karjasena Hanikkes' (EKI 2). Küla paikneb Rosona merepoolsel kaldal.² Mägiste keelejuhi väitel olevat see rajatud 1910. aasta paiku, varem olevat kasutusel olnud ainult viljelusnimed *Haniken niittü* ja *Haniken pelto*. Ekslik on Pilli (2009: 32) seisukoht, et küla pole vanem 19. sajandist, sest teda polevat nimetatud vanadel kaartidel. Tegelikult on Hanikke vana küla, mis tõenäoliselt vahepeal ei eksisteerinud. Selle nimi lähtub eesnimest *Hannikka*,

² Kahe suure jõe vahel kulgeva Rosona jõe vesi voolab suurvee ajal Laugast Narva poole, madala veeseisu korral aga vastupidi.

vrđ ee *Annikvere*, mis on sama päritolu (EKNR). Pilli (2009: 32) peab vääralt kohanime päritolu ebaselgeks, oletades alussõna *hanhi* 'hani'. 1704. aasta nimekuju on kas ebatäpne või on siinpuhul tegu paralleelnimega, mis tuleneb tõepoolest läänemeresoome sõnast *hani* ~ *hanhi*. Ka Mägiste (1925: 48) lähtub küsimärgiliselt *nh*-lisest kujust, ent selles kohanimes pole muutust *h* < **nh* tuvastatud.

Ilkkina (vn *Илкино*). Varasemad kirjanekud: 1571 *Илкина*, 1618–1623 *Ilkina by*, 1571 ð. *Блкинъ*, 1770 *Алкино* (Dmitrijev 2016: 252). Lisaks: 1922 *Ilkkino* (*Vanaküla*) (ÜRA IV: 23). Vrd ka is *Ilkkina* (IMS: 90), *Il'kkinaassa* 'Ilkino (Vana-)külani' (Mägiste 1925: 68). Toponüüm on tuletatud Vanaküla venekeelse nime järgi (vt tagapool). Tõenäoliselt on tegu esialgse läänemeresoome kohanimega, mida saab seostada, nagu Lõuna-Karjala nimesid *Ilkonsaaret* ~ *Ilkot* ja *Ilkonselkä*, isikunimedega *Ilkko*, *Ilkka*, *Ilkkonen*, *Ilkkoinen* (nt 1543 *ilkon Anders*; 1554 *ilckoin And*s). Need on karjalapäraseid nimevormid vene eesnimest *Ilja*, mis omakorda on nime *Elias* variante (SPK: 97). Küla rajaja Ilkaga seostab nime ka Jemeljanov (2011: 341). Pilli tuletas tänapäeva komonüümi samuti eesnimest *Илька* (< *Илья*), kuid seostas ajaloolise nimekuju *Блкинъ* ekslikult vadja üldsõnaga *õlkin* 'õlgedest' (Pilli 2009: 14–15). Tegu on siiski vanavene kirjutustavaga.

Kalliviere ~ Väi **Kal tivre** (vn *Фитинка*, *Калливере*; sm *Kallivieri* ~ *Kalliviere*; ee *Kallivere*). Varasemad kirjanekud: 1585 *Kallewerra*, 1586 *Kalleweera*, 1589 *Kaluis*, 1834 *Фитинская* (*Каллеверъ*), 1849 *Kalliwier*i (Dmitrijev 2016: 254). Lisaks: 1922 *Fitinka* (*Kalluv*ere) (ÜRA IV: 23). Küla paikneb Rosona ääres.

Toponüümi on püütud etümologiseerida mitmeti, kuid sageli asjatundmatult. Nii on see tuletatud sõnadest *kaolli* 'savi' + *vieri* 'küngas' (Jemeljanov 2011: 341), arvestamata seda, et lähtutakse väga hilisest laensõnast *kaoliin*. Teisalt on liitponüümi osistena esitatud sm *kallis* ja *veri* (Pilli 2009: 19). Eestis on tuntud külanimed *Kallavere* (1241 *Kallæuæro*, 1424 *Calliver* jt), *Kallivere* (1582 *Kalifer*) ja *Kalvre* (1424 *Calliver*) ning *Kalli*-nimelised kohad mitmel pool (EKNR), vrd ka sm *Kalela* (SPK). *Kallavere* on esimesena seostanud isikunimega *Kalle* ajaloolane Paul Johansen (Kettunen 1955: 275 järgi). Kettunen (1955: 53) ise on *Kaliküla* ~ *Kalliküla* puhul esitanud alussõna ühe võimalusena isikunime **Kalli*. Ta (1955: 321–322) pidas Eesti-Ingeri toponüümi laenuks eesti keelest. See olekski ainuke *vere*-lõpuline kohanimi Ingerimaal, mistõttu

Kettuneni oletus tundub üsna usutav. Valdek Pall ühendas nii Eesti kui ka Ingeri kohanime eesnimega *Kalle* ~ *Kalli*, nt Eestis 1540 *Jacob Kalli*, Soomes 1467 *Bengt Kallinpoica* (vt Kettunen 1955: 321–322; Pall 1969: 51–52). Antroponüüm on üsna varakult tekkinud germaani isikunimest *Karl* (SSN: 369; vt ka Stoebe 1964: 89, 154). *Kaluis*, mis on tõenäoliselt vigane (poolik?) kirjapanek, meenutab ainult väliselt teist päritolu *Kalvi*-nime (vrd EKNR).

Vdj *Каллавеэри* ~ *Каллевере* (*Kallaveeri*) tähenduseks on esitatud 'kõrvuti mäega' (Pilli 2009: 19). Seegi pole küllalt hea seletus, kuid temas võib sisalduda tõetera, nimelt tõik, et siin võiks peituda vadja nimisõna *veeri* 'kül, äär; serv, veer, äär', vrd ka is *veereez* ~ *viirez* 'veeres, ääres' (IMS: 662; VKS: 1503). Pole selge, millist lähtesõna tähenduses 'mägi' peab autor silmas. Kõne alla võiksid tulla vdj *kal' l'o* 'kalju' või *kallaz* : *kalla* 'kallas, rand; mägi, mäeveerg' (VKS: 371), vrd ka ee *kald* : *kalla* 'kallas', is *kallas* : *kalla* 'vall; järsak, nõlvak' (IMS: 128; Wiedemann 1973 [1893]: 191). Seetõttu ei tarvitseks komonüüm olla Eestist laenatud.

Küla ametlikku venekeelset nime *Fitinka*, vrd 1727 *Фитинска* (ILK) ja 1770 *Фетинская* (KSG), seostatakse mõisaomaniku Vietinghofi nimega, kuigi pole konkreetseid andmeid selle perekonna seosest Kalliverega, vaid hoopis Kabrio kandiga (Jemeljanov 2011: 341; Pilli 2009: 19). Asula on 16. sajandil elanikest tühjenenud, millele osutab sajandeiks püsima jäänud kohanimel mitmel kujul esinev apellatiiv *пустошь* 'asustamata või ülesharimata maa, jäätmaa, kõnnumaa' (VES III: 308), sh 1571 *Пустошка на р. Росонъ*; 1618–1623 *Pustofsch by*; 1704 *Putefschoi*; 1827 *Postoskie* (*Rosana Hoff*).

Karstola ~ **Karstalo** (vn *Каростель* ~ *Коростель*; sm *Karstala*; ee *Karstula*). Varasemad kirjapanekud: 1676 *Karstala* (KBG), 1704 *Karttila* (GCP), 1727 *Кастала* (ILK), 1812 *Карстали* (Jemeljanov 2011: 340). Lisaks: *Karostelli* (ÜRA IV: 23). Küla asub Rosona mõlemal kaldal. Soomes on Karstula vald, mille nimi pärineb komonüümist (1788 *Karstula*) ja viimane omakorda talunimest, mille aluseks peetakse selle kunagise peremehe nime *Karstu*. See on rahvapärane moodustis alamsaksa mehenimest *Karst* ~ *Karsten*, mis tuleneb omakorda eesnimest *Christianus* (SPK: 140), vrd ka ee *Karste*, sm *Karstu*.³ 1704. aasta *s*-tähega nimekuju on ilmselt ebatäpne.

³ Nime *Karste* on seostatud alamsaksa eesnimega *Karsch* [karsk] (EKNR). Siinpuhul võiks kaaluda samuti isikunime *Karst*.

Teisalt ei saa asjaomase kohanime uurimisel päriselt tähelepanuta jätta ee *Kariste* ja **Karistvere*. Kettunen (1955: 300) toob viimase puhul võrdluseks ee *karistama* ja *kari* 'range kord' ning sm *Kari*, *Karri* [*< Makarios*]. Pall (1969: 55–56) on esitanud tüve **Kari-* vasteteks *kari* 'range kord', *kari* 'kalju, riff', *karine* 'kivine' ja ürikunime *Karre* (1548 *Jan Karrepoick*). Siinkirjutaja jätaks võimalikud apellatiivsed vasted semantika poolest targu kõrvale ja keskenduks vaid antroponüümsele päritolule. See oletus eeldab kohanimes teise silbi vokaali väljalangemist, mille kohta pole kindlaid tõendeid, sest *Karttila* pole usaldatav ja vene nimes *Karostel* võib esineda siirdehäälik. Lisaks tuleks arvata, et toponüüm on laenatud alalütlevas käändes, nagu seda on ee *Казепель* 'Kasepää' (EKNR). Teisalt on külas viimastel sajanditel elanud ainuüksi venelased, mistõttu kerkib küsimus seosest apellatiiviga *коростель* 'rukki-rääk (*Crex crex*)' (vt VES II: 918). Vähemalt mõjutanud on see sõna vene nimekuju küll.

Jemeljanov (2011: 340) on märkinud, et isurite arvates sisaldub Kars-tola nimes nõge tähistav sõna, seega oleks tegu suitsutarede külaga. Tõsi küll, soome murretes, ka Eesti-Ingeris tunti lekseemi *karsta*, mis tähendab erisuguseid kihte, sh lakke või seintele kogunenud nõekihti (SMS; vrd *karsta* 'sügelised; kärntõbi'; IMS: 138–139; IKH: 63; VKS: 396). Sellise etümoloogia õigsuse korral tuleks eeldada *kü*-osise väljalangemist sõnast *külä*, mille kohta aga pole andmeid.

Kullaküla ~ Kullankylä (vn *Мертвица*; sm *Kullankylä ~ Kulla*; ee *Kullaküla*). Varasemad kirjanekud: 1585 *Kulddakýlla*, 1586 *Kulddakýlla*, 1589 *Kuldaçýla*, 1704 *Kullabý*, 1704 *Иколла*, 1849 *Kulla* (Dmitrijev 2016: 253). Lisaks: 1699 *Kulla* (LCÖ), 1922 *Mertvitsa* (*Kullaküla*) (ÜRA IV: 23), 1929 *Kullaankylä* (IAN). Praeguseks hävinud küla paiknes Lauga ja Rosona jõge ühendava Kullajõe ääres. Tartu rahu järgne riigipiir jagas küla kaheks, kusjuures Eesti-poolne osa sai soome keele eeskujul nimeks Kullaküla, Venemaa-poolisel osal aga säilis senine venekeelne nimi. *Kulla*-nime kannavad ka sealne jõgi ja soo (Pilli 2009: 18). Toponüümi täiendosa lähteks on is sm vdj *kulta* : *kullan* 'kuld'. Kohanime kohta käibiv legend räägib, et Rootsi kuningas Karl XII uputanud küla kohal üle jõe suundudes oma kuldse tõlla jõkke (Pilli 2009: 23–24). Varasemad kirjanekud kajastavad nimeosade nominatiivset liitumist. Nimeosa *Kulla*- ilmumisele allikatesse võis eeskujul anda rootsi päritolu laensõna, mis esineb asustusnimeses kujul *-kulla* 'ümar

küngas'.⁴ *Kulla*-nimesid on arvukalt ka Eestis: *Kulla*, *Kullaaru*, *Kullaga*, *Kullamaa*, *Kullametsa*, *Kullamäe*, *Kullavere*, millest osa võib seostuda muistse isikunimega **Kulta*, mille kunagine olemasolu on *u* ja *ü* eristamatuse tõttu antroponüümis jäänud ebakindlaks (vt EKNR; Kettunen 1955: 145–146; Stoebe 1964: 93–94).

Kullajõe venekeelne nimi on Mertvitsa (1571 *Мертвица*, 1584 *Miertwiss*, 1618–1623 *Mertuitza by*; Dmitrijev 2016: 253). Sama toponüüm on Valgevenes tuntud *Мяртваца* ja Serbias *Мртвица* kujul. See on lähtunud algslaavi lekseemist **mьrtvica* 'seisev vesi; tühjaks jäänud jõesäng', väljendades nn surnud (**mьrtv-*) vett vastandina elavale, st voolavale veele (Loma 2013: 157). Eesti-Ingeri Mertvitsa on Rosonast algav ja Laugasse suubuv jõeharu, mille nimi on tekkinud tõenäoliselt sellest, kui mainitud jõed on saavutanud veetaseme, mille korral ei suuda Mertvitsa vesi enam voolata ja on paigal (Pilli 2009: 24, 25).

Siinpuhul tekkis mõte, kas läänemeresoome nimi ei pärine hoopis isuri keelest ja on alles hiljem kulunud sõnaks **kulta*. Ehk on võinud see kunagi kõlada kujul **koold ~ *kuold* 'surnud' (< **koolnut*), sest ainult Alam-Lauga murdes esineb *d*-line minevikupartitsiip, nt *issud* 'istunud', *temmad* 'tõmmanud' (Laanest 1966: 132). Sealse võimaliku muutuse *oo > uu* kohta pole teateid, seevastu diftongid, mis esinevad pikkade vokaalide kõrval ka Alam-Lauga murdes, võivad olla üsna varased, algisurist pärinevad. Paraku pole lõpuni kindel, kas diftongid on tekkinud pikkadest vokaalidest või vastupidi; esimest võimalust soome dialektide mõjul peetakse siiski tõenäolisemaks (Laanest 1966: 77–80; 1986: 69).

***MVIVkatko ~ *MVIIVkatko.** Varasemad kirjanekud: 1571 *Молокотка на Наровъ*, 1585 *Mullj kothkj*, 1586 *Mullakothkj*, 1589 *Målekottke*, 1618–1623 *Molokotka*, 1699 *Mellakatko*, 1704 *Mellakatko* [GCP], 1704 *Мелланъ катко*, 1827 *Mellankalko* (Dmitrijev 2016: 255). Lisaks: 1699 *Melankat..* [lõpp on loetamatu] (LCG) ja 1699 *Mellonkatus* (LCÖ).

Küla paiknes Narva jõe paremal kaldal, lisajõe Rosona suubumiskohas. 1618–1623 *Molokotka* lähtub vene keelest, mida kajastab ka sõnalõpu *a*. Muul juhul ei maksa sõnalõpule tähelepanu osutada, sest järgsilpide täishäälikute kirjanekud on enamasti väga varieeruvad.

⁴ Soome arvukad *kulla*-nimed (nt 1676 *Kullaby*; KBG) ongi teist algupära (vt SPK: 191 sub *kulla*).

Tegu on kahtlemata kaheosalise toponüümiga. Et järelosise algussilpi on üsna ühtlaselt talletatud, siis võib oletada, et see oli rõhutatud, mis tähendab, et kohanime osi hääldati eraldi. Selle algussilbi vokaalimärgiks kirjutati esialgu *o*, ent alates 17. sajandi lõpuaastast *a*. Vähemalt vene-pärane *Molokotka* võimaldab oletada ka muutust $o < a$, sest läänemere-soome keeltest laenatud sõnades võib *a* (*лахта* 'laht', vrd krj *lahta*; *макса* 'maks (elund)', vps *maks*) ja *o* (*кобры* 'käed', vrd vps *kobrad* 'peotäied') säilida, kuid *a* võib muutuda ka *o*-ks (*лохта*, *мокса*) ja lms *o* teisel omakorda *a*-ks (*кабры*) (Mõznikov 2004: 367, 369).

Seega võiksime Ingeri toponüümi kõrvutada eesti murdelise maastiku-sõnaga Amb HJn JMd Juu Kad Kuu VN*g* *katk* : *katku* 'madal soine koht, mülgas' (EMS II: 837).⁵ Niisiis on ta levinud peamiselt Soome lahele lähemal asuvates kihelkondades Harju-Jaanist Viru-Nigulani, tehes siirde Eesti keskosas vaid Järva- ja Raplamaani. Ent *katk*-sõna sisaldav kohanime esineb laiemalt, ulatudes Lääne-Saaremaalt tihedalt Lüganuseni ja sealt edasi hajusalt Vaivarani ning põhjarannikult tihedalt Tormani ja hajusalt Saarde, Puhja ja Tartu-Maarja kihelkonda, nt Trm *Liikatko*, *Lullikatko* (Pall 1977: 204, 205 (kaart), vt ka EKNR). Mujal Ingerimaal pole *katk*-sõna talletatud, kuid arvestades käsitletava küla lähedust Eestile tohiks see võimalik olla. *Mellankalko* on ilmselt vigane kuju *t*-tähe kriipsu unustamise tõttu. Nõnda näiteks on samal kaardil juhtunud ka Karstala nimega (*Karslalla*).

Kohanime algusosa tegelik kuju jääb ebaselgeks, sest juba esimese silbi vokaali kirjpilt varieerub, rääkimata siis järgsilpidest. Samuti pole tuvastatav, kas *l* on pikk või lühike. Esialgu on esimeses silbis pikka aega registreeritud tagavokaal (*ā*, *o*, *u*), ent alates 17. sajandi lõpuaastast aga järjekindlalt eesvokaal (*e*).⁶ Selline kirjpilt kajastab kas mingit kirjapanijatele võõrast häälikut või on sõnakuju muul põhjusel ajapikku teisenenud.

⁵ On oletatud, et maastikusõnas *katk* peitub sama tüvi mis nakkushaiguse omas (EES: 135–136). Käesoleva kirjutise anonüümne retsensent soovitas õigusega selle seostada pigem sõnaga *katkema*, mistõttu *katk* võis tähendada liikumistee katkemiskohta, kust oli keerukas läbi pääseda, vrd sm *katko* 'katkemine; paus; peatus' (SES I: 451) ja vdj *katko* 'murdumine; murdmine' (VKS: 408).

⁶ Analoogilist vokaalivaheldust kajastab ka mitmeti tõlgendatud ee *Mullavere*: 1473 *Moliver*, 1582 *Melewer*, 1585 *Malauer*, 1588 *Muliwer*, 1725 *Mullawer* (EKNR). Toponüümi edasise uurimiseks tasuks veel tegelda.

Esimesel juhul võiks kõne alla tulla eesti (kui tegu on meie siirdlaste külaga) või vadja õ-häälik. Praegustel andmetel oleks ainuke sobiv sõna ee vdj *mõla* 'aer; mõla (segamisriist)' (VKS: 762–763), vrd is *mela* 'kepp mingi segu segamiseks', sm *mela* 'mõla' (IMS: 304). Lähtealuseks on olnud mingi objekti (nt jõekäär) kuju, vrd ee *Mõla*, sm *Melalahti*, *Melajoki* (EKNR; SPK). Teisalt lubab vene o-line kirjapanek oletada vanavene keeles üksnes palataliseerimata konsonandi ees toimunud vokaalimuutust *e > o*, nt село [selo] 'küla' : сѣла [s'ola] (mitmuse nominatiivis). Samal ajal peenendus vokaalile eelnev kaashäälik, kuid aastasadu palatalisatsiooni sageli ei tähistatud. Nii esineb ürikutes nt ному 'temale' нѣму asemel (kirjakeeles нѣму) või Стонане (< Стенане) Стѣнане asemel (Kiparsky 1963: 107–108; Shevelov 1964: 423). Palataliseerimata konsonandi tingimus eeldab, et läänemeresoome toponüümi teises silbis pidi esinema tagavokaal. Rootsikeelsed kaardinimetused võivad olla tuletatud venekeelsetest.

Kui lähtuda esialgse a-lise ja pärastise ä-lise esisilbi oletusest, siis sobiks vanemate nimevormide päritolu seletamiseks isikunimi **Mallei* ~ **Malloi*, mille hiljem on vahetanud välja *Mäll* (< **Melchior*), vrd ka ee 1515 *Andres Melle*, lv 1564 *Melle Melckopoy*, sm? 1370 *Henrik Melle* (Stoebke 1964: 56). Sellise arengukäigu võimalust on arutatud mitmeti etümologiseeritud ee *Mallavere* puhul, sest seda on puhuti hääldatud ka *Mällavere* (EKNR: Mala, Mallavere, Mäla; vt ka Kettunen 1955: 79). Kõne alla tuleks ka isikunimi *Meel*, vrd *Meelste* jt (EKNR). Lisatagu siinkohal, et soome toponüümik Saulo Kepsu on Karjala maakitsuse kohanimed *Mellala*, *Mellanen*, *Melloinen* ja *Mellola* (1590 *Mellela by*) tuletanud õigeusunime *Meleti* rahvapärasest vormist *Mello* (KK: 281, 282). Seega, mitu korda vilksatab teise silbi tagavokaalsus.

Eelkirjeldatud arengukäiku saaks oletada ka juhul, kui isuri apellaatiiv *mala* 'katusemalk' või *malo* 'kuhjale pandud kasevits' (IMS: 294) asendatuks osisega *mela*, ent siin oleks keerukas nimepanekut motiveerida. Lembit Vaba on soovitanud ee MVIV-tüveliste kohanimedega *Malla*, *Mullavere* jt puhul kaaluda balti maastikusõna *mala* 'liivane mererannik' (vrd läti *mala* 'kallas, äär, serv') (EKNR). Soome keeles on apellaatiiv *malo* hääbunud tähenduses 'rand, rannaäär', kuid säilinud tähenduses 'pragu; laht; madalik'. Selle sõnaga on viidud ühendusse sm *Mallosjärvi* ja *Mallusjoki* (SPK).

Vaevalt et tõsiselt tulevad arvesse väliselt sarnased vdj *mal' l' akaakko* ~ *mal' l' okaakko* 'kassikakk' (VKS: 698, 699) ja *malikakku* ~ *maljakakku*

'kassikakk' < *malja* 'kauss, pott' (VKS: 698, 699; IMS: 295). Siinkirjutajale tundub kõige tõenäolisem uuritava toponüümi esisilbi eesvokaali või eesti siirdlaste korral ka *õ* esinemus. Päritolu usaldusväärseks selgitamiseks oleks kindlasti vaja täiendavat lähteainest.

Pien Ropsu (vn *Новая Ропша*; sm *Uusi Ropsu*; ee *Väike-Ropsu*). Varasem kirjapanek: 1922 Ropsha (ÜRA IV: 23). Praeguseks hävinud küla paiknes Soome lahe ääres, oli rajatud enne sõda Eesti Vabariigi perioodil (Noormets 2003: 98). Vt *Ropsu* (kirjutise teine osa).

Räkälä (vn *Рякяля*; sm *Räkälä*; ee *Rägala*). Varasem kirjapanek: 1922 *Räkälä* (ÜRA IV: 23). See on suhteliselt hiline küla. Praeguseks hävinud, kitsa, ligikaudu viie kilomeetri pikkuselt paiknenud küla algas Rosona jõest ühe kilomeetri kaugusel ja ulatus Soome laheni. Pilli arvates seostub nimi isuri sõnaga tähenduses 'kõlbmatu koht', kuna ala on soostunud ja kaetud põõsastega (IDK: 20–21).⁷ Toponüümi tüvi on ehk võrreldav eesti kohanimedega *Räga* ja *Rägavere*. Kettunen on viimasele nimele toonud võrdluseks ee *räga*, *rägastik* 'tihnik' ja *räga* 'mustus, röga, lima'. Pall (1969: 210) lähtestas *Räga* talu nime üldsõnale *räga* 'padrik'; seda viimati mainitud tähendust Ingerimaa sõnaraamatud paraku ei maini, vrd is *rägä*, vdj *räkä* 'tatt; röga' (IMS: 496; IKH: 171; VKS: 1086–1087).

Saarkülä (vn *Саркуль ~ Саркюля*; sm *Saarkylä*; ee *Saarküla*). Varasemad kirjapanekud: 1582 *Sarakyla*, 1584 *Sarakylla*, 1585 *Sarrekylla*, 1676 *Sarenkylä*, 1704 *Lilla* [= Väike] *sarenkylä*, *Sarenkylä* [GCP], 1849 *Saarenkylä* (Dmitrijev 2016: 252). Lisaks: 1699 *Sarankyla* (LCÖ), 1922 *Saarküla* (ÜRA IV: 23).

Mägiste (1925: 75) on monograafias kirja pannud is *Saarkülä ~ Säärkülä* (harva) 'Saarküla', mispuhul *aa* > *ää* olevat tekkinud regressiivse assimitatsiooni teel. Lähtesõnaks on is sm vdj *saari* 'saar' (vt ka Pilli 2009: 29). Nimi on saadud sellest, et küla paikneb saarekujulisel maa-alal, mida ümbritsevad Rosona ja Narva jõgi, Soome laht ning Vaikne järv. Kunagi on see olnudki tõeline saar, mis on hiljem mandriga ühinenud (Selart 1998: 42). Näikse, et toponüümi algusosa nominatiivne liitumine on algsem nagu Kullaküla nimeski.

Smolkka (vn *Смолка*; sm *Tervola*; ee *Tõrvala*). Varasem kirjapanek: 1922 *Smolka* (ÜRA IV: 23), 1929 *Tervola* (IAN). Hävinud küla paiknes Narva jõe paremal kaldal. Jemeljanovi (2011: 341) teatel sai nime puutõrva

⁷ Perekonnanimede eestistamise käigus 1920. aastatel olevat üks sealne taluperemees võtnud endale perekonnanimeks *Räkälä* ja ta poeg *Paju* (IDK).

utmise rajatiste järgi, milles olevat tegutsetud kuni 1928. aastani. Siinpuhul vrd ee *Smolnitsa*, mida on samuti seostatud tõrvaajamisega ning mis on seotud vene apellatiividega *смола* 'tõrv, vaik, pigi' ja *смолить* 'tõrvama' (EKNR). Seega on asjaomane kohanimi võetud vene keelest, kus ta on tõlkelaen läänemeresoome keeltest. Tõrva tähistav lekseem toponüümide alussõnana pole läänemeresoome keeltes haruldus, vrd sm *Tervaala* ja *Tervola*, ee *Tõrva* jt (SPK; KK: 456; EKNR). Nii *Räkälä* kui ka *Tervaala* ja *Tervola* on *la*-liitelised toponüümid. Pole selge, miks eesti keeles on *Tõrvala*, mis eeldab lähtekeelset toponüümi *Tervaala*; paraku pole siin-kirjutaja valduses Narva-taguses kasutatud nimekuju.

Uus-Füötromaa (vn *Новая Фёдоровка*; sm *Uusi-Vyötermaa* ~ *Uusi Feodormaa*; ee *Uus-Feodermaa*). Varasem kirjapanek: 1922 *Feodorovka-Uus* (ÜRA IV: 23). Praeguseks hävinud küla oli asutatud sõjaeelsetel perioodil (Noormets 2003: 98). Vt *Füötromaa* (kirjutise teine osa).

Vanakülä (vn *Илькино*; sm *Vanhakylä* ~ *Vanakylä*; ee *Vanaküla*). Varasemad kirjapanekud: 1582 *Wenekylä*, 1584 *Wenekyllä*, 1585 *Wännekyllä*, 1667 *Wanakulla*, 1699 *Wainokylä hof by*, 1704 *Wanakylä* [GCP], 1849 *Wanhakylä* (Dmitrijev 2016: 252). Küla paikneb Rosona maapoolsel kaldal. Hiljemalt Rootsi ajast alates on kaartidel paralleelselt kasutatud nii läänemeresoome kui ka vene nime (vt eespool).

Konsonandijärgse *h* kadu (*vana* < **vanha*) on isuri keele Alam-Lauga murdele iseloomulik, kuid võis esineda ka mõnes seelses ingerisoomes külas (Laanest 1966: 59). Kohanime etümoloogia on läbipaistev: 'vana + küla'. *Vanhakylä* on tuntud ka Soomes (1544 *Vanhakylä*) ja Karjala maakitsusel (1557 *vanakyle*; 1576 *Wanhakyle*). Soome uurijate arvates on need külad piirkonnas kõige vanemad, tekkinud perioodil, kui sinna hakati rajama uusi külasid (SPK: 490; KK: 484). Öeldu võib kehtida ka Eesti-Ingeri Vanaküla kohta.

Teisalt tekib küsimus, miks kandis Vanaküla esialgu Väikülaga peaaegu identset nime. Kas võõramaised üleskirjutajad ei suutnud kõla järgi eristada osiseid *Vanha*- ~ *Vana*- ja *Vene*-või oli mõlemal külal esialgu üks ja sama nimi? Kas toponüüm üldse lähtubki sõnast *vanha*? Ehk oli küla saanud nime selle esimese asuka järgi, vrd 1210 lv *Wane*, 16. saj ee? *Wani*, 1376 ee *Wene* (Stoebke 1964: 74)? Küsimused jäävad esialgu vastamata. Igatahes 1582.–1589. aasta arhiiviandmed näitavad, et tegu on kahe iseiseisva küla, mitte ühe küla. *Wainokylä* on kas ebatäpne kirjapanek

või hoopis mõni teine asula, vrd ee *vain* : *vainu*, vdj *vainio* 'külavaheline või küläärne rohumaa'.

Väikülä ~ Väi **Väükülä** (vn *Венкуль*, alates 1997 *Венекуля*; sm *Väikylä*, is *Väikülä* ~ *Väinkülä*). Varasemad kirjapanekud: 1582 *Wenekyle*, 1584 *Wenekylla*, 1585 *Weenkylla*, 1586 *Wäenkylä*, 1589 *Wännekylle*, 1667 *Wegenkulla*, 1699 *Wägenkyla*, 1704 *Wägenkylä* [GCP], 1704 *ВАгенкіла*, 1727 *Вякуля*, 1770 *Норовская* ja *Вяйкула*, 1827 *Wägenkylä*, 1849 *Wäikylä*; 1863 *Венкуль Наровская*, 1906 *Венкуль*, 1942 *Венекуля (Вяйкула)* (Dmitrijev 2016: 252). Lisaks: 1676 *Lilla Wäyenkyla*, *Wäyenkylä* (KBG), 1699 *Wenakila* (LCG) ja *Wain Kyla* (LCÖ), 1741 *Biakula* (L'Isle 1741), 1741 (meetrikaraamat) *Вянкули* (Jemeljanov 2011: 339), 1867 *Waikylä (Норовская)* (Köppen 1867: 136), 1922 *Venküla (Väiküla, Narovski)* (ÜRA IV: 23). Küla paikneb Rosona jõe suudme lähedal maapoolsel kaldal Saarkülä vastas.

Väikülä etümoloogia kohta võib teha mitu oletust, kuid seda ei saa praegustel andmetel veel üheselt kindlaks teha. Eesti külanime *Veia* (vrd 1739 *Weia Thomas* ~ 1758 *Waia Thomas*) ja Ingerimaa *Vainkylä*, *Vena* ja *Venakontsa* kõrvutamisel on Ariste (1965: 96–97) oletanud, et isuritest elanikkonnaga Väikülä nimi seostub selle oletatavate algasukatega – vadjalastega. Varem võis külanime algusosa kõlada kujul **vai(n)*-, millest pärastpoole on *külä* mõjul saanud *väi(n)*-.⁸ Vokaalimuutusest ja genitiivsest liitumisest (nagu ka isuri keeles) annab Ariste arvates tunnistust asula venekeelne nimi. Paraku polnud autoril kasutada komonüümi 19. sajandist vanemaid kirjakujuksid.

Jemeljanov (2011: 340) on *Väi*-tüve päritolu seletamisel välja pakunud eesti ja soome sõna *väi* (*vaag*) 'päsmer; kaalud' kujul, eeldades, et külas paiknes turg, kus novgorodlased ja välismaalased kauplesid. Ent *Väi*-kuju kaalude tähenduses pole Ingerimaa läänemeresoome keeltes registreeritud. Küll esineb Lääne-Eestis ja saartel alamsaksa laensõna *vaag* : *vae* 'kaal; hoob' (VMS II 621; EES: 582), kuid vaevalt see ulatus teisele poole Narva jõge. *Ven*-osise kõrvutas Jemeljanov veel apellatiividega *venäläin* 'venelane' ja *vene* 'vene, paat', ebapiisava põhjendusega, et Väikülas oli iga pere omanduses paat. Viimane sõna sobib küll häälikuliselt, kuid semantika poolest jääks väheusutavaks.

⁸ Huvipakkuv on märkida, et Kurgola poolsaarel asuv *Wena* on vene keeles kandnud nime *Венкуль* (Köppen 1867: 136). Ilmselt seepärast on 1863. aastal Väiküla nimi esitatud kujul *Венкуль Наровская*.

Mõtlemapanev on uuritava kohanime võimalik seos rahvanimetusega. Jemeljanov (2011: 340) on siinpuhul viidanud asula kõige varasematele nimedele 1380 *Russische Dorf* 'Veneküla' ja Šeloni obrokiraamatus mainitud 1498 *русское село Наровское* 'vene suurlüla Narovskoje', st Narva jõe äärse asula tähenduses. Sama külanime on hiljemgi tuletatud jõenimest: 1571 *Норовское*; 1618–1623 *Narofschy by*; 1834 *Наровская* (Dmitrijev 2016: 252). Jemeljanov ei pidanud õigusega Väiküla vene-lastega asustatud külaks, vaid pigem asulaks, mis paikneb Vene ja Saksa alade piiril. Ta oli regeistidest talletanud ülemsaksakeelse nimekuju, ent 1380. aasta paiku kirjutatud ürik on tegelikult alamsaksa keeles. Selles toonitab Narva foogt, et Tallinnast Narva laeval toodavaid kaupu ei tohi maha laadida Veneküla juures (*to dem Russchen dorpe*); toponüüm kujul *Russchendorp* on esitatud ka raamatu nimeregistris (LEC III: 115 (nr 1372), 369 (nr 1161), 784). Uurijate arvates on tegu Väikülaga (vt Selart 1998: 42). Võiks oletada, et nimi ongi tekkinud väljaspool Ingerimaad. Rahvanimetusele võivad osutada ka 16.–17. sajandil kirja pandud nimeosad *Wene-*, *Wena-* ja *Wänne-*. Teisalt esinevad need ka Vanaküla nime kirjapanekutes (vt eespool), mis lubavad arvata ka isikunimelist lähet.

Juba 1585. aastal on käibele tulnud nimevorm *Weenkýlla*, milles *n* ei paikne *e*-tähtede vahel. Kas siinpuhul on tähed vahetusse läinud? Kas siit alates on toponüüm kivistunud ametlikes dokumentides edasi kandunud ja lõpuks rahva sekkagi läinud? Samas on võimalik, et tegu on hoopis kahe erineva nimega, millest just *vene*-osisega nimi sisaldub ürikutes, kuid rahvapärane on olnud *väi*-elemendiga, mis ulatub tänapäeva. Soomekeelses Wikipedias (*sub* Väikylä) on mainitud, et kohanime on seostatud muu hulgas sõnaga *väki* : *väen* 'rahvas; sõjavägi; (vananenud sõnana:) vägi, võim'. Kahjuks puudub asjakohane viide, mistõttu siinkirjutajal pole õnnestunud leida vajalikku kirjakohta. See apellatiiv sobiks küll, kui ta lähteks on isikunimi, mis võiks ehk olla tõenäolinegi, vrd 1355–1362 lv *Weke* ja 1508 ee *Wege* (Stoebke 1964: 72).

Huvi pakub nende 17.–18. sajandi kirjapanekute algusosa, mille keskel esinevad *y* ja *g*. Esimesele tähele vastab *j*-häälik, mis võib esineda *väki*-sõna nõrgas astmes, nt vdj *väki* ~ *vätši* : *väee* ~ *väjee* (VKS: 1568). Tähe *g* ilmumine ürikutesse alles 17. sajandil pärast seda, kui on talletatud *g*-ta (< **γ*) vorme, äratub kahtlust. Viimase sõna peaksid siinpuhul ütlema rootsi keele ajaloo spetsialistid. Ehk on siin *y* siiski asendunud *g*-ga, mida rootsi keeles hääldati eesvokaalide ees *j*-na. 1827. aasta *g*-line nimekuju

ei tule arvesse, sest asjaomane kaart toetub 1676. aasta kaardile, millel esineb siiski *y* (KBG).

Praegu jääb ebaselgeks *Narovskaja* ja *Väikülä* vahekord. 1676. aasta kaardil on Väiküla kohale märgitud *Wäyen kylä* ja Narva jõe paremale kaldale ligikaudu Narva linna ja jõesuudme vahelise lõigu keskkohta *Lilla Wäyen kylä*, st Väike-Väiküla (KBG). Sarnast pilti näeme ka 1678. aasta kaardil (GCP). Nagu eespool mainitud, on Schmidt (1770) kaardil *Норовская* paigutatud samuti enam-vähem õigesse kohta, kuid *Вяйкүла* hulka maad ülesvoolu Rosona keskjooksu suunas (KSG). 1741 *Biakula* on ilmselt vigane vorm juba kirillitsa *б* /v/ ebaõige asendamise tõttu *b*-ga, samuti on *i* ja *a* oma kohad vahetanud, kas eksikombel või mingi varasema venekeelse kaardi põhjal, mille *я* on translitereeritud *ia*-ga, vrd 1727 *Вякүля*. Mellini (1991 [1797]) kaardil esinev *Wiakulla* on paigutatud samuti Rosona jõe keskjooksu poole, kusjuures tänapäeva Väiküla ligilähedasele asukohale on kirjutatud *Norowskaja*. Eeskujuks näikse olevat Schmidt kaart.

Nime *Väikülä* 'Vä(h)iküla' on Mägiste teatel mõnikord kasutanud Väiküla vanemad inimesed. See viib mõtte võimalikule sugulasterminile, vrd ee *väi* ~ *väü*, is vad *vävü* : *vävün* 'tütre- või õemees' (IMS: 686; VKS: 1568–1569; VMS II: 718). Vanemad kirjapanekud seda ideed ei toeta.⁹ Mägiste (1925: 77) ongi õigesti vihjanud muutusele isuri toponüümis *äi* > *äü* järgneva silbi assimileerival toimel. Narva-Jõesuus tarvitatud nimi *Vähiküla* näikse rahvapärase seostamisena sõnaga *vähk* ~ *vähi* jt (vt VMS II: 717), kuid võib olla ka jäänuk mingist konsonandist, vrd *väki* (vt eespool).

6. Kokkuvõtteks

Linnanimed (*Pakari*, *Petteri* jt) sarnanevad üldiselt vадja omadega. Kaks sama mõisat tähistavat nime (*Iittova*, *Paikkovan moiso*) tulenevad isikunimest. Liigisõna *külä* sisaldavad *Alakülä*, *Kullakülä*, *Saarkülä*, *Vanakülä* ja *Väikülä*. Ülejäänud külanimesed determinant puudub. Kolm toponüümi (*Kalliviere*, **MVIIVkatko* ~ **MVIIVkatko* ja *Uus-Füötromaa*) sisaldavad nn valedeterminanti. Liide *-la*, mispuhul pole välistatud ka teke sõnast *külä*, on tuvastatav kohanimesed *Karstola* ja *Räkälä*. Laienditega *pieni* 'väike' ja *uusi* on varustatud *Pien Ropsu* ja *Uus-Füötromaa*. Need sõjaeelse

⁹ Seda allusõna ei peeta kuigi tõenäoliseks ka ee *Väimela* puhul (EKNR).

Eesti Vabariigi ajal rajatud väikekülad on nime saanud Venemaa-poollele jäänud põhikülade järgi, nt sm 1929 *Uusi Ropsu* ja Venemaa poollel *Vanha Ropsu*. Osa komonüümide etümoloogia on läbipaistev, nimelt juhul, kui küla on nimetatud asendi (*Alakülä*, *Saarkülä*), ümbruse (*Räkälä*), vanuse (*Vanakülä*) või elanike tegevusala järgi (*Smolkka*). Põhisõna *Kulla* (< *kulta* 'kuld') determineeritus vajaks veel selgitamist. Teiste komonüümide päritolu pole üheselt selge. Nende hulka kuuluvad suhteliselt arvukad kohanimed, mille puhul võib oletada antroponüümset algupära, sh *Hanikke*, *Ilkkina*, *Kalliviere*, *Karstola*, **MVIVkatko* ~ **MVlIVkatko* ja *Uus-Füötromaa*. Vene keelest on laenatud peale viimati mainitu ka *Ilkkina* ja *Smolkka*.

Lühendid

Amb – Ambla; ee – eesti keel; is – isuri keel; i-sm – ingerisoomi; Han – Hanikke; HJn – Harju-Jaani; JMd – Järva-Madise; Juu – Juuru; Kad – Kadrina; Kal – Kallivieri; krj – karjala keel; Kuu – Kuusalu; lms – läänemeresoomi keeled; lv – liivi keel; sm – soome keel; Trm – Torma; vdj – vadsa keel; vn – vene keel; VNg – Viru-Nigula; vps – vepsa keel; Väi – Väikülä

Kirjandus

- Ahlqvist, Aug[ust]** 1877. Suomen kielen rakennus. Vertaavia kieliopillisia tutkimuksia 1. Nominien synty ja taivutus. Suomalainen runo-oppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ariste, P[aul]** 1965. Vadsa kohanimesed. – Slaavi-läänemeresoomi suhete ajaloost. Artiklite kogumik. Toim H. Moora, L. Jaanits. Tallinn: Eesti Raamat, 91–106.
- Degina** 2008 = Т. Дегина 2008. Энциклопедия русских фамилий. Тайны происхождения и значения. Москва: Астрель, АСТ.
- Dmitrijev** 2016 = А. В. Дмитриев 2016. Топонимия Ивангородского лена 1580-х годов. Материал для историко-топонимического словаря Ингерманландии. – *Linguistica Uralica* 4, 247–265.
- EES** = Eesti etümoloogiasõnaraamat, 2012. Koost ja toim Iiris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EKI2** = Eesti Keele Instituudi kogu: [Vaivara]. – Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek. http://heli.eki.ee/kohanimed/index.php?khk=vai&d_info=a-ü&om=eki2.
- EKNR** = Marja Kallasmaa, Evar Saar, Peeter Päll, Marje Joalaid, Arvis Kiristaja, Enn Ernits, Mariko Faster, Fred Puss, Tiina Laansalu, Marit Alas, Valdek

- Pall, Marianne Blomqvist, Marge Kuslap, Anželika Šteingolde, Karl Pajusalu, Urmas Sutrop 2016. Eesti kohanimeramat. Toim Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/knr/>.
- EMS II** = Eesti murrete sõnaraamat 2⁸. *kabjalagin – kandervärk*, 1998. Koost Anu Haak, Evi Juhkam jt. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Ernits, Enn 2020**. Vadjas asustusnimed. – Emakeele Seltsi aastaraamat 65 (2019). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 23–62. <http://dx.doi.org/10.3176/esa65.02>.
- Ernits, Enn 2021**. Eesti-Ingeri viljelusnimed. – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 64–90. <http://dx.doi.org/10.3176/esa66.03>.
- GCP** = General Charta Öfwer Provincien Ingermanneland Hwilken Helt noga Uthwysar Hela Dhes Situation Jämte alle der uthi Belägne Kyrkior, Häff, Byar och Torp, Tillyka medh alle derigenom sträckande större och mindre Wägar samt Pass Item Siöar, Åar och Bäcker, såsom och Lähne samt Pogoste skilldnaderne. af Copierat Här widh Kongl. Maj:ts Landtmätery Contoir Anno 1704 af det ifrån Narfwen år 1703 öfwer-sände Conceptet Sammandraget af sahl. Ingenieuren Erich Beling så wäll af 1678 åhrs Geomet. Commissions Arbete såsom och alle senare Tydners Mätningar öfwer Nötheborgs Lähns Norra dehl Renoverat aff m[anu]p[rophia] Anders Andersin. https://www.aroundspb.ru/karty/152/sg_1678_beling.html.
- IAN** = Inkerinmaan asutus- ja nimistökartta. Laadittu ÜE:n Topografigunnassa Inkerinliiton sihteerin, opettaja Juuso Mustosen keräämään aineiston perusteella v. 1929.
- IDK** = Л. Д. Прокопова 2008. Исчезнувшие деревни Кингисеппского района (по материалам сельских библиотечкарей). Кингисепп.
- IKH** = Arvo Laanest 1997. Isuri keele Nevaha murde sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- ILK** = [...] Государю. Сию новую и достоверную всей Ингермоландии лант Карту обдержашую в себе Города Крепости слободы заводы мызы деревни мелницы реки озера и часть Залива финскаго и озера Ладужскаго такожде Ладужской и иныя каналы и преспективные дороги и протчая, яже все собрано о селениях дорогах и каналах поновому в 1726 году описанию Учиненному чрез российских Гео-дезестов а реки и озера с лант карты печатанно = санкт : петер : бурх 1727 июня д. 29. https://www.aroundspb.ru/karty/107/sg_1727_inger-manland.html.
- IMS** = R. E. Nirvi 1971. Inkeröismurteiden sanakirja. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae 18.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Jemeljanov 2011** = Б. К. Емельянов (Ййги) 2011. Пласты истории села Венкуль, сиречь Наровского, с незапамятных времен по настоящее время. Санкт-Петербург: Реноме.
- KBG** = Карта бывших губерний Иван-города, Яма, Капорья и Нэтеборга, составленная по масштабу 1:210 000 1827-го года, показывающая разделение и состояние онаго края в 1676 году: из материалов, найденных в Шведских Архивах, под присмотром Генерал-Майора Шуберта, Генерального Штаба Штабс-Капитаном Бергенгеймом 1-ым. https://www.aroundspb.ru/karty/150/sg_1676_ingermanlandia.html.
- Kettunen, Lauri 1955.** Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. (= Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia B 90,.) Helsinki.
- Kiparsky, Valentin 1963.** Russische historische Grammatik 1. Die Entwicklung des Lautsystems. Heidelberg: Carl Winter; Universitätsverlag.
- KK** = Saulo Kepsu 2018. Kannaksen kylät. (= Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu 54.) Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk54/Kannaksen_kylat.pdf.
- KSG** = Карта Санкт-Петербургской губернии, содержащая Ингерманландию, часть Новгородской и Выборгской губернии. Сочин. Я. Ф. Шмит, 1770. https://www.aroundspb.ru/karty/157/sg_1770_schmidt.html.
- Köppen, Peter von 1867.** Erklärender Text zu der ethnographischer Karte des St. Petersburger Gouvernements. St. Petersburg.
- Laanest 1966** = Арво Лаанест 1966. Ижорские диалекты. Лингвогеографическое исследование. Таллин.
- Laanest, Arvo 1986.** Isuri keele ajalooline foneetika ja morfoloogia. Tallinn: Valgus.
- LCG** = Land Charta Eller Geographisk Delineation Öfwer Ingermanlandet Upsatt och Förfärdigat Anno 1699 Då jag (Quartermaster General C. M. STUART) efter Kongl: Majtts allernädigste Befallning till den Orten förrester war. https://www.aroundspb.ru/karty/298/1699_Ingermanland_borders.html.
- LCÖ** = Denna Land Carta Öfwer några Pogoster Vthi Ingermanland är efter een större Carta, som Anno 1679. Geometrice aftagit, Renoverat och til detta Format ock rätta storlek bracht uthi Martio A: 1699. https://www.aroundspb.ru/uploads/karty/307/1699_Vthi_Ingermanland.jpg.
- LEC III** = Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch neben Regesten 3. Herausgegeben v. Friedrich Georg von Bunge, 1857. Reval: Kluge und Ström.
- L'Isle, Joseph Nicolas de 1741.** Ingria et Carelia. [Charta]. https://www.aroundspb.ru/karty/268/sg_1741_ingria_karelia.html.

- Loma 2013** = Александар Лома 2013. Топонимија Бањске хрисовуље: Ка осмишљену старосрпског топонимастичког речника и бољем познавању општесловенских именословних образаца. (= Библиотека оноματοлошких прилога 2.) Београд: Српска академија наука и уметности.
- LSS** = Liitteet Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen XXII Puoluekokouksen pöytäkirjaan, 1954. Helsinki. http://www.tyark.fi/lists/sdp_ptk_1952_liitteet_sl-113.pdf.
- Mellin, Ludwig August 1991 [1797]**. Der Wesenbergsche Kreis. – Atlas von Lief- und Ehistland un der Provinz Oesel [---] Riga.
- Murašova, Möslina 2003** = Н. В. Мурашова, Л. П. Мыслина 2003. Дворянские усадьбы Санкт-Петербургской губернии. Кингисеппский район. Санкт-Петербург: Информационный центр «Выбор».
- Mõznikov 2004** = С. А. Мызников 2004. Лексика финно-угорского происхождения в русских говорах Северо-Запада. Этимологический и лингвогеографический анализ. Санкт-Петербург: Наука.
- Mägist, Julius 1925**. Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned. (= Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetused. Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B. Humaniora 7.) Tartu.
- Noormets, Tiit 2003**. Eesti Ingerimaa. – Tuna 2, 96–104.
- Pall, Valdek 1969**. Põhja-Tartumaa kohanimed 1. Tallinn: Valgus.
- Pall, Valdek 1977**. Põhja-Tartumaa kohanimed 2. Tallinn: Valgus.
- Pilli 2009** = В. А. Пилли 2009. [Без заглавия.] – Топонимика Кингисеппского района. Электронное дополняемое издание. Составитель: В. В. Демина. Кингисепп, 13–32. <http://libr-kingisepp.narod.ru/toponimika.pdf>.
- Selart, Anti 1998**. Eesti idapiir keskajal. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- SES I** = Soome-eesti suursõnaraamat = Suomi-viro-suursanakirja 1. A–Q, [2003]. Tallinn, Helsinki: Eesti Keele Sihtasutus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Shevelov, George Y. 1964**. A prehistory of Slavic: The historical phonology of common Slavic. Heidelberg: Carl Winter; Universitätsverlag.
- SKL** = Salossa kiireinen loppuvuosi. – Elinehto. Livsvillkor. Munuais- ja maksaliitto ry, 2012, n-ro 1, 31. https://www.muma.fi/files/549/Elinehto_1_2012.pdf.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. <https://kaino.kotus.fi/sms/>.
- SPK** = Suomalainen paikannimikirja, 2007. Päätoim Sirkka Paikkala. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146.) Karttakeskus, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSN** = Suuri suomalainen nimikirja [1985]. Helsinki: Suuri suomalainen kirjakerho.

- Stoebke, Detlef-Eckhard 1964.** Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines Urfinnischen Namensystems. Hamburg: Leibniz.
- VES I–IV** = Vene-eesti sõnaraamat 1–4, 1984–1994. Toim Helle Leemets, Henn Saari, Rein Kull, Tiiu Erelt, Asta Õim. Tallinn: Valgus.
- Vesselovski 1974** = С. Б. Веселовский 1974. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии. Москва: Наука.
- VKS** = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка, 2013. 2., täiendatud ja parandatud trükk. 2. trüki toim Silja Grünberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- VMS II** = Väike murdesõnastik 2, 1989. Toim Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Väikylä s. a.** Wikipedia. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Väikylä>.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- ÜRA IV** = 1922 a. üldrahvalugemise andmed 4: Viru maakond, 1924. Tallinn: Riigi Keskstatistika Büroo.

Enn Ernits
 Eesti Maaülikool
 enn.ernits@emu.ee

Estonian-Ingrian habitation names 1

ENN ERNITS

The first part of the article deals with the habitation names of countries, regions, cities, manors, and villages, collected in Estonian Ingria by linguist Julius Mägiste in 1922 from Finns and Ishorians.

Two country and region names are one-part toponyms (*Soikkola*, *Suomi* 'Finland'), two of them have the generic word *maa* 'country' (*Vennääm maa* 'Russia', *Virom maa* 'Estonia'), while the others have Finnish *puoli* 'district, neighbourhood < half' (*Maanpuoli* 'district towards S.-Petersburg', *Soikkolam puoli* 'Territory of the Soikkola Peninsula', *Suomen puoli* 'Finland', *Vennääm puoli* 'Russia', *Virom puoli* 'Estonia'). Among the town names of Ingermanland, only toponyms denoting the capital *Petteri* 'S.-Petersburg' of the former province and the county centre *Jaama* 'Jamburg, now Kingisepp' are recorded. Only the town names *Jovi* 'Jõhvi', *Narva*, *Pakari* 'Narva-Jõesuu', and *Rakkvuori* ~ *Rakvuoro* 'Rakvere' of the north-eastern part of Estonia are registered. The names of two Estonian-Ingrian manors (Izhorian *moisio* ~ *moiso*) *Iittova* ~ *Iittovan moiso* and *Paikkovan moiso* are discussed. Both toponyms are derived from anthroponyms.

Fourteen alphabetically arranged names of Estonian-Ingria villages are studied. Each name is accompanied by the Estonian, Finnish and Russian equivalents used today, as well as interesting name forms from documents and maps of previous centuries. In addition, the article also deals with the village names **Alakülä*, **MVIVkatko* ~ **MVIIVkatko*, which disappeared in the 18th century. When explaining the etymology, village names are also compared with similar toponymies of neighboring areas (Estonia, Finland, Karelian isthmus). The following toponyms are / may be derived from anthroponyms: *Hanikke*, *Ilkkina* (< Russian), *Kalliviere* ~ *Kal'livere*, *Karstola* ~ *Karstalo*, **MVIVkatko* ~ **MVIIVkatko* ja ?*Väikülä* ~ *Väükülä* (*külä* 'village'). The other determinants of Estonian-Ingrian comonyms are related to common nouns: **Alakülä* < *ala* 'lower', *Kulla(n)külä* < *kulta* 'gold', *Räkälä* < *räkä* 'brushwood' or 'mud, mire', *Saarkülä* < *saari* 'island', *Smolkka* < Russian *смолa* 'tar', *Vanakülä* < *vanha* 'old'. The second part of the article will focus on the village names that were known to the inhabitants of Estonian Ingria outside this region, as well as the farm names.

Keywords: toponymy, etymology, Izhorian (Ingrian) language, Finnish language, Russian language

SIINNE TÖÖ UURIB **EHK KUIVÕRD JA KUIDAS NÄITAB END** **EESTI TEADUSTEKSTI AUTOR¹**

HELENA LEMENDIK

Annotatsioon. Artiklis uuritakse, kuidas üliõpilased annavad edasi oma uurimistöö tulemusi. Fookus on viisidel, kuidas magistritööde autorid enesele osutavad, täpsemalt autori isikut implitsiitselt ja eksplitsiitselt väljendavatel keelevahenditel. Kvantitatiivse meetodiga leitakse uuritavate keelevahendite esinemus magistritöödes, jaotumine magistritööde osade vahel ja valdkondlikud erisused. Kvalitatiivse analüüsiga selgitatakse, mis kujul ja ülesannetes keelevahendid magistritöödes esinevad. Uurimistulemustest selgub, et hoolimata impersonaalsuse ideaalist kasutavad eesti autorid julgelt ka isikulist väljendusviisi. Eelistus ei pruugi aga sõltuda teadusvaldkonnast, vaid piiratuma rühma tavadest. Keelevahendite kasutus erineb ka töö ositi: enim ja selgemalt on autorid esil n-ö turvalisemates tekstikohtades, mis eeldavad vähem argumenteerimist.

Võtmesõnad: autori isik, enesele osutamine, isikuline stiil, impersonaalne stiil, magistritöö

1. Sissejuhatus

Kes ei oleks algaja või ka kogunud autorina kaalunud oma teaduslikus kirjatöös verbivormi valikute vahel. Kui kogenumatel on ehk kujunenud oma stiil, siis algajad kirjutajad lähtuvad tõenäoliselt juhenditest ja soovitustest ning võtavad eeskujuks teiste autorite tekste. Ometi võib otsustamine osutada ka sel juhul raskeks. Ühelt poolt juhendatakse, et teadustekst peab olema objektiivne ja neutraalne ning autori isik ei tohiks selles esile tõusta (Kasik jt 2011: 27–28). Teisalt mööndakse, et

¹ Artikkel põhineb autori 2021. a Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudis kaitstud magistritööl „Autori isiku väljendamise keelelised vahendid eestikeelsetes magistritöödes“. Mõlema kirjutise valmimise eest on autor suure tänu võlgu oma juhendajale Helen Hindile.

teadusteksti jaoks nähakse muu hulgas ette autorile osutamise viisid ning autori enesele osutamist eeldab teadusteksti argumenteeriv iseloom, mis laseb kuuldavale tulla autori arvamusel ja seisukohtadel (Kniivilä jt 2007: 14, 95). Üliõpilastööde vormistamise juhendites eelistatakse umbisikulist tegumoodi, kuid mõnel pool aktsepteeritakse ka esimest ja kolmandat isikut (nt Jürine jt 2013: 13; Tallinna Ülikool 2020: 3; Uuspõld 2011: 14). Teisal soovitatakse *mina*-vormi siiski vältida (nt Tallinna Ülikool 2019: 12; Tartu Ülikool 2020: 10). Niisiis tuleb kirjutajal otsustada, kuidas luua tekst nii, et enesele osutamine täidaks sobivusnõuded.

Seda, kuidas eesti teadusteksti autorid tavatsevad osutada iseendale, on varem uurinud Riina Reinsalu, käsitledes autori kohalolu eri valdkondade magistritööde sissejuhatustes. Reinsalu leiab, et umbisikuline tegumood on üldaktsepteeritud, ent *mina*-vorm laialt kasutusel üksnes humanitaar- ja sotsiaalteadustes: sealsete üliõpilaste keelelised valikud on subjektiivsemad ja varieeruvad kui mujal. (Reinsalu 2017: 841, 843) Autori *mina*-isiku rolle ja kasutussagedust kirjanduse eriala bakalaureusetöodes on uurinud Kertu Kook. Ilmnes, et *mina*-vormi kasutamine erines tööde ositi, kuid olenes ka sellest, mis rolli autor tekstis täitis. (Kook 2020: 31) Merily Šmidt on oma magistritöös ja juhendaja Riina Reinsaluga kahasse kirjutatud artiklis analüüsinud eestikeelsete teadusartiklite annotatsioone. Muu hulgas käsitleti autorile osutamist umbisikulise ning *mina*-/*meie*-vormi vastanduse vaatenurgast. Selgus, et annotatsioonides eelistavad autorid umbisikulisust, *meie*-vormi esines uurimisandmestikus vähe, *mina*-vormi aga üldse mitte. (Šmidt 2020: 38–40; Šmidt, Reinsalu 2021: 278) Isikuliste ja umbisikuliste vormide suhet eestikeelsetes doktoritööde kokkuvõtetes käsitleti ka Tallinna Ülikooli uuringu „Eesti keel kõrghariduse ja teaduse keelena“ ühe osana. Uuringu tulemusena ilmnesid valdkondlikud erisused: umbisikulisi vorme eelistati tehnikavaldkonnas, isikulisi aga kasvatus- ja teadustes. Õigusteaduslikud tekstid jäid nende valdkondade vahele, ent sarnanesid pigem kasvatusteaduslikega. (Tallinna Ülikool 2013: 11–12)

Eeltoodust selgub, et teadusteksti autorisse puutuvat ei ole Eestis kuigi palju uuritud. Uurimust, mille fookuses oleksid autori isikut olgu otse või vihjamisi väljendavad keelevahendid ja mis analüüsiks neid kogu teadusteksti ulatuses, pakkudes ühtlasi kvantitatiivseid andmeid, ei ole veel tehtud. Niisiis on siinse artikli eesmärk anda ülevaade, missuguseid keelevahendeid magistritööde autorid kasutavad, et väljendada oma isikut tekstis nii eksplitsiitselt kui ka implitsiitselt, selgitada välja, kas keelevahendite

kasutamise tavades võib täheldada valdkondlikke erisusi, ning leida, kuidas jaotuvad valitud keelevahendid magistritööde osade vahel. Lisaks kirjeldatakse, mis kujul ja ülesannetes keelevahendid töödes esinevad.

2. Autori isik teadustekstis

Teadustekstide ideaaliks peetav objektiivsus, mis realiseerub sageli impersonaalse stiili ja mitmesuguste ümberütlustena, võib muutuda mehaaniliseks enesele osutamise vältimiseks, kuigi objektiivsus peaks peituma sügavamal, põhimõtteliselt neutraalses, avatud, argumenteerivas ja autori seisukohti kinnitavas uurimis- ja kirjutamisviisis (Luukka 2002: 20–23). Oluline on interpersonaalne aspekt, kuna peale autori on teadusteksti kaasatud ka muud isikud: teised valdkonna esindajad ning lugejad (Luukka 1994: 27). Nii võib uurimisprotsessi pidada kommunikatsioonisündmuseks ja retoorilisi võtteid selle oluliseks osaks. Kuna uurimistöö käigus saadud teave tuleb edasi anda, saab teadustekstist kommunikatsiooniakti teksti looja ja vastuvõtja vahel. (Aro 1999: 20)

Autori ja lugeja vahelist suhtlust teadusteksti vahendusel on uurinud Ken Hyland, kelle akadeemilise diskursuse suhtlusmodeli järgi suhtlevad autorid lugejatega kahel moel: hoiakute ja kaasamise kaudu. Kaasavate võtetega tekitatakse side enda ja lugejate vahele. Siia kuuluvad lugejale viitavad asesõnad (sh lugejat kaasav *meie*), tekstisisesed küsimused, ühiste teadmiste rõhutamine, isiklikud vahemärkused ning juhatavad keelendid. Hoiakud hõlmavad võtteid, mille abil autorid kas näitavad või varjavad oma autorsust: need on pehmendavad, võimendavad ja suhtumist väljendavad keelendid ning viited iseenesele (eelkõige enesekohane asesõna *mina*). (Hyland 2005: 176–177) Hyland (nt 2002a: 1095; 2002b: 352) soovitabki lähtuda autori suhtest lugejaga kui kirjutamise interpersonaalsest aspektist ja lasta autori isikul tekstist siiski välja paista. Ka Minna-Riitta Luukka (1994: 26–27) leiab, et autori ja lugeja suhte puhul on tähtis, kas neile osalistele viidatakse otse või ümberütlevalt: kui autor väldib otsest iseendale osutamist, distantseerub ta tekstist, isikulist stiili kasutades aga seob end sellega.

Milada Walková kohaselt on autori enesele osutamise puhul oluline ka osutuse tugevusaste, mis sõltub muu hulgas sellest, missugused grammatilised vahendid valitakse. Enesekohastest asesõnadest rääkides leiab Walková, et nende mõju on tugevam siis, kui viidatakse autorile kui tegijale (*mina arvan*). Ka omastavaline asesõna (*minu arvamus*) viitab autorile

eksplitsiitselt, ent mõju on nõrgem, kuna seda kasutatakse üksnes teise, näiteks mitteisikut tähistava nimisõna piiritlemiseks. Nõrgim on Walková sõnul nende asesõnade mõju, millele tegevus on suunatud, kuna nendega kujutatakse autorit välismõjutustest sõltuvana (*paneб mind arvama*). (Walková 2019: 60, 63)

Liina Lindströmi järgi on kõnesituatsioonis osalevale isikule võimalik viidata otse isikumarkerite abil, nagu asesõna *mina*, verbi isikulõpp *-n*, isikunimi, nimisõna(fraas) (*töö autor*) ning mõnes keeles possessiivsufiks. Selleks et isikule viitamist vältida, saab kasutada impersonaalseid konstruktsioone, mis jätavad kõnesituatsioonis osaleja implitsiitseks ning mille korral selgub tema isik eelkõige konteksti põhjal. (Lindström 2010: 89, 102, 103) Reet Kasik (2005: 26) käsitleb selliste moodustena impersonaali ehk umbisikulist tegumoodi, iseeneslikke protsessiverbe ja nominalisatsiooni.

Konkreetselt eestikeelsete teadustekstide puhul nimetavad Kasik jt (2011: 73) autorile osutamise võimalustena umbisikulist tegumoodi, ainsuse 3. isikut, ainsuse 1. isikut ning ümberütlevat, näiteks mitteisikuliste seisundivormidega väljendumist. Reinsalu on kirjeldanud autori isiku väljendamise võtteid teadustekstis täpsemalt ja paigutanud need autori eksplitsiitse ja implitsiitse kohalolu skaalale. Tema käsitluses annavad autori eksplitsiitset kohalolust märku *mina*- ja *meie*-vorm, implitsiitset aga keelevahendid, mille abil autor hoidub endale otse osutamast, kasutades näiteks 3. isikut (isikut märkiv nimisõna koos 3. pöörde vormiga või nimisõnafraas, nt *autor*), metafoorset isikut (mitteisikut märkiv nimisõna koos 3. pöörde vormiga või nimisõnafraas, nt *töö*) või umbisikut (umbisikuline tegumood, sh passiiv, nt *töös analüüsitakse*). Autori kohalolu implitsiitsemateks vormideks sellel skaalal on üldisik, mille korral võib lauses tegijaks olla kes tahes (nt *võib analüüsida*), ning muude keelevahendite heterogeenne rühm, mille abil saab tegija lausest sootuks välja jätta (nt *analüüsist järeldub*). (Reinsalu 2017: 832, 840–841) Reinsalu skaala on ka siinse käsitluse lähtekoht.

3. Uurimismaterjal ja -meetod

Uuritavateks tekstideks olid Tallinna Ülikooli ja Tartu Ülikooli humanitaar- ning sotsiaal- ja ühiskonnateaduste valdkonna 16 juhuslikult valitud eestikeelset magistritööd aastatest 2019–2020. Varasemate uurimistööde (nt Hyland 2005; Reinsalu 2017) tulemuste põhjal võis neis valdkondades

eeldada suuremat vahendite varieeruvust kui reaali- ja täppisteadustes, kus soositakse umbisikulist väljendusviisi. Uuritavad tekstid jaotusid võrdselt nii vaatlusaluste ülikoolide kui ka valdkondade vahel.

Uuritava materjali kogumaht oli 215 784 sõnet. Mahu hulka arvestati üksnes magistritööde põhiosa, välja jäid vormiosa elemendid (sisukord, lisad, resümee, tänuõnad), samuti põhiosas olevad tekstinäited, tsitaadid ja tabelite sisu. Uurimismaterjal kodeeriti käsitsi. Esmalt tuvastati kõik asjakohased keelevahendid, seejärel kanti need MS Exceli tabelisse, kus kodeeriti iga vahendit iseloomustavad tunnused. Ülevaade tunnustest ja nende väärtustest on toodud tabelis 1. Väärtuste juurde lisati kvalitatiivse analüüsi hõlbustamiseks täpsustavaid andmeid (nt keelevahendi vorm). Sedasi koguti algmaterjalist 4292 asjakohast keelevahendit sisaldav uurimisandmestik.

Tabel 1. Analüüsitavad tunnused ja nende väärtused

Tunnus	Väärtused	Näited
Autori isikut väljendava keelevahendi tüüp	mina-vorm, sh <i>ma, ise, oma</i> meie-vorm, sh <i>me, ise, oma</i> 3. isik metafoorne isik umbisik üldisik muud keelevahendid, sh: iseeneslikud protsessid mentaalsed/tajuprotsessid sekundaartarindid tingimuslikud kõrvallaused viited välismõjule mittetäielikud laused	<i>ma uurin, minu uurimus</i> <i>saame järeldada</i> <i>autor uurib</i> <i>töö käsitleb</i> <i>peatükis kirjeldatakse</i> <i>võib uurida</i> <i>vastustest tuleb välja</i> <i>vastustest järeldub / kumab läbi</i> <i>tuleb uurimise alla, on täheldatav</i> <i>kui analüüsida, siis ..</i> <i>X võimaldab järeldada</i> <i>Sellest täpsemalt jaotises X.</i>
Keelevahendi asukoht tekstis (osa)	sissejuhatus teooriaosa meetodiosa analüüsiosa aruteluosa kokkuvõte	
Magistritöö valdkond	Tallinna Ülikool, humanitaarteadused (tlü_ht) Tartu Ülikool, humanitaarteadused (tü_ht) Tartu Ülikool, sotsiaalteadused (tü_st) Tallinna Ülikool, ühiskonnateadused (tlü_üti)	

Materjali analüüsi segameetodil: nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt. Kvantitatiivse analüüsi käigus leiti MS Exceli abil kirjeldava statistika näitajad keelevahendite variantide, esinemistiheduse ning jaotumise kohta töö osade ja valdkondade vahel. Kvalitatiivset analüüsi rakendati keelevahendite lähemaks kirjeldamiseks, et näidata nende kasutuskonteksti ja -otstarvet. Selleks pöörati eraldi tähelepanu keelevahenditega kaasnevatele verbidele.

Järgnevas analüüsis on kvantitatiivsete andmete normaliseerimise baasiks 10 000 sõnet. Kvalitatiivsele analüüsile on lisatud näitelaused, kus kirjeldatav keelevahend on tõstetud esile allajoonitud kirjas. Näitelaused on esitatud muutmata kujul, mõnel juhul on lauset lühendatud, väljajätt on tähistatud kaksikpunktiga.

4. Koondülevaade autori isiku väljendamisest magistritöodes

Tabelis 2 on esitatud uurimisandmestiku keelevahendite kogukasutus autori. Absoluutarvudes enim (1459) leidis uurimisandmestikus eksplitsiitsemat, s.o *mina*-vormi. Stiilikaalutlustel on autoritel soovitatud mitte kasutada *mina*-vormi ja sellega vastanduvat umbisikut läbisegi (Reinsalu 2015: 73). Teisalt ei taunita nende vormide kombineerimist töö lõikes, näiteks leitakse, et *mina*-vorm sobib sissejuhatusse (Kasik jt 2011: 73) või kirjeldama uurimistöö käiku ja autori tehtud valikuid (Hirsjärvi jt 2010: 269; Kniivilä jt 2007: 72). Üldse ei kombineerinud *mina*-vormi umbisikuga neli autorit ehk 25%. Veel seitse autorit olid kombineerinud neid 1–10 korda töö kohta, mida võib pidada pigem juhuslikuks kui autori väljakujunenud eelistuseks kasutada mõlemat vormi. Seega oli 69% autoritest enda isikut väljendades vähesse kõikumusega järjepidevad, neist omakorda 55% eelistas *mina*-vormi ja 45% umbisikut. Samas leidis ka neid, kes kasutasid enim mõnd muud keelevahendit. Kõik autorid kombineerisid *mina*-vormi või umbisikut nii üldisiku kui ka muude keelevahenditega. Viimaste puhul oli tegemist väga erisuguste keelendite rühmaga, mille ühine joon oli tegevussubjekti puudumine lausest (vt täpsemalt jaotis 5.2). Kolmanda kombinatsiooniosalisena eristus mõnel juhul metafoorne isik. Kõige vähem tarvitasid autorid 3. isikut ja *meie*-vormi.

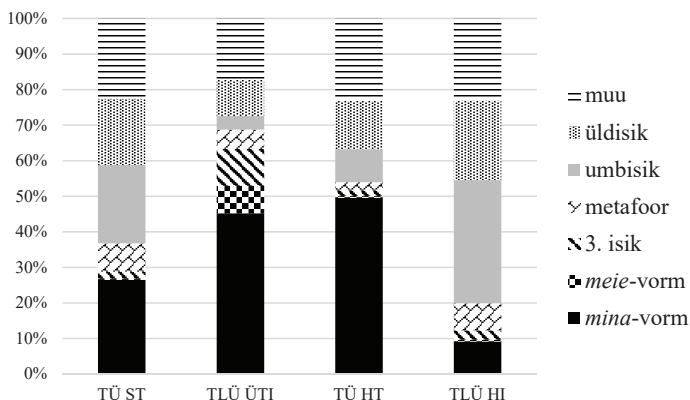
Tabel 2. Autori isikut väljendavate keelevahendite kasutus magistri-
töodes autoriti (absoluutarvudes ja normaliseerituna 10 000 sõne kohta,
osakaal magistristöös)

	<i>mina</i> -vorm			<i>meie</i> -vorm			3. isik			metafoor			umbisik			üldisik			muu		
	abs.	norm.	%	abs.	norm.	%	abs.	norm.	%	abs.	norm.	%	abs.	norm.	%	abs.	norm.	%	abs.	norm.	%
tü_st_1	254	160	60%	5	3	1%	0	0	0%	34	21	8%	17	11	4%	47	30	11%	63	40	15%
tü_st_2	0	0	0%	0	0	0%	0	0	0%	21	22	12%	69	72	39%	58	60	33%	27	28	15%
tü_st_3	17	10	5%	0	0	0%	1	1	0%	18	10	5%	135	78	39%	75	43	21%	104	60	30%
tü_st_4	49	42	19%	0	0	0%	22	19	8%	23	20	9%	45	38	17%	45	38	17%	78	66	30%
tü_üti_1	174	97	53%	69	39	21%	0	0	0%	15	8	5%	2	1	1%	27	15	8%	40	22	12%
tü_üti_2	216	175	79%	11	9	4%	1	1	0%	4	3	1%	6	5	2%	16	13	6%	21	17	8%
tü_üti_3	203	184	62%	18	16	6%	1	1	0%	30	27	9%	5	5	2%	20	18	6%	50	45	15%
tü_üti_4	0	0	0%	4	2	1%	134	67	35%	22	11	6%	37	18	10%	70	35	18%	115	57	30%
tü_ht_1	230	156	64%	2	1	1%	0	0	0%	7	5	2%	1	1	0%	30	20	8%	87	59	24%
tü_ht_2	110	65	51%	1	1	0%	0	0	0%	3	2	1%	6	4	3%	38	22	18%	57	34	27%
tü_ht_3	126	162	59%	0	0	0%	0	0	0%	3	4	1%	10	13	5%	34	44	16%	40	51	19%
tü_ht_4	4	5	2%	1	1	1%	15	18	9%	9	11	6%	71	84	44%	26	31	16%	36	43	22%
tü_hi_1	0	0	0%	0	0	0%	9	7	5%	4	3	2%	65	47	39%	44	32	26%	45	33	27%
tü_hi_2	45	32	28%	0	0	0%	0	0	0%	20	14	12%	47	34	29%	24	17	15%	26	19	16%
tü_hi_3	31	24	11%	3	2	1%	8	6	3%	25	20	9%	86	67	31%	47	37	17%	78	61	28%
tü_hi_4	0	0	0%	1	1	0%	4	4	2%	15	13	7%	88	77	40%	70	61	32%	42	37	19%
Kokku	1459			115			195			253			690			671			909		

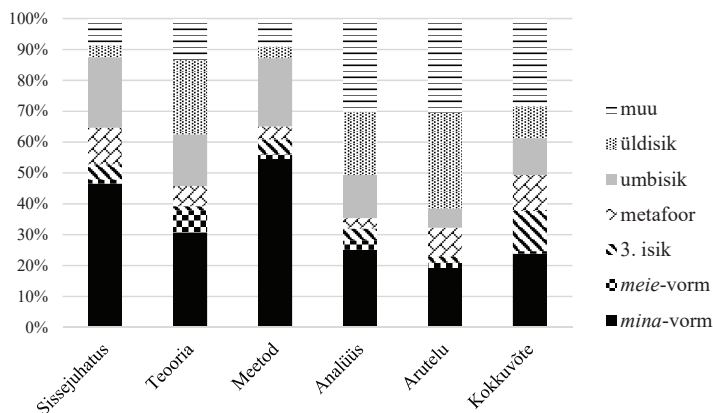
Keelevahendite jaotus valdkonniti (joonis 1) näitab, et *mina*-vormi eelistati eelkõige Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste ja Tartu Ülikooli humanitaarteaduste valdkonnas, umbisikut aga rohkem Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste ja Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste valdkonnas. Seega ei sõltunud vahendite kasutus üheselt sellest, millist teadusala või kumba ülikooli autor esindas, vaid kujunesid n-ö ristpaarid ülikoolide vahel. Absoluutarvudes oli *mina*-vorm esikohal kolmes valdkonnas, teistest erines vaid Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste valdkond: sealsed autorid eelistasid selgelt umbisikut, mis ulatus 35%-ni kõigist valdkonna keelevahenditest ning moodustas koos Tartu Ülikooli sotsiaalteaduste valdkonnaga 80% umbisiku kasutusest kogu uurimisandmestikus.

Kõige ühtlasemalt kasutati muid autori isikut väljendavaid keelevahendeid. Neis valdkondades, kus oli levinud umbisik, soositi teistest enam ka üldisikut. Seevastu seal, kus oli rohkem *mina*-vormi, leidis vähem metafoorset isikut. *Meie*-vormi ja 3. isiku kasutusega eristus üksnes Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste valdkond. Seejuures mõjutas 3. isiku koguarvu seal vaid ühe autori idiolekt, *meie*-vorm aga oli selles valdkonnas üldiselt levinum kui mujal.

Eelnevast võib järeldada, et akadeemilise eneseväljenduse tavad ei pruugi järgida teadusvaldkondade piire, vaid võivad välja kujuneda ka ülikooliti või muudel asjaoludel. Nii näiteks oli osa tekste, mis sisaldasid rohkelt autori isikut eksplitsiitselt väljendavaid keelevahendeid, pärit

Joonis 1. Autori isiku väljendamise vahendite jaotus valdkondades

Joonis 2. Autori isiku väljendamise vahendite jaotus magistriritööde osades

sotsiaaltöö ja sotsiaalkaitse valdkonnast ning neis kirjeldati uurimisprotsesse, mille käigus autorid puutusid kokku uuritavate inimestega või said osa nende isiklikest lugudest, hankides nii viisi vahetuid kogemusi, mida on loomulikum edasi anda isikustatumas laadis.

Analüüsiti ka keelevahendite jaotumist magistriritööde osade vahel (joonis 2). Sissejuhatuses väljendasid autorid oma isikut suures osas *mua*-vormi kaudu, mis moodustas 47% kõigist sealsetest keelevahenditest. Lisaks *mua*-vormile olid sissejuhatuses esil umbisik ja metafoorne

isik, ülejäänud keelevahendite osakaal jäi väheseks. Sissejuhatustega on võrreldav ka meetodiosa, kus samuti küündisid teistest enam esile *mina*-vorm ja umbisik. *Mina*-vorm oli juhtpositsioonil veel teooriaosas (31%), kus sellele järgnes üldisik.

Magistritööde teises pooles muutus üldmulje implitsiitsemaks. Kuigi analüüsisosas edestas *mina*-vorm veel umbisikut, osutus arvukaimaks muude keelevahendite kategooria (30%). Aruteluosas olid ülekaalus muud keelevahendid koos üldisikuga (kumbki moodustas 31%). Magistritööde kokkuvõtetes seevastu jaotusid keelevahendid kõige ühtlasemalt, silmanähtavalt vähe oli seal vaid *meie*-vormi.

Normaliseerides keelevahendite hulga, selgus, et autorid astusid mis tahes vormis sagedaimini esile oma töö meetodiosas ja sissejuhatuses (492 ja 326 kasutusjuhtu 10 000 sõne kohta), harvimini aga teooriaosas (76 kasutusjuhtu). Lisaks sellele, et magistritöö teises pooles oli autorite kohalolu kasutatud keelevahendite poolest implitsiitsem kui esimeses, oli kohalolu vähem märgata ka keelevahendite kasutussageduse kahanemise tõttu.

5. Autori isiku väljendamise keelevahendite kasutus ja vormid

5.1. Autori isiku eksplitsiitne väljendamine tekstis

Selgeim viis oma isikut väljendada on kasutada isikulist asesõna *mina*. See vorm laseb autoril esineda iseendana, aitab lävida lugejaga ja veenvalt argumenteerida. (Hyland 2002b: 352, 354) *Mina*-vorm seob autorit ka tema seisukohtadega ja võimaldab esineda valdkonna asjatundjana (Hyland 2002a: 1093–1094). ***Mina*-vormi** kasutas 75% autoritest. Seejuures ületasid *mina*-vormi esinemiskorrad ühes tekstis 200 korra piiri neljal juhul (enim oli see 254), vähim loendatud juhtude arv töö kohta oli 4. Ainsagi *mina*-vormita vormistasid oma töö neli autorit. *Mina*-vormi esines nii asesõnana *mina* (sh *ma*, *ise*, *oma*), asesõnata pöördelise verbivormina kui ka asesõna *mina* ja pöördelise verbivormi kombinatsioonina. Ülekaalukalt enim (70%) kasutati asesõnata pöördelist verbivormi, mis viitab autorile kui aktiivsele tegijale eksplitsiitsemalt kui muud asesõna vormid. Asesõna *mina* (sh *ise*, *oma*) oli uurimisandmestikus 25% ja asesõna koos pöördelise verbivormiga vaid 5%.

Nagu öeldud, oli enim asesõnata pöördelist verbivormi (1), seevastu asesõna *mina* koos pöördelise verbivormiga kasutati tagasihoidlikult. See

on ka loomulik, kuna eesti keeles on võimalik jätta 1. isiku asesõna kui liiane jaatavast lausest välja ja piirduda pöördelise verbivormiga, olgu põhjuseks siis väljendusökoonomia või viisakusstrateegia (Erelt jt 2017: 256). Kuna isikuline asesõna lisab teksti siiski suuresti subjektiivsust (Reinsalu 2017: 835), võib järeldada, et sellest loobudes teeb autor mõnevõrra neutraalsema keelelise valiku. Seesugune grammatiline ellips ei ole aga võimalik eitava kõne korral, kus öeldisverbil puudub pöördetunnus. Nii oligi asesõna ja pöördelise verbivormi kombinatsioonidest suur osa (41%) just eitavad vormid (2). Siiski leidis neidki tekstinäiteid, kus jaatavas kõnes lause sisaldas peale pöördelise verbivormi ka asesõnu (3).

- (1) Töös olen kasutanud nii kvalitatiivset kui kvantitatiivset analüüsi. (tü_ht_3)
- (2) Seejuures ei saa ma väita, et intervjuueeritud oleks hinnanud muuseumi linna omandis olemist negatiivse asjaoluna. (tü_ht_2)
- (3) Ka mina küsisin endalt uurimistöö käigus pidevalt, et kas ma kuulen ja edastan ikka seda, mida naised mulle räägivad, mitte seda, mida ma arvan ja usun. (tlü_üti_3)

Asesõna *mina* kasutati enamasti (198 juhul) täiendina mitteisikut tähistavate nimisõnade ees (4). Kõige sagedamini viitasid need magistritööle (*töö, magistritöö, uurimus*), järgnesid autori enese ja tema mõtletegevuse ning tehtud uurimistööga seonduvad sõnad, nagu *kogemus, küsimus, eesmärk, analüüs, hüpotees, oletus, mõtted, juhendaja*.

- (4) Minu oletus, et väiksem osa kasutajaid teeb suurema osa liigutustest, pidas paika. (tü_ht_1)

Sageli (96 korral) esines tekstides asesõna *mina* mõnd muutevormi, mille abil moodustati enamasti kogeja- ja omajalauseid, kus autori aktiivne roll väheneb. Peamiselt kirjeldati uurimistöösse puutuvat isiklikku kogemust (5) ja uurimistöö käiku (6).

- (5) Kuna vanemaealiste teemavaldkond pakkus mulle huvi juba bakalaureusetöö kirjutamisel, siis magistriõpingute jätkamisel oli mul kindel soov lõputööd kirjutada samas teemavaldkonnas, arendada endas enam oskusi märgata lugusid ning õppida uut analüüsimeetodit uurimisandmete analüüsimisel. (tlü_üti_2)
- (6) Algselt oli mul magistritöös kavas jälgida kasutajate käitumist viiel järjestikkusel päeval .. (tü_ht_1)

Oli ka lauseid, kus autor asetas end justkui mõne paratamatu protsessi või välismõju meelevalda, vähendades nii oma osa (7–8).

- (7) Teooria baasil tekib mul seos, et vananedes hakkavad inimesed tundma, et aeg hakkab otsa saama .. (tlü_üti_2)
- (8) Minus tekitas kõhklusi, kas minu teema võiks olla piisavalt huvipakkuv .. (tü_st_1)

Mõnikord kasutasid autorid asesõna koos kaassõnaga, moodustades selliseid fraase nagu *minu jaoks, enda meelest, minu arvamuse kohaselt, minu arvates* jms (9). Kuna üldjuhul kirjeldasid need laused autori kogemust või väljendasid tema seisukohta ja oluksid sellisena tõlgendatavad ka asesõna sisaldava fraasita, võib selle kasutuse taga näha autori soovi oma isikut tekstis eriliselt rõhutada.

- (9) Minu jaoks oli väga huvitav teada saada iga pere kooskasvamise lugu .. (tü_st_1)

Teist eksplitsiitset autori isiku väljendajat, **meie-vormi**, nähakse teadus-teksti viisakusstrateegiana (Erelt 2017: 200). *Meie*-vormiga võib autor mõnikord viidata iseenele (distantseeriv *meie*), teinekord aga kaasata lugejat teksti struktureerivasse metateksti või rõhutada enda ja lugejaskonna ühistunnet (kaasav *meie*) (Luukka 1994: 29–31). *Meie*-vormi kasutas 62,5% autoritest. Kasutuskordade arv oli siiski tagasihoidlik, ulatudes kogu uurimisandmestiku kohta 115 kasutusjuhuni. Seejuures olid tervelt 99 neist lugejat lähendavad ja vaid 16 lugejat distantseerivad *meie*-vormid. Kõigist *meie*-vormidest paigutus 60% ühe autori teksti. Kolm aktiivsemat *meie*-vormi kasutajat esindasid Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste valdkonda, mistõttu langes sinna 89% kõigist kasutusjuhtudest.

Meie-vorm esines kas asesõnana *meie* (sh *me, ise, oma*) (10), asesõnata pöördelise verbivormina (11) või nende kombinatsioonina (12). Enim oli asesõnata pöördelist verbivormi (48 kasutusjuhtu), sellest vähem asesõna koos pöördelise verbivormiga (38 juhtu) ja asesõna (29 juhtu).

- (10) Kas sellises koguses liha tarbimine mõjub meie tervisele hästi? (tlü_üti_1)
- (11) Seega näeme, et algus Eestis ei olnud sugugi kerge. (tlü_üti_3)
- (12) Nende kahe teemaga seondult näeme me end kui inimesi, kes tarbivad lihatooteid. (tlü_üti_1)

Asesõna *meie* kasutati üldiselt kas lugeja mõtteid suunava võttena (13) või väljendati selle abil autori kuuluvust mingisse, sh lugejaga ühisesse

rühma (14). Asesõnaga *meie* märgiti mõnikord ka autori ja potentsiaalse lugeja kodumaad (15). Mingisugusele ühisosale lugejaga viitasid ka koos täiendist asesõnaga *meie* kasutatud nimisõnad, nagu *ühiskond, riik, rahvus, tervis, teod ja arusaamad*.

(13) See .. annab meile teadmise, et igaüks võib elukvaliteeti väga erinevalt hinnata, mõista ning mõõta. (tlü_üti_2)

(14) Meil kõigil on oluline olla osaline sotsiaalsetes gruppides .. (tlü_üti_2)

(15) Eestis on pagulaste teemadel siiani ilmunud napilt uurimistöid, mistõttu teame me meil elavatest pagulastest väga vähe. (tlü_üti_3)

Kõik eelnevad näited on lugejat lähendavad *meie*-vormid. Neil vähestel kordadel, kui autorid kasutasid distantseerivat *meie*-vormi, kirjeldati peamiselt tegevusi või asjaolusid, mis olid tekkinud uurimistöö käigus autori ja teiste isikute kokku puutudes (16).

(16) Ühe naisega kohtusime tulenevalt eriolukorrast pargis ja analüüsisime fotosid seal. (tlü_üti_3)

5.2. Autori isiku implitsiitne väljendamine tekstis

Kui autor kasutab **3. isikut**, siis väljendab ta enda isikut asesõna asemel mõne kirjeldava, ent isikut tähistava nimisõna(fraasi)ga, nagu *siinkirjutaja, käesoleva artikli autor*. Seesugune lugejat ja autorit distantseeriv viisakusstrateegia on teadustekstidele iseloomulik (Erelt 2017: 200). 3. isikut tarvitas 56% autoritest. Kokku esines andmestikus 3. isiku vorme 195 korral, neist 134 pärinesid ühe autori tööst. Tegemist oli Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste valdkonna magistritööga, mistõttu koondus sinna 70% kogu keelevahendi kasutusest.

Enamjaolt, s.o 180 korral, osutus 3. isikuks *autor*. Näide 17 illustreerib, et mõnikord võidi sellega ka lause piires liialdada. *Uurijat, uurimuse läbi-viijat* või *teostajat* nimetati üheksal korral. Eespool mainitud *siinkirjutaja* esines kolmel ning *intervjueerija* ja *vestluskaaslane* kumbki ühel korral. Üks kord oli lause viiteahelas kasutusel ka autoriga koreferentsiaalne 3. isiku asesõna (*ta*) (18).

(17) Kui autor leidis analüüsi läbi viies, et autor teostab ülesandeid rohkem kui kahes erinevas valdkonnas, luges autor teenistuja multifunktsionaalseks. (tlü_üti_4)

- (18) Välireklaami valis töö autor uurimiseks seetõttu, kuna see on reklaamikategooria, millega ta puutub igapäevaselt kokku. (tlü_hi_1)

Enamasti (171 juhul) esines 3. isik verbi laiendina (19), kuid tuli ette ka nimisõna täiendi juhte (20).

- (19) Töö autor tänab kõiki, kes on töö valmimisele kaasa aidanud. (tlü_hi_1)
(20) Sellega seoses ja analüüsiosa lõpetuseks soovin tähelepanu juhtida avatud tsitaatidele mittekirjanduslikus kasutuses, mis siinkirjutaja tähelepanu köitnud on. (tlü_hi_3)

Metafoorse isiku korral väljendab autor enda isikut mõne mitteisikut tähistava nimisõna(fraasi)ga, isikustades enese asemel teksti või protsessi². Selle moodusega on võimalik viidata kas autori tegevusele (nt *töö analüüsib*) või omadustele (nt *töö eesmärk on*). (Reinsalu 2017: 832, 842) Metafoorse isikuga asendasid end kõik uuritud magistritööde autorid. Kasutuskordade arv jäi töödes vahemikku 3–34. Metafoorse isikuna nimetati enamasti tööd ja mõnd selle peatükki või elementi (21), teise kategooriana eristusid tegevused või nende tulemused (22).

- (21) Töö esimene hüpotees eeldas, et jõukamad liikmesriigid mõjuvad asüüli-taotlejatele atraktiivsemana. (tü_st_4)
(22) Kui analüüsida seost omavalitsuse ametnike spetsialiseerumise ja omavalitsuse elanike arvu vahel, siis korrelatsioonanalüüs näitab, et omavalitsuse elanike arvu ning ametnike spetsialiseerumise vahel on tugev seos .. (tlü_üti_4)

Metafoorse isiku puhul hakkas silma, et too oli pea kolmandikul juhtudest millekski motiveeritud: nimelt kasutati metafoorse isikuga koos sageli

² Siinkohal on isikut nimetatud metafoorseks Reinsalu jaotuse eeskujul. Ka Lakoff ja Johnson (2011: 66–67) kirjeldavad vahendi metafoorilist isikustamist, mille puhul mõtestatakse nähtusi nende paremaks mõistmiseks inimlike käitumisaktidenä. Vahendi isikustamist võib käsitleda ka metonüümiana, kui seda kasutatakse, et viidata reaalsele, vahendiga seotud inimolendile (samas: 68). Low' (1990: 222–224) järgi omakorda võib isikustamist käsitleda metafoori või metonüümiana olenevalt autori otsuse lähtekohast: kui otsitakse sobivat verbi kindlale nimisõnale, on tegemist metafooriga, kui aga soovitakse kasutada kindlat verbi, tahtes seejuures näiteks vältida asesõna *mina*, on tegemist pigem metonüümiaga. Kuigi Low otsustab akadeemilisi tekste uurides kohelda selliseid väljendeid metafoorsetena (siiski mitte metafooridenä), oleks ehk paremgi piirduda isikustamise mõistega.

nimisõna *eesmärk*, mõnikord asendas seda ka *fookus*, *inspiratsioon*, *kese*, *siht*, *tuum* vms (23).

- (23) Uurimuse eesmärk on leida vastused neljale peamisele uurimisküsimusele. (tlü_ht_1)

Nagu eespool öeldud, on teadustekstide aktsepteerituimaid autori isiku väljendamise viise umbisikuline tegumood. Selle puhul näib tekst küll impersonaalne, kuid kontekstist on autor siiski aimatav (Reinsalu 2017: 841). **Umbisikut** (sh passiivi) olid kasutanud kõigi tekstide autorid, kuid sagedus erines suuresti, ulatudes 1–135 kasutuskorranegi töö kohta. Umbisiku abil tutvustasid autorid enamjaolt kas oma magistritöö sisu (24) või rääkisid uurimistöö käigust ja asjaoludest (25). Paari autori töös leidis umbisikulise tegumoe käskivat kõneviisi, millega juhiti eritähelepanu mõnele magistritöös edaspidi oluliseks osutuvale üksikasjale (26).

- (24) Töös tuuakse välja kolm olulisemat reklaamisemiootika teooriat .. ning nende põhjal koostatakse välireklaami uurimiseks vajalik meetod, milles kirjeldatakse, mismoodi reklaami vaatlema hakatakse. (tlü_hi_1)
- (25) Teoste valikul jälgiti, et korpuses oleks esindatud eesti kirjanduslugudes ja -uurimustes sel perioodil oluliseks peetud autorid ja teosed, samas ei jäetud välja ühtegi elektrooniliselt kättesaadavat teost, mida üldiselt ehk nii oluliseks ei peeta. (tlü_hi_3)
- (26) Olgu etteruttavalt öeldud, et just „esimese reha“ põhimõte on ka käesolevas töös digimeetodite rakendamise motivatsiooniks olnud. (tlü_hi_3)

Umbisikut oli lugejal mõnikord keeruline üheselt tõlgendada. Segadus võis tekkida nii lause piires (27) kui ka lausete vahel (28).

- (27) Järgnevalt võrreldakse seitset eelnevalt analüüsitud reklaami, mille kaudu müüakse täiesti erinevaid tooteid ja teenuseid. (tlü_hi_1)
- (28) Väljajättude ning teisiti tõlgitud osade puhul tuuakse välja näited, kus originaal ja tõlketekst erinevad. Selliste tõlkevalikuteni jõutakse sageli seetõttu, et sihtkultuuris on teksti niimoodi mugavam ja loogilisem lugeda. (tlü_hi_4)

Kui umbisikuga tähistatakse mõnd kindlat, ehkki otseselt väljendamata isikut, siis veelgi ebamäärasem on **üldisik**. Üldisikulise lause puhul on tegemist lausega, mille öeldisverb on ainsuse 3. pöördes ning potentsiaalne subjektisik kes tahes inimene (Erelt jt 2017: 254–255). Ka seda keelevahendit kasutasid kõik autorid, kasutussagedus ulatus 16 korrast 75 korrani teksti kohta. Üldisiku puhul kasutatakse eesti keeles enamasti

modaalverbe (Erelt jt 2017: 255), nii ka siinses uurimisandmestikus: 66% juhtudest vormistati keelevahend just modaalverbi abil. Enamjaolt kasutati modaalverbe *saama*, *sobima*, *tasuma*, *tulema* ja *võima*, millele liideti *da*-infinitiivi tarind (29), ning mõnel korral ka modaalverbi *pidama* koos *ma*-infinitiivi tarindiga (30).

- (29) Teiseks tuli leida pikkade sõnade osakaal protsentides – selleks tuli kokku lugeda kõik sõnad, mis on pikemad kui 6 tähemärki. (tlü_hi_2)
- (30) Küll aga peab mainima, et vigade arv kasvas peamiselt ühe kategooria arvelt. (tlü_hi_4)

44% juhtudest kasutati abiverbi *olema* koos *da*-infinitiivi tarindiga. Sel juhul kaasnes fraasiga tavaliselt mõni hinnanguline või autori kogemust või võimelisust peegeldav omadussõna (31), üksikutel juhtudel mõni muu sõnaliik, nt määr- või nimisõna (32–33). Teisalt oli 72 juhul ka *olema näha*-tüüpi fraase, kust samuti peegeldus uurimistööaegne kogemus ja kogejaks tõlgendus autor (34).

- (31) Seega on tema retseptidest üsna tavaline leida sulgudes olevaid hüüatusi, muljeid või kommentaare. (tlü_hi_4)
- (32) Selleks .. on vaja uurida ajateenijatelt endalt, kuidas nad hindavad keh-vade suhete olemasolu ajateenistuses .. (tü_st_2)
- (33) Kalamaja muuseumi juhataja arusaamale .. ei ole mingit põhjust vastu vaielda. (tü_ht_2)
- (34) On näha mustrit, et vastamisel kogesid raskust eelkõige madalama kognitiivse võimekusega respondendid. (tü_st_3)

Modaalverbidele lisaks avaldus üldisik mõne muu verbi ainsuse 3. pöörde vormina. Tüüpiliselt oli neil juhtudel juttu autori täheldustest oma uurimis-materjali kohta (35).

- (35) Seitsme postitusega tulid esile veel kolm meessoost liiget, alles kuus postitust teinud liikmete seast leiab nelja mehe kõrvalt ka kaks naist. (tü_ht_1)

Magistritöodes leidis veel hulk konstruktsioone, mille puhul tegevus-subjektist isik sootuks puudus. Kuna sellesse kategooriasse liigitus mitme-suguseid keelevahendeid, on neid siinses käsitluses nimetatud ühiselt muudeks keelevahenditeks. Oma teksti olid nendega mitmekesisistanud kõik autorid. Vähim oldi neid võimalusi ära kasutanud 21 korral töö kohta, enim 115 korral.

Muud keelevahendid võis neile iseloomulike tunnuste alusel jaotada järgmistesse alamkategooriatesse: (i) iseeneslikke protsesse väljendavad verbid, (ii) mentaalseid või tajuprotsesse väljendavad verbid tegevus-subjektita lauses, (iii) sekundaartarindid: nominalisatsioon ja infiniit-tarindid, (iv) tingimuslikud *kui ... (siis)*-tüüpi kõrvallused, (v) välismõjule viitavad konstruktsioonid ning (vi) mittetäielikud laused.

Iseeneslike protsesside korral oli tegemist olukordadega, milles osalemise jättis autor väljendamata, võttes nii endalt aktiivse tegevussubjekti rolli. See keelevahend oli iseloomulik uurimistöö ja selle tulemuste kirjeldamisele, samuti toetuti sellele argumenteerides ja järeldusi tehes. Lauses võis olla ka viide, mis asjaoludel või lähtekohast iseeneslik protsess aset leidis (36), ning mõnikord oli tegemist magistritöö sisu kommenteeriva metatekstiga (37).

(36) Teistest vastustest tuli välja, et lauseid peab lihtsalt mitu korda lugema, et neist aru saada. (tlü_hi_2)

(37) See kirjeldus on märgatavalt lähedane sellele, mis eespool tsitaadi kohta selgunud on. (tlü_hi_3)

Mentaalsed protsessid eeldavad juba puhtsemantiliselt aktiivset, mõtlevat inimosalejat, ometi oli selliseid konstruktsioone, kus autorid jätsid endale siingi üksnes passiivse osaleja või kogeja rolli. Taas oli tegemist lausetega, milles kirjeldati uurimistulemusi (38) ja arutleti nende üle (39). Ka tajuprotsesside puhul oli autori isik jäänud tagaplaanile ning lausete teemavaldkondki sama: uurimistulemuste tutvustus ning analüüs ja järeldused. Kuigi lauses puudus tegevussubjekt, tõlgendus konteksti põhjal passiivseks koejaks siiski autor. Tajuprotsesside verbivalik seostus eelkõige nägemis- (40), kuulmis- (41) ja tundeaiustingutega (42).

(38) Intervjuudest järeldub, et muuseumi töötajate enamik ei puutu ise Kultuuriametiga kokku. (tü_ht_2)

(39) Siit tekib küsimus, kas kasuperede vanemate oskamatus on piisav põhjendus, et jätta lapsele tema lugu ausalt avaldamata? (tü_st_1)

(40) Perede tagasisidest harjutuste tegemise kohta kumab läbi vanemate enda teadlikkus lapse looga töötamisel ja lapse identiteedi loomisel/toetamisel. (tü_st_1)

(41) Intervjuudes jäi kõlama, et mehed liigitavad inimesi „sõpradeks“ ja „tuttavateks“, ja „töökaaslasteks“ ning „naabriteks“ .. (tlü_üti_2)

(42) Tundub, et süstemaatiliselt kukuvad paneeli jooksul respondentide seast välja just nooremad ja madala haridustasemega inividid. (tü_st_3)

Sekundaartarinditest kasutati esiteks nominalisatsiooni ehk verb asendati mõne teonimega. Ette tuli seda peamiselt neis tekstikohtades, kus oli juttu uurimistöö käigust. Sagedased olid juhud, kui mõni tegevus kas *algas*, *toimus*, *leidis aset*, *kulges*, *kestis*, *järgnes* või *jäi* näiteks mingisse perioodi (43). Mõnikord anti nominalisatsiooniga seoses edasi ka hinnangut uurimistöö ajal kogetule (44). Lisaks leidis nominalisatsiooni teksti ennast kommenteerivas metatekstis, kus üldjuhul kasutati koos teonimega verbe *tulema* (45) või *olema* (46). Nimisõnad, mida nominalisatsiooni korral kasutati, olid kas *mine-* või *us-lõpulised* tuletised (nt *transkribeerimine*, *analüüsimine*, *kasutus*, *vaatlus*) või muud nimisõnad, mille sisuks oli mõni uurimistöösse puutuv tegevus või protsess (nt *intervjuu*, *analüüs*) (47).

- (43) Käesoleva uurimistöö läbiviimine jäi osaliselt perioodi, mida iseloomustas Covid-19 viirushaiguse levik ja seetõttu kehtestatud erakorraline olukord Eestis. (tlü_üti_3)
- (44) Keerukas oli ka intervjuude kuulamine ja transkribeerimine, kuna täheldasin endapoolset sekkumist rohkem, kui oleksin soovinud. (tü_st_1)
- (45) Samuti tulevad uurimise alla sellised iseseisvad laused, mis algavad relatiivfraasiga, kuid on pealausega siiski tugevalt seotud ja sellele kohe järgnevad. (tü_ht_3)
- (46) Selles peatükis on juttu keeleteoimetaja rollist õigus- ja haldusaktide juures. (tlü_hi_2)
- (47) Visuaalse materjali analüüs kulges tekstil põhinevaga paralleelselt. (tlü_üti_3)

Teine sekundaartarindite vorm oli infiniittarindid. Need, mille tegevussubjekt oli samaviiteline alistava lause tegevussubjektiga (48) ja seeläbi juba kaudselt analüüsitud, jäid eraldi vaatluse alt välja. Seevastu leidis uurimisandmestikus *des-*, *nud-*, *da-* ja *tav-*tarindeid, millele vastavat tegevussubjekti mujalt lauses ei ilmnenud (49–52).

- (48) Tutvudes erinevate mõistetetega näib mulle, et .. (tlü_üti_2)
- (49) Toidureitsepte lingvistilisest vaatenurgast analüüsid on tegemist peamiselt kirjaliku tekstiga. (tlü_hi_4)
- (50) Tutvunud uurimistööd puudutavate materjalidega, on vajadus meeste narratiivide ja lugude järgi isegi suurem kui naiste omade. (tlü_üti_3)
- (51) Kolmas samm oli liita lause keskmine pikkus ja pikkade sõnade esinemisprotsent, mis kokku annavadki loetavusindeksi LIX, ning ümardata tulemus täisarvuks. (tlü_hi_2)
- (52) Ebaproportsionaalsused on täheldatavad ka loengusarjade ja näituste valikul. (tü_ht_2)

Kui eelmistes näidetes võis konteksti põhjal eksimatult seostada tarindi referendina autorit, siis leidis ka lauseid, mille viitesuhted olid eksitavad (53, 54), olgugi et sisuliselt olid autorid pidanud silmas iseenda tegemisi.

(53) Elukvaliteedi teooriat uurides olid teadlased sama terminoloogiat sõnas-
tanud erinevalt. (tlü_üti_1)

(54) Süsteeme omavahel võrreldes tegi Tilde masintõlge leksika tasandil
rohkem vigu kui Google Translate. (tlü_hi_4)

Funktsioonilt *des*-tarindiga sarnased olid *da*-infinitiivi sisaldavad tingi-
muslikud *kui* ... (*siis*)-tüüpi kõrvallaused (55). Ühtlasi puudus ka siin
referentsiaalne suhe pealause tegevussubjektiga ja autori kohalolu jäi
kontekstist järeldada. Nii infiniittarindite kui ka tingimuslike kõrvallausete
peamine teema oli uurimistulemuste analüüs.

(55) Kui püüda kirjeldada täpsemalt, milline võiks olla või millest koosneda
lapse elu raamat (ka eluraamat), siis seda on kirjeldanud Rees (2009)
on oma raamatus süvitsi. (tü_st_1)

Infiniittarindeid sisaldavad ka välismõjule viitavad konstruktsioonid.
Nende puhul äratas tähelepanu, et mõju nähti alati positiivsena. Fraasid
sisaldasid üldjuhul verbe *aitama* ja *võimaldama* koos *da*-infinitiivi tarin-
diga, ent veel motiveerivamana mõjusid sellised verbid nagu *ärgitama*
või *kannustama* (56). Iseäranis jõulised olid juhtumid, kus väline jõud
lubas autoril midagi väita või *pani* teda millelegi mõtlema. Enamasti oli
tegemist uurimistööaegsete tegevuste või autori mõttetöö kirjeldamisega.

(56) See tõdemus kannustas otsima sobivat metoodikat, mis aitaks välja
saada üksiku teose tõlgendamise „nõiaringist“ ..; ja mis seejuures või-
maldaks uurimise alla võtta rohkem teoseid kui lähilugemine lubaks; ja
samas hoiaks alal humanitaarteaduse klassikalist kvalitatiivset vaimu.
(tlü_hi_3)

Viimase rühmana eristusid muude keelevahendite hulgas mittetäielikud
laused, kus puudus verb. Tüüpiliselt oli sel juhul tegemist töö metatekstiga,
milles anti teada tekstis ees seisvast või juhatati sisse järgnev tekstilõik
(57, 58).

(57) Omaette mõttekoht on, kas tohutu suured korpused iga uurimisküsimuse
seisukohast kõige otstarbekam on – sellest aga täpsemalt jaotises 2.4.
(tlü_hi_3)

(58) Lõpetuseks mõned sõnad ka kujutlusvõime tähtsusest ja selle mobiilsest
olemusest sümboolsete ressursside rakendamisel. (tlü_üti_3)

6. Kokkuvõte

Teadustekst on konventsionaalne ning väljakujunenud nõuded kehtivad ka selle keelekasutusele. Üks peamisi nõudeid on neutraalsus, millega sageli seostatakse impersonaalsust. Olenemata levinud seisukohast, et *mina*-vormi kasutamisega tuleks teadustekstides olla ettevaatlik, räägib siinse uurimistöö andmestik keelekasutajate valikute kohta muud. Selgus, et magistritööde autorid väljendavad tekstis oma isikut nii eksplitsiitselt kui ka implitsiitselt. Seejuures oli *mina*-vormi kolmveerandis töödes ning pea pooled autoritest kasutasid seda domineeriva enese isikut väljendava vahendina. *Mina*-vorm moodustas suurima osa kõigist uurimisandmestikus olevatest keelevahenditest, kinnitades varasemaid uurimistulemusi *mina*-vormi laiast kasutusest humanitaar- ja sotsiaalteadustes. On tähelepanuväärne, et enamasti väljendasid need verbi kaudu autorit kui tegijat, mis on eksplitsiitssem väljendus kui näiteks omastavalisest täiendist asesõna või asesõna tegevusobjektina, mida uurimisandmestikus samuti leidis. Teisalt loobuti suuremal osal juhtudest asesõnast *mina* ja piirduti asesõnata pöördelise verbivormiga, mis on neutraalsem keeleline valik.

Implitsiitsetest autori isikut väljendavatest keelevahenditest kasutasid umbisikut siiski kõik autorid ning see domineeris samuti pea pooltes töödes. Umbisiku kasutus oli autoriti ebaühtlane ja korreleerus *mina*-vormiga: neid kaht keelevahendit kombineerisid autorid harva, eelistades selgelt üht teisele. See tulemus on seletatav eespool viidatud stiiliühtluse nõudega, mille järgi ei tohiks kasutada läbisegi isikulist ja umbisikulist stiili. Teine *mina*-vormist mõjutatud keelevahend oli isikut märkiva nimisõna(fraasi)ga tähistatav 3. isik (*autor* jms), mille esinemus oli nullilähedane või puudus üldse nendes töödes, kus domineeris *mina*-vorm. Järelikult ei tunne autorid enesena esinedes vajadust tituleerida end muude rollinimedega. Samas oli 3. isiku osakaal uurimisandmestikus ka muidu väike ning sedagi näitajat mõjutas oluliselt ühe autori idiolekt. Metafoorse isiku kasutus oli mõnevõrra suurem ning see jaotus autorite vahel ka ühtlasemalt. Implitsiitsetest vormidest olid uurimisandmestikus enim esil muud keelevahendid, neid olid kasutanud kõik autorid.

Eksplitsiitse või implitsiitse väljenduslaadi domineerimine ei sõltunud valdkonnast, sest välja kujunesid n-õ ristpaarid, mille moodustasid ühe ülikooli humanitaar- ja teise ülikooli ühiskonna- või sotsiaalteaduste valdkond. Seega on põhjust oletada, et keelevahendite eelistust võivad

mõjutada mingisugused sotsiaalsed tavad, mis on käibel piiratumas rühmas kui teadusvaldkond. Ka Ulla Connor (2008: 306–308) on väitnud, et kirjutamist mõjutavad peale autori üldise keelekultuurilise tausta ka väiksemates ringkondades mõjuvad sotsiaalsed ja haridustegurid. Kuigi kõigi vaadeldud valdkondade üliõpilastööde juhendid eelistavad implitsiitset väljenduslaadi, keelamata seejuures ka eksplitsiitset, võib mõne valdkonna kaldumises eksplitsiitse väljenduslaadi poole näha tõestust strukturatsiooniteooriale: autorite lõplikke otsuseid ei määra normatiivsed eelistused, vaid nende tegelik keeleline käitumine võib hakata kujundama tavasid (vt samas: 311–312).

Tööde esimeses pooles olid autorid väljenduselt eksplitsiitsemad, teises pooles oli ülekaalus implitsiitne väljenduslaad. See tähendab, et tudengid väljendasid oma kohalolu eksplitsiitsemalt töö neis osades, mille sisu eeldab kirjeldust rohkem kui argumentatsiooni ning kus oht langeda kriitika alla on seega väiksem. Seal aga, kus tuleb argumenteerida ja oma väiteid esitada, muutusid keelevahendid implitsiitsemaks. Samale järeldusele on jõutud ka varasemates uuringutes (nt Hyland 2002a, 2002b). Nõnda oli suurim eksplitsiitsete keelevahendite osakaal sissejuhatuses, teooria- ja meetodiosas. Autori isikut väljendavate mis tahes keelevahendite üldiselt kasutussageduselt olid autorid aga enim esil tööde sissejuhatuses, meetodiosas ja kokkuvõttes. Kuigi magistritööde osad on piiritletud ülesandega, väljendati neis verbidega erilaadseid tegevusi ja protsesse. Niisiis võivad keelevahendi valikut mõjutada lisaks osasisesed eri sisuga tekstikohad, kus ka keelevahenditel on erinevad ülesanded. Nii nagu olid autorid tööde teises pooles esil implitsiitsemalt, andis sealne modaalsus vihjeid ka nende võimaliku ebakindluse kohta ning iseeneslike protsesside poole kalduv verbivalik jättis autorite isiku selgelt rohkem tagaplaanile. Siiski arvestades, et autori nimi on iga teksti tiitellehel olemas ja sealtkaudu seostatav ka väidetega tekstis, võib oletada, et autori valik enda isikut eksplitsiitsemalt väljendada näitab suuremat soovi ja enesekindlust end teksti või selle osaga siduda.

Siinne uurimistöö tõi lisaselgust eestikeelsete teadustekstide autori-küsimusse puutuva kohta. Kuna aga analüüs põhines väikesel käitsi koostatud korpusel, ei saa tulemuste põhjal teha üldistavaid järeldusi eestikeelse teadusteksti kui terviku kohta – selleks tuleb analüüsida suuremaid märgendatud tekstikorpusi. Ülevaade sobib siiski võrdluseks üldlevinud seisukohtade kõrvale, andes aimu tekstiloojate tegelikust keelekasutusest.

Kirjandus

- Aro, Jari 1999.** Sosiologia ja kielenkäyttö: Retoriikka, narratiivi, metafora. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto, sosiologian ja sosiaalipsykologian laitos. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/67229>.
- Connor, Ulla 2008.** Mapping multidimensional aspects of research: Reaching to intercultural rhetoric. – Contrastive rhetoric: Reaching to intercultural rhetoric. Ed. by Ulla Connor, Ed Nagelhout, William V. Rozycki. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 299–315.
- Erelt, Mati 2017.** Õeldis. – Eesti keele süntaks. Toim Mati Erelt, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 93–239.
- Erelt, Mati; Helle Metslang; Helen Plado 2017.** Alus. – Eesti keele süntaks. Toim Mati Erelt, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 240–257.
- Hirsjärvi, Sirkka; Pirkko Remes; Paula Sajavaara 2010.** Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Hyland, Ken 2002a.** Authority and invisibility: Authorial identity in academic writing. – Journal of Pragmatics 34 (8), 1091–1112. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(02\)00035-8](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(02)00035-8).
- Hyland, Ken 2002b.** Options of identity in academic writing. – ELT Journal 56 (4), 351–358. <https://doi.org/10.1093/elt/56.4.351>.
- Hyland, Ken 2005.** Stance and engagement: A model of interaction in academic discourse. – Discourse Studies 7 (2), 173–192. <https://doi.org/10.1177%2F1461445605050365>.
- Jürine, Anni; Djuddah A. J. Leijen; Ilona Tragel 2013.** Akadeemiliste tekstide kirjutamine: *humaniora*. Tartu: Tartu Ülikool, akadeemilise väljendusoskuse keskus. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/48450>.
- Kasik, Reet 2005.** Nominaliseeritud protsessi agent meediauudistes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 21–37.
- Kasik, Reet; Mati Erelt; Tiit Erelt 2011.** Eesti keele väljendusõpetus kõrgkoolidele. 2., täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts.
- Kniivilä, Sonja; Sari Lindblom-Ylänne; Anne Mäntynen 2007.** Tiede ja teksti: Tehoa ja taitoa tutkielman kirjoittamiseen. Helsinki: WSOY.
- Kook, Kertu 2020.** *Mina*-isik eesti kirjanduse eriala bakalaureusetöös. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67955>.
- Lakoff, George; Mark Johnson 2011.** Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Lindström, Liina 2010.** Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 55 (2009). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 88–118.

- Low, Graham 1999.** „This paper thinks ...“ Investigating the acceptability of the metaphor AN ESSAY IS A PERSON. – Researching and applying metaphor. Ed. by Lynne Cameron, Graham Low. (= Cambridge applied linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press, 221–248.
- Luukka, Minna-Riitta 1994.** Minä, sinä, hän – tieteellisten tekstien ihmissuhteet. – Virittäjä 98 (1), 25–43. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38667>.
- Luukka, Minna-Riitta 2002.** Mikä tekee tekstistä tieteellisen. – Tieteellinen kirjoittaminen. Toim Merja Kinnunen, Olli Löytty. Tampere: Vastapaino, 13–28.
- Reinsalu, Riina 2015.** Viitamine iseendale teadustekstides: *töös käsitletakse, töös käsitlen, töö käsitleb* ... – Oma Keel 2, 72–77.
- Reinsalu, Riina 2017.** Osutamine iseendale teadustekstis. Kas kunst vältida *mina*-vormi? – Keel ja Kirjandus 11, 829–845. <https://keeljakirjandus.ee/ee/archives/25726>.
- Šmidt, Merily 2020.** Eestikeelsete teadusartiklite annotatsioonide struktuuri-analüüs. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/68555>.
- Šmidt, Merily; Riina Reinsalu 2021.** Ülevaatlikut sotsiaal- ja humanitaarteadusliku artikli annotatsioonist. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 17 (2021). Toim Margit Langemets, Maria-Maren Linkgreim, Helle Metslang, David Ogren. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 267–283. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa17.15>.
- Tallinna Ülikool 2013.** Eesti keel kõrghariduse ja teaduskeelena. Uuringu sisuaruanne. http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/40694/Keel_teaduskeel.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Tallinna Ülikool 2019.** Üliõpilastööde koostamise ja kaitsmise juhend. Tallinn: Tallinna Ülikool. https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/%C3%9CTI/Dokumendid/Riigiteadused_rahvusvahelised%20suhted%20lo%CC%83puto%CC%88o%CC%88de%20juhend.pdf.
- Tallinna Ülikool 2020.** Humanitaarteaduste instituudi kirjalike tööde juhend. Tallinn: Tallinna Ülikool. <https://www.tlu.ee/sites/default/files/T%C3%9CHI%20kirjalike%20t%C3%B6%C3%B6de%20juhend.pdf>.
- Tartu Ülikool 2020.** Johan Skytte poliitikauuringute instituudi lõputöö, kaitsmis-komisjoni koosseisu moodustamise ja retsensendi määramise ning kaitsmise ja korduskaitsmise nõuded. Tartu: Tartu Ülikool. https://skytte.ut.ee/sites/default/files/www_ut/johan_skytte_poliitikauuringute_instituudi_kirjalike_toode_kord_ja_nouded_2021.pdf.
- Uuspõld, Ellen 2011.** Üliõpilastööde vormistamise juhend. Parandatud ja täiendatud trükk. Tartu: Tartu Ülikool. https://www.keel.ut.ee/sites/default/files/www_ut/vormistusjuhend2011.pdf.

Walková, Milada 2019. A three-dimensional model of personal self-mention in research papers. – *English for Specific Purposes* 53 (1), 60–73. <http://dx.doi.org/10.1016/j.esp.2018.09.003>.

“This thesis studies”: To what extent and how do authors of Estonian academic texts show themselves

HELENA LEMENDIK

The article studies the linguistic means used for expressing the author's person in Master's theses. Quantitative analysis was used to find the incidence of relevant linguistic means in the structures of the Master's theses and across disciplines. Qualitative analysis was used to describe the linguistic means in more detail and to characterise their context.

The analysis showed that authors express their person both explicitly (using first-person singular, first-person plural) and implicitly (third, metaphoric, indefinite and generic person, and other linguistic means). The first-person singular accounted for the highest proportion of all the linguistic means. The second finding was that authors express their person more explicitly in the first halves of their thesis, i.e. in introductions, theoretical and methodology chapters, while being present in the text in any way most often in introductions, methodology chapters and summaries. This suggests that students express their presence more explicitly in the more secure parts of the text that require less argumentation.

The choice of linguistic means does not depend on the field as such. Instead, there are more similarities between the field of humanities of one university and the field of social sciences of another. The preference for certain linguistic means may therefore be influenced by some social norms that are accepted in a more limited group than a scientific field of study.

Keywords: author's person, self-mention, personal style, impersonal style, Master's thesis

Helena Lemendik
helena.lemendik@tlu.ee

PAAR VÕIMALIKKU *k* EPENTEESIJUHTU: *KOHKUMA JA RÕHK*

IRIS METSMÄGI

Annotatsioon. Artiklis esitatakse lühike ülevaade analoogiamuutusega seotud epenteetilise klusiili (peamiselt *k*) esinemisjuhtudest eesti keeles, nt sõnades *vihkama*, *toht*, *kuusk*, *salgama*, *mõirgama*. Pikemalt analüüsitakse kaht *k* epenteesijuhtu. Refleksiivverb *kohkuma* on sekundaarne tugevaastmeline moodustis kausatiivtuletise *kohutama* (< *kohu*-) kõrvale, mille algselt astmevahelduseta tüve on tõlgendatud nõrgaastmelisena. Substantiivis *rõhk* on sekundaarne astmevahelduslik tüvi, sest varasemat tüvekuju esindab astmevaheldusliku häälikuühendita verb *rõhuma*, mille etümoloogiline vaste on nt sm *rouhia* 'purustada, peenestada jne'.

Võtmesõnad: eesti keel, Eesti murded, leksikoloogia, etümoloogia

1. Epentees eesti keeles

Eesti keeles võib leida mitmeid sõnu, mis sisaldavad mitteetümoloogilisi ehk epenteetilisi klusiile. Võrdlemisi tüüpiline on epenteetilise klusiili lisamine sellisele üksikkonsonandile, mis astmevahelduslike sõnade puhul esindab laadivaheldusliku konsonantühendi nõrka astet, nii et tekib sekundaarne laadivahelduslik konsonantühend. Teisiti öeldes, leidub sõnu/tüvesid, milles esinevad sekundaarsed astmevahelduslikud konsonantühendid *hk* : *h*, *ht* : *h*, *sk* : *s*, *lg* : *g*, *rg* : *g* ehk mis on mугanenud astmevahelduslike sõnadega. Tegemist on analoogiamuutusega, mida võib nimetada proportsionaalanaloogiaks (mõiste kohta nt Prillop jt 2020: 51).¹ Muu hulgas on niisugune klusiili epentees üks laensõnade mугandamise viis.

Järgnevalt on toodud mõned näited.

¹ Mitteetümoloogilise *k* ulatuslikule esinemisele eesti keeles on mu tähelepanu juhtinud kolleeg Lembit Vaba. Sellest nendingust olen saanud artikli idee.

-h- + k > hk : h

vihkama : *vihata*, vrd vdj sm *vihata*, prs sg1 *vihaan* jt lms vasted, samuti ee mrd (Khk VII Muh Tõs Khn HJn KuuK) *vihamä* (VMS); sõna on kas läänemeresoome tuletis sõnast *viha* või eraldi indoiraani laen (vt nt EEW: 3810; SSA 3: 436; EES: 601).

ihkama : *ihata*, < *iha* (EEW: 490; EES: 89), vrd ka sm vana kirjakeele *iha* 'rõõmus, hea (meel)', *iha-na* 'tore', vdj *iha-la* 'ilus, kaunis' jt (vt nt SSA 1: 220; EES: 89).

pihk : *pihu*, vrd mrd (eR Mär Juu HJn KuuK Amb Koe ViK I) *pihu* (EMS). Näide erineb eelmistest selle poolest, et sõna on kujunenud läbi mitme muundumisastme, ka pole *h* siin etümoloogiline, vaid siirdehäälik: *pihu* < **piho* < **pio* (EEW: 2014), vrd rööpvariant *peo*, mrd ka *pio*, *piu*, *peu* jne (EMS), lv *pi* 'u(v)', vdj sm krj *pivo*, is *pijo* jt (vt nt SSA 2: 380; EES: 362).

sahk : *saha*, < vanavene *soha* 'vai, kaigas, ader' (vt nt Blokland 2009: 246–247; EES: 456).

-h- + t > ht : h

toht : *tohu*, vrd mrd *tohi*, *toho*, *tooh* (VMS), *tohi* : *tohu*, *toho* : *toho*, *tuhi* (Wiedemann 1973 [1893]: 1166), vdj *toho*, sm krj *tuohi*, is *toohi* jt, sõna on balti laen (vt nt EEW: 3200; SSA 3: 328; EES: 534–535).

-s- + k > sk : s

kuusk : *kuuse*, vrd lõunaestli (TV) *kuus* : *kuuse*, *kuusõ* (EMS; Wiedemann 1973 [1893]: 425), vdj sm is *kuusi* jt (vt nt EEW: 1077–1078; SSA 1: 460; EES: 198).

oskama : *osata*, vrd ee mrd (Sa Muh Rei Khn) *osama*, *da-inf osada* (EMS; Wiedemann 1973 [1893]: 720), vdj *õzata*, prs sg1 *õsaan*, sm *osata*, prs sg1 *osaan* jt, tõenäoliselt läänemeresoome tuletis sõnast *osa* (vt nt EEW: 1850–1851; SSA 2: 273; EES: 339–340).

heiskama : *heisata*, vrd mrd *heisama*, *da-inf heisata* (Wiedemann 1973 [1893]: 91), < saksa *heißen* 'heiskama, üles tõmbama' (vt nt EEW: 317; EES: 73).

viisk : *viisu*, vrd mrd *viis* : *viisa*, *viiso* (Wiedemann 1973 [1893]: 1381; VMS), < läti *vīze*, *vīza* 'viisk' (vt nt EEW: 3833; EES: 604).

-l- + g > lg : l

salgama : *salata*, vrd sm *salata*, prs sg1 *salaan* 'salajas hoida; salata, varjata', krj *salata* 'peidus hoida, varjata', tuletis tüvest *sala* (vt nt EEW: 2683; EES 457).

ulguma : *uluda*, vrd rööpvariant *uluma*, lv *u'llõ*, vdj sm is *ulvoa* jt (vt nt EEW: 3547; SSA 3: 371; EES: 577–578).

hiilgama : *hiilata*, vrd mrd `*iilama*, *da-inf* (Mus Rei) *iilada*, (Hi) *iilata*, (Plv Vas) `*(h)iilama*, *da-inf hiilada*?, (Räp Se) `*hiilämä*, tähendus ka 'vaevaliselt põlema, hõõguma' (EMS), *hiilama*, *da-inf hiilata*, *hiilada* (Wiedemann 1973 [1893]: 133), tuletis läänemeresoome tüvest **hili*, vrd vdj sm is krj *hiili* 'süsi' (vt nt EEW: 342–343; EES: 75).

-*r*- + *g* > *rg* : *r*

möirgama : *möirata*, vrd mrd (S Khn PJg Kei Rõu) `*möirama*, *da-inf möirata*, (Var Tõs Juu Ran) `*möirämä*, *da-inf möirätä*, *mööřätä*, (VNg Vai) `*möüräma*, *da-inf möüräda*, (Kuu Lüg) `*möürämä*, *da-inf möürädä*, (Se) prs sg3 *möüräss* (EMS), sm *möyrytä*, prs sgl *möyryän*, mrd *möyrätä* 'möirata; müriseda, müristada; kohiseda', krj *möyrytä* 'kobrutada, mässata; materdada; vihane olla' (vt nt EEW: 1630; EES: 298).

Eespool kirjeldatud epenteesijuhtumid on murdeainese ning sugulaskeelte vastete põhjal võrdlemisi kergesti hoomatavad. Leidub aga selliseidki sõnu, kus alles detailsem etümoloogiline analüüs lubab järeldada klusiili epenteesi. Alljärgnevalt analüüsin paari sellist juhtumit.

2. *kohkuma*

Verb *kohkuma* tähendab eesti keeles 'äkki hirmu tundma, kartma hakama' (EKI ÜS), 'ehmuma' (EMS), 19. sajandi keeles 'zusammen fahren (vor Schreck), erschrecken, ängstlich sein, sich fürchten' ['ehmatusest võpatama, ehmuma, kartlik olema, kartma'] (Wiedemann 1973 [1893]: 322). Sõna on üldlevinud põhjaeesti murdealal, mõnevõrra on teateid ka lõunaeesti murdealalt: (uus, harv) M, TLä San Har Rõu Plv, registreeritud on ka variandid *kohkoma* ja *kohkma* (EMS). Teadaolevail andmeil on sõna esimest korda kirja pandud Heinrich Gösekeni grammatika sõnaraamatuosas: *entsetzen und zurück springen* ['ehmuma ja tagasi hüppama'] *kockoma* (Göseken 1660: 174), [Pferd] *das scheu ist und fletig* ['[hobune] kes on kartlik/peru'] *kochkub* (321; näited esitatud Kingisepp jt 2010: 420 järgi). Esimene tekst, kus sõna on kasutatud, leidub 1721. a ilmunud perikoobiraamatus „Keik Ewangeliummid ning Epistlid koggona Aasta läbbi“, mis kuulub kirikukäsiraamatusse „Eesti-Ma Rahwa Koddo- ja Kirko-Ramat“: .. *sinno südda kohkub ning saab*

röömsaks .. (Js 60:5), *Ja temma ütles neile: mis teie kohkute* .. (Lk 24:38) (EPAK).

Sõnale on püütud leida vasteid sugulaskeeltes. Julius Mark (1927: 163–164) on pakkunud verbi sugulaskeelte vasteteks liivi *ko'ggõ* 'karta', soome (Lönnrot) *kohka* 'oro, däsighet' ['rahutus, unisus/jõuetus'], *kohkata* 'stöka af oro, ha oroligt' ['ärevusest sagida, rahutu olla'], *kohkaantua*, *kohkautua* 'bli orolig, förbryllad, däsigt l. sömnlös' ['rahutuks, häämas-tunuks, uniseks/jõuetuks, unetuks muutuda'] ja udmurdi *kjškäl-* 'kartma, ehmuma'. Seda etümoloogiat kordab Alo Raun (1982: 44). Julius Mägist on pidanud *kohkuma* vasteks Margi esitatud soome verbe *kohkata* ja *kohkautua*, kuid on jätnud kõrvale pakutud liivi ja udmurdi vaste. Mägist järgi on tegemist läänemeresoome onomatopöaga, samasse seosesse või-vat kuuluda ka Wiedemanni sõnaraamatus registreeritud *kohkama* 'einen Laut von sich geben, verlauten lassen, zu wissen geben' ['häält tegema, kuuldavale laskma, teada andma'] (EEW: 892). Liivi tegusõna ongi õigus-tatult kõrvale jäetud. Kui Lauri Kettunen (1938: 143) on oletanud, et liivi *ko'ggõ* (prs sg3 *kogüb*) on eesti *kohkuma*-verbist laenatud, siis hiljaaegu on Santeri Junttila (2018: 233–234) osutanud, et liivi sõna on läänemere-soome **koke*-tüve vaste, vrd sm *kokea* 'kogeda, tunda saada' ja eesti saarte murde *kogema* 'kartma', mis on tähenduselt liivi verbiga identne. Udmurdi vaste on juba teiste kaugemate sugulaskeelte vastete puudumise tõttu väheusutav. Kuid ka soome murdesõnade *kohkata* 'häärätä, touhottaa, kuhkia; puhua joutavia, höpsiä; tohista, kohista' ['askeldada, sekeldada, ringi kooserdada; loba, jama ajada; lärmi lüüa, lõksutada'], *kohkaantua* 'höpertyä, hermostua, mennä sekaisin' ['rumalusi teha, närvi minna, segi minna'], *kohkia* 'kuhkia, häärätä, koluta, penkoa' ['kooserdada, askeldada, tuhlata, tuhnida'], *kohkailla* 'kuhkailla' ['kooserdada'], *kohkaroita* 'hää-rätä, kuhkia' ['askeldada, kooserdada'] (SMS) seostamine eesti sõnaga *kohkuma* on semantiliselt kaheldav. Näib küll usutav, et soome keeles on tegu onomatopoeetilis-deskriptiivse sõnaperega, millega võib seostuda ka eesti murdesõna *kohkama* 'häält tegema jne', kuid ei ole põhjust pidada sõna *kohkuma* onomatopoeetiliseks.

Teisiti on sõna *kohkuma* päritolu seletanud Andrus Saareste, kelle arvates on kõnealune verb „analoogilise *k-ga*“ ja seostub sõnadega *kohu-tama* (nii tähenduses 'paisutama, käärima või vahutama ajama, käärima, vahutama, paisuma' kui ka 'ehmatama, peletama'), *kohuma*, *kohe* : *koheda*, *kohevil*, mrd *koho* 'vaht jne', *kohetus* 'veel sõtkumatu tainas'. Verbi algne

tähendus võis olla 'kerkima, tõusma'. (Saareste 1924: 157, 272) Saareste mõte, mis seletab *kohkuma* teket eesti keele sisese eriarengu põhjal, väärib lähemat analüüsi.

Läänemeresoome tüve **kohV-* sisaldavate sõnade *kohu* 'vahutus, keemine, käärimine, mäslemine' (EKSS; vrd *kohupiim*), *kohuma* 'tasapisi, aja jooksul suuremaks kasvama' (EKI ÜS), '(keedes või käärides) paisuma, kohevaks muutuma; murdma, tõusma (lainest); kergitama, tõstma; kerkima; käärides kokku minema (piimast)' (EMS), *kohe* : *koheda*, *kohev* 'suurte õhuvahedega, poore sisaldav, seetõttu kõrge, mahult suur' (EKI ÜS), 'hõredalt kohevil olev; helbeline, poorne, sõmerjas' (EMS), *kohevil* jpt kohta on murdeteadeteid üle Eesti (EMS), detailsem levikuanalüüs ei ole siinkohal vajalik. Teistes läänemeresoome keeltes esindavad seda tüve nt vdj *kohota* 'tõusta, kerkida', sm *kohota*, prs sg1 *kohoan* 'tõusta, kerkida; kõrguda', mrd 'vahutada, kobrutada', is *kohoda* 'tõusta, kerkida', krj *kohota* 'tõusta, kerkida; paraneda; innustuda, ägestuda' (SKES II: 205; EEW: 889–890; SSA 1: 382; EES: 170). Tegusõna *kohutama* 'kohuma panema, kergitama' (EKSS), 1. 'kohuma panema' a. 'kergitama; paisutama; kohevaks tegema'; b. 'puhevile, kohevile ajama'; fig 'suurustama, uhkustama'; c. 'hapupiima kuumutama (kohupiima, sõira tegemiseks)'; 2. 'kohuma' a. 'üles kerkima; paisuma'; b. 'tursuma, paistetama, punduma'; c. 'vahutama'; 3. 'terenduma, kangastuma' (EMS) on kausa-tiivne tuletis *kohu-* > *kohu-ta-* (algselt arvatavasti moodustatud verbist **koho- δ a-* > **kohot-ta-*). Sellel tuletiselgi on vasteid teistes läänemeresoome keeltes: vdj *kohottaa* 'üles) tõsta, kergitada, (üles) paisutada; tõsta (tuult), tekitada, üles ajada (villi) jne; (kuhugi) tõsta; kohendada (tuld); (magamast või lamamast) üles ajada' (VKS); sm is *kohottaa* 'kergitada, tõsta', krj *kohottoa* 'kergitada, tõsta; kiita; ässitada, üles kihutada' (SSA 1: 382). Siinjuures on tähelepanuväärne, et kui Eesti murretes seostuvad *kohutama* mitmesugused tähendusvarjundid paisu(ta)mise, kohevaks muut(u)misega, siis selle verbi läänemeresoome vastetel on lisaks laiem tähendus '(üles) tõstma, kergitama'. Illustreerigu seda mõned sõnaraamatute näitelaused: vdj *kohottõga õlki-kuvod latilõ* 'tõstke õlekood laudile' (VKS), sm (Kangasniemi) *Se vähä kohotti sänkystä piätääsä* 'ta kergitas natuke voodist pead', (Nilsia) *onko ne kohottanna sitä hintoo* 'kas nad on tõstnud seda hinda?' (SMS), krj (Salmi) *kohota šliäpp(y) iäre laittiel* 'tõsta müts põrandalt ära' (KKS). Harvematel juhtudel on sõnal registreeritud ka nüanss, mis märgib kas konkreetsemalt kellegi üles, püsti, liikvele

ajamist, nagu vdj *kohota poigat söömää* 'aja poisid üles sööma' (VKS), või piltlikumalt meelte vms üleskihutamist, nagu krj (Suojärvi) *viina mielen kohottoa* 'viin ajab meeled ärevile', (Säämäjärvi) *riidoa kohottoa häi aivin* 'ta ässitab alati tüli' (KKS).

Eespool kirjeldatud läänemeresoome **kohotta*- tähenduste põhjal ei näi sugugi võimatu, et eesti *kohutama* 'kedagi kartma panema, kelleski hirmu tekitama; sel viisil lahkuma sundima' (EKI ÜS), 'hirmutama, ehmatama; peletama, hirmutades ära ajama' (EMS) ja *kohutama* 'kohuma panema, kergitama' kuuluvad etümoloogiliselt kokku, nagu Saareste (1924: 68, 157, 272) on arvanud. Võib oletada semantilist arengukäiku 'paisutama, kohevaks muutma, kergitama' > 'kergitama, tõstma' > 'üles, püsti, liikvele ajama või peletama' > 'hirmutama, ehmatama'. Ei tundu võimatu, et ka sõnal *kohkuma* on varem olnud (ehmumisest) liikvele mineku tähendusnüanss. Sellele võivad viidata juba eespool mainitud Gösekeni sõnaraamatu seletus 'ehmuma ja tagasi hüppama' jne, vrd ka Wiedemanni sõnaraamatus esile toodud tähendusnüansi 'ehmatusest võpatama', *kohkuja hobune* 'scheues Pferd' ['kartlik/peru hobune'] (Wiedemann 1973 [1893]: 322). Andrus Saareste on registreerinud *kohkuma* kasutuse kohta Pärnumaa põhjaosas, Harju- ja Järvamaal ning Virumaa lääneosas selgituse „inimene ehmatab, aga hobune kohkub“ (EKMS 1: 466).

Kui *kohkuma* varasem tähendus on seotud ehumisest liikvele minekuga, võib see verb olla sekundaarne moodustis, nn tagasituletis sõnast *kohutama*: algselt astmevahelduseta tüvest lähtuvat kausatiivtuletist on tõlgendatud nõrgaastmelisena, selle kõrvale refleksiivse (passiivse) tegusõna moodustamisel on loodud uus, *hk* : *h* vaheldusele vastav tugevaastmeline tüvevariant. Selline ümbertõlgendamine on loomulik, sest astmevahelduslikest tüvedest moodustatud *ta*-kausatiivides on tuletustüvi nõrgas astmes, *u*-refleksiivides või -passiivverbides aga tugevas astmes (nt *kandma* : *kannan* > *kanna-ta-ma*, *kand-u-ma*). (*u*-tuletised on eesti keeles astmevahelduseta, nt *kanduma* : *kandun*, *hoiduma* : *hoidun*, v.a frekventatiivid, nt *hõikuma* : *hõigun*, vt EKG I: 442.) Sekundaarne, epenteetilist häälikut sisaldav tüvevariant ei ole siin kujunenud mitte astmevahelduslike sõnade muutevormistiku analoogial, nagu enamasti, vaid järgib astmevahelduslikest tüvedest tuletiste moodustamisel kehtivaid reegleid. Selliseid sekundaarseid, kausatiivtuletiste põhjal moodustatud *u*-refleksiive või -passiivverbe, mis sisaldavad uut tüvevarianti, võib eesti keeles olla teisigi. Näiteks võiks sellisel teel olla moodustatud *tarduma*

sõnast *tarretama*: *tarretama* on ilmne saksa laen (< sks *starren* 'kanges-tuma, tarretuma, tarduma; pärani silmi vahtima', *erstarren* 'kangestuma, jäigastuma; tahkuma') (Saareste 1924: 280; Wiget 1928: 270), sõnal *tarduma* aga aktsepteeritavat etümoloogiat ei ole.

3. *rõhk* ja mrd *rõhk(u)ma*, *rõuhkma* 'rõhuma'

Sõna *rõhk* tähendab tänapäeva eesti keeles 'mingile pinnale, pinnaühikule levikusuuna poolest risti mõjuv jõud; millegi raskusest, kaalust põhjustatud surve, millelegi rõhumine; teatud häälikute tugevam, pingsam hääldamine sõnas; see, mis toob midagi esile või laseb välja paista; millegi esiletõstmine' (EKI ÜS; vt ka EKSS). 19. sajandi keeles on kirja pandud tähendused 'Druck, Last, Belästigung, Ungelegenheit; Accent, Accentzeichen, Nachdruck' ['surve, raskus, tülitamine, ebamugavus; rõhk (aktsent), rõhumärk, rõhutamine'] (Wiedemann 1973 [1893]: 981). Substantiivi *rõhk* kõrval esineb verb *rõhuma* 'suruma, vajutama; pressides, pingutades midagi tegema; midagi silmas pidama, millegagi eriti tegelema; kedagi alla suruma, ekspluateerima, oma ülemvõimu all hoidma, ahistama, vaevama, muserdama, masendama' (EKSS; vt ka EKI ÜS); 'drücken, quetschen, drängen, niederdrücken, niederwerfen, niederschlagen, zerknicken, zerstossen', fig. 'zerschlagen, zerknirschen' ['pressima, puruks pigistama, suruma, maha rõhuma, maha viskama, pikali lööma, katki murdma, puruks tampima', piltl 'rusuma'] (Wiedemann 1973 [1893]: 981). Üldiselt on nii sünkroonilised kui ka diakroonilised käsitlused seisukohal, et *rõhk* ja *rõhuma* on samatüvelised sõnad, mis on omavahel konversiooni-suhtes (Vare 2012; EEW: 2570). Teistsuguse võimalusega arvestab EES (440–441). Sünkroonilisest aspektist sisaldab *rõhuma* astmevaheldusliku tüve *rõhk*: *rõhu* nõrgaastmelist varianti. Jälgigem lähemalt nende sõnade keeleajaloolist tausta.

Substantiiv *rõhk* on murretes registreeritud siit-sealt üle kogu Eesti: Kuu VNg Lüg Jõh Jäm Khk VII Hää Juu Rak Iis Kod Pal Plt KJn Trv Hls Krk Puh Nõo San Urv Krl (VMS). Lisaks kirjakeelega kokku langevale variandile *rõhk*: *rõhu* (Kuu *rõhk*: *rõhü*, Jäm Khk VII *rõhk*: *rõhu*) on kirja pandud variandid VII *rõhu*: *rõhu*, Urv *rõuhk*, p *rõuhku* ja VNg p *rohku* (EMSUKA)². Wiedemanni sõnaraamatus esitatakse variandid *rõhu*: *rõhu*

² Olen siin ja järgmises lõigus kasutanud ka Eesti Keele Instituudis pooleli oleva „Eesti murrete sõnaraamatu“ mustandkäsikirja.

(esikohal!), *rõhk* : *rõhu* ja *rõu* : *rõu* (Wiedemann 1973 [1893]: 981, 983). Wiedemanni-eelsetest leksikograafilistest allikatest ega vanast kirjakeelest sõna teada ei ole. Praegustel andmetel on sõna *rõhk* kirjasõnas esimest korda kasutanud Otto Wilhelm Masing „Marahwa Näddala-Lehhes“ 1822: .. *et heal senna kõhta langeb, kus sedda kriipsu, nähtakse ollewad, mis rõhhuks nimmetakse* .. (Kingisepp 2020: 383).

Tegusõna *rõhuma* koos variantidega *rehuma*, *rõhk(u)ma*, *rõuhkma* on registreeritud enam-vähem kõigis murrakutes (VMS). Detailsemalt on variantide levik järgmine: *rõhuma* esineb peamiselt põhjaeesti murretes (sh Mar Ris *rõho*-, Sa Hi Noa Ris *rõhu*-, Rei Käi *rõho*-, Hlj VN*g* Vai *rohu*-, Kuu Hlj VN*g* Vai *rehu*-), *rõhkuma* : *rõhu*- Juurus ning osas idamurde murrakutes (Iis Trm Pal), *rõhkma* : *rõhu*- on tuntud lõunaeesti murretes (sh Hls *rõhkme*, Har *rõhkmõ*) ning naabruses (Kod KJn Vil), diftongiline *rõuhkma* ~ *da-inf rõuhku*² on kirja pandud Võru murde idaosast (Rõu Plv Vas Se). Üksikutel juhtudel on ka mujalt kirja pandud *hk*-lisi muutevorme: Hlj [ta] *rõhkus*, Lüg *rõhkuda*, Jõh *rõhkusid*, JõeK [ta] *rõhkes*, Äks *rõhkusin*. Tarvastu murrakust on kirja pandud *hv*-ühendit sisaldavaid vorme: *da-inf rõhva*, prs sg3 *rõhvb* jt. (EMSUKA) Ka Wiedemann (1973 [1893]: 981) esitab variandid *rõhuma*, -*un*-, -*uda*, *rõhkuma* (*rõhun*, *rõhkuda*), *rõhkma*.

Vanimad näited sõna *rõhuma* kasutuse kohta on Georg Mülleri jutlustest:

- .. *Iumala Sana rõhub ninck löb keicke tæma wæe maha* .. (jutlus 28.10.1603);
- .. *eth Iumala S : keicke tæma Wæe [..] rußux rõhub* .. (jutlus 17.8.1604);
- *Syß on Iumal weel suhremb, ke [..] rõhub nente wægki kogkonis maha* .. (dateerimata jutlus 1606) (VAKK).

Ka teistes 17. sajandi tekstides on sõna kasutatud:

- .. *kumb sinnu peeh lieb erra rõhumas* .. (Jacob Kohteni jutlus 1647) (VAKK);
- *Temmä omminnolähätanu [..] errarõhotu Söamid süttitäma* .. (Lk 4:18, Wastne Testament 1686);
- *Sedda errarõhotu Pillirooga ei sah temmä mitte katzikmurdma* .. (Mt 12:20, Wastne Testament 1686);
- *Sesamma peab sinno Pä russuks katki rõhhuma / ning sinna saad temma Kando rõhhuma*. (1Ms 3:15, Johann Fischeri katekismuse 1694. a väljaanne);

- Üks hä / **rõhhotud** / *puddistud ja Kuhjapäga Mööt peab teie Rüppe annetama*. (Lk 6:38, „Ma Kele Koddo ning Kirgo Ramatu“ 1695. a ilmunud perikoopide osa) (EPAK).

Vanim leksikograafiline allikas, kus *rõhuma* on registreeritud, on 18. sajandi algusest pärinev Salomo Heinrich Vestringi käsikirjaline sõnaraamat: *Rõhhuma* 'Zu boden werffen' ['maha paiskama'], *Katki rõhhuma* 'zerquetschen' ['puruks muljuma'], *Mahha, alla maad rõhhuma* 'unter drucken' ['alla suruma'] (Vestring 1998 [1710–1730]).

Eespool kirjeldatu põhjal võib oletada, et sõnapaaris *rõhk* – *rõhuma* on primaarne pigem verb, mida on kirjakeeles regulaarselt kasutatud 17. sajandist alates ning mille kohta on ka tihedamalt murdeteteideid. Oletust toetab asjaolu, et substantiivi *rõhk* sugulaskeelte vasteid või laenuallikat ei ole teada, verbi *rõhuma* on aga etümoloogiliselt seostatud alternatiivselt kahe läänemeresoome verbitüvega, **rouhV-* ja **rehkV-*, millest ainult üks sisaldab *k*-häälikut. Seega on ilmne, et vastus küsimusele, kas *k* sõnas *rõhk* on epenteetiline või mitte, sõltub sellest, kumba verbi *rõhuma* etümoloogiat pidada tõenäolisemaks.

Tüve **rouhV-* läänemeresoome vasted on sm *rouhia* '[tükikideks] purustada, peenestada, peeneks teha; puruks muljuda, puruks pressida', *rouhe* : *rouheen*, mrd *rouhu* 'jäme puru, sõre jahu, puidujäätmed, hake', *rouhea* 'mure, habras; jäme, jämedateraline, sõre', is *rouhtama* 'rataste tehtud süvend, roobas', krj *rouhie* 'purustada, peenestada, uhmris tampida; tugevasti lüüa, vigastada', lü *rouhida* 'purustada, peenestada', vps *rouhta*, prs sg3 *rouhib* 'peenestada, purustada, otri jahvatada'; siia kuulub ka eesti murdesõna *rõhved*, *rõhved* 'õlepuru, põhk' (SKES: 846; SSA 3: 96; vt ka EEW: 2572; EES: 441). Soome *rouhia* ja eesti *rõhuma* kõrvutus pärineb József Budenzilt (1873–1881: 641–642). Kõrvutus arvestab hääliku-seadusliku *h* metateesiga eesti keeles, st **uh* > *hv*, kusjuures labiaalvokaali ees on *hv*-ühendist *v* välja langenud, nt **jauho* > **jahvo* > *jahu*, seega *rõhu-* < **rouhu-*. Kõrvutust on korranud Jalo Kalima (1936: 156), kes esitas ka tüvele **rouhV-* balti etümoloogia, vrd ld *kraušyti* 'katki suruma, peenestama', lt *krausēt* 'katki suruma, purustama'. Kuigi järgnevatel aastakümnetel on peetud nii eesti *rõhuma* etümoloogilist seost tüvega **rouhV-* kui ka viimati nimetatud tüve baltilaenulisust vähem või rohkem kaheldavaks (SKES: 846; EEW: 2572; SSA 3: 96; SSAs ei mainita artiklis *rouhia* eesti sõna *rõhuma* üldse), on soome *rouhia* resp. läänemeresoome **rouhV-* balti etümoloogia aja jooksul tunnustust leidnud (Koivulehto

1999: 212; Junttila 2015: 95; *rouhia* vasteid läänemeresoome keeltes need allikad ei käsitle). Lembit Vaba (2011: 758) peab eesti sõna *rõhuma* balti laenuks³. Balti laenu võimalusele osutatakse ka EESis (EES: 441).

Tüve **rehkV-* läänemeresoome vasted on sm *rehkiä* 'rügada, rassida, tööd rühmata; mürada, möllata', mrd *riehkiä* 'rügada, rassida, tööd rühmata', *rehkä(t)ä*, *riehkata* 'id.; mürada, möllata' jt, krj *riehkie* 'vehkida, lüüa; lehvitada, viibutada', lü *riehkidä* 'rängalt lüüa, peksta', vps *rehkta*, prs sg3 *rehkib* 'raputada, saputada; heita, paisata; peksta', samuti lõunaeesti *rehk-* [*rehkmä*] 'vehkima, vehklema, materdama [ussi surnuks]' (SKES: 756; SSA 3: 59). Kõrvutuse on esitanud Julius Mägiste (EEW: 2570, vt ka 2445–2446) ning seda peab mõeldavaks ka SSA (3: 59). Mägiste arvates võib *rõhk-*, *rõhu-* esindada *rehk-*tüve velariseerunud vokaaliga varianti, osaliselt võib tüvi olla segunenud läänemeresoome tüvega, mille vasted on sm *riehata* 'möllata, käratseda, hullutada', *riehua* 'möllata, määratseda, marutseda', krj *riehuo* 'kõikuda, kiikuda, õõtsuda, lehvida jne' (EEW: 2570).

Tegusõna *rõhuma* etümoloogiline seos tüvega **rehkV-* ei paista tõenäoline. Esiteks on sel tüvel Eesti murretes ilmne vaste *rehkmä* (V *rehkmä*, da-inf *rehki*², prs sg1 *rehi*, Käsi 2011 : 617), mis on levinud kompaktsel alal Tartu ja Võru murdes ning selle vahetus naabruses Helmes ja Kodaveres (VMS). Seega eeldaks seostamine varieerumist *rehkV-* ~ *rõhkV-* ~ *rõhV-*, mis oleks mitmes suhtes küsitav: lõunaeestis kõrvuti *e*-line ja *õ*-line tüvevariant, põhjaeestis ulatuslikul alal nõrgaastmelisena üldistunud *õ*-line tüvevariant. Tähtsusetu ei ole ka *rõhuma-rõhk(u)ma* ning *rehkmä* semantiline erinevus. Ühisosaks võib küll pidada *rõhuma* murretes registreeritud piltlikku tähendust 'ussi tapma' (EMSUKA), kuid selle kujunemine *rõhuma-rõhk(u)ma* põhitähendusest 'suruma, pressima, puruks pigistama' on loomulik. Samadel põhjustel ei ole usutav ka nt võimalus, et etümoloogiliselt kuuluvad kokku *k*-lised *rõhk(u)ma* ja *rehkmä*, aga *rõhuma* on teise päritoluga. Teisest küljest *rõhuma* etümoloogilisel seostamisel tüvega **rouhV-* erilisi häälikulisi ega semantilisi raskusi ei ole. Tüvevokaal *-u-* peab lähtuma liitest, ka *-i-* nt soome sõnas *rouhia* on frekventatiivliide. Tüvele **rouhV-* näivad eriliselt viitavat Võru murde idaosa variant *rõuhkma* (osal Võru murde alal *uh*-metateesi toimunud ei ole või

³ Selline lahendus on ka Lembit Vaba koostatud märksõnaartiklis *rõhuma*, mis sisaldub Eesti Keele Instituudis pooleli olevas akadeemilise eesti etümoloogia-sõnaraamatu käsikirjas.

piirdub see nõrga astme vormidega, vt nt Rätsep 1959: 87–89; Kettunen 1962: 98–99; Kask 1980: 10) ning Tarvastu murraku *hv*-ühendit sisaldavad vormid *rõhva*, *rõhva*b. Tõsi, Huno Rätsep on pidanud *uh*-ühendit sõnas *rõuhkma* ületaotluseks, kuid muudest tema esitatud näidetest selgub, et ületaotlus tuleb kõne alla vaid teistes murretes *hv*-ühendit sisaldavates (laen)sõnades (Rätsep 1959: 86–87).

Kui *rõhuma* koos variantidega *rõhkuma*, *rõhkma*, *rõuhkma* seostada etümoloogiliselt tüvega **rouhV-*, siis on *k* nendes variantides epentee-tiline häälik. Võimalik, et *k* epentees on nendes variantides kujunenud erinevalt. Sisekaota *rõhkuma* on arvatavasti *rõhuma* kõrvale tekkinud suhteliselt hiline proportsionaalanaloogiline variant. Sisekaolises varian-dis *rõuhkma* on aga *k* epentees toimunud juba enne *uh*-ühendi metateesi. Võrreldagu sellega Võru murde idaosast registreeritud näiteid *k* epenteesi kohta algset *uh*-ühendit sisaldavates nimisõnades: Rõu Vas Räp *jõuhk*, vrd *jõhv*, sm *jouhi*, Rõu Plv Räp Se *kiuhk* 'kihv', vrd *kihv* (EMS; vt ka Rätsep 1959: 79, 80). Vahest pole sellel taustal võimatu kõrvutada sise-kaolist varianti *rõhkma* niisuguste Eesti murretes siin-seal kirja pandud sõnadega, mis ootuspärase *uh* > *hv*-ühendi asemel sisaldavad *hk*-ühendit, nagu nt *kihik* : *kiha*, *kiho* 'võhk, kihv' (Wiedemann 1973 [1893]: 278), või kirjakeeldegi kuuluv *kahkjäs*, vrd *kahvatu* ja sm *kauhea* 'hirmus' (EEW: 650, 654–655; EES: 116–117). Samalaadset varieerumist võiks esindada ka läänemurdes ja keskmurde põhjaosas tuntud murdesõna *rõhked*, *rõhkmed* 'purunenud heinad (suuremad kui pebred); loomatoidu, heinte, lina või põhu jäänused; tuulamisel viljast eraldunud jämedad aganad, tühjad viljapead, kõrretükid, umbrohu seemned' (EKMS 1: 411, 832, 3: 399; vt ka VMS), *rõhke* : *rõhke* 'Ueberbleibsel, Abfall (von Heu- oder Strohfuhren etc.)' ['(heina-, õlekoorma jne) jäänused, jäätmed'] (Wiedemann 1973 [1893]: 981, 991), vrd eespool mainitud saarte murde sõna *rõhved*, sg *rõhve* 'Zerknittertes, Zerbröckeltes, altes zerknittertes Stroh' ['muljutu, purunenu, vanad muljutud õled'] (Wiedemann 1973 [1893]: 981), *rõhved*, sg *rõhve(s)*, *rõhve* 'pahn, põhk' (VMS) (< **rouhV-*). Kas sellistel juhtudel on *k* epenteesi taustal pigem nt sise- ja lõpukaoga seotud häälduslikud põhjused kui proportsionaalanaloogiline taotlus, vajaks eraldi uurimist. Teisalt on lõunaestiline *rõhkma* muidugi samuti seletatav lihtsalt tüve *rõhu-* kõrvale moodustatud proportsionaalanaloogilise vormina, vrd nt '*lahkma* 'lõhkuma, purustama jne': (*ma*) *lahu* (vt nt Käsi 2011: 333). Olenemata tegusõna *rõhuma* *k*-liste variantide kujunemiskäigust on

usutavam, et epenteetilise *k* teke nimisõnas *rõhk* on proportsionaal-analoogiline ega lähtu otseselt *k*-listest tegusõnavariantidest, sest nimisõna *rõhk* levikupiirkond kattub tegusõna *rõhuma* *k*-liste variantide levikualaga vaid osaliselt.

Lühendid

Amb – Ambla; *da-inf* – *da*-infinitiiv; ee – eesti keel; eR – eesti rannikumurre; g – ainsuse genitiiv; Har – Hargla; Hi – Hiiumaa; HJn – Harju-Jaani; Hlj – Haljala; Hls – Halliste; Hää – Häädeemeeste; I – idamurre; Iis – Iisaku (idamurre); is – isuri keel; Js – Jesaja; Juu – Juuru; JõeK – Jõelähtme (keskmurre); Jõh – Jõhvi; Jäm – Jämaja; Kei – Keila; Khk – Kihelkonna; Khn – Kihnu; KJn – Kolga-Jaani; Kod – Kodavere; Koe – Koeru; krj – karjala keel; Krk – Karksi; Krl – Karula; Kuu – Kuusalu (rannikumurre); KuuK – Kuusalu (keskmurre); Käi – Käina; Lk – Luuka evangeelium; ld – leedu keel; lms – läänemeresoome algkeel, läänemeresoome keeled; lt – läti keel; lv – liivi keel; lü – lüüdi keel; Lüg – Lüganuse; M – Mulgi murre; Mar – Martna; lMs – esimene Moosese raamat; mrd – murdesõna; Mt – Matteuse evangeelium; Muh – Muhu; Mus – Mustjala; Mär – Märjamaa; p – ainsuse partitiiv; Noa – Noarootsi; Nõo – Nõo; Pal – Palamuse; PJg – Pärnu-Jaagupi; Plt – Põltsamaa; Plv – Põlva; prs sgl – indikatiivi preesensi ainsuse 1. pööre; prs sg3 – indikatiivi preesensi ainsuse 3. pööre; Puh – Puhja; Rak – Rakvere; Ran – Rannu; Rei – Reigi; Ris – Risti; Rõu – Rõuge; Ráp – Rápina; S – saarte murre; Sa – Saaremaa; San – Sangaste; Se – Setu; sks – saksa keel; sm – soome keel; T – Tartu murre; TLä – Tartu murde lääneosa; Trm – Torma; Trv – Tarvastu; Tõs – Tõstamaa; Urv – Urvaste; V – Võru murre; Vai – Vaivara; Var – Varbla; Vas – Vastseliina; vdj – vadjä keel; ViK – Virumaa (keskmurre); Vil – Viljandi; Vll – Valjala; VNg – Viru-Nigula; vps – vepsa keel; Äks – Äksi

Kirjandus

Blokland, Rogier 2009. The Russian loanwords in literary Estonian. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) Wiesbaden: Harrassowitz.

Budenz, József 1873–1881. Magyar-ugor összehasonlító szótár. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

EES = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.

EEW = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

EKG 1 = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I.

- Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKI ÜS** = EKI ühendsõnastik 2021. <https://sonaveeb.ee/>.
- EKMS** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu de traductions en français. Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS** = Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll 2009. Eesti keele seletav sõnaraamat. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2021. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- EMSUKA** = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.
- EPAK** = Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants. <https://www.eki.ee/piibel/>.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung Zur Öhstnischen sprache, Bestehend nicht alleine in etlichen præceptis und observationibus, Sondern auch In Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter. Reval: Adolph Simon. Faksiimile: <http://www2.kirmus.ee/graf0/index.php?ID=243>.
- Junttila, Santeri 2015.** Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria. Helsinki.
- Junttila, Santeri 2018.** Mitä tapahtui kantasuomen lyhyelle *o:lle Kuurinmaan liivissä? – Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia. Toim Sampsa Holopainen, Janne Saarikivi. (= Uralica Helsingiensia 11.) Helsinki, 229–250.
- Kalima, Jalo 1936.** Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 202.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kask, Arnold 1980.** Eesti keele ajalooline grammatika. Häälikulugu 2. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.
- Kettunen, Lauri 1938.** Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kettunen, Lauri 1962.** Eestin kielen äännehistoria. Kolmas painos. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 156.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kingisepp, Valve-Liivi 2020.** Otto Wilhelm Masingu „Marahwa Näddala-Lehhe“ sõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Kingisepp, Valve-Liivi; Kristel Ress; Kai Tafenau 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Toim Külli Habicht, Külli Prillop. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- KKS = Karjalan kielen verkkosanakirja 2009.** Päivitetty 25.11.2021. Toim Marja Torikka. Vastaava toimittaja 8.9.2010 lähtien Leena Joki. Verkkosovellus Jari Vihtari. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 18.) Helsinki. https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kks_etusivu.cgi.
- Koivulehto, Jorma 1999.** Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa. – Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan. Toim Paul Fogelberg. Helsinki, 207–236.
- Käsi, Inge 2011.** Vanapärased Võru murde sõnaraamat. Rõuge, Vastselliina, Setu. Toim Helmi Neetar. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. http://www.eki.ee/dict/Voru_murde_sonaraamat.pdf.
- Mark, Julius 1927.** Etymologische Beiträge. – Finnisch-Ugrische Forschungen 18, 159–172.
- Prillop jt 2020 = Külli Prillop, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar, Tiit-Rein Viitso 2020.** Eesti keele ajalugu. (= Eesti keele varamu VI.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma, Toronto: Maarjamaa.
- Rätsep, H[uno] 1959.** Lisamaterjali eesti keele *uh* > *hv* metateesi kohta. – Emakeele Seltsi aastaraamat 4 (1958), 77–90.
- Saareste, Albert 1924.** Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs. 60 kaardi ja 1 skeemiga. (= Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused. Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VI, 1.) Tartu.
- SKES I–VII = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola, Satu Tanner, Marita Cronstedt 1955–1981.** Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 1–7. Tutkimuslaitos „Suomen Suvun“ julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja. *a–mnää*.** <https://kaino.kotus.fi/sms/>.
- SSA 1–3 = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3, 1992–2000.** Päätoim Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Vaba, Lembit 2011.** Balti laenude uurimine avab meie kauget minevikku. – Keel ja Kirjandus 10, 734–763.
- VAKK = Vana kirjakeele korpus.** <https://vakk.ut.ee/>.
- Vare, Silvi 2012.** Eesti keele sõnapered. Tänapäeva eesti keele struktuurianalüüs. <https://www.eki.ee/dict/sp/index.cgi>.

- Vestring, Salomo Heinrich 1998 [1710–1730].** Lexicon Esthónico Germanicum. Eesti-saksa sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. <https://www.folklore.ee/~kriku/VESTRING/index.htm>.
- VKS** = Vadjä keele sõnaraamat. Vaddäa tšeelee sõna-tširja. Словарь водского языка, 2019. 2., täiendatud ja parandatud trükk. 2. trüki toim Silja Grünberg. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://portaal.eki.ee/dict/vadja/>.
- VMS** = Väike murdesõnastik I–II, 1982–1989. Toim Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. <http://www.eki.ee/dict/vms/>.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- Wiget, Wilhelm 1928.** Herkunft und Verbreitung der neueren germanischen Lehnwörter im Estnischen. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1927. Tartu: K. Mattiesen, 255–275.

Two possible cases of epenthesis of *k*: *kohkuma* and *rõhk*

IRIS METSMÄGI

There are words in Estonian in which an epenthetic plosive (typically *k*) is added to a single consonant which in words with gradation represents the weak-grade form of a consonant cluster, such that secondary pairs of strong/weak-grade forms emerge: *hk* : *h*, *ht* : *h*, *sk* : *s*, *lg* : *l*, *rg* : *r*. Such words include *vihkama* : *vihata* ‘to hate’ (cf. Finnish *vihata*, prs sgl *vihaan*), *toht* : *tohu* ‘birch bark’ (cf. Finnish *tuohi*), *kuusk* : *kuuse* ‘spruce’ (cf. Finnish *kuusi*, genitive *kuusen*), *salgama* : *salata* ‘to deny’ (cf. Finnish *salata*, prs sgl *salaan* ‘keep in secret, deny, hide’), *mõirgama* : *mõirata* ‘to roar’ (cf. Finnish *möyrytä*, prs sgl *möyryän*, dialectal *möyrätä* ‘to roar, rumble, rustle’) and others.

The article demonstrates that the words *kohkuma* ‘to become frightened, startled’ and *rõhk* ‘pressure; accent; emphasis’ also likely contain epenthetic *k*. The verb *kohkuma* may be a secondary formation from the verb *kohu-ta-ma* ‘to swell, make fluffy, raise; to frighten, scare (away), dismay’ < *kohu-* (cf. Estonian *kohev* ‘fluffy’, *kohuma* ‘to swell, become fluffy (through boiling or fermentation)’, Finnish *kohota* ‘rise, spring up’ etc.), that is, a causative derivation originally formed from a non-gradable stem has been interpreted as a weak-grade form, and the corresponding reflexive/passive verb has been formed with a strong stem variant as per the *hk* : *h* alternation pattern. Semantically, the verb *kohutama* has developed as follows: ‘to swell, make fluffy, raise’ > ‘to raise, lift’ > ‘to make (someone) get up, scare off’ > ‘to scare, startle’. Older data suggest that the word *kohkuma* has also previously carried the meaning of being scared into motion, e.g. it has been used in reference to skittish horses.

The noun *rõhk*, genitive *rõhu* ‘pressure; accent; emphasis’ is formed from the non-gradable verb *rõhuma* ‘to press; suppress; oppress’. Two alternative etymologies have been suggested for this word: it is related either to the Finnic verb root **rouhV-*, cf. Finnish *rouhia* ‘to crush, pound, grind’, or **rehkV-*, cf. Finnish *rehkiä* ‘to toil, drudge, slog away; make noise, rage’, also Estonian dialectal (South Estonian) *rehkmä* ‘to wave, gesticulate, thrash (a snake)’. Considering the dialectal spread of the word *rõhuma* (and its variants *rõhk(u)ma*, *rõuhkma*), along with its phonetics and semantics, the more plausible etymology is that it is related to the Baltic loan stem **rouhV-* (in Estonian the regular metathesis *uh* > *hv* has taken place, such that the *v* is dropped from the cluster *-hvu-*). The epenthetic *k* in the noun *rõhk* and in the dialectal variants of the verb *rõhuma*

(*rõuhkma* and *rõhkma*) may not be related to one another, because in the verbs the *k* has at least sometimes (*rõuhkma*) been added before the metathesis of the *uh*-cluster, and the dialectal spread matches only in part.

Keywords: Estonian, Estonian dialects, lexicology, etymology

Iris Metsmägi
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
Iris.Metsmagi@eki.ee

MÕNEST LAENATUD NIMETUSEST

VILJA OJA

Annotatsioon. Eesti kirjakeeles tähistab noomen *ubrik* või *uberik* väikest kehva ehitist, pisikest ruumi või varjualust. Murretes tuntakse selle kõrval häälikuliselt lähedasi tähendusvasteid *suberik*, *tsubarik*, *kuberik*, *uderik*. Artiklis analüüsitakse, millised neist nimetustest võiksid lähtuda ühisest tüvest ja millised pärineda eri sõnatüvedest. Seejuures võrreldakse nende sõnade esitust sõnaraamatutes ning variante, tähendust ja levikut murretes. Lisaks tuuakse välja oletatavad vasted sugulaskeeltes ja kontaktkeeltes.

Võtmesõnad: tähendussuhted, sõnatuletus, etümoloogia, eesti murded

1. Sissejuhatus

Väikese ja viletsavõitu ehitise jaoks on eesti keeles palju nimetusi, millest osa märgib ühtlasi tillukest ruumi või varjualust. Nende seas on naabritelt laenatud sõnu, nagu näiteks *hurtsik* < asks *hort* ~ *hurt* 'okstest punutis', *hütt* < sks *Hütte*, murdeis ka *hutt*, mille doonorsõna oli tõenäoliselt asks *hutte*, *koomits* < vn *гумно* < vvn *гумѣно*, *kuur* < asks *schūr*, *kuut* < lt *kūts*, *putka* < vn *бѣдка* jt (vt EES; EEW), kuid on ka ebaselge päritoluga nimetusi. Viimaste hulka kuuluvad ka alljärgnevalt käsitletav nimisõna *ubrik* ~ *uberik* ja sellele häälikuliselt lähedased murdesõnad *suberik*, *tsubarik*, *kuberik*, *uderik* ning variandid neist, mis tähistavad samuti hurtsikut või mingit kitsast ulualust. Tänapäeva kirjakeele sõnaraamatuis esinevad *ubrik*, *uberik* ja *kubrik* (kuid mitte *kuberik*) ning murdeliseks tunnistatud *suberik* (EKSS, ÕS). Kõnealuseid murdekeelseid nimetusi on kirjast Ferdinand Johann Wiedemanni „Eesti-saksa sõnaraamatus“ (1869, 1973 [1893]), Andrus Saareste „Eesti keele mõistelistes sõnaraamatus“ märksõna *onn* vastetena (EKMS 2: 1294), „Väikeses murdesõnastikus“ (VMS I, II), piirkondlikes murdesõnastikes ning Emakeele Seltsi ja Eesti Keele Instituudi murdesõnavara kogus (EMSUKA). Sõna *kuberik* variantide aines on ilmunud ka pooleliolevas „Eesti murrete sõnaraamatus“ (EMS III: 930,

932, 933). Trükiteostes avaldatud näited esitatakse siin muutmata kujul, EMSUKA materjali puhul kasutatakse „Eesti murrete sõnaraamatuga“ sarnast lihtsustatud transkriptsiooni (vt EMS I: 29–32).

2. *ubrik* ja *uberik*

Tänapäeva kirjakeele sõnaraamatute järgi on nimisõnad *ubrik* ja *uberik* (g -u) võrdväärsed variandid tähendusega 'hütt, hurtsik, osmik; väike või viletsapoolne tuba; pugerik'. Omadussõna *uberik* tähendust on seletatud nõnda: 'väike, kitsuke, viletsapoolne'. Liitsõnades, nagu *kuuri|ubrik*, *lauda|ubrik*, *maja|ubrik*, *poe|ubrik*, *sauna|ubrik*, *toa|ubrik*, osutab *ubrik* (või *uberik*) täiendosises mainitud ehitise (kuuri, lauda jt) väiksust ja kehva kvaliteeti. (EKSS 6: 5) Murretes esineb peamiselt häälikkuju *ubrik* : *ubriku*, millest on andmeid Ida-Virumaalt Iisakust, idamurde alalt Maarja-Magdaleena ning Laiuse murrakust, Tartu murdest ja kohati Võru murdest. Üksikteade Saaremaalt ja teine Läänemaalt võivad olla kirjakeelest omandatud. Sõnakuju *uberik* on kirja pandud Simuna murrakust, *ubriku* paralleelvariandina Iisaku ja Nõo murrakust ning vaste *ubarik* Juurust. Lisaks on Juuru ja Laiuse murrakus kasutatud eesvokaalset varianti *übrik* 'ubrik', näiteks Lai *parandas oma ubriku* (~ *übriku*) *ära, võib jälle mõni aasta elada* (Pall 2016: 302, 348). Esimest korda on *ubrik* 'väike hurtsik, hütike, osmik' sõnaraamatus trükitud alles 1937. aastal (EÕS III: 1612). Seega ei pruugi tegemist olla eriti vana sõnaga.

Julius Mägiste arvamuse kohaselt võiks *ubrik* ~ *uberik* olla tuletis läänemeresoome deskriptiivtüvest, mis tähistab midagi ümarikku, mingit ümmargust väikest eset ning kuhu kuulub näiteks eesti ja vadja *uba*. Võrdluseks on Mägiste toonud deskriptiivtüvega soome murdesõna *upara*, *upare* jt, mida on seostatud *upa*-tüvega, viidates soome keele etümoloogia-sõnaraamatu artiklile *upa* (SKES: 1541), kus on samatüvelistena loetletud ka karjala *upara* 'puru, raas, ülejääk; pude' ning lõunaeesti murdes lume-hange märkiv *oarm*, *uarm*, *ualmu* jms (Mägiste 1977: 173–174; EEW: 3514, 3515). Mägiste oletuse põhjal on sõna *uberik* (> *ubrik*) uuemas eesti etümoloogiasõnaraamatus esitatud tuletisena tüvest *uba* (EES: 574). Semantilisel on neid omavahel siiski raske seostada.

Murdekeele seisukohast, nagu öeldud, on eesti peamine sõnakuju *ubrik*, mille variantidest *uberik* või *ubarik* on üksikuid teateid. Eesti sõna kitsas idapoolne levik (vt kaart) ärgitab otsima vasteid vene keelest ja lubab

oletada laenulist päritolu. Häälikuliselt lähedasi ja tähenduselt sobivaid vasteid leidub verbi *убирать, убирать* 'korda tegema, korjama, hoiule või oma kohale panema, peitma jm' tuletiste hulgas. Näiteks pesuruumi, koristusvahendite ruumi ja tualettruumi nimetus on *уборник*, sõna *убирка* tähistab nii koristust kui ka säilitust (Dal' IV: 458; VES). Eesti ala naabrus-vene Pihkva murdes on mingi varikatusega nõudehoiukoht *уборинка* (SRNG 46: 137), köögiriistade kohta öeldakse *убрятка* (SRNG 46: 146), peitusemängu on nimetatud *убирку* (SRNG 46: 124).

Vene laenuks on muide tunnistatud sellise tüvega läänemeresoome idaosas sõnu, nagu soome kagumurrete *upero*, lõunakarjala *ubero*, *ubor*, lüüdi ja vepsa *uberida*, mis tähistavad mõisteid 'praht, prügi; koristama, korjama, koguma, tallele panema' vms. Läänemeresoome *upero* sõnaga samatüvelise vene sõnapere esindajatest on loetletud *убор, уборка, убирка, убирать, убирать* (pr pl 3. p *уберым*). Eesti sõnu ei ole nende laenude hulgas mainitud, kuid lisatud on viide võrdluseks arvatava deskriptiivtüvelise sõnaga *upa, -re, upero* s. v. *upa*, millele pööras tähelepanu ka Mägiste oma etümoloogiasõnaraamatus. (SKES: 1542) Arvestades eesti sõnade *ubrik* ja *uberik* kasutust ja levikut murretes, võivad need olla tuletatud samast vene sõnatüvest, millele on lisatud meie nimisõnaliide *-ik*, mis esineb ka mitmes laentüvega analoogilises ehitise nimetuses, nagu näiteks *hagerik, hurtsik, lobudik, osmik* (vt ka Kasik 2015: 288).

3. *suberik* ja *tsubarik*

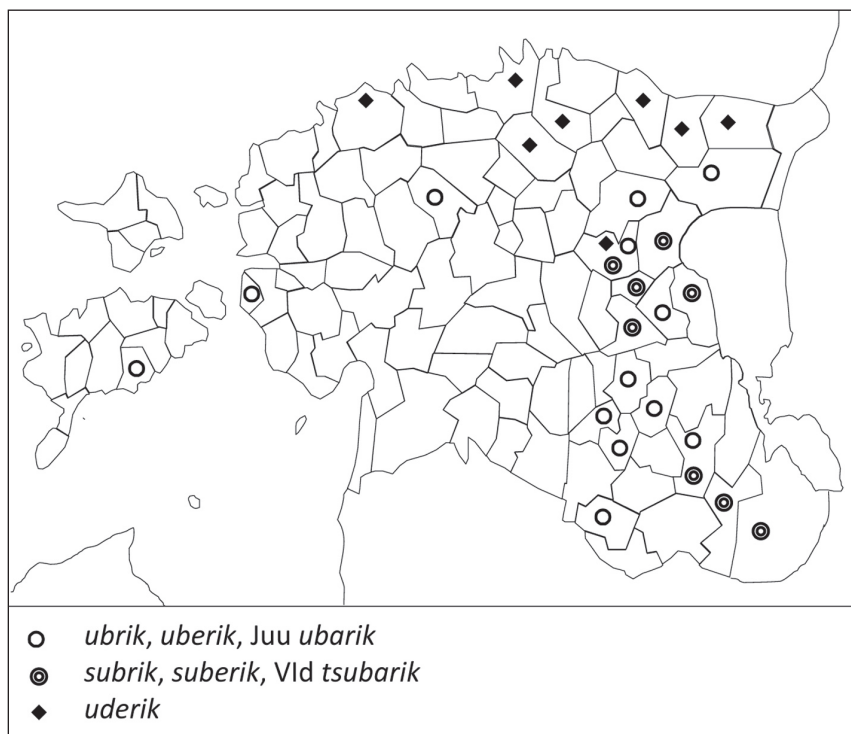
Idamurdes esineb sõnadele *ubrik ~ uberik* häälikuliselt lähedane sünonüüm *suberik ~ subrik* : *-u* (vt kaart), näiteks Kod *küük ja üks kamri suberik onegi* 'köök ja üks toauberik ongi' (Pall 2016: 262). Võru murde idaosas on sõna *suberik* vasteks *tsubarik*¹ (vt EMSUKA, VMS II: 545). Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus (1869: 1655; 1973 [1893]: 1208) on lõunaeestilise sõnana trükitud *tsuharik* : *-u* 'väike majake, hütt', milles on tõenäoliselt trükiviga – *b* asemel *h* –, ja tegelikult peaks olema Võru murdevaste *tsubarik*. Kõige varasem sõnaraamatukirje nimisõnast *suberik* 'väike ruum, pugerik' ilmus 1937. aastal (EÖS III: 1439). Mägiste käsitab seda deskriptiivsõnana deminutiivsufiksiga *-rik* (< *-rikko[i]*, < *-ra + -ikkoi*), ehkki samas on lisatud küsimärgiga viide võrdluseks soome omadussõnaga *suppea* 'kitsas, väike; piiratud', karjala *tšuppie* 'väike' ja soome keele

¹ Eesti sõnaalgulise *s-* asemel *ts-* on paljudes sõnades Võru murdele iseloomulik.

etümoloogilise sõnaraamatu (SKES) artikliga *suppa*, lõpuks ka soovitus võrrelda eesti vastetega *uberik* ja *ubrik* (EEW: 2890). Eesti keeles ega teistes läänemeresoome lõunaosa keeltes sõna *suppea* vms pole teada.

Kui *ubrik* on tuletatud vene sõna *убирать*, *убрать* tüvest, siis *s*-algulise *suberik* aluseks sobib samatüveline vene sõna prefiksiga *c-* (*сбирать*, *сбирывать*), konsonandile liitudes tüüpiliselt ka *co-* (*собирать*, *собрать*), murdeis ka *cy-* (Dal' IV: 141). Vene murretes, sh meie naabruses Pihkva murdes, esineb näiteks *суборь* 'kuhjatis kive, heina jm; prügilasu' (Dal' IV: 352; SRNG 42: 134). Tähenduses 'eest ära panema, peitma, ära koristama' on Pihkva murdes 20. saj algul kasutatud verbi *субрядить*, näiteks *Прялку свою ты куда-нибудь субряди* 'pane oma vokk eest ära kuhugi' (SRNG 42: 136).

Siinjuures on oluline rõhutada, et *ubriku* nimetusi *subrik*, *suberik*, *tsubarik* tuleb eristada nendega häälikuliselt lähedastest murdesõnadest

Kaart. Nimetuste *ubrik* jt levik eesti murretes

subrik, suprik, subretka, subrätka, supre(t)ka, mis tähistavad küla naispere ühist ketrusõhtut ja sellejärgset pidu. Viimased on laenatud identse tähendusega vene murdesõnast *супрядка* (Must 2000: 383). Vene *супрядка* on ilmselt tuletis sõnadest *прясть, спрясть* 'ketrama', *прядение* 'ketrus' vms, millele liitunud prefiks *cy-* (~ *co-*) 'koos'. Eesti keeles, kus sõnakuju *subrik* on idamurde alal kasutatud nii ketrusõhtu kui ubriku nimetusena, võib oletada nendes sõnades vastastikku häälikulist mõju.

4. *kubrik ja kuberik*

Kirjakeeles nimetatakse *kubrikuks* meeskonna eluruumi vanemates laevades või suuremate purjesõjalaevade alumist tekki, kus asetsesid madruste koid (EKSS: 523). Murdesõnaraamat (EMS) seda tähendust ei kajasta. Nimisõna *kuberik* : *kuberiku* või *kubrik* ~ *kuprik* ~ *kublik* (g -u) märgib mõnes eesti murrakus uberikku, näiteks *Mar No tegi ta valmis omale alles kuberiku* 'viletsa maja'; *VJg tegin pisikese kuberiku* 'onni'; *Lüg 'kuprik* 'välikemmerg' õli 'ritvade alune 'lauda taga 'seinä 'ääräs, 'kaetu pikkade 'õlgidega; *Mar tä eläb seal pisikeses kubrikus* 'hütis'; *Hel om üiis 'väike kublik* 'hurtsik'. Omadussõna positsioonis iseloomustab *kuberik* ehitist halvustavalt 'väike, vilets, lagunened' jms, näiteks *Lüg kuberik maja on 'nõnda jünn, 'veikene ja lagund* (EMS III: 930, 932, 933).

Sõna algne variant oli hollandi vanas merendussõnas *koebbrug* tähendusega 'laeva alumine tekk' (VL 2006: 575). Eesti keelde on *kubrik* tulnud vene keele kaudu, vrd vn *кубрук* '(purje)laeva alumine tekk'; 'alumise teki kajut'; 'ruhv, laeva meeskonna eluruum' (Dal' II: 210; Blokland 2009: 140; VES). Vene keelde on sõna laenatud otse hollandi keelest, algselt kujul vn *кубрюх* (Vasmer 2: 396–397). Eesti murdesõnu *kubrik, kublik, kuberik*, mis väljendavad väikest kehva ehitist või varjualust, on võinud nii häälikuliselt kui tähenduse poolest mõjutada selles tähenduses laiemalt tuntud *ubrik, uberik* või mõni muu lähedane sõna.

5. *uderik*

Mägiste etümoloogiasõnaraamatus (EEW: 3517) on väikest ehitist või ruumi ja varjualust tähistavaid sõnu *ubrik, uberik* ja *suberik* ühtlasi võrreldud sünonüümse murdesõnaga *uderik*. Eesti murretes on *uderik* ubriku nimetusena tuntud peamiselt põhjarannikul, kõige enam vanal Virumaal ja

selle naabruses (EMSUKA; VMS II: 595). Nõnda on nimetatud nii pisikest ehitist kui ka mingit panipaika, näiteks Lai *uderik on veke katusse alune, kas puude jaost või* (Pall 2016: 302). Kirjakeelde pole see sõna jõudnud, kuid Wiedemanni sõnaraamatus (1869: 1373; 1973: 1242) esineb *uderik* : *uderiku* (NW) saksakeelse tõlkega *Hütte* 'hütt'. Murdelevikuks märgitud NW 'Eesti looderannik' võib osutada asjaolule, et Wiedemannil puudus selle sõna aines idapoolsetest murretest, kuid põhjendatum tundub olevat Mägiste kahtlus, et selles kirjes on ilmakaare nimetus lihtsalt kogemata eeslik – NO 'Eesti kirderannik' asemel NW (EEW: 3517).

Mägiste arvates võib *uderik* olla sarnaselt samatähenduslike sõnadega *uberik* ja *suberik* eesti deskriptiivsõna, ent samas juhib ta tähelepanu alternatiivsele teooriale, et see võiks olla deminutiivne tuletis sufiksiga *-ik* (< **-ikkoi*, *-ikko*) adjektiivi *hõdras* tüvest, mille päritolu seostatakse läänemeresoome *huter-* ja *hudr-*alguliste sõnadega (EEW: 3517). Võru murde sõnu *hõdrass*, *hõdõr*, *hõtr* 'habras, rabe; pehkinud, mäda jms' on peetud nimelt läänemeresoome *hut(e)-*tüvest pärinevate adjektiivide etümoloogiliseks vasteks, vrd soome *huterä*, *huterö*, päriskarjala *hudero*, *hudra*, *hutra*, karjala Aunuse murdes *hudru* 'halb, kehv, nõrk, habras, lõtv', lüüdi *hudr(e)*, vepsa *hudr* pl *-ad* 'habras, rabe' (EEW: 416–417). Sõnaraamatu „Suomen sanojen alkuperä“ järgi pärineb soome-karjala *huterä* arvatavasti *hutista* sõnaperega ühisest tüvest ning samas on lisatud viide, vrd *hutra*, kus esitatakse ka muid võimalikke vasteid läänemeresoome keeltes (SSAI: 193–194). Ulla-Maija Forsberg on soome-karjala adjektiivi *huterä* seostanud läänemeresoome deskriptiivse *hut-*tüvega, mille tuletisena nimetab ka eesti verbi *hujata*, kuid eesti *uder-* ega *hõdõr-*algulisi sõnu pole seejuures mainitud (Kulonen 2010: 146–147).

Eesti ubrikunimetuse *uderik* seisukohast pakuvad läänemeresoome vastetest huvi eelkõige soome murdesõnad *huterä*, *hutara*, *huterö*, mida soome murrete sõnaraamatu andmetel on sageli kasutatud iseloomustamiseks kehva, kipakat ehitist (SMS). Arvestades eesti murdesõna *uderik* häälikkuju ja leviala pole välistatud võimalus, et see põhineb soome laenul. Sel juhul on eesti keeles soome adjektiivi konsonanttüve *huter-* baasil moodustatud *ik-*liiteline nimisõna, milles liide *-ik* väljendab omadustähisega seotult omadust kandvat kohta (vt nt Kasik 2015: 54). Eesti murretele omaselt puudub selles sõnaalguline *h-*.

6. Kokkuvõtteks

Käsitletud nimetused pärinevad tõenäoliselt kolmest tüvest. Eesti idapoolsetes murretes levinud *ubrik-uberik*, *subrik-suberik*, *tsubarik* jt variandid võivad põhineda vene keelest laenatud tüvel, mis esineb sõnades *убирать*, *убрать*, *убор*, *уборник*, *убирка* jt, vrd ka *суборь*, *субрядить* Pihkva murretes.

Vene keelest laenatud merendusvaldkonna sõna *kubrik* tähendusi 'laeva meeskonna eluruum, (purje)laeva alumine tekk' või 'alumise teki kajut' murdesõnaraamatus ei ole. Eesti murdevariandid *kuberik*, *kubrik* ja *kublik* seevastu märgivad kehva ehitist või varjualust. Need esinevad murdeis harva ja neil puudub kompaktne leviala. Nähtavasti on suhteliselt võõraid nimetusi seostatud eesti keeles häälikuliselt lähedaste mingit ruumi või ehitist märkivate sõnadega *ubrik* ja *uberik*.

Ida-Eesti nimetusele *uberik* häälikuliselt lähedane sünonüüm *uderik* on eesti murretes tuntud peamiselt põhjarannikul. Murdesõnade leviku erisuse põhjus näib olevat erinev tüvi. Sõna *uderik* võib kuuluda ühte läänemeresoome põhjaosa keeltes esinevate *huter*-tüveliste adjektiividega, eriti soome murdesõnadega *hutera*, *hutara*, *hutero*, millega on kirjeldatud kehva, kipakat ehitist. Eesti sõna *uderik* häälikkuju ja leviku põhjal on tõenäoline, et selle tüvi on soome keelest laenatud ning sellele on lisatud meie nimisõnaliide *-ik*.

Kõik käsitletud nimetused on *ik*-lõpulised, nii otselaen *kubrik* ja selle variandid murretes kui ka laentüvedest eesti *ik*-liite abil tuletatud nimi-sõnad. Laensõnad ei ole alati tuletusmorfoloogiliselt analüüsitavad ja liite tähendust sageli täpselt määratleda ei saa. *Ubrikut* märkivates sõnades võib *-ik* olla vähendava funktsiooniga või osutada teatud omadusega kohta, aga see võib põhineda ka sarnast objekti tähistavate nimetuste, nagu *hurtsik*, *hagerik* jt analoogial.

Lühendid

asks – alamsaksa keel; Hel – Helme; Juu – Juuru; Kod – Kodavere; Lai – Laiuse; It – läti; Lüg – Lügänuuse; Mar – Martna; sks – saksa keel; VJg – Viru-Jaagupi; VId – Võru murde idaosas; vn – vene keel; vvn – vanavene keel

Kirjandus

- Dal'** = Владимир Даль 1955. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Blokland, Rogier 2009.** The Russian loanwords in literary Estonian. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) Wiesbaden: Harrassowitz.
- EES** = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etimoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- EEW** = Julius Mägiste 1982. Estnisches etymologisches Wörterbuch. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKMS** = Andrus Saareste „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu“ indeks. Index du Dictionnaire analogique de la langue estonienne d'Andrus Saareste, 1979. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen. <https://www.eki.ee/dict/saareste/saareste.html>.
- EKSS** = Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll 2009. Eesti keele seletav sõnaraamat. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- EMS I** = Eesti murrete sõnaraamat I. <http://www.eki.ee/dict/ems/ems.html>.
- EMS III** = Eesti murrete sõnaraamat III (K), 2001–2004. Toim Anu Haak, Varje Lonn, Helmi Neetar, Piret Norvik, Vilja Oja, Jüri Viikberg. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/ems.html#vihikud>.
- EMSUKA** = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.
- EÕS** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk. III kd (Ripp–Y) 1937. (= Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna toimetised 5.) Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. (= Eesti keele varamu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/50084/sonamoodustus_kasik.pdf.
- Kulonen, Ulla-Maija 2010.** Fonesteemit ja sananmuodostus. Suomen continuatiivisten *u*-verbimuodostusten historiaa. (= Suomi 197.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Mägiste, Julius 1977.** Zu einigen vermeintlichen baltischen Lehnwörtern in den ostsee-finnischen Sprachen. – Indiana University. In Honor of A. Raun. (= Uralic and Altaic Series 131. Studies in Finno-Ugric Linguistics.) Bloomington, 155–175.

- Pall, Valdek 2016.** Idamurde sõnastik. 2. täiendatud ja parandatud trükk. Toim Ellen Niit. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ida/index.cgi>.
- SKES** = Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola 1975. Suomen kielen etymologinen sanakirja, 5. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, Tutkimuslaitos „Suomen suvun“ julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. (= Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30.) <http://kaino.kotus.fi/sms/>.
- SRNG 42** = Словарь русских народных говоров, выпуск 42 (*Стриж-Сухловина*), 2008. Институт лингвистических исследований РАН. Санкт-Петербург: Наука.
- SRNG 46** = Словарь русских народных говоров, выпуск 46 (*Тычак-Ужоля*), 2013. Институт лингвистических исследований РАН. Санкт-Петербург: Наука.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja, 1. (A–K), 1992. Päätoim Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Vasmer** = Макс Фасмер 1986. Этимологический словарь русского языка, 2. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. 2-е русское издание. Москва: Прогресс.
- VES** = Русско-эстонский словарь. Vene-eesti sõnaraamat, 2000. Teine, parandatud trükk. Eesti Keele Instituut. www.eki.ee/dict/ves.
- VL** = Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet, Tiina Paet, Tuuli Rehema 2012. Võõrsõnade leksikon. 8., põhjalikult ümbertöötatud trükk. <http://www.eki.ee/dict/vsl>.
- VMS I** = Väike murdesõnastik I, 1982. Toim Valdek Pall. Koost Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Varje Lonn, Piret Raud, Eevi Ross. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- VMS II** = Väike murdesõnastik II, 1989. Toim Valdek Pall. Koost Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1869.** Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- ÕS** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim Maire Raadik. Koost Tiit Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/qs2018/index.cgi>.

Some borrowed nouns

VILJA OJA

The Estonian noun *ubrik* or *uberik* denotes a small poor building, a narrow room or a shelter. Phonetically close dialect words with similar meaning also exist, e.g. *suberik*, *tsubarik*, *kuberik*, *uderik*. The article analyses which of these could be derived from the same stem and which have come from different stems.

The fact that no other words with the stem *uber-* or *ubri-* in Estonian are known indicates a possible loan. Variants of the *ubrik-uberik*, *subrik-suberik* (~ *tsubarik* in Võru dialect) used in eastern Estonian dialects may be based on a stem borrowed from the Russian, which appears in the words *убирать*, *убрать* (cf. *субрядить* in Russian dialect of Pskov) ‘tidy up, pick up, store or put in place, hide’, *уборник* ‘a room of cleaning tools or laundry; toilet’, *убор*, *убирка*, *суборь*, ‘cleaning and storage’ and others.

The literary Estonian noun *kubrik* is a Russian loan < Rus *кубрик* ‘lower deck of a ship’; ‘lower deck cabin’; ‘crew compartment’. The Russian word is borrowed directly from the Dutch, first in the form *кубрых*. In Estonian dialects the variants *kuberik*, *kubrik* and *kublik* denote a poor building or shelter. The meaning of the Estonian dialect words could be influenced by the phonetically close nouns *ubrik*, *uberik* or another related word.

In the dialects of the northern coast of Estonia and its neighborhood, a small building and a narrow room are called *uderik*. Based on the areal distribution and phonetic shape of the Estonian dialect word, it can be associated with the Finnish adjectives *hutera*, *hutara*, *hutero*, which in dialects also characterize a poor building. As is typical of Estonian dialects, *uderik* lacks the initial *h-*.

All the analyzed nouns have the ending *-ik*. The suffix *-ik* may denote diminutive nouns, or indicate a place with a certain property here, but may also be based on the analogy of names denoting a similar object, such as the synonymous loanwords *hurtsik*, *hagerik*, etc.

Keywords: semantic relations, derivation, etymology, Estonian dialects

Vilja Oja
Eesti Keele Instituut
viljaoja@gmail.com

SUULISE RELATIIVLAUSE SÜNTAKTILISI OMADUSI¹

RENATE PAJUSALU

Annotatsioon. Artiklis käsitletakse relatiivlausete süntaktilisi omadusi suulises suhtluses. Materjaliks on 410 relatiivlauset, mis pärinevad Tartu Ülikooli suulise kõne korpuse institutsionaalsetest ja argivestlustest. Artikli põhifookus on sellel, milliseid lauseliikmeid ja -tarindeid relatiivlaused laiendavad. Materjal näitab, et kõige tüüpilisemalt laiendab suulise kõne relatiivlause pealause lõpus olevat nimisõnafraasi, millest omakorda kõige sagedamini eksistentsiaal- või omajalause subjekti või transitiivlause objekti. Relatiivlause tüüpiline asukoht on vahetult laiendatava nimisõnafraasi ja pealause järel. Oluliselt vähemal määral on suulises kõnes pealause katkestavaid relatiivlauseid. Lisaks esineb referenti identifitseerivaid lausealgulisi relatiivlauseid, mis asuvad lahktarindina enne oma põhja või *kes/mis* – *see* konstruktsioonis. Relatiivlause alguses oleva relatiivpronoomeni või -adverbi kasutus sõltub peale elusa (*kes*) ja elutu (*mis*) referendi kontrasti veel ka sellest, kas referenti mõistestatakse ruumilisena (sel juhul on relativeerijaks *kus, kuhu* ja *kust*).

Võtmesõnad: relatiivlause, nimisõnafraas, lausetüübid, lauseliikmed

1. Sissejuhatus

Siinne artikkel jätkab eelmises Emakeele Seltsi aastaraamatus ilmunud suulise eesti keele relatiivlausete analüüsi (Pajusalu 2021) süntaktilise konteksti vaatenurgast. Kui eelmises käsitluses keskendusin relatiivlausete viitavatele omadustele ja analüüsisin neid eelkõige seoses pealauses esinenud põhja vormiga, siis siinses artiklis on uurimisküsimuseks esmajärjekorras see, millises süntaktilises positsioonis suulise kõne relatiivlaused esinevad ja millest see võiks tingitud olla.

¹ Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liidu regionaalarengu fond (Eesti-uuringute Tippkeskus).

Eesti keele relatiivlause (vt nt Erelt 2017) on üks võimalustest, kuidas nimisõnafrasile lisada informatsiooni teise, referendiga seotud sündmuse kohta (*Nägin lindu, kes oksal laulis*). Sarnaselt võib nimisõnafrasile lisada ka näiteks partitiipatribuudi (*Nägin oksal laulvat lindu*) või moodustada hoopis teise lause (*Nägin lindu. See/ta/lind laulis oksal*). Muude keelte suulise suhtluse uurimused on näidanud, et relatiivlause võib sündida nii rutiinse konstruktsiooni (nimisõnafras + relatiivlause) realiseerumisena kui ka suhtluse hetkevajadustest lähtuva konstruktsioonina (Stoenica jt 2020: 64). Tegelikus suhtluses pole nende kahe juhtumi vahel lihtne vahet teha, kuid võib oletada, et kui vaadata täpsemalt süntaktilisi konstruktsioone, milles relatiivlauseid esinevad, on võimalik öelda, millised kontekstid relatiivlauseid soosivad. Seda püüangi siinses käsitluses suuliste dialoogide relatiivlauseste süntaktilise kirjelduse kaudu selgitada.

Kirjutatud eesti keeles paikneb relatiivlause üldiselt oma nimisõnafrasist põhja järel, restriktiivne relatiivlause võib ka põhjast lahutatud olla (Erelt 2017: 747). Seega võib sõltuvalt põhja asukohast pealauses relatiivlause katkestada pealause (1) või esineda pealause järel. Järelopositsioonis on relatiivlause siis, kui põhi on pealause lõpus (2), aga ka mõnedel muudel juhtudel, kui relatiivlause on põhjast lahus (3). Lisaks ei ole relatiivlause vahetult oma põhja järel siis, kui põhi ise laiendab postpositsiooni (Erelt 2017: 748).

- (1) Mart, keda me usaldasime, vedas meid alt.² (Erelt 2017: 747)
- (2) Olen loomult selline inimene, kes tahab kogu aeg midagi uut ehitada. (Erelt 2017: 738)
- (3) Seda kala me küll ostma ei hakka, mis kaks päeva seisnud on. (Erelt 2017: 747)
- (4) Käisin Juhani juures, kes elab Koplis. (Erelt 2017: 748)

Allpool käsitlen suulise kõne relatiivlause asukohta selle põhja ja pealause suhtes. Süntaktilise analüüsi abil püüan vastata ka küsimusele, millistel tingimustel valib kõneleja relatiivlause teiste võimalike väljendusvahendite hulgast, eelkõige eraldi uue lause alustamisega võrreldes. Sissejuhatavalt võib öelda, et artikli materjalis oli pealauset katkestav relatiivlause väga harv ja valdavalt esinesid relatiivlauseid pärast pealauset järelopositsioonis (5). Seega sobib relatiivlause väljendusvahendiks eelkõige siis, kui laiendatav nimisõnafras on lause lõpus. Samuti on suulise kõne erijooneks lahktarindina esinevate relatiivlauseste (6) kasutus.

² Näidetes on relatiivlause esitatud kursiivkirjas, selle põhi aga alla joonitud.

- (5) mina olen see magistrant kes teil seal käis
- (6) sest=et meie 'buss millega nad sit 'lähevad se=on=sis=neil kogu='aeg nagu 'käsutuses.

Peale relatiivlause positsiooni käsitlen ka muid relatiivlause süntaktilisi omadusi, nt lahktarindite struktuuri, põhja ja relatiivpronoomeni süntaktilist rolli ning relatiivpronoomeni valiku kriteeriume.

Relatiivlause all mõtlen siinkohal relatiivpronoomenist või -adverbist sidendiga algavat kõrvallaset, mis laiendab nimisõna-, kvantori- või adverbifraasi või mõnikord pealaset tervikuna (vt eestikeelset definitiooni Erelt 2017: 738). Neist viimane juhtum, pealaset tervikuna laiendavad relatiivlused jäävad vaatlusest kõrvale, sest materjalis ei leidunud neid piisavalt. Samuti ei liigitu siinses artiklis relatiivlauseteks partitsiipitarindid, mis küll laiendavad nimisõnafraasi sarnaselt relatiivlausetega, kuid milles ei ole relatiivpronoomenit (vt nt Velupillai 2012: 323–325, eesti keele kohta Pikver 1988; Erelt 2017: 738).

Relatiivlause funktsioonid on traditsiooniliselt jagatud kahte suurde rühma: restriktiivsed relatiivlused määratlevad referendi võimalike referentide hulgas, mitterestriktiivsed lisavad aga uut informatsiooni juba määratletud referendi või mingite üldisemate asjaolude kohta (nt Keenan 1985; Comrie 1989; Andrews 2007; Loock 2007; Erelt 2017). Selline eristamine on praktikas nii mõnigi kord keeruline (nt Comrie 1989; Lindström 2004; Visapää 2012; Couper-Kuhlen, Selting 2018: 471), kuid põhitüüpina võib relatiivlause te jagatamist restriktiivseks ja mitterestriktiivseks siiski aktsepteerida. Eesti keele relatiivlause funktsioonide analüüsis eristus kuus tüüpi: pigem restriktiivsed on referenti valivad ja loovad ning definiitsust kinnitavad relatiivlused, pigem mitterestriktiivsed on referenti iseloomustavad, teemat jätkavad ja mittereferentsed relatiivlused (Pajusalu 2021).

Varem on eesti suulise kõne relatiivlause puhul vaadeldud eelkõige sõnajärge relatiivlause sees (Lindström 2004). Lahktarindina vormistatud relatiivlauseid on käsitletud Marri Amon (2015). Siinkirjutajale teadaolevalt ei ole eesti suulise kõne relatiivlauseid aga vaadeldud seoses nende asendiga põhja suhtes ega mitmest muust süntaktilisest aspektist, mida siinses artiklis käsitlen.

Nagu öeldud, võib relatiivlause asemel kasutada täislauset, mis võiks olla kognitiivselt lihtne ja selge viis informatsiooni edastada. Tegelikult aga valitakse mingitel juhtudel just nimisõnafraasi laiendamine, mitte

uus lause. Mis võiks olla selle valiku põhjused suulises kõnes? Lähtun siinses käsitluses arusaamast, et grammatika on olulisel määral sündinud suhtluse kaudu ja samal ajal mõjutab suhtluse käiku (nt Couper-Kuhlen, Selting 2001: 3). Relatiivlause kui suhteliselt keeruline süntaktiline konstruktsioon (nt võrreldes kahe eraldi lihtlausega) peab ütlemise hetkel olema produtseeritav ja mõistetav, mistõttu kirjakeelele omaseid keerulisi mitmetasandilisi põimlauseid, mis sisaldavad relatiivlauseid, suulises kõnes tüüpiliselt ei esine. On väidetud, et suur osa relatiivlausest sünnib suhtluses siis, kui kõneleja mingil põhjusel (nt kaasvestleja üllatunud ilme tõttu) käesoleval kõnehetkel oletab, et partner ei tea kõike olulist referendi kohta ja on tekkinud mõistmisprobleem. Sellised relatiivlauseid esinevad pärast pausi, sageli ka hoopis partneri poolt öelduna (Stoenica, Pekarek Dohler 2020; Stoenica jt 2020). Samas on ka eestikeelne materjal näidanud, et relatiivlause võib olla oma põhjaga nii kindel tervik, et kõneleja on selle viitavaks vahendiks valinud enne mõistmisprobleemi tekkimist (Pajusalu 2021).

Suuline kõne on lineaarne ja temporaalne, seda toodetakse ja mõistetakse samal ajal, kui suhtlus toimub (vt ülevaadet suulise kõne lineaarsuse ja temporaalsusega seotud eripärast, nn *online*-aspektist nt Hennoste 2000a; Auer 2009; Keevallik 2011; Couper-Kuhlen, Selting 2018: 22). Seega vaatlen relatiivlauseid tarindina, mis sünnib suhtluses ja suhtluse eesmärkide jaoks vestluse konkreetsel hetkel (vt ka Hopper 1987). Suulises kõnes pole ka lause mõiste üheselt selge. Lähtun siinses artiklis sellest, et teatud reservatsioonidega on lauset võimalik määratleda finiiitverbi ja selle argumentide tervikuna (vt arutlust *lause* kui keelelise ressursi üle nt Etelämäki jt 2017: 12).

Relatiivlause on ühelt poolt kompaktne viis informatsiooni edasi anda, kas siis täpsustades referenti või lisades selle kohta midagi olulist, teiselt poolt aga oma suhtelises keerulisuses raskesti mõistetav. Lihtsam on suulises kõnes relatiivlausega tarindeid mõista ilmselt siis, kui nad on oma põhja vahetus naabruses. Samas on lihtsam mõista selliseid pealauseid, mida relatiivlause (ega muu kõrvallause) ei katkesta. Sellest lähtudes analüüsingi pärast materjali esitlust kõigepealt relatiivlause asukohta pealause suhtes, siis põhja süntaktilisi omadusi ja sellega seostuvalt relatiivlause erinevaid tarindeid ning lõpuks ka relatiivpronoomeni valikut.

2. Materjal

Materjal on pärit Tartu Ülikooli suulise kõne korpusest. Kasutatud on selle alamkorpust, mille sisu on näha tabelis 1³. Ka alamkorpus on varem loodud Tartu Ülikooli suulise kõne tööühma poolt ja varustatud otsingumootoriga. (Korpuse ja selle litereerimispõhimõtete kohta vt nt Hennoste jt 2009, dialoogikorpuse kohta ka Koit 2010.)

Tabel 1. Kasutatud materjali ülevaade

Materjal	Dialoogid	Sõned
Argivestlused	44	20 653
Telefonivestlused, institutsionaalne	893	123 099
Silmast silma, institutsionaalne	99	39 465
Teeküsimine	20	2936
Kokku	1056	186 153

Sellest materjalist on otsingumootori abil leitud kõik pronoomenid *kes* ja *mis* kõigis käänetes ning pronoomenid *kuhu*, *kus* ja *kust*. Seega jäävad siinsest käsitlest välja relatiivlausete perifeeriasse kuuluvad *kui*-⁴, *nagu*- ja *et*-relatiivlauseid (Erelt 2017: 739). Leitud lausete hulgast on omakorda kokku kogutud kõik need juhtumid, kus loetletud pronoomenid alustavad relatiivlauset. Sellisel viisil sain 410 relatiivlauset, millest igaühe juurde määrasin põhja ja relatiivpronoomeni süntaktilise funktsiooni (subjekt, objekt, predikatiiv, adverbiaal, genitiivatribuut), pealause tüübi (intransitiiv-, transitiiv-, predikatiiv-, eksistentsiaal- või omajalause) ja relatiivlause positsiooni pealause suhtes, grammatilise terviklikkuse (kas on lahktarind või mitte). Siinne käsitus on ühtaegu nii kvantitatiivne ehk vaatleb eelkõige eri tarindite sagedust materjalis kui ka kvalitatiivne ehk püüab vastata küsimusele, kuidas realiseeruvad relatiivlauseid eri tüüpi süntaktilises kontekstis.

³ Täna korpus kasutamise ja selgituste eest Olga Gerassimenkot, Tiit Hennostet, Mare Koitu, Andriela Rääbist ja Margus Treumuthi.

⁴ *Kui*-lauseid, mida võiks pidada relatiivlauseteks, leidus materjalis 11. Nende tõlgendamine on siiski keeruline ja nad on siinsest käsitlest välja jäetud.

3. Suulise relatiivlause süntaktilisi omadusi

Relatiivlauseid saab süntaksi seisukohast vaadelda paljudest aspektidest: millist lauseliiget laiendab, mis rollis on relatiivpronoomen, milline on sõnajärg jne (vt nt Loock 2007: 359–361)? Siinse artikli põhifookus on asjaolul, et vaadeldud materjalis esines relatiivlause ülivaldavalt selliste lauseliikmete laiendajana, mis asusid lause lõpus. Tegemist näib olevat olulise omadusega, mis on seotud relatiivlause funktsioneerimisega suhtluses.

3.1. Relatiivlause asend pealause suhtes

Relatiivlause loogiline asukoht on kohe oma põhja järel, sest sellisel juhul moodustab ta oma peasõnaga katkematu referentsiaalse väljendi. Seega, kui põhi ei asu lause lõpus, võiks relatiivlause asuda oma pealause sees seda katkestades. Ka muude keelte kohta on siiski märgatud, et relatiivlause väga tavaline koht on pigem pealause järel, mitte selle sees (Hawkins 1983). Seetõttu peaks relatiivlause ühelt poolt olema kohe põhja järel, teiselt poolt aga sobiks relatiivlausele koht pealause järel. Kui põhi ei paikne pealause lõpus, siis tuleks relatiivlause põhjast eraldada või katkestada pealause. Mõlemad tunduvad suulises kõnes kognitiivselt nõudlike toimingutena.

Suulises kõnes on liitlause määramine muidugi problemaatiline, kuid lähtudes sellest, et lause on tüüpiliselt verbist ja selle argumentidest koosnev terviklik üksus, on siiski relatiivlause asukohta pealause suhtes enamasti võimalik määrata. Tabelis 2 on näha, et valdav osa (330 ehk 80%) materjali relatiivlausestest asetses pärast pealauseid (vt näide 7). Laiendatava nimisõnafraasi kõrval pealause sees või alguses oli ainult 50 relatiivlauseid (12%), millest 33 olid vormistatud lausealgulise lahktarindina (8) ja 17 katkestasid pealause (9). Eraldi saab käsitleda konstruktsiooni *kes/mis – see* esimest osa, mis samuti ei ole lauselõpuline (10). Mõnikord võib relatiivlause ise olla mingi lauseliige, materjalis esines kuus lausealgulist subjekti (11).

(7) 'Teedil on väga palju selliseid 'iseloomujooni, *mis on ka 'minul*.

(8) 'see mis sinna:: 'Ravilasse nüüd tuleb=*et:: seal* on 'mööbel 'sees [jah]

(9) need inimesed kes sellega tegelevad on objektide peal

(10) *kes tahab see* läheb

(11) *kellel on probleeme olnud* on ikka raha tagasi saanud

Tabel 2. Relatiivlause asend pealause suhtes

Relatiivlause asend pealause suhtes	Esinemus materjalis
Pealause järel	330 (80%)
Pealause alguses lahktarindina	33 (8%)
Pealause sees vastava nimisõnafraasi kõrval	17 (4%)
Pealause alguses, konstruktsiooni <i>kes/mis</i> – see osana	12 (3%)
Pealause alguses, relatiivlause toimib ise subjektina	6 (2%)
Vaba relatiivlause	12 (3%)
Kokku	410 (100%)

Alustan analüüsi sellega, milliseid lauseliikmeid relatiivlause laiendab, ja seejärel esitan täpsemalt, millistes lausekonstruktsioonides need põhjad esinevad.

3.2. Relatiivlause põhja süntaktiline roll ja relatiivlause asukoht

Relatiivlause võib laiendada kõiki nominaalseid lauseliikmeid. Materjalis oli oodatult kõige rohkem selliseid relatiivlauseid, mis laiendasid pealause subjekti (170, vt näide 12), järgnesid objekti (76, vt näide 13) ja adverbiaali (62, vt näide 14), predikatiivi (49, vt näide 15) ja genitiivatribuuti (8, vt näide 16) laiendavad relatiivlauseid. Lisaks oli hulk relatiivlauseid, mis ei laiendanud ühtegi lauseliiget, sest nende põhi oli ise vaba nimisõnafraas (33, vt näide 17) või ei olnud neil üldse põhja⁵ (12, vt näide 18). Kokkuvõtlikult on laiendatavad lauseliikmed esitatud tabelis 3. Siinkohal on lahktarindite (vt allpool) puhul arvestatud pealauses oleva pronoomeni süntaktilist rolli.

(12) seal on koha peal giid *kes vastu võtab*

(13) täb ma sõön ainult 'neid *'toite, kus on 'ungarikeelne: nagu: 'tölge on 'juurde antud*

(14) ee ma sooviksin 'tutvuda: 'reisidega *mis teil 'on.*

(15) se='on=se 'uus 'sild *mis nagu lähep=eee 'kesklinna poole.*

(16) õ 'kõnehinda 'kirjas ei=ole aga 'tõenäoliselt ikka 'selle 'võrgu '*hind kust te 'helistate.*

(17) nii=et 'Paja küla eksole kõik=see 'Lapimaa *mida vaadatakse või=ütlemes see 'Jõuluvanamaa .hh ja siis 'Santapark eks*

⁵ Põhjata relatiivlauseste kohta vt nt Erelt 2017: 748.

- (18) ja sealt on võimalik 'väljasõite 'teha. (.) no 'eelkõige just seal: (.) Lähe
Lähe 'saartele=ja ütleme *kes tahab seal 'snorgeldada* või või kuskil
midagi 'sellist 'teha.

Tabel 3. Relatiivlausete põhja roll

Põhja süntaktiline roll	Esinemus materjalis
Subjekt	170 (42%)
Objekt	76 (19%)
Predikatiiv	49 (12%)
Adverbiaal	62 (15%)
Genitiivatribuut	8 (2%)
Põhi on vaba nimisõnafraas	33 (8%)
Relatiivlause ei oma põhja	12 (3%)
Kokku	410 (100%)

Nagu näha tabelist 3, laiendas relatiivlause kõige sagedamini subjekti, mis teadaolevalt on eesti keeles tüüpiliselt lause alguses. Kui aga vaadata laiendatud pealausete sõnajärge, siis on verbist eespool olevaid relatiivlausega laiendatud subjekte ainult 68, mis on 40% kõigist materjali subjektidest. Sellisel juhul juhtub tõesti mõnikord nii, et relatiivlause järgneb subjektile ja katkestab pealause (19), kuigi siin on tavalisem, et relatiivlause moodustab lahktarindi (vt osa 3.3).

- (19) näiteks 'Hiina mis meil läks nüüd sellel 'esmaspäeval oli 'täis juba 'juuli
'kuus

60% laiendatavatest subjektidest asetses aga lause lõpus (vt tabel 4). Enamasti oli see nii seetõttu, et laiendatud subjektid kuulusid lausetüüpidesse, milles subjekti asend ongi lause lõpus (vt lause struktuuritüüpide käsitlust Erelt 2017: 84–85). Need on eksistentsiaal- (20) ja omajalused (21), mis algavad koha- või omajamäärusega, mille predikaadiks on tüüpiliselt *olema*-verb, ja mis lõpevad grammatilise subjektiga. Materjalis leidis ka hulk raskemini liigitatavaid lauseid, mille sõnajärg oli SV, kuid verbina funktsioneeris *olema* ja sisuliselt oli samuti tegemist pigem eksistentsiaal- või omajalauseetega (22) või predikatiivlauseetega (23). Omaette konstruktsioonina esines lausemall *kes/mis – see* (24), milles relatiivlause paikneb enne laiendatavat subjekti. Vaid viies pealauses, mis ei olnud

eksistentsiaal- ega omajalauseid, oli (nt küsilausest tingitud) pöördjärg VS, mille tulemusel subjekt asus pealause lõpus (25).

(20) seal on nagu 'restoran kus siis 'toidetakse kaks korda 'päevas.

(21) mul on siin üks 'kell mis ei 'helise

(22) ja siis on nagu 'Kaatrimäe 'hoov on 'viiskend 'meetrit kus on siis nagu ma arvan an- an'sambel on ka mingisugune uusaastaööl 'iga aasta on seal 'olnd.

(23) a kui suur see raha 'on siis et mille te 'maha võtat[e:]

(24) kes toob kõige odavama retsepti see saab tasuta lõuna

(25) mis e 'kell 'läheb selline 'buss mis jõuaks e 'Soome mineva 'laeva 'peale

Subjektidest harvemini laiendasid relatiivlauseid objekte, mis eesti keeles asetuvad tüüpiliselt peale verbi. Suulise kõne lausete puhul, mis on sageli lühemad ja vähemate lauseliikmetega kui kirjutatud keeles (vt nt Hennoste 2000b: 2228), on objektidel enamasti lauses viimane positsioon, mis teeb relatiivlausega laiendamise väga loomulikuks (26, 27). Esines siiski üksikuid juhtumeid, kus laiendatud objekt oli lause alguses või keskel, kuid ka siis järgnes relatiivlause kogu pealausele, esinedes seega oma põhjast lahus (28).

(26) ma 'annan teile sis 'lühinumbri kust saate 'küside.

(27) see mõjub nagu 'kohutavalt 'hästi inimeste 'hingeelule kui nad saavad 'midagi mida saab 'raha eest.

(28) sis me saame muidugi 'telefoni teel 'ka 'kõik selle 'jutu ära \$ 'räädida: mida me 'koosolekul 'räägime.

Predikatiive laiendas relatiivlause 49 korral. Predikatiivi asend on eesti keeles (nagu objektilgi) tüüpiliselt lause lõpus, mistõttu seda laiendav relatiivlause järgneb kogu pealausele (29). Predikatiivlause puhul on mõnikord keeruline öelda, kas relatiivlause laiendab subjekti või predikatiivi, kuid positsiooni osas erinevust ei ole: relatiivlause on igal juhul järelopsitsioonis.

(29) see=on=siss=ee 'selline reis mis mida me teeme juba 'kuuendat 'aastat=et \$ se=on meil hästi popu'laarne 'reis

Adverbiaalid on keeles väga mitmekesine rühm ja võivad lauses paikneda erinevates positsioonides. Valdavalt esinesid relatiivlausega laiendatud adverbiaalid lause lõpus ja relatiivlause järgnes neile vahetult (30). Kui adverbiaalina esinenud kaassõna fraas lõppes kaassõnaga, järgnes relatiivlause kogu fraasile ega katkestanud seda (31). Oli siiski üksikuid

juhtumeid, kus relatiivlausega laiendatud adverbiaal ei olnud lause lõpus: siis võis ka relatiivlause olla vahetult adverbiaali järel ja katkestada sellega pealause (32) või esineda põhjast lahus pärast pealause (33).

(30) minge sinna päris ette kus 'ajalehti müüakse.

(31) .hh ma sooviksin: lähemat informatsiooni võibola=selle .hh teie 'reisi kohta mida te 'pakute 'Grän Ka'naariale.

(32) täpselt 'täpselt üsõnaga seal kus on 'auk peaks olema niõelda 'pistik ja 'vastupidi jah

(33) 'kui palju 'raha 'sellele 'juurde võiks 'arvestada mis sin on 'märgitud

Genitiivtribuute laiendavad relatiivlauseid esinesid pärast kogu nimisõna-fraasi, kõik materjalis olnud genitiivtribuute sisaldavad nimisõnafraasid esinesid pärast pealause (34).

(34) ma sooviksin: ühe asutuse: 'telefoni mille nimi on Al'taares.

Nagu juba eespool näha, on üks osa relatiivlauseid sellised, mis asuvad põhja sisaldava lause lõpus, kuid ei esine vahetult oma põhja järel. Nii võib põhja ja relatiivlause vahel olla kaassõna (35, vt ka 31) või määrsõna (36), mille puhul tajume ilmselt relatiivlauseid siiski oma põhjale järgnevana.

(35) ma:: 'helistan=õõõ ühe 'tellimuse pärast mis oli 'viienal juulil tehtud

(36) 'siid=ma enam] ei=lä=ma tulin sinna tagasi kus sa ['seisid.]

Võimalik on ka olulisem kaugenemine põhjast. Selliseid relatiivlauseid, mis asetsesid pärast pealause, kuid mitte vahetult oma laiendatava lauseliikme järel, oli materjalis 26, mis teeb kokku ainult 6% materjalist. Kauglaiendatud fraaside hulgas oli nii subjekte (37), objekte (38) kui ka adverbiaale (39, vt ka 33).

(37) aga kus see 'keskus sis on et kuhu nagu kõigelt sõidetakse.

(38) siit saate selle vee temperatuuri 'paika panna, mis temperatuuril 'pesete.

(39) ning=ee:: 'paljudel on ta ka noh juba 'varem 'olemas./.../ kellel on ta koos Visa='kaardiga üks spetsiaalselt 'ostetud

Tabelis 4 on esitatud arvandmed materjalis esinenud relatiivlause põhjade asukoha kohta. On näha, et relatiivlauseid laiendavad sagedamini lause lõpus olevaid nimisõnafraase.

Tabel 4. Lauseliikmeliste relatiivlause põhjade asend pealauses

Põhja süntaktiline roll	Kokku materjalis	Neist lauselõpulis
Subjekt	170	102 (60%)
Objekt	76	62 (82%)
Predikatiiv	49	49 (100%)
Adverbiaal	62	42 (68%)
Genitiivtribuut	8	8 (100%)
Kokku	365	263 (72%)

Siinse artikli materjal näitas, et suuline relatiivlause laiendab enamasti selliseid lauseliikmeid, mis asuvad lause lõpus ja seega tüüpilises uue info esitamise positsioonis (lause infostruktuuri kohta vt nt Lindström 2017: 542–544). Relatiivlausestel on seega eesti suulises kõnes oma spetsiifiline lemmikkoht: nad laiendavad eriti sageli subjekte ja predikatiive, mis asuvad öeldisverbi *olema* sisaldava lause lõpus. Kui materjalis kokku oli 365 pealauset, milles leiduvat nimisõnafraasi laiendas relatiivlause, siis neist 97 olid eksistentsiaal- või omajalauseid ning 49 predikatiivlauseid. Paraku ei ole sama materjali kohta kõigi lausetüüpide analüüsi tehtud, mistõttu ei saa öelda, kui palju mingit lausetüüpi esines sõltumata relatiivlausest. Võrreldes siiski näiteks eksistentsiaallauseid, mille sõnajärg on XVS, varem tehtud sõnajärjeuurimustega, siis on näha, et siinses materjalis on eksistentsiaal- ja omajalause osakaal 27%, kuid näiteks suuliste narratiivide XVS-järgega lausete osakaal on ainult 3% (vt Lindström 2000: 194). Seega on eksistentsiaallause sage just relatiivlause pealausena, mitte aga suulises kõnes üldiselt.

Väga sageli on relatiivlause pealause järel ka siis, kui laiendatav nimisõnafraas ei ole pealause lõpus. Sel juhul on relatiivlause enamasti oma põhjast lahus. Väga selgeid põhjast lahus olevaid juhtumeid on siiski suhteliselt vähe. Lause alguses paiknevaid nimisõnafraase (enamasti subjekte) laiendavad relatiivlauseid suures osas lahktarinditena, mida käsitlen järgmises peatükis.

3.3. Relatiivlause enne oma põhja: lahktarindid ja kes/mis – see konstruktsioonid

Relatiivlause on tüüpiline lahktarindite moodustaja. Marri Amoni uurimuse kohaselt oli 30% suulise kõne lausealgulistest lahktarinditest moodustatud relatiivlause abil (Amon 2015: 100). Siinses materjalis oli lausealgulisi lahknenu relatiivlauseid 33, mis tähendab, et relatiivlausete hulgas pole see küll kõige tüüpilisem konstruktsioon, kuid siiski küllalt sage, et seda eraldi tarindina käsitleda. Sellel juhul on relatiivlausel kaks samaviitelist põhja: üks enne ja teine pärast relatiivlauset. Ettepoole lahknenu relatiivlauseid (ehk kõik materjalis olnud lahktarindid) on tüüpiliselt restriktiivsed, seega on nende funktsiooniks identifitseerida referenti (nagu ka nt soome kõneldud keeles, vt Laury, Helasvuo 2016).

Tüüpiline lausealguline relatiivlausega lahktarind algab nominatiivse nimisõna fraasiga, kõige sagedamini pronoomeniga *see* ainsuses või mitmuses. Selline pronoomen projitseerib tulevase sisu (vt nt Keevallik 2011). Sellele järgneb relatiivlause, mis määratleb referendi, näiteks *mis on nüüd bussiga* näites 40. Seejärel tuleb pronoomen, mis on eelneva nimisõna fraasi ja seda laiendava relatiivlausega samaviiteline. Suulises kõnes muudab teine pronoomen kogu keerulise konstruktsiooni lihtsamini mõistetavaks, sest pealause on sellel juhul terviklik (vt ka Amon 2015: 106).

(40) aga see *mis=on=nüüd 'bussiga*, see=on=siss=ee 'selline reis

Lisaks annab lahktarind võimaluse tarindi alguses olnud nimisõna fraasi roll ümber formuleerida. Näites 41 on kolm relatiivlauset (*mis neil nagu välja on reklaamitud, mille pealt need hinnad kuskile joonistatud* ja *mis teile vaatate loete neid reklaame*), mis kõik laiendavad tarindi alguses olevat pronoomenit *see*, relatiivlausete järel kasutatakse aga samaviitelist proadverbi *seal*, mis muudab referendi süntaktilise staatuse adverbiaaliks. Näites 42 on relatiivlausele järgnev pronoomen *selle* objekti funktsioonis. Selline konstruktsioon annab kõneleajale võimaluse kõigepealt viidata ja alles pärast seda vormistada fraas vajaliku lauseliikmena ehk teha üks asi korraga.

(41) see noh *mis meil nagu 'välja on 'reklaamitud* või *mille pealt need 'hinnad kuskile joonistatud* või *mis teile {--}vaatate loete neid 'reklaame*, .hh seal on meie 'Praha reis ütlen teile 'kohe oli pe- .hh kaks kümmend 'üheksa kuni 'esimene

- (42) aga näe vaata 's:ee mis siin on 'valge, selle peame siit .hhhhhhhh nimodi
'ära voltima

Lahktarindite hulgas oli ka üks selline, milles ei korratud pealauses pronoomenit, vaid verbi (43).

- (43) seal on isegi 'Inglismaale nagu e mis on 'ästi kallis 'majutuse poolest on
isegi 'Haid parki ligidale täitsa normaalse hinnaga 'asju saada.

Neljas relatiivlausega lahktarindis ei olnud relatiivlause ees olev fraas nimetavas käändes. Näites 44 on esimene fraas *mingeid selliseid* osastavas käändes, ka relatiivlause järel on osastavas ainsuses subjekt *midagi sellist*. Näites 45 on süntaktiliste üksuste piirid mitmeti tõlgendatavad, kuid relatiivlause ees on kaassõnafaas *nende kohtade pääl* ja järel kaassõnafaas *nende kohtade pealt* ehk kõneleja on nimisõnafaasi (*nende kohtade*) öelnud kohe sobivas vormis, kuid muudab lahktarindi järel kaassõna (*peal/pealt*).

- (44) *mingeid selliseid mis nagu: 'lastele ekstra: pakuks 'lõbu=või või midagi
'sellist ei='ole.=*

- (45) hhhhhh näed, siin on 'öeldud 'nii=et need on 'vaja siit vaata 'nende
'kohtade=päl kus on ned 'kriipsud, nende 'kohtade=pealt peab 'voltima.

Eraldi väikese rühma moodustavad sellised relatiivlause, mis esinevad enne põhjaks olevat pronoomenit *see* lause alguses. Neid oli kokku 12. Mõnda neist võib pidada püsiväljendiks (46), mõnda mitte (47).

- (46) *kes tahab see* läheb

- (47) *kes lähevad 'lasteaeda need* 'hommikuti 'käia ei='saa

Mõnel korral esines aga terve relatiivlause subjektina, ilma et tal pealauses põhja oleks olnud. Selliseid põhjata relatiivlauseid leidub ka kirjutatud keeles (Erelt 2017: 748). Näites 48 on subjekt vormistatud relatiivlausena *kellel on probleeme olnud*. Kuigi põhjata relatiivlauseid tunduvad loomulikumad lause alguses, võib mõnikord relatiivlauseline subjekt esineda ka nt pärast adverbialli (49)⁶. Harva võib selline fraasina toimiv relatiivlause olla vaba ka selles mõttes, et ei ole ka pealauset, millesse ta kuuluks (50).

- (48) *kellel on probleeme olnud* on ikka raha tagasi saanud.

- (49) *elmine aasta kes 'käisid* olid jube 'rahul sellega

⁶ Seda näidet saaks tõlgendada ka nii, et adverbiaal kuulub tegelikult relatiivlausesse (*kes elmisel aastal käisid*). Täna retsensenti sellele osutamise eest.

- (50) siis ee siis noh kui me reisi 'ära jätame=ja kaks päeva 'hiljem noh *kes kõik ootasid viimase 'minutini* ütleb veel kümme inimest ja kõik tahaks 'tulla, siis ta lööb 'kaardid 'päris 'segamini.

Materjalist selgus, et lause alguses olevaid relatiivlauseid ei ole küll väga palju (13% materjalist), kuid korduvad mustrid on siiski näha. Lahktarindi puhul näib oluline olevat see, et kõneleja saab kõigepealt sooritada referentsiaalse akti, viidata kõne all olevale, ja alles siis leida sellele pealausesse sobiv vorm. Konstruktsioon *kes/mis – see* sarnaneb tihti püsiühendiga ning võimaldab ka ilma pronoomenita *see* ja seega üldse ilma põhjata lauseliikmena toimivaid konstruktsioone.

3.4. Relatiivpronoomenite ja -adverbide omadusi

Relatiivpronoomenite ja -adverbide süntaktilist rolli näitab tabel 5. Eriti palju on relatiivlauseid, milles relativeerija on subjekti rollis (212, vt näide 51), järgmisena adverbiaali rollis (130, vt näide 52) ja seejärel objekti rollis (61, vt näide 53). Väikese rühma moodustavad genitiivatribuudiks olevad relatiivpronoomenid (vt näide 54).

- (51) eee prob'leem on veel kas'settidega *mis peaksid jõudma 'järgmin=nädal*
 (52) mt et 'tahaks 'just niukest 'kena \$ 'korterit=et *kus oleks nagu 'hea elada=et niuke 'kodutunne [tuleks.]*
 (53) kas te olete 'nõus andma {veidi} informatsiooni 'reiside kohta *mida korraldate.*
 (54) siis 'veel üks perekond *kelle lapse vanust ma=ei='tea*

Tabel 5. Relatiivlause relatiivpronoomeni süntaktiline roll

Relatiivpronoomeni roll	Esinemus materjalis
Subjekt	212 (51%)
Adverbiaal	130 (32%)
Objekt	61 (15%)
Genitiivatribuut	7 (2%)
Kokku	410 (100%)

Relativeerija valik (kas *kes* või *mis*) on üldiselt arvatud olevat seotud referendi elususega. *Kes* on pigem inimene, *mis* on pigem elutu mitteolend, mõnikord ka kollektiiv (Erelt 2017: 743). Eesti murretes pole see, et *kes*

viitaks elusale, siiski täiesti järjekindel (Pook 2019). Vaadeldud materjalis olid kõige sagedamad relatiivpronoomenid *kes* ja *mis*, mis järgisid elusa/eluta vastandust (vt nt 51, 53 ja 54). Kuna materjalis on palju juttu reisibüroodest ja hotellidest, siis selliste kollektiivsete referentide puhul on näha, et neid võidakse laiendada relatiivpronoomeniga *kes* (55).

(55) meil on *suhteliselt 'kallid ho'tellid, kellega me 'koostööd 'teeme*

Kohakäänetes on grammatiliselt võimalik kas pronoomeni *mis* käändevorm või *kus/kust/kuhu*, elusate referentide puhul ainult *kes*-pronoomeni vormid (vt tabel 6). Materjalist selgus, et kui tegemist on kohatähenduses referendiga, eelistatakse kohatähenduses relativeerijat *kus*, kuigi ka neutraalne *milles* oleks võimalik. Ka varem on selgunud, et eesti keeles on *kus* ruumilise tähendusega referentide puhul oluliselt sagedam kui *milles* (Pajusalu jt 2018). Valdavalt oligi materjalis tegemist lokatiivse vormiga *kus*, ootuspäraselt oli kõige vähem separatiivset vormi *kust*. Kuigi *kus*-pronoomen (56) on materjalis palju tavalisem kui *millel* (57) või *milles* (58), ei saa siiski öelda, et see esineks alati, kui referent on mõistestatav kohana. Näites 57 võiks olla ka *kus*, aga sellest hoolimata on kõneleja kasutanud pronoomenit *millel*, mis suunab tõlgenduse selles suunas, et *hotell* on siin omajamääruse rollis. Mõnes näites oli *millel* või *milles* siiski ka kohatähenduses, kuigi see kindlasti ei ole tüüpiline kasutus (58, 59). Pronoomenivorm *milles* esines üldse kogu materjalis vaid üks kord (58).

(56) kas te 'oskate mulle öelda, kas=siin on 'tööstuskaupade 'poodi kuskil lähedal, *kus 'saapaid või midagi selist müüakse*.

(57) nagu 'hinna'klas[si ja ja] 'kohta ja ja tasub 'vaadata sellist ho'telli millel on oma 'rand.

(58) a='uvitav kas nendes 'teistes majades mida: 'pakk- noh milles seal 'korterid saada 'on kas 'seal on ka 'nii madalad 'keldrid vä

(59) et seal oli üks 'voodi, millel oli mingisugune 'muu madrats 'peal, et sis=saab

Tabel 6. Kohakäänetes relativeerijate arv

Relatiivpronoomeni vorm	Esinemus materjalis
kellel	6
kellele	3
kuhu	13
kus	74
kust	7
millel	5 (neist 4 pigem omaja tähenduses)
milles	1
millest	4 (3 rääkima põhjustatud reksioonilist vormi ja 1 materjali tähendus)

Seega võiks suulise eesti keele relativeerijate (relatiivpronoomenite ja -adverbide) kasutuse kokku võtta nii: *kes* laiendab elusaid, sealhulgas rühmareferente, *mis* laiendab elutuid, *kus*, *kuhu* ja *kust* aga laiendavad kohatähendusega referente.

4. Kokkuvõte

Artiklis esitasin ülevaate süntaktilistest tendentsidest, mis on seotud suulise kõne korpuse materjalist leitud relatiivlauseetega. Nimisõnafraasi ja relatiivlause ühend on süntaktiliselt keeruline ja pikk, mis seab talle suulises kõnes oma piirangud. Selgus, et valdavalt järgivadki relatiivlauseid ühte süntaktilist seaduspära, milles relatiivlause öeldakse alles pärast pealause ehk siis, kui pealause on juba öeldud ja mõistetud. Konstruksioone, milles relatiivlause järgnes pealausele, oli kokku 80% materjalist. Kuna relatiivlause moodustab oma põhjaga ühe terviku, siis on kergemini mõistetav, kui põhi on relatiivlause kõrval. Ilmselt seetõttu on relatiivlausega laiendatud nimisõnafraaside hulgas ülekaalus lauselõpulised subjektid (eksistentsiaal- ja omajalauses), predikatiivid, lauselõpulised objektid ja adverbialid. Kohas, kus lause lõpeb uue info hulka kuuluva lauseliikmega, on relatiivlausele teatud eelised teiste väljendusvahendite suhtes: partitiipsatribuut oleks pidanud juba öeldud olema enne oma peasõna, uus lause aga säilitaks nõrgemini põhjaga viidatud referendi identsust.

Kas relatiivlause lisamine toimub nii, et kui kõneleja on jõudnud lauselõpulise nimisõnafraasini, on mugav jätkata just relatiivlausega? Kui aga

lause lõpus sellist mugavat nimisõnafraasi pole, siis kasutatakse järgneva informatsiooni jaoks eraldi lauset? Või planeeribki kõneleja (niivõrd, kui võrd me suulises kõnes planeerimisest rääkida saame) selliseid lauseid selleks, et oleks mugav relatiivlauseid lisada? Osaliselt aitaks nendele küsimustele tulevikus vastata prosoodiliste vahendite analüüs. Eriti tõenäoline tundub relatiivlausele n-õ planeeritud koha loomine eksistentsiaal-, omaja- ja predikatiivlauseste puhul, sest need lausetüübid esitavad uue informatsioonina lause lõpus uue referendi, mida ongi loomulik täpsustada. Neid lauseid seob omavahel semantiliselt tühja *olema*-verbi kasutus, mis tõstab tähelepanu keskmesse just lauselõpulised nimisõnafraasid ja nende referendi, kelle või mille kohta relatiivlausega on kerge uut informatsiooni lisada. Eksistentsiaal-, omaja- ja predikatiivlauseid on justnagu sobiv pesa, millesse relatiivlause paigutada.

Teine koht, kus relatiivlauseid kasutatakse (kuigi vaid 13% juhtudest), on lause algus. Sel juhul on see tavaliselt lahktarind, mis algab nimisõnafrasiga (enamasti pronoomeniga), millele järgneb relatiivlause. Pronoomen projitseerib relatiivlause, mille ütlemisega on referentsiaalne akt sooritatud. Et seda referenti järgnevas lauses kasutada, on vaja uut pronoomenit, mis esineks pealauses lauseliikmena (enamasti subjektina). Paistab, et vaid püsiühendilaadsed *kes/mis* – *see* konstruktsioonid ei vaja lahktarindit (st teist samaviitelist pronoomenit enne relatiivlauseid), et olla suulises kõnes arusaadavad.

Ainult 17 relatiivlauseid (4% materjalist) katkestasid pealause ja esinesid kohe pärast laiendatavat nimisõnafraasi. Seega ei ole selline keeruka struktuuriga relatiivlausestarind küll võimatu, kuid on suulises suhtluses siiski üsna haruldane.

Materjalis olnud suur eksistentsiaal-, omaja- ja predikatiivlauseste hulk ning järelepositsioonis olevate relatiivlauseste väga suur sagedus olid üllatavad. Võimalik, et osaliselt tingis nende suure sageduse materjalis sisaldunud suhteliselt suur hulk infopäringudialooge. Edaspidi tulekski samu tendentse kontrollida ka teistsuguse suulise materjali peal, näiteks narratiivides.

Kirjandus

- Amon, Marri 2015.** Initial and final detachments in spoken Estonian: A study in the framework of Information Structuring. (= Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 24.) University of Tartu.
- Andrews, Avery D. 2007.** Relative clauses. – Language typology and syntactic description. Vol. II: Complex constructions. 2nd edition. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 206–236. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511619434.004>.
- Auer, Peter 2009.** On-line syntax: Thoughts on the temporality of spoken language. – Language Sciences 31 (1), 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2007.10.004>.
- Comrie, Bernard 1989.** Language universals and linguistic typology: Syntax and morphology. Chicago: University of Chicago Press.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth; Margret Selting 2001.** Studies in interactional linguistics. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth; Margaret Selting 2018.** Interactional linguistics: Studying language in social interaction. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erelt, Mati 2017.** Liitlause. – Eesti keele süntaks. Toim Mati Erelt, Helle Metslang. (= Eesti keele varamu III.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Etelämäki, Marja; Elizabeth Couper-Kuhlen; Ritva Laury 2017.** Introduction. – Linking clauses and actions in social interaction. Toim Ritva Laury, Marja Etelämäki, Elizabeth Couper-Kuhlen. Helsingi: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–23.
- Hawkins, John A. 1983.** Word order universals. New York: Academic Press.
- Hennoste, Tiit 2000a.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I. – Akadeemia 5, 1115–1150.
- Hennoste, Tiit 2000b.** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VI. Lausung suulises kõnes. – Akadeemia 10, 2221–2254.
- Hennoste, Tiit; Olga Gerassimenko; Riina Kasterpalu; Mare Koit; Andriela Rääbis; Krista Strandson 2009.** Suulise eesti keele korpus ja inimese suhtlus arvutiga. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 5. Toim Helle Metslang, Margit Langemets, Maria-Maren Sepper, Reili Argus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 111–130. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa5.07>.
- Hopper, Paul 1987.** Emergent grammar. – Berkeley Linguistics Society 13, 139–157. <https://doi.org/10.3765/bls.v13i0.1834>.
- Keenan, Edward L. 1985.** Relative clauses. – Language typology and syntactic description. Vol. II: Complex constructions. Ed. by Timothy Shopen. Cambridge: Cambridge University Press, 141–170.

- Keevallik, Leelo 2011.** Pro-forms as projective devices in interaction. – *Discourse Processes* 48 (6), 404–431. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2011.559150>.
- Koit, Mare 2010.** Eesti dialoogikorpuse ja argumenteerimisdialogi arvutil modelleerimine. – *Keel ja Kirjandus* 4, 241–262.
- Laury, Ritva; Marja-Liisa Helasvuo 2016.** Detached NPs with relative clauses in Finnish conversations. – *Information structuring of spoken language from a cross-linguistic perspective*. Ed. by M. M. Jocelyne Fernandez-Vest, Robert D. Van Valin Jr. (= *Trends in linguistics. Studies and monographs* 283.) Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 149–166. <https://doi.org/10.1515/9783110368758-008>.
- Lindström, Liina 2000.** Narratiiv ja selle sõnajärg. – *Keel ja Kirjandus* 3, 190–200.
- Lindström, Liina 2004.** Verbi asend eesti kõrvallauses. Relatiivlause. – *Keel ja Kirjandus* 6, 414–429.
- Lindström, Liina 2017.** Lause infostruktuur ja sõnajärg. – *Eesti keele süntaks. Toim Mati Ereht, Helle Metslang*. (= *Eesti keele varamu III*.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 537–565.
- Loock, Rudy 2007.** Appositive relative clauses and their functions in discourse. – *Journal of Pragmatics* 39 (2), 336–362. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2006.02.007>.
- Pajusalu, Renate 2021.** Suuline relatiivlause viitevahendina. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 66 (2020). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 152–176. <http://dx.doi.org/10.3176/esa66.07>.
- Pajusalu, Renate; Maria Reile; Helen Hint; Tiina Nahkola; Piia Taremaa 2018.** Relative clauses in spatial and narrative contexts in Estonian, Finnish, and Russian. – *SKY Journal of Linguistics* 31, 107–142.
- Pikver, Ann 1988.** Eesti relatiivlausest keeletüpoloogilisel taustal. – *Keel ja Kirjandus* 7–8, 392–397, 486–449.
- Pook, Hanna 2019.** The pronoun *kes* ‘who’ and its referent’s animacy in Estonian dialects. – *SKY Journal of Linguistics* 32, 105–144.
- Stoenica, Ioana-Maria; Simona Pekarek Doehler 2020.** Relative-clause increments and the management of reference: A multimodal analysis of French talk-in-interaction. – *Emergent syntax for conversation: Clausal patterns and the organization of action*. Ed. by Yael Maschler, Simona Pekarek Dohler, Jan Lindström, Leelo Keevallik. (= *Studies in language and social interaction* 32.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 303–329. <https://doi.org/10.1075/slsi.32.11sto>.
- Stoenica, Ioana-Maria; Simona Pekarek Doehler; Anne-Sylvie Horlacher 2020.** Emergent complex noun phrases. On-line trajectories of “relativized” NPs in French talk-in-interaction. – *The ‘noun phrase’ across*

languages: An emergent unit in interaction. Ed. by Tsuyoshi Ono, Sandra A. Thompson. (= Typological studies in language 128.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 43–70. <https://doi.org/10.1075/tsl.128.03sto>.

Velupillai, Viveka 2012. An introduction to linguistic typology. John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/z.176>.

Visapää, Laura 2012. Joka-relatiivilauseen tulkinnasta. – *Virittäjä* 116 (4), 533–559.

Relative clauses in spoken Estonian as a referential device

RENATE PAJUSALU

This article explores the usage of relative clauses in spoken Estonian. The data come from the corpus of spoken Estonian (University of Tartu), and contain relative clauses beginning with the relativizers *mis*, *kes* and *kus* (in all cases). The collected data (410 relative clauses from institutional and non-institutional conversations) were coded for the syntactic role of the head NP and the relativizer, the position of the relative clause and the NP in the sentence etc.

The analysis reveals that the most frequent position for relative clause is after an NP at the end of the main clause (80% of all relative clauses in the data). The main clause is very often an existential clause, which typically features XVS word order. Copula clauses and transitive clauses are frequent before the relative clause as well. In these cases, the relative clause is typically attached to objects or predicatives. Some relative clauses (13% of the data), however, occur in the beginning of the main clause. In these cases, the relative clause is typically a so-called left dislocation, or a specific construction *kes/mis* - see 'which.... this'. Only 4 % of all relative clauses in the data occur after an NP in the middle of the main clause. This non-preferred construction is probably too difficult to process in conversation.

Keywords: relative clause, noun phrase, syntactic clause types

Renate Pajusalu
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
renate.pajusalu@ut.ee

SISE- JA VÄLISKOHAKÄÄNETE KASUTUS MÄÄRATLEJAGA NIMISÕNAFRAASIDES¹

PIIA TAREMAA, HELEN HINT,
MARIA REILE, RENATE PAJUSALU

Annotatsioon. Artiklis vaatame, millised tunnused seostuvad eesti keeles sise- ja väliskohakäänete kasutusega, kitsendades oma uurimismaterjali kahesõnalistele määratlejaga nimisõnafrasidele, mille esimene liige on demonstratiivpronoomen või -adverb (nt *selles/siin majas*, *sellel/siin lehel*). Analüüsime käändekasutusega seoses mh selliseid tunnuseid nagu substantiivi tähendus, vorm ja sagedus, verbi tähendus ja sagedus ning tekstiliik. Analüüsitav materjal pärineb 2017. aasta eesti keele ühendkorpusest ning sisaldab võrdsel arvul illatiivi, aditiivi, inessiivi, elatiivi, allatiivi, adessiivi ja ablatiiviga lauseid (kokku 2800 lauset). Mitmetunnuseline analüüs näitab, et eeskätt seostub käändesari substantiivi konkreetseusega, ent vähemal määral on olulised ka muud semantilised ja vormilised tunnused. Seejuures on pronoomeniga laiendatud fraaside käändevalik seostatav mõneti teistsuguste tunnustega (peamiselt verbi semantiline klass) kui adverbiga laiendatud fraaside oma (substantiivi konkreetsus ja tüvevokaal).

Võtmesõnad: kohakäänded, määratlejad, semantika, mõistestamine, mitmetunnuseline analüüs

1. Sissejuhatus

Siinses artiklis uurime eesti keele sise- ja väliskohakäänete kasutuserinevusi. Empiirilisele korpusandmestikule toetudes keskendume küsimusele, millal kasutatakse eesti keeles sisekohakäändeid, millal väliskohakäändeid,

¹ Artikli valmimist on toetanud Euroopa regionaalarengu fond (Eesti-uuringute Tippkeskus) ning Kadri, Nikolai ja Gerda Rõugu nimeline uurimistoetuste fond (projektid „Kiirustamise keeleline sügavus: kiirus keeles ja kiiruskeele mõju inimesele“ (Taremaa) ning „Sõnad ja skaalad. Keeleteaduslik vaade skaalade sõnastusele, sõnastuse tajutud tähendusele ja vastamisnihkele“ (Reile)).

ja püüame laiendada kasutuserinevuste selgitust tavapärasest vastandusest ruum vs. pind muudele võimalikele eristavatele tunnustele. Uurimus paigutub eelkõige kasutuspõhiste käsitluste alla, sest huvitume keelelise varieeruvuse selgitamisest (Geeraerts jt 1994; Bybee, Hopper 2001).

Senised eesti keele kohakäänete uurimused võib suure üldistatusega jagada kolmeks (vt ülevaadet Viht, Habicht 2019: 283–310). Üks osa uurimusi on analüüsinud käänete tekkelugu (nt Rätsep 1979; vt ka Prillop jt 2020: 193–198), teine osa uurimusi on käsitlenud käänete funktsioone ja tähendusi (nt Vainik 1995; Matsumura 1997), kolmas, väiksem osa uurimusi on vaadelnud käänete paralleelvormide (Siiman 2019) või käänete ja kaassõnade distributsiooni (nt Klavan 2012, 2021). Uurimuste paljusust arvestades on mõneti üllatav, et töid, milles kõrvutatakse sise- ja väliskohakäändeid, on üsna napilt ning needki on pigem käsikirjalised (nt Saluveer 1958; Salm 2010) või siis ülevaatlilikud nähtuse kirjeldused, milles empiirilise analüüsi osa puudub (nt Uuspõld 1992). Lisaks puudutavad sise- ja väliskohakäändeid õppeotstarbelised ülevaated eesti keele kui teise keele õppijatele (nt Remes 2015), samuti on tehtud eesti ja soome keele võrdlusi (nt Uuspõld 1992; Mikone 2010).

Siinses uurimuses huvitume just sise- ja väliskohakäänete omavahelisest dünaamikast ning püüame selgitada, mis tingimustel kasutatakse sise- ja mis tingimustel väliskohakäändeid. Et küsimus ei ole triviaalne, osutub hästi tõdemustest, et käändeid kasutatakse justkui väljaspool oma põhilist kasutusala (nt sisekohakäänet siis, kui võiks kasutada väliskohakäänet) või ei olegi selge, miks eelistatakse mõnel juhul sise- ja mõnel juhul väliskohakäändeid. Näiteks sedastab Saluveer (1958: 10), et „Kuigi illatiiv on sisekohakääne ja teda kasutatakse siseruumi või piiristatud ala tähistamiseks, leiab kääne sageli kasutamist ka väliskohaga seotud seikade märkimisel“. Nii öeldakse illatiivivormidega *pani mütsi pähe ja palitu selga*, kuigi pea ja selja sisse midagi ei asetata. EKGs tõdetakse koguni, et „Sageli kasutatakse neid [sise- ja väliskohakäändeid] lihtsalt väljakujuenenud traditsiooni alusel“ (EKG I: 54) ning teatud sõnade puhul on „sise- ja väliskohakäänete omavaheline distributsioon juhuslik“ (EKG I: 55). Seetõttu on üsna keeruline ütelda, miks kasutatakse inessiivivormi, kui ollakse *depressioonis*, adessiivivormi aga siis, kui ollakse *meeleheitel*. Samas saab mõnelgi juhul kasutada nii sise- kui ka väliskohakäänet (vrd *sellel ajal* ja *selles ajas*; *siin seinal* ja *siin seinas*) ning siis võib rääkida tähenduserinevustest, mis tingitud just käändevalikust.

Et teema on lai, kitsendame siinses uurimuses vaadeldavat keelematerjali kahesõnalistele nimisõnafraasidele, mis on kohakäändes ning laiendatud määratlejaga. Täpsemalt analüüsime kaht rühma määratlejatega lauseid: pronoomenilauseitena² käsitleme lauseid, kus nimisõna määratlejana on kasutatud demonstratiivpronoomenit (*see, too*; nt *selles majas, tollel tänaval*), adverbilauseite all aga peame silmas lauseid, milles määratlejana esineb demonstratiivadverb (*siin, seal* jt; nt *siin majas, seal tänaval*). Määratlejaga ja kohakäändes fraase oleme uurinud ka varem (Hint jt 2021; Taremaa jt 2021), ent keskendusime siis määratleja valiku küsimustele. Siinses uurimuses käsitleme varem tähelepanu alt välja jäänud käändevaliku küsimust, laiendades olemasolevat andmestikku vajalike tunnustega ning lisades käändevormide hulka aditiivi. See võimaldab analüüsida eri tunnuste seotust käändesarjaga paralleelselt kahes kohatähenduse poolest eristuvus rühmas (st demonstratiivpronoomeni ja -adverbiga laiendatud nimisõnafraaside rühmas). Ka võimaldab selliselt kitsendatud andmestik analüüsida kohakäändeid nii oma põhifunktsioonis ehk kohatähenduse väljendajana kui ka muudes funktsioonides, sest määratlejatega konstruktsioonid lubavad eri kasutusviise. Taustaks mitmetunnuselisele (multifaktoriaalsele ehk paljusid tunnuseid hõlmavale) üksikuurimusele anname korpusmaterjali põhjal ülevaate eesti keele kohakäänete sagedusest. Korpusena kasutame eesti keele 2017. aasta ühendkorpust (Estonian National Corpus, ENC 2017; Kallas, Koppel 2018). Vastandame sisekohakäändeid (illatiiv (sh aditiiv), inessiiv, elatiiv) ja väliskohakäändeid (allatiiv, adessiiv, ablatiiv) ning rakendame kvantitatiivseid korpusmeetodeid, et uurida keelelist varieeruvust ning käändesarjade omavahelist distributsiooni.

2. Eesti keele kohakäänded ning kohakäänete esinemisega seonduvad tunnused

Rohkem kui pooltes WALSiS³ kajastatud keeltes on käänded ning rohkelt on keeli, kus käandeid kuuest enam (Iggesen 2013). Rohkearvuliselt on

² Kasutame pronoomenilauseite ja adverbilauseite termineid üldistusena viitamaks kahele alamandmestikule. Tunnuste märgendamisel vaatasime siiski kogu lause asemel ainult klausit (st osalauseit või sekundaartarindit).

³ WALSi on maailma keelestruktuuride atlas („The World Atlas of Language Structures (WALS)“).

käändeid uurali keeltes ning nii ka eesti keeles. Veelgi enam, mida rohkem on keeles käändeid, seda tõenäolisemalt on osa neist kohakäänded (Blake 1994; Creissels 2009; Kagan 2020). Sise- ja väliskohakäändeid eristatakse läänemeresoome keeltes (v.a liivi keeles), samuti ungari ja sürjakomi keeles (Prillop jt 2020: 193–198; UraTyp 2022). Sise- ja väliskohta eristavatele keeltele on iseloomulik, et kohakäänetega antakse edasi ka suunalisust, st separatiivsust, lokatiivsust, latiivsust (Lestrade 2010: 105–108).

Sise- ja väliskoha eristus ei ole aga mõistagi ainult käändekeelte pärusmaa, käänded annavad ruumieristuseks lihtsalt ühe võimaluse. Kohasuhteid saab väljendada nii leksikaalselt kui ka teiste grammatiliste vahenditega, nt adpositsioonidega. Sise- ja väliskoha märkimine on tõenäoliselt midagi sellist, mida kõik keeled ühel või teisel moel teevad, ning see seostub kahe kujundskeemiga: CONTAINER ja SUPPORT (Mandler 2004; Vandeloise 2009). Nimetame neid allpool vastavalt SEES-suhteks ja PEAL-suhteks. SEES-suhe näitab millegi sisemuses paiknemist, sinna või sealt ära liikumist ehk kolmemõõtmelist ruumi, PEAL-suhe aga mingil pinnal olemist, sellele pinnale või sealt ära liikumist või selle pinna küljes olemist ehk kahemõõtmelist ruumi.

SEES- ja PEAL-suhteid saab eesti keeles märkida mitmete keeleliste vahenditega (nt käänete, adverbide, adpositsioonidega), neist enim grammatiseerunud on kohakäänded. Eesti keele käändeparadigmas eristatakse kaht kolmeliikmelist kohakäänete sarja, millest mõlemasse kuuluvad sihi-, asukoha- ja lähtekääne (vastavalt latiivne, lokatiivne ja separatiivne kääne): sisekohakäänded on illatiiv (sh aditiiv), inessiiv, elatiiv; väliskohakäänded on allatiiv, adessiiv ja ablatiiv (Viht, Habicht 2019). Lisaks kuulub semantiliselt kohakäänete hulka terminatiiv, mida me siinkohal ei käsitle.

Eesti keele grammatikates on kohakäänete kasutus seostatud eeskätt substantiivi tähendusega: sisekohakäändeid kasutatakse sisemust ehk ruumi märkivate sõnadega, väliskohakäändeid pinda märkivate sõnadega (EKG I; Viht, Habicht 2019; vt ka Vainik 1995). EKGs on see täpsemalt sõnastatud nii: „Sise- ja väliskohakäänete omavaheline distributsioon sõltub üldjuhul vastava substantiiviga tähistatava koha iseloomust: a) kui substantiiv tähistab ruumi, kasutatakse sisekohakäändeid, ja b) kui substantiiv tähistab pinda, kasutatakse väliskohakäändeid“ (EKG I: 54). „Eesti keele sõnamuutmise“ käsitluses on fookus nihutatud substantiivi tähenduselt käändetähendusele: „**Sisekohakäänded** sisse-, sees- ja seest-ütlev väljendavad ruumiga seotud kohasuhteid. **Väliskohakäänded** alale-

alal- ja alaltütlev väljendavad pinnaga seotud kohasuhteid“ (Viht, Habicht 2019: 90). Niisiis on traditsiooniliseks eristusluseks ka eesti keeles koha käsitlemine kas kolme- või kahemõõtmelisena, st sisemuse või pinnana (Uuspõld 1992; Vainik 1995), ent omaette küsimus on, kas SEES- ja PEAL-tähendus tuleb substantiivi või käändelõpu tähendusest (pöördume selle küsimuse juurde tagasi allpool). Ülimalt grammatiseerunud keeleüksustena on käändelõppudel palju muidki funktsioone (vt ka Janda 1993; Blake 1994; Malchukov, Narrog 2012). EKGs pakutakse, et käändevalik on tihtilugu traditsiooni ning harjumuspärasuse, samuti käänete vanuse küsimus. Kui substantiiv annab vähe selget infot ruumilisuse/pinnalisuse kohta, on käändevalik EKG järgi juhuslik (vrd *teatrisse* ja *kontserdile*), samuti on juhuslik käändevalik ajaväljendites (vrd *jaanuaris* ja *hommi-kul*). Semantilisel põhjendamatuks on EKG järgi reksiooniliste käänete kasutus. (EKG I: 54–56)

Kõik kuus eesti keele kohakäänet märgivad peale kohatähenduste ka aega (nt *koolitus toimub kevadel märtsis*) ja seisundit (nt *ta on depressioonis*), samuti esinevad nad reksioonilistes ühendites, kus tähenduslikke funktsioone on keerulisem, kui mitte võimatu määrata (nt *otsus sõltub paljudest asjaoludest*). Lisaks võib käändega vormistatud fraasi abil sõltuvalt käändest märkida tegevussuunda (nt *suhtume temasse hästi*), viisi (nt *röökis täiest kõrist*), valdajat/saajat (nt *ema andis lapsele õuna*), kogejat (nt *mulle mõjus soe ilm hästi*), põhjust (nt *hüppasin hirmust lakke*), omadust (nt *korralikkuses ei ole temaga võrdset*), tegevussfääri (nt *ta tegutseb metsanduses*), algmaterjali (nt *kook on tehtud nisujahust*), võrdlusalust (nt *teistest parem*) jms (vt ülevaadet üksikkäänete kohta nt Saluveer 1958; EKG I: 54–56; Vainik 1995).

Lähtudes ruumi ja pinna vastanduse olulisusest (Uuspõld 1992; Vainik 1995; EKG I; Viht, Habicht 2019), võib arvata, et käändsõna peaks kohakäändes ning kohatähendusega konstruksioonis esinemiseks võimaldama kas ruumi või pinnana mõistestamist (vt mõistestuse kohta Langacker 1987). Ka Siret Salm (2010) toob katseandmetele tuginedes inessiivi ja adessiivi vastanduse kohta välja, et inessiiv (ja kaassõna *sees*) on eelistatud siis, kui entiteet on mõistestatav nn kontainerina või on ta vedel ning kokkupuude (millegi sees olemine) on püsivam. Adessiiv (ja ka kaassõna *peal*) on eelistatud siis, kui substantiiv märgib pinnana mõistestatavat entiteeti, on tahke või kleepuv, samuti siis, kui kokkupuude (toetumine) on lühiajaline. Seetõttu on ka igati ootuspärane, et nii mõnelgi juhul on

keelekasutajal võimalik tõlgendada mõnda asja nii kahe- kui ka kolme-mõõtmelisena ning sellest tulenevalt kasutada kas sise- või väliskohakäänet (vt ka Uuspõld 1992: 80–81). Sama moodi võiks olla kõigi muude tähendustega, mida eespool loetlesime (aeg, põhjus jne). Et kohakäänded saaks neid tähendusi vormistada, võiks substantiiv omakorda oma tähendusega lubada vastavaid mõistestusi. Ilmne näide on ajasõnad (nt *aasta*), mis oma temporaalse mõistestuse kaudu annavad käändekonstruksioonis kogu fraasile ajatähenduse (nt *aastast aastasse, järgmisel aastal*).

Eelnimetatud teemad haakuvad konstruktsioonigrammatika igipõlise küsimusega, kuidas tekib konstruktsiooni tähendus ning milline on üheks konstruktsiooniks põimuvate allkonstruktsioonide panus üldtähendusse (Goldberg 1995). Seda küsimust me oma töös ei lahenda, ent peame siiski oluliseks võtta käänete kasutuseripära selgitamisel arvesse konstruktsiooni eri osiste tähendusi jm parameetreid. Seetõttu analüüsime mitte ainult kohakäändes oleva substantiivi tähendust, vaid ka selle vormi ja sagedust, samuti lauses esineva verbi tähendust ja sagedust (andmaks mingil määral edasi käändes nimisõnafrasist suurema konstruktsiooni iseloomulikke jooni) ning veelgi suurema konstruktsioonilise tähenduse kandjana tekstiliiki. Vormiliste parameetrite olulisust käändevalikul on näidanud nt Jane Klavan (2012, 2021) ja Ann Siiman (2019), lisaks on sagedus sageli üheks keelelise varieeruvuse põhjustajaks (Bybee, Hopper 2001; Divjak, Gries 2012) ning ka tekstiliigi mõju keelelisele varieeruvusele on hästi teada (Dorgeloh, Wanner 2010; Biber, Conrad 2019).

Mis puudutab substantiivi tähendust, siis selle olulisust näitavad peale eesti keele käsitluste (Uuspõld 1992; EKG I; Vainik 1995) ka teiste keelte uurimused SEES- ja PEAL-suhete väljendamisest. Peamiselt on need inglise keele prepositsioonide *in* ja *on* kohta (nt Feist, Gentner 2003; Jamrozik, Gentner 2015; Johannes jt 2016). Nendest katselistest prepositsiooniuurimustest, mis vastandavad sisemusele viitavat *in*'i (st SEES-suhet) ja pinnale viitavat *on*'i (st PEAL-suhet), on teada järgmised omavahel tihedalt seotud kirjeldatava situatsiooni osaliste tunnused, mis ühe või teise suhte väljendamisest võivad tingida: paiknemiskoha kuju (kausjas või lame), ühe osalise (sh koha) kontrolli suurus teise osalise üle, elusus, füüsiline kontakt või selle puudumine, asetsemine üksteise suhtes vertikaalsel teljel, ühe ümbritsetavus teisega jm (Jamrozik, Gentner 2015; Johannes jt 2016). Näiteks elususe kohta on leitud, et kui asukohana kirjeldatakse elusolendit või tema kehaosa, märgitakse paiknemist sagedamini

SEES-suhte (st prepositsioon *in*) kui PEAL-suhte (st prepositsioon *on*) kaudu (Feist, Gentner 2003). SEES-suhe näib ka kaasa toovat ruumiväljendiga märgitud entiteedi suuremat kontrolli paiknejana väljendatu suhtes, nii on *in*- ja *on*-fraasides näidatud, et *in*'iga on suurem kontroll taustaentiteedil ehk asukohal, *on*-suhetes aga paiknejal (Jamrozik, Gentner 2015). Eesti keeles võiks esimest näitlikustada seisundimäärusega *ta on depressioonis*, kus seisundimäärusena esinev *depressioonis* on taust, millel on suur mõjuvõim nn paikneja (*ta*) üle. PEAL-suhte näiteks võib tuua *ta on tööl*, kus tegijal (*ta*) on suurem kontroll tausta (*töö*) üle kui vastupidi. SEES-suhte märkimine on inglise keeles kõige tavalisem siis, kui taustana väljendatav entiteet on suletav ning saab täielikult tema sees olijat ümbritseda (nagu asjad kinninõõritud kotis); PEAL-suhte märkimine on aga tavalisem siis, kui üks asi asetseb vertikaalsel teljel vaadatuna teise peal ning nende kahe vahel on vahetu kontakt (nagu võileib taldrikul) (Johannes jt 2016).

Korpusmaterjali põhjal ei ole meil nii mõndagi eespool loetletud tunnustest võimalik uurida. Näiteks on üsna keeruline, kui mitte võimatu määrata kontrolli määra, ka on intuiitiivselt keerukas otsustada, kas üks või teine entiteet võiks olla pigem mõistetav pinna või ruumina, eriti kui enamasti ongi võimalikud mõlemad mõistestamisvariandid ning alles käändelõpuga vormistatakse üks või teine mõistestus. Samuti ei ole korpusandmete põhjal võimalik öelda, kuidas keelekasutaja käändes fraase mõistestaks (nt kas pinna või ruumina) või miks ta on valinud just ühe või teise käände. Küll aga saame teksti põhjal kindlaks teha, millised tekstis määratavad tunnused sise- ja väliskohakäänetega seostuvad. Kas ka keelekasutaja kirjutades või kõneldes käänete valikul sellistest tunnustest lähtub, on juba iseküsimus (vt ka Divjak, Arppe 2013: 234) ning jääb siinses uurimuses käsitlemata.

3. Materjal ja meetod

Järgnevalt tutvustame korpusmaterjali kogumist ja märgendamist ning andmeanalüüsis kasutatud statistilisi meetodeid.

3.1. Korpusmaterjal

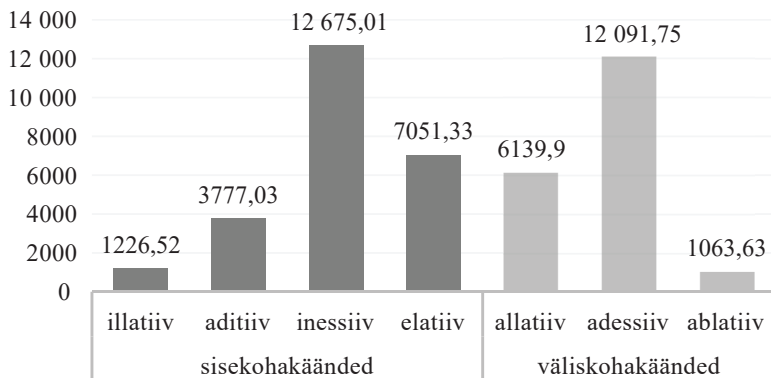
Korpusandmestik pärineb ENC 2017st,⁴ korpuspäringud tegime Sketch Engine'i abil. Iga käändega tegime eraldi päringu nii, et vasteteks tuleksid kahesõnalised vastavas käändes nimisõnafraasid ning fraasi esimene sõna oleks määratleja positsioonis ja ühilduvas vormis demonstratiivpronoomen (*see, too*) või -adverb (*siin, seal*). Iga käände kohta võtsime juhuslikud 400 lauset ning nii, et iga demonstratiivvariant (*see, too, siin, seal*) oleks võrdset arvul esindatud (st 100 lauses).⁵ Illatiivi ja aditiivi fraasid kogusime eraldi, kuna pikka ja lühikest sisseütlevat ei peeta alati paralleelvormideks (vt Viht, Habicht 2019: 294–295) ning nende samatähenduslikkus pole kindel (Siiman 2019: 61). Niisiis on andmestikus esindatud seitse käändevormi (illatiiv, aditiiv, inessiiv, elatiiv, allatiiv, adessiiv, ablatiiv), kokku on uuritavaid üksuseid 2800.

Taustaks on hea teada, et kuigi analüüsisime seda, mis tunnused seonduvad käändesarjaga ühe või teise käände korral (st materjali kaasatud lausete arv käändeti pole statistilise mudeldamise mõttes oluline ning iga käände(vormi) kohta on võrdset arvul lauseid), on käänete üldsagedused korpuses väga erinevad (vt ka Kaalep 2018; Klavan jt 2020; Vainik jt 2021). ENC 2017s on nii sise- kui ka väliskohakäänete sarjas kõige sagedasemad käänded lokatiivsed käänded inessiiv ja adessiiv (vt joonis 1)⁶. Seevastu sageduselt järgmine on sisekohakäänete hulgas separatiivne elatiiv (latiivne illatiiv on üsna harv), samas kui väliskohakäänete hulgas

⁴ Üksikjuhtudel, täpsemalt demonstratiivpronoomeniga *too*, on korpusleidude vähesuse tõttu täiendatud lausekogumit Google'i otsingu abil. Osaliselt sama andmestikku oleme kasutanud varasemates uurimustes määratlejatena esinevate demonstratiivide erinevustest ruumitähenduse väljendamisel (Hint jt 2021) ning kohakäändes määratlejakonstruktsioonide kasutusprofiilide erinevustest (Taremaa jt 2021). Siinse uurimuse jaoks oleme korpusest välja võtnud ka aditiiviga fraasid, mida pole varasemates uurimustes märgendatud ega analüüsitud, samuti oleme laiendanud tunnuste paletti.

⁵ Olgu märgitud, et substantiivide valik ei olnud kitsendatud, seetõttu võib sama substantiivi lemma esineda materjalis mitu korda. Kõik suuremad konstruktsioonid (klaused) on aga unikaalsed, esinedes materjalis vaid korra. Käänete kohta oli erinevaid substantiive kasutatud järgmiselt: illatiivis 194, aditiivis 193, inessiivis 220, elatiivis 231, allatiivis 249, adessiivis 168, ablatiivis 190.

⁶ Et mudeldamisandmestik on üksnes ainsuslike vormidega, esitame ka siin ainult ainsuslike vormide sagedusülevaate.

Joonis 1. Kohakäänete ainsuslike vormide normaliseeritud esinemissagedus (sagedus miljoni sõne kohta) ENC 2017s

on sagedasem latiivne kääne allatiiv (separatiivne ablatiiv on üsna harv).⁷ Kokkuvõttes on ENC 2017s sise- ja väliskohakäänete sarjad üsna võrdselt esindatud, ent ainsuslikke sisekohakäändeid (24 730) on siiski mõnevõrra rohkem kui väliskohakäändeid (19 295). Üksikkäänete teistest suurem kasutussagedus on tõenäoliselt seotud käände grammatiseerumisastme ja polüseemsusega. Mida grammatiseerunum, seda vähem on kohakäändel oma algses kohafunktsioonis kasutusjuhte, rohkem aga muid kasutusfunktsioone, eriti võib see puudutada inessiivi ja adessiivi (vt ka Matsumura 1994; Klavan jt 2020).

3.2. Tunnused

Mitmetunnuselise analüüsi jaoks märgendasime ENC 2017st võetud keelematerjali mitmete tunnuste suhtes (vt tabel). Sõltuv tunnus on KÄÄNDESARI, millel on kaks väärtust: 'sisekohakääne' ja 'väliskohakääne'. Seletavate tunnuste valikul lähtusime sellest, et tunnus 1) seostuks käändevalikuga kas otsesemalt (olles seotud käändevalikuga, nt substantiivi ajatähendus) või kaudsemalt (olles seotud üldiste keelevarieerumist mõjutavate aspektidega, nt tekstiliik), 2) oleks korpusmaterjalis kindlaks tehtav ning 3) oleks klausis määratav ilma käändelõppu arvestamata.

⁷ Need tulemused peegeldavad oma proportsioonidelt Klavani jt (2020) raadiosaadete transkriptsioonidel põhinevaid tulemusi.

Käändelõpu mitteamvestamine tähendab seda, et me ei määranud käände funktsiooni (nii nagu on käänete funktsioone loetletud EKGs) ega ka pikema konstruktsiooni tähendust. See, kui oleksime hakanud käände esinemist ennustama käände funktsiooni või konstruktsiooni tähenduse põhjal, toonuks mudeldamisel kaasa ringargumentatsiooni, sest käändelõpp ise on osaline konstruktsiooni tähenduse loomisel. Lisaks jääb analüüsist välja substantiivi tähendus pinna/koha mõttes, kuna intuiitiivselt on väga raske määrata, kuivõrd on üks või teine entiteet mõistetav ruumi või pinnana. Ka puuduvad meil kahe entiteedi suhet näitavad tunnused, nagu näiteks füüsilise kontakti olemasolu, kontakti püsivus, asetsemine üksteise suhtes vertikaalsel teljel, ühe ümbritsetavus teisega ning ühe kontrolli suurus teise üle (vt ptk 2), sest neid oleks korpusmaterjali põhjal keeruline, kui mitte võimatu määrata.

Seletavad tunnused oleme seetõttu valinud nii, et nad lubaks operatsionaliseerida nii substantiivi kui ka konstruktsiooni teiste liikmete tähendus- ning vormijooni. Eelduseks on, et ühe vormiüksuse (käändelõpu) tähendus peegeldub ühel või teisel moel tema kitsamas või laiemas kasutuskontekstis (vt ka Harris 1954). Seletavate tunnuste hulka kuuluvad niisiis 1) substantiivi tähenduse, 2) substantiivi vormi ja sageduse, 3) substantiiviga samas klausis (st osalauses või sekundaartarindis) oleva verbi ning 4) tekstiliigi ja allkorpuse tunnused.

Substantiivi tähendusega seotud tunnused (vt tabel) näitavad substantiiviga väljendatud entiteedi kohana tõlgendamise võimalikkust (SUBST-KOHT), suurust (SUBSTSUURUS), liikuvust/liigutatavust (SUBSTLIKUVUS), temporaalsust (SUBSTEMPORAALSUS), elusust (SUBSTELUSUS) ning konkreetsust (SUBSTKONKREETSUS). Nende tunnuste kaudu püüame kindlaks teha, millised substantiivide tähendusjooned võivad käändesarjaga seostuda. Seejuures oleme substantiivide tähendust määranud analüüsitava keelematerjalist eraldi, st ilma keelelise kontekstita, üksnes sõna enda põhjal, ning lähtunud sõna põhilisest, prototüüpselt tähendusest. Substantiivide konkreetsushinnangud võtsime Eleri Aedmaalt (2019) ning jagasime need k-keskmiste klasterdusmeetodil kolme konkreetsuskategooriasse.⁸

⁸ Arvuliste tunnuste kategooriaalseks muutmisel oli praktiline põhjus: meie kasutatavad mudeldustehnikad on nii arvutusmahukad, et arvtunnustega ei olnud võimalik analüüse teha.

Tabel. Mitmetunnuselises kahe sõnaliste fraaside uurimuses
märgendatud tunnused

Tunnused		Väärtused (esinemissagedus materjalis)
KÄÄNDESARI (sõltuv tunnus)		SISEKOHAKÄÄNE (1600) VÄLISKOHAKÄÄNE (1200)
Substantiivi tähendusega seotud tunnused	SUBSTKOHT	KOHT (805) MITTEKOHT (507) EBASELGE* (1488)
	SUBSTSUURUS	SUUR (1584) VÄIKE (275) EBASELGE (1584)
	SUBSTLIKUVUS	LIKUV (604) STAATILINE (752) EBASELGE (1444)
	SUBSTTEMPORAALSUS	AEG (256) MITTEAEG (2544)
	SUBSTELUSUS	ELUS (255) ELUTU (2545)
	SUBSTKONKREETsus	KONKREETNE (1054) VAHEPEALNE (872) ABSTRAKTNE (742) EI TEA (132)
Substantiivi vormi ja sagedusega seotud tunnused	SUBSTLEMMAPIKKUS	2...5 (1551) 6...8 (919) 9...19 (330)
	TÜVEVOKAAL	a (890), e (661), i (894), o (42), u (297), ö (14), ü (2)
	SUBSTSAGEDUS	VÄGA SAGE (1711) SAGE (886) HARV (203)

Selgitused

Konstruksiooni käändevorm:

SISEKOHAKÄÄNE – illatiiv (sh aditiiv), inessiiv ja elatiiv

VÄLISKOHAKÄÄNE – allatiiv, adessiiv ja ablatiiv

Substantiivi kohatähendus:

KOHT – substantiiv tähistab selgelt kohta (nt *park*)

MITTEKOHT – substantiiv tähistab selgelt mittekohta (nt *aeg, inimene*)

EBASELGE – substantiivi kohatähendust on raske või võimatu määrata (nt *loetelu*)

Substantiiviga viidatava entiteedi suurus:

SUUR – täiskasvanud inimesest suurem või temaga sama suur (nt *maja*)

VÄIKE – inimesest väiksem (nt *paber*)

EBASELGE – entiteedi suurus ebaselge või võimatu määrata (nt *maa, sünnipäev*)

Substantiiviga viidatava entiteedi liikuvus (sh liigutatavus):

LIKUV – entiteet saab liikuda või on liigutatav (nt *inimene, auto, kott*)

STAATILINE – entiteet ei saa liikuda (nt *maja, piirkond*)

EBASELGE – entiteedi liikuvust ei saa määrata (nt *foorum, ilm*)

Substantiiviga viidatava entiteedi temporaalsus, substantiivi ajatähendus:

AEG – substantiiv on ajatähendusega (nt *aasta, periood*)

MITTEAEG – substantiiv ei viita ajamõistele (nt *foorum, maja*)

Substantiiviga viidatud entiteedi elusus:

ELUS – substantiiv tähistab elusat entiteeti või nende kogumit (nt *inimene, juhatuse*)

ELUTU – substantiiv tähistab elutut entiteeti (nt *maja, seisukoht*)

Substantiivi konkreetne Aedmaa (2019) andmete järgi ning nelja rühma jaotatuna:

KONKREETNE – sõnad, mille konkreetse hinnang on 6,788–9,798

VAHEPEALNE – sõnad, mille konkreetse hinnang on 4,25–6,783

ABSTRAKTNE – sõnad, mille konkreetse hinnang on 0,78–4,19

EI TEA – substantiiv puudub Aedmaa konkreetse hinnangute loendist

Substantiivi lemma pikkus tähe märkides:

2...5 – 2–5tähelised sõnad

6...8 – 6–8tähelised sõnad

9...19 – 9–19tähelised sõnad

Substantiivi tüvevokaal

Substantiivi sagedus miljoni sõne kohta ENC 2017 põhjal ning kolme sagedusklassi jaotatuna (klassifitseerimine logaritmitud sagedusandmetega):

VÄGA SAGE – sõnad, mille sagedus on 65,32–3715,05

SAGE – sõnad, mille sagedus on 1,09–64,94

HARV – sõnad kuni sageduseni 1,06

Tunnused		Väärtused (esinemissagedus materjalis)
Verbiga seonduvad tunnused	VERBSEM	ANDMIS- VÕI SAAMISVERB (179) LIIKUMISVERB (693) <i>OLEMA</i> -VERB (475) SUHTLUSVERB (115) TAJUVERB (84) TEGEVUSVERB (449) MUU (692) VERBITA (113)
	VERBKONKREETSUS	KONKREETNE (260) VAHEPEALNE (795) ABSTRAKTNE (1632) EI TEA (113)
	VERBSAGEDUS	VÄGA SAGE (595) SAGE (1358) HARV (736) VERBITA (111)
Tekstiligi ning korpuse perioodi tunnused	TEKSTILIHK	AJAKIRJANDUSLIK (825) INFORMAALNE (932) INSTITUTIONAALNE (358) VIKIPEEDIA (73) MUU (612)
	ALLKORPUS	1990–2008 (340) 2013 (613) 2017 (1847)

* Varasemas uurimuses (Hint jt 2021) on kasutatud samas tähenduses silti 'segakategooria'.

Selgitused
Verbi semantiline klass: ANDMIS- VÕI SAAMISVERB – andmist või saamist väljendav verb (nt <i>andma, saama</i>) LIHKUMISVERB – liikumist väljendav verb (nt <i>jooksma</i>) OLEMA-VERB – <i>olema</i> SUHTLUSVERB – keelelist suhtlust väljendav verb (nt <i>ütleva</i>) TAJUVERB – meeltega tajumist väljendav verb (nt <i>nägema</i>) TEGEVUSVERB – tegevust (v.a liikumist) väljendav verb (nt <i>sööma</i>) MUU – eelnevatesse klassidesse mitteliigitatav verb (nt <i>algama</i>) VERBITA – klausis (osalauses või sekundaartarindis) ei ole (finiit)verbi, mille tähendust määrata
Põhiverbi konkreetsus Aedmaa (2019) andmete järgi ning nelja rühma jaotatuna: KONKREETNE – verbid, mille konkreetsus on 4,75–8,51 VAHEPEALNE – verbid, mille konkreetsus on 2,59–4,68 ABSTRAKTNE – verbid, mille konkreetsus on 0,8–2,59 EI TEA – verbid, mis puuduvad Aedmaa loendist, samuti verbita klausid
Põhiverbi sagedus miljoni sõne kohta ENC 2017 põhjal ning kolme sagedusklassi jaotatuna (klassifitseerimine logaritmitud sagedusandmetega): VÄGA SAGE – verbid sagedusega 5708,53 ja 35 613,77 (st <i>saama</i> ja <i>olema</i>) SAGE – verbid sagedusega 183,19–3200,91 HARV – verbid sagedusega 0,01–179,17 VERBITA – klausis ei ole (finiit)verbi, mille sagedust määrata
Tekstiliik väga üldiselt määratuna: AJAKIRJANDUSLIK – lause pärineb ajakirjandustekstist INFORMAALNE – lause pärineb informaaalsest tekstist (nt blogist, foorumist) INSTITUTIONAALNE – tekst on institutsionaalne (sh riigiasutuste kodulehed) MUU – muud tekstiliiki esindav algtekst
ENC 2017 allkorpused, mis näitavad teksti perioodi: 1990–2008 2013 2017

Substantiivi vormi ja sagedusega seotud tunnused näitavad sõnapikkust (SUBSTLEMMAPIKKUS), tüvevokaali (TÜVEVOKAAL) ning normaliseeritud ja k-keskmiste klasterdusmeetodil klassidesse jagatud sagedust ENC 2017s (SUBSTSAGEDUS). Nende tunnuste kaudu soovime näha, kuivõrd võib käändevalik olla seotud substantiivi vormiliste tunnuste ning kasutus-sagedusega.

Verbiga seotud tunnustest kaks näitavad verbi tähendust, täpsemalt seda, milline on verbi semantiline klass (VERBSEM) ning kui abstraktne või konkreetne verb on (VERBKONKREETSUS). Konkreetsushinnangud pärinevad taas Aedmaalt (2019). Verbi sagedus (VERBSAGEDUS) on normaliseeritud ning kolme sagedusklassi jagatud sagedus ENC 2017 andmete põhjal.

Tekstiliigi (TEKSTILIIK) ning korpuse perioodi (ALLKORPUS) tunnuste kaudu soovime hinnata tekstiliigi mõju käändekasutusele. Kuna ENC 2017 allkorpused kuuluvad eri perioodidesse viimasest kolmekümnest aastast, siis saame sedakaudu vaadata, kas käändekasutuse dünaamikas on viimaste kümnendite jooksul muutusi.

3.3. Statistilised meetodid

Mitmetunnuseliseks analüüsiks kasutame tingimuslike juhumetsade mudeldusmeetodit koos tingimuslike otsustuspuudega (Strobl jt 2009), kuna see võimaldab mudelisse kaasata kovarieeruvaid tunnuseid ning sobib seetõttu hästi kompleksse keeleandmestiku analüüsimiseks (vt ka Tagliamonte, Baayen 2012; Levshina 2015). Metsade ja puude analüüsi-tehnikaga saame määrata, millised tunnused ennustavad käändevalikut statistiliselt. Tuleb mees pidada, et see ei näita põhjuslikke seoseid. Teisi-sõnu, kui leiame tunnused, mis käändevalikut statistiliselt ennustavad, ei tähenda see, et need mõjutaksid käändevalikut keelekasutaja jaoks. Selle määramiseks tuleb kasutada teisi analüüsimeetodeid.

Juhumetsade modelite headust ehk eristusvõimet mõõdame C-indeksiga. C-indeksi väärtused jäävad vahemikku 0,5–1, kus 0,5 näitab mudeli täit juhuslikkust ning 1 näitab, et seletavad tunnused selgitavad ära sõltuva tunnuse kogu varieeruvuse; 0,7 näitab rahuldavat, 0,8 väga head ning 0,9 suurepärase seletusjõudu (Hosmer Jr jt 2013: 177). Nii juhumetsade kui ka tingimuslike otsustuspuude juures esitame ka klassifit-seerimistäpsused, mis näitavad, kuivõrd hästi suudaks mudel samasuguse

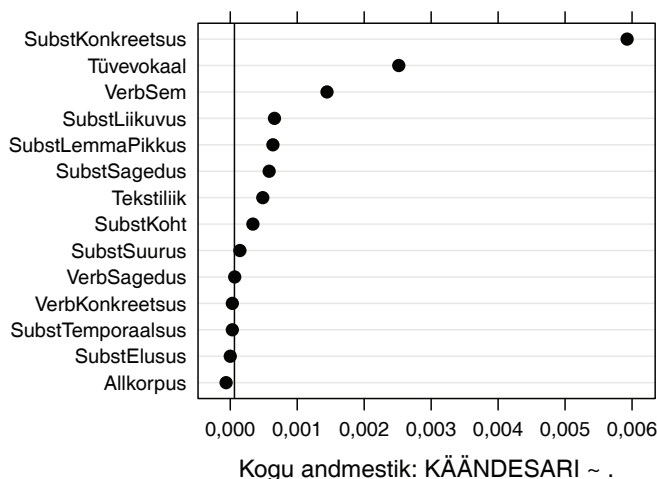
tulemuseni jõuda uue andmestiku analüüsis. Statistilises analüüsis kasutame vabavaralist programmi R (R Core Team 2020) ja pakette 'party' (Hothorn jt 2015) ja 'Hmisc' (Harrell Jr 2021).

4. Tulemused

Siinses peatükis esitame mitmetunnuselise analüüsi tulemused, kus vaatleme kahesõnalistes määratlejaga nimisõnafrasides kasutatud kohakäändeid. Alustame kõiki tunnuseid kaasava juhumetsade mudeliga, kus hindame, kuivõrd on valitud tunnuste kompleksi põhjal võimalik statistiliselt ennustada seda, kas kasutatakse sise- või väliskohakäänet (st sõltuv tunnus on KÄÄNDESARI). Saadud mudel on joonisel 2. Mudeliga saame määrata statistiliselt olulised tunnused, ent selle analüüsi põhjal pole võimalik näidata, mis suunas üks või teine tunnus mudelis käändevalikut mõjutab (seda vaatame eraldi otsustuspuude analüüsis allpool).

Olulisuse mõttes on käändesarja ennustamisel esikohal substantiivi konkreetsus (see tunnus asetseb joonisel kõige kõrgemal ning vertikaalsest joonest, mis näitab statistilist olulisust, kõige kaugemal; vt joonis 2). Sellele järgneb substantiivi türevokaal. Mõningal määral on olulised substantiiviga märgitud entiteedi liikuvus, substantiivi lemma pikkus ja sagedus ning verbi sagedus, väga vähesel määral ka substantiivi kohatähendus. Ülejäänud tunnused statistiliselt olulised ei ole. Mudeli headust näitav mõõdik C-indeks on väärtusega 0,87, mis annab tunnistust väga heast seletusjõust. Mudeli klassifitseerimistäpsus on 79%. Seega, kui võtaksime uue andmestiku ning püüaksime praeguse mudeli abil ennustada, kas kasutatakse pigem sise- või väliskohakäänet, oleks selle mudeli põhjal tehtav ennustus täpne 79%-l juhtudest. Et juhuse abil õnnestuks täpselt ennustada 57% fraaside käändesari (meie andmestikus on sisekohakäänetega lauseid 1600 ehk 57%), võib üldist juhumetsade mudelit pidada sellest oluliselt paremaks.⁹

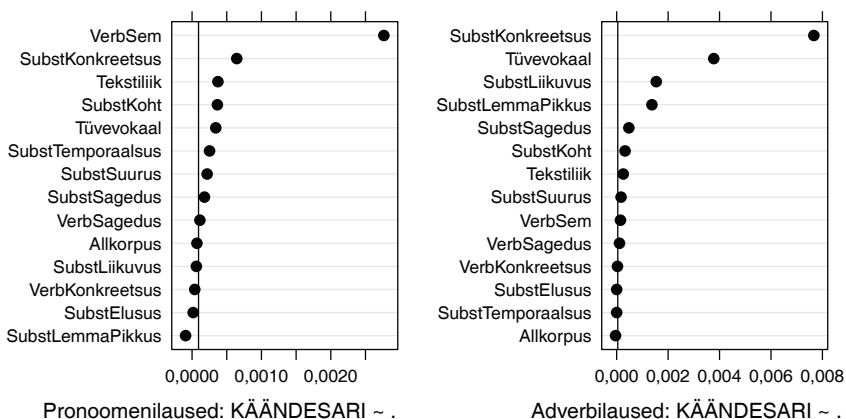
⁹ Kuna juhumetsade arvutuskäiku on valideerimine nn *bagging*-meetodina sisse arvestatud, me metsade mudeleid eraldi test- ja treeningandmestikuga ei valideerinud.

Joonis 2. Juhumetsade mudel sõltuva tunnusega KÄÄNDESARI (väärtused 'sisekohakääne' ja 'väliskohakääne') kõigi lausete (N = 2800) korral

Vaadates demonstratiivpronoomenite ja -adverbidega andmestikke lahus, saame joonisel 3 esitatud tulemused. Pronoomenilausete hulgas on olulisim verbi semantilise klassi tunnus (VERBSEM), vähemal määral teised tunnused (mille järjekord ning olulisuse määr eri seemnetega (ingl *seed*) arvutustes ka erineb). Kuus tunnust ei ole selle mudeli järgi üldse olulised. Mudeli headusmõõdik C on 0,86, st mudel on väga hea, võrreldav koondmudeliga. Pronoomenilausete mudeli klassifitseerimistäpsus on 76%. Adverbilausete hulgas on esikohal substantiivi konkreetsuse tunnus, sellele järgnevad substantiivi tüvevokaali, entiteedi liikuvuse ja substantiivi lemma pikkuse tunnus. Ülejäänud tunnused on adverbilausete mudelis vähetähtsad või tähtsusetud. Mudeli C-indeks on 0,91, mis annab tunnistust suurepärasest mudelist (ühtlasi on selle mudeli headus parem ka koond- ja pronoomenimudeli omast), klassifitseerimistäpsus on 79%.

Juhumetsade joonistelt näeme üksnes tunnuste suhtelist olulisust, kusjuures tuleb arvestada, et tunnused võivad olla omavahel interaktsioonis ning ennustavad tulemust pigem kombinatsioonis üksteisega kui üksi. Et interpreteerida seoseid täpsemalt, vaatame tingimuslikke otsustuspuid. Kui juhumetsa tulemused põhinevad sadadel puudel (meie analüüsis

Joonis 3. Juhumetsade mudelid sõltuva tunnusega KÄÄNDESARI (väärtused 'sisekohakääne' ja 'väliskohakääne') pronomenilausete (N = 1400) ja adverbilausete (N = 1400) korral

500-l), siis otsustuspuuna väljastab programm võimalikest parima puu, mis andmestruktuuri kõige paremini esitaks. Üks puu suudab andmes- tikku siiski oluliselt kehvemini esindada kui 500 puud, mistõttu näeme joonistel 4 ja 5 mõnevõrra teistsugust tulemust kui juhumetsade analüüsis joonisel 3. Lisaks oleme parema interpreteeritavuse huvides tingimuslike otsustuspuude analüüsi kitsendanud nii, et lõppsõlmes oleks vähemalt sada vaatlust ning joonisele kuvataks ainult kolme esimese tasandi jagunemised.

Pronoomenilausete puus (vt joonis 4) jagab andmestiku kaheks esmalt tunnus SUBSTKOHT. Kui substantiiv märgib entiteeti, mis on mittekoht ning mille suurus on mõõdetav (olles suur või väike), on ligi 80% nimisõna- fraasidest väliskohakäändes, nagu näha 8. sõlmest (ingl *node*). Selle näiteks on lause 1 fraasiga *tollele penile*. Väliskohakääne on sisekohakäänetest sagedasem ka siis, kui substantiiv on ebaselge või kohatähendusega ning kombineerub andmis-, saamis- või suhtlusverbiga või esineb verbita konstruktsioonis (vt 6. sõlm), nagu näites 2, kus *tollelt mehelt* kombineerub verbiga *võtma*. Seevastu sisekohakäänded on sagedased eriti just kohatähendusega substantiividega ning kombinatsioonis liikumis-, taju-, tegevus-, *olema*- või muu verbiga, nagu näidetes 3 ja 4.

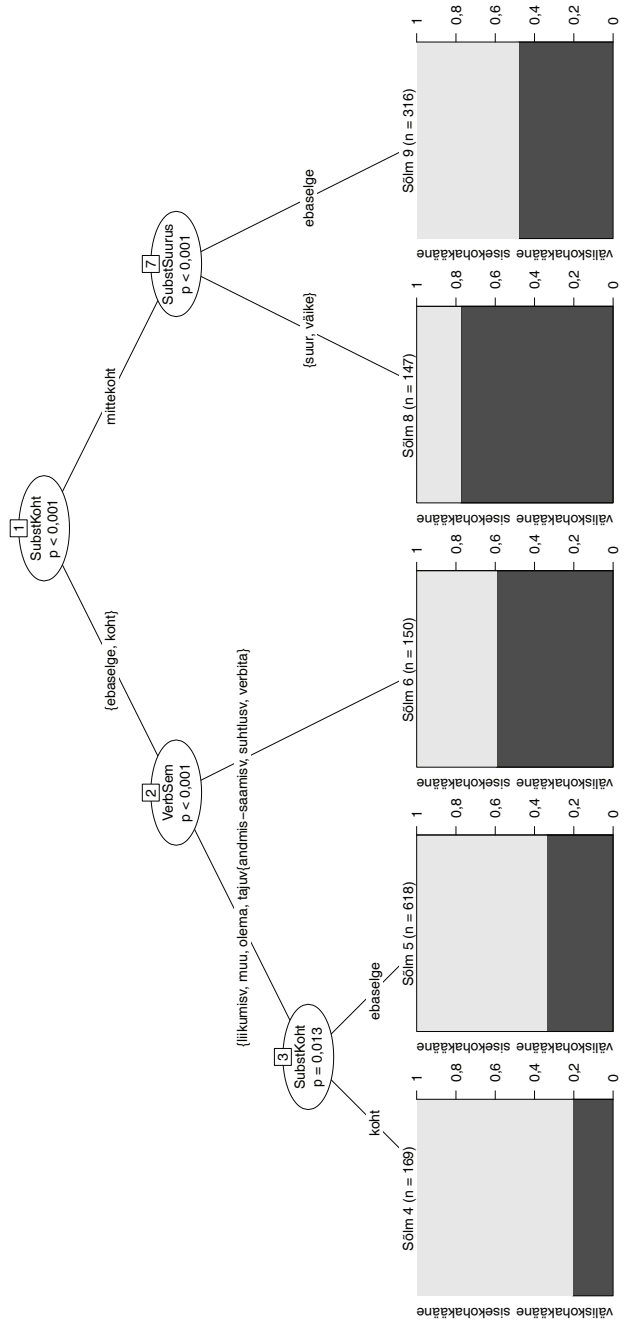
- (1) Seetõttu, kui ma mõnda talle ehk huvi pakkuvat koera näen, hakkab haukuma, et Maggie tähelepanu **tollele penile** suunata.¹⁰ (NC) [dem-pron + väliskohakääne + väike entiteet, mis ei ole koht (ent on konkreetne ja liikuv)]
- (2) Sjöberg läks ja võttis **tollelt mehelt** raha ning andis Gustavile. (NC) [dem-pron + väliskohakääne + suur entiteet (lisaks konkreetne ja liikuv) + võtmisverb]
- (3) Esimese abielu kande juures aga ema nime polnud ja mis isasse puutub siis Hendriku nimelisi oli **tolles talus** väga palju. (web17,isik.ee) [dem-pron + *olema*-verb + sisekohakääne + koht (lisaks konkreetne ja staatiline) + *olema*-verb]
- (4) Kui hinnaliikumine jääb **sellesse piirkonda** püsima, võime oodata põrget eelmise tipu suunas hinnal 1.3416 ning edasi juba 1.3710. (Web 2017,admiralmarkets.ee) [dem-pron + sisekohakääne + koht (lisaks konkreetne ja staatiline) + *jääma*-verb]

Pronoomenilauseste puumudeli klassifitseerimistäpsus on 65%. Juhuslikust õigest ennustusest (57%) võib puumudelit pidada mõnevõrra paremaks, ent kindlasti ei esinda see metsamudelit ning andmestikku parimal moel. Mudeli valideerimine näitab, et treening- ja testandmestikuks jaotatud alamandmestike klassifitseerimistäpsus on sarnane, vastavalt 67% ja 65%.

Adverbilauseste puu on joonisel 5. Esikohal on metasaanalüüsis teisel kohal olnud TÜVEVOKAAL, mis jagab kogu andmestiku kaheks selle järgi, kas substantiivi tüvevokaal on *e*, *o*, *ö* (nt *siia lehele*, *seal fotol*, *siin tööl*) või *a*, *i*, *u*, *ü* (nt *siia teemasse*, *siit foorumist*, *sealt august*, *siit menüüst*). Esimeses andmestiku osas on ülekaalus väliskohakäänded, teises sisekohakäänded. Kui tüvevokaal on *e*, *o* või *ö* ning substantiivi liikuvustähendus on ebaselge (nagu näites 5), on väliskohakäändete kasutusjuhte 75% (vt 4. sõlm). Kui substantiiv on tüvevokaaliga *a*, *i*, *u* või *ü* ning lisaks abstraktse tähendusega, on sisekohakäändeid kasutatud ligi 85%-l juhtudest (6. sõlm). Seda näitlikustab fraas *siia teemasse* lauses 6. Sisekohakäändeid on kasutatud pea 80% lausetes ka siis, kui substantiiv ei ole abstraktse tähendusega, ent lause pärineb institutsionaalsest tekstist või Vikipeedia artiklist (9. sõlm), nagu näites 7 *siin saalis*.

- (5) **Siit lehelt** leiab veel pisut pilte ja juttu. (web17,isetegija.net) [dem-adv + väliskohakääne + konkreetne subst]
- (6) Mul oleks ka paar küsimust **siia teemasse**. (web17,akvarist.ee) [dem-adv + sisekohakääne + abstraktne subst]

¹⁰ Siin ja mujal näidetes on paksus kirjas esiletõst meie lisatud.

Joonis 4. Pronoomenilausete tingimuslik otsustuspuu

- (7) **Siin saalis** me täna juba rääkisime sellest, kui ministrile selle sfääri kohta küsimusi esitati. (web17,riigikogu.ee) [dem-adv + sisekohakääne + mitteabstraktne subst + institutsionaalne tekst]

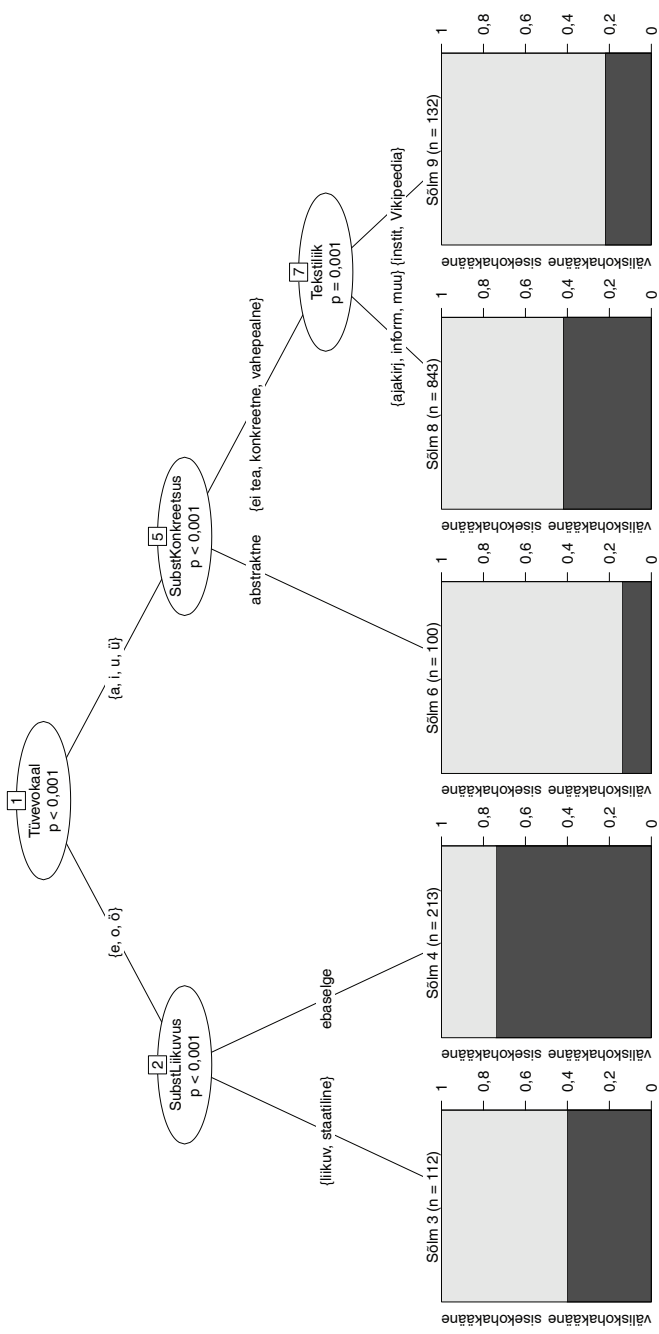
Adverbilauseste puumudeli klassifitseerimistäpsus on 65% ehk sama mis pronoomenite puul. Adverbilauseste puumudeli valideerimistulemused annavad treeningandmestiku täpsuseks 64% ja testandmestiku täpsuseks 61%, st iga uue andmestiku peal mudelit rakendades võiks ennustustulemused olla üsna sarnased siinleitudga.

Niisiis saab käändesarja statistiliselt seostada mitmete tunnustega, nii semantiliste kui ka vormilistega. Neist olulisimad on meie väikse andmestiku põhjal substantiivi tähendus abstraktsuse-konkreetsuse skaalal (ka substantiivi kohatähendus), substantiivi türevokaal ning verbi semantiline klass. Pronoomeni- ja adverbilausestes on käändevalik seostatav osalt samade, osalt erinevate tunnustega. Olulisimad tunnused on pronoomenimudelites verbiklass ja substantiivi kohatähendus, adverbimudelites substantiivi konkreetsus ja türevokaal.

5. Kokkuvõte ja arutelu

Siinses uurimuses analüüsisime eesti keele sise- ja väliskohakäänete kasutust seoses erinevate korpusmaterjali põhjal määratavate tunnustega, avamaks käändesarja valikuga seonduvaid aspekte. Keskendudes kahe sõnalistele määratlejaga nimisõnafraasidele, vaatlesime ühtlasi käändesarja eelistusi kõrvutavalt demonstratiivpronoomenite ja -adverbidega fraasides.

Mitmetunnuseline analüüs tingimuslike juhumetsade ja otsustuspuudega näitas, et käändesarjaga seostuvad nii substantiivi tähenduse ja vormi, verbi tähenduse kui ka vähesel määral tekstiliigi tunnused. Oluline on seegi, et pronoomenilauseste (st lausete, kus nimisõnafraasi määratleja on demonstratiivpronoomen) ja adverbilauseste (määratleja demonstratiivadverb) mudelid on mõneti erinevad. Pronoomenilauseste juhumetsade mudelis on tähtsaim tunnus verbisemantika, millele järgneb oluliselt vähema tähtsusega substantiivi konkreetsus, seevastu adverbilauseste mudelis on tähtsaim substantiivi konkreetsus, millele järgneb substantiivi türevokaal. Juhumetsade koondmudel on olulisimad substantiivi konkreetsus, türevokaal ja verbisemantika. Arvestades materjali piiratust

Joonis 5. Adverbilauseste tingimuslik otsustuspuu

(vaatlesime üksnes kahesõnalisi määratlejaga fraase) ning kaasatud tunnuseid, võib väita, et juhumetsade mudelite C-indeksiga mõõdetud eristusjõud olid üsna head, jäädes vahemikku 0,86–0,91 (klassifitseerimistäpsus 76–79%).

Tingimuslike otsustuspuude põhjal saame öelda, et eelnimetatud tulemused kätkevad järgmisi seoseid. Pronoomenilausetes on sisekohakäänete kasutamine sagedasim siis, kui substantiiv on kohatähendusega (või on ta kohatähenduse poolest ebamäärane) ning verb ei ole suhtlus-ega andmis-saamisverb, ent verb siiski esineb (nt *Tolles talus oli palju Hendriku-nimelisi*). Väliskohakäänete sagedus on suurim siis, kui substantiiv väljendab mittekoha, kuid entiteet on mõistetav suure või väiksema (st selle suurus ei ole ebamäärane; nt *Ta võttis tollelt mehelt raha*). Adverbilausetes on seevastu sisekohakäänete kasutamine tavalisim siis, kui substantiivi türevokaal kuulub hulka *a, i, u, ü* ning substantiiv väljendab abstraktset entiteeti (nt *Tal on paar küsimust siia teemasse*). Sisekohakäändeid on pea võrreldaval määral eelistatud ka siis, kui substantiiv ei viita abstraktssele entiteedile, ent lause pärineb institutsionaalsetest või Vikipeedia tekstidest (nt *Rääkisime siin saalis sellest*). Väliskohakäanded on aga eelistatuimad siis, kui substantiivi türevokaal kuulub hulka *e, o, õ* ning substantiivi liikuvus/liigutatavus on ebaselge (nt *Siit lehelt leiab infot*). Siiski tuleb silmas pidada, et tingimuslikud otsustuspuud ei esindanud seletavate tunnuste järjekorra mõttes juhumetsasid just parimal moel (vt täpsemalt ptk 4), ka oli nende klassifitseerimistäpsus 65% ehk oluliselt väiksem kui juhumetsade mudelitel.

Et mudelid ei olnud oma seletusjõult ideaalsed, näitab seda, et puudu oli olulisi tunnuseid. Sise- ja väliskohakäänete valikuga seostuvalt võiks analüüsida substantiiviga viidatud entiteedi pinnalisust ja ruumilisust (vt ka Saluveer 1958; Vainik 1995; EKG I; Viht, Habicht 2019). Kuigi on tõenäoline, et nii mõnelgi juhul oleks pinnalisus-ruumilisus substantiivitähenduses märgitav (nt *paberileht* võiks märkida pigem pinda, *saal* aga ruumi), osutus intuiitiivselt selle tähendusjoone märkimine pea võimatuks (selle määramiseks oleks olnud vaja katselist meetodit), mistõttu seda semantilist joont analüüsis ei olnud. Esiteks võidakse suurt osa konkreetseid entiteete mõista nii pinna kui ka ruumina (nt *maja* võib viidata nii kolmemõõtmelisele ruumile kui ka maja välispinnale), sootuks keeruline on aga pinnalisust-ruumilisust määrata abstraktsemate entiteetide (nt *elu, unenägu*) korral. Teisalt kerkib ka küsimus selle kohta, kust tuleb pinna või

ruumi tähendus – substantiivist või käändelõpust. Võib olla, et pinna vs. ruumi tähendus tuleb käändsõnast endast, ent palju sagedasem võib olla, et käändsõna peab võimaldama pinna või ruumina mõistestamist ning alles käändelõpp või suurem konstruktsioon annab lõpliku tähendusvarjundi, suunates mõistestust pinna või ruumi poole (vrd *hüppas voodile* ja *hüppas voodisse*). Eeskätt puudutab see sõnu, mille puhul on üsna vabalt võimalik kasutada mõlemat sarja.

Lisaks eeltoodule vormistavad kohakäänded nn reksioonilisi ühendeid, kus „laiendi grammatilise vormi määrab üldjuhul põhja leksikaalne tähendus“ (Erelt 2017: 66). Tavakäsitluse järgi ei ole sel juhul verbi ja käändevormi vahel semantilist sidet (ISK 2004: 1177), ent mõistagi vajaks see katselist hindamist. Teisisõnu võib kohakäände kasutus olla seotud suurema, verbi sisaldava konstruktsiooniga, kus käänat kasutatakse. Eesti keeles näib sellistes ühendites väga sageli esinevat elatiiv (nt *sõltuma millestki*), ent reksioonilisus puudutab mõistagi ka teisi käändeid (vt ka Pool 2019), samuti on piir reksioonilise laiendi ja vaba laiendi vahel üsna hägus; isegi kui sõna võib esineda kõigis käänetes, ei täida ta siiski kogu paradigmat (vt ka Lõo jt 2018).

Nii või teisiti annavad käänded keelekasutajale võimaluse konstrueerida sama olukorda või sündmust eri vaatenurgast (vt *construal*’i kohta lähemalt Langacker 2019; Divjak jt 2020). Kui mõelda pinna ja ruumilisuse vastandusele, on kohakäänete roll mõistestuse suunamisel eriti selge. Näiteks võib seina mõista nii pinna kui ka ruumina, mille sees miski paikneb. Kui *pilt on seinal*, on pilt seina kui pinna peal kinni (st selle küljes), kui *nael on seinas*, on nael seina sees (ühtlasi seina küljes kinni). Saab aga öelda ka *pilt on seinas*, mispuhul on pilt seina peal, ent seinana võib mõelda suuremat ala, mille sees pilt asub. Taas oleks vaja katseliste meetodite abi, ent on siiski väga tõenäoline, et kohatähendustes kasutatud kohakäänded suunavad mõistestamist kas millegi pinnal (väliskohakäänded) või millegi sisemuses paiknemisele (sisekohakäänded). Võib ka arvata, et kui kääne jätkaks oma paljude tähendusvõimaluste tõttu lahtiseks, kas tegu on kohaga (nt pinnaga) või millegi muuga (nt omajaga), võib keelekasutaja selguse mõttes valida muud väljendusvahendid, nt adpositsioonid (vt ka Klavan 2012, 2021).

Kuna kohakäändeid kasutatakse niivõrd paljudes funktsioonides, kerkib omaette küsimusena, kas kohakäänetest tulenevad kohatähendused kanduvad kohaga mitteseotud väljenditesse või mitte. On hästi teada, et

ruumikeel on allikaks paljudele metafoorsetele ülekannetele. Kõige rohkem uuritud on aja väljendamine ruumikeele abil, mispuhul on leitud, et selline väljendus on semantiliselt motiveeritud (Haspelmath 1997; Majid jt 2013), sama on leitud ka käänete abstraktsema kasutuse kohta (Kagan 2020: 85–87). Pole aga selge, kas kohakäänded toovad oma kõikvõimalikes kasutuskontekstides alati kaasa ruumitähenduse aktiveerumise või on nende kasutus sedavõrd abstrahbeerunud, et ruumitähendus enam ei aktiveeru (vt ka Lestrade 2010: 180). Kohakäänete töötamise kohta on soome keele uurimuste põhjal küll teada, et käändes oleva substantiivi tähendus on käändelõpu tähendusest oluliselt esildavam (Laine 1999) ja käändes oleva sõna töötamine on muutumatust või käänamata sõnast n-ö kulukam, ent see, milline on kohakäände panus fraasi üldtähendusse ning kuidas üldse on niivõrd redutseerunud grammatiliste üksuste kui käänete tähendus ajus esindatud, on siiani teadmata (Cocquyt jt 2019).

Kokkuvõttes ilmestavad esitatud mudeldustulemused eeskätt mitmetunnuselise korpusanalüüsi võimalusi käänete uurimisel, nagu on seda teinud ka näiteks Siimani (2019) korpuspõhine doktoritöö illatiivist ja aditiivist. Samas on käänete kohta veel paljugi, mis vajaks uurimist. Kindlasti tuleks vaadata üksikkäänete kasutusprofiile. Näiteks teame, et ajasõnad esinevad tihti just adessiivis. Nii peaks peale käändesarjade kindlasti analüüsima ka käändeid ühekaupa, samuti nende mitmuslikke vorme. Et kohakäänded on kontekstitudlikud nii fraasi, lause kui ka tekstiliigi tasandil, on oluline vaadata kohakäänete valikut seoses väiksemate ja suuremate konstruktsioonidega, sh eri pikkusega fraasides. Kindlasti peaks uurima substantiivi tüvevokaali jm vormiliste parameetrite seost käändesarjaga nii sünkrooniliselt kui ka diakrooniliselt. Korpusuurimused vajaks täiendamist katseliste meetoditega ning tähtis oleks vaadata käände grammatiseerumistaseme seost käände kasutuseripäraga. Omaette huvitav valdkond on keeltevahelised erinevused SEES- ja PEAL-suhte väljendamisel (nt eesti ja soome keele erinevused: Uuspõld 1992; Mikone 2010; Remes 2015), mis vääriks samuti edasist uurimist.

Kirjandus

- Aedmaa, Eleri 2019.** Detecting compositionality of Estonian particle verbs with statistical and linguistic methods. (= *Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis* 37.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Biber, Douglas; Susan Conrad 2019.** Register, genre, and style. 2nd ed. (= *Cambridge textbooks in linguistics*.) New York: Cambridge University Press.
- Blake, Barry J. 1994.** Case. 1. publ. (= *Cambridge textbooks in linguistics*.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan L.; Paul J. Hopper (eds.) 2001.** Frequency and the emergence of linguistic structure. (= *Typological studies in language* 45.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cocquyt, Elissa-Marie; Camille Coffé; Pieter van Mierlo; Wouter Duyck; Peter Mariën; Arnaud Szmalec; Patrick Santens; Miet De Letter 2019.** The involvement of subcortical grey matter in verbal semantic comprehension: A systematic review and meta-analysis of fMRI and PET studies. – *Journal of Neurolinguistics* 51, 278–296. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2019.04.001>.
- Creissels, Denis 2009.** Spatial cases. – *The Oxford handbook of case*. Ed. by Andrej L. Malchukov, Andrew Spencer. (= *Oxford handbooks in linguistics*.) Oxford, New York: Oxford University Press, 609–625. <http://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199206476.013.0043>.
- Divjak, Dagmar; Antti Arppe 2013.** Extracting prototypes from exemplars. What can corpus data tell us about concept representation? – *Cognitive Linguistics* 24 (2), 221–274. <https://doi.org/10.1515/cog-2013-0008>.
- Divjak, Dagmar; Stefan Th. Gries (eds.) 2012.** Frequency effects in language representation. (= *Trends in linguistics*.) Berlin, Boston: Walter de Gruyter.
- Divjak, Dagmar; Petar Milin; Srdan Medimorec 2020.** Construal in language: A visual-world approach to the effects of linguistic alternations on event perception and conception. – *Cognitive Linguistics* 31 (1), 37–72. <https://doi.org/10.1515/cog-2018-0103>.
- Dorgeloh, Heidrun; Anja Wanner (eds.) 2010.** Syntactic variation and genre. (= *Topics in English linguistics* 70.) Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- EKG I = Mati Erelt, Tiit Erelt, Ülle Viks, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995.** Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Eesti Teaduste Akadeemia. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Erelt, Mati 2017.** Sissejuhatus süntaksisse. – *Eesti keele süntaks*. Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. (= *Eesti keele varamu III*.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 53–89.

- Feist, Michele I.; Dedre Gentner 2003.** Factors involved in the use of in and on. – Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society. Boston.
- Geeraerts, Dirk; Stefan Grondelaers; Peter Bakema 1994.** The structure of lexical variation: Meaning, naming, and context. (= Cognitive linguistics research 5.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Goldberg, Adele E. 1995.** Constructions: A Construction Grammar approach to argument structure. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Harrell Jr, Frank E. 2021.** Hmisc: Harrell Miscellaneous. R package version 4.5-0. <https://CRAN.R-project.org/package=Hmisc>.
- Harris, Zellig S. 1954.** Distributional structure. – Word 10 (2–3), 146–162.
- Haspelmath, Martin 1997.** From space to time: Temporal adverbials in the world's languages. (= LINCOM studies in theoretical linguistics 02.) München, Newcastle: LINCOM Europa.
- Hint, Helen; Piia Taremaa; Maria Reile; Renate Pajusalu 2021.** Demonstratiiv-pronoomenid ja -adverbid määratlejatena. Miks me oleme siin ilmas, selles olukorras? – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 12 (1), 79–111. <https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.1.03>.
- Hosmer Jr, David W.; Stanley Lemeshow; Rodney X. Sturdivant 2013.** Applied logistic regression. 3rd ed. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Hothorn, Torsten; Kurt Hornik; Carolin Strobl; Achim Zeileis 2015.** Package party: A laboratory for recursive partytioning. R package version 1.3.5. <http://CRAN.R-project.org/package=party>.
- Iggesen, Oliver A. 2013.** Number of cases. – The world atlas of language structures online. Ed. by Matthew S. Dryer, Martin Haspelmath. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wals.info/chapter/49>.
- ISK = Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Kovisto, Tarja-Riitta Heinonen, Irja Alho 2004.** Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jamrozik, Anja; Dedre Gentner 2015.** Well-hidden regularities: Abstract uses of in and on retain an aspect of their spatial meaning. – Cognitive Science 39 (8), 1881–1911. <https://doi.org/10.1111/cogs.12218>.
- Janda, Laura A. 1993.** A geography of case semantics: The Czech dative and the Russian instrumental. (= Cognitive Linguistics Research 4.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Johannes, Kristen; Colin Wilson; Barbara Landau 2016.** Systematic feature variation underlies adults' and children's use of in and on. – Proceedings of the 38th Annual Meeting of the Cognitive Science Society.

- Kaalep, Heiki-Jaan 2018.** Statistika koht keelemodelis. – Keel ja Kirjandus 61 (8–9), 713–727. <https://doi.org/10.54013/kk730a7>.
- Kagan, Olga 2020.** The semantics of case. (= Key topics in semantics and pragmatics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Kallas, Jelena; Kristina Koppel 2018.** Eesti keele ühendkorpus 2017. Eesti Keeleressursside Keskus.
- Klavan, Jane 2012.** Evidence in linguistics: Corpus-linguistic and experimental methods for studying grammatical synonymy. (= Dissertationes linguisticae Universitas Tartuensis 15.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Klavan, Jane 2021.** The alternation between exterior locative cases and postpositions in Estonian web texts. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 12 (1), 153–188. <https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.1.05>.
- Klavan, Jane; Tanel Alumäe; Arvi Tavast 2020.** Eesti keele väliskohakäänete kasutus poolsponsaanses kõnes automaatse transkriptsiooni põhjal. – Keel ja Kirjandus 8–9, 757–774. <https://doi.org/10.54013/kk754a8>.
- Laine, Matti 1999.** Meaning analysis of inflected words. – The Quarterly Journal of Experimental Psychology: Section A 52 (1), 253–259. <https://doi.org/10.1080%2F713755799>.
- Langacker, Ronald W. 1987.** Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites, Volume I. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2019.** Construal. – Cognitive linguistics: Foundations of language. Ed. by Ewa Dąbrowska, Dagmar Divjak. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110626476-007>.
- Lestrade, Sander 2010.** The space of case. Doctoral theses. Radboud University Nijmegen.
- Levshina, Natalia 2015.** How to do linguistics with R: Data exploration and statistical analysis. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lõo, Kaidi; Juhani Järvikivi; R. Harald Baayen 2018.** Whole-word frequency and inflectional paradigm size facilitate Estonian case-inflected noun processing. – Cognition 175, 20–25. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.02.002>.
- Majid, Asifa; Alice Gaby; Lera Boroditsky 2013.** Time in terms of space. – Frontiers in Psychology 4. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00554>.
- Malchukov, Andrej; Heiko Narrog 2012.** Case polysemy. – The Oxford handbook of case. Ed. by Andrej L. Malchukov, Andrew Spencer. (= Oxford handbooks in linguistics.) Oxford, New York: Oxford University Press, 518–534. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199206476.013.0035>.
- Mandler, Jean Matter 2004.** The foundations of mind: Origins of conceptual thought. New York: Oxford University Press.

- Matsumura, Kazuto 1994.** Is the Estonian adessive really a local case? – Journal of Asian and African Studies, 46–47, 223–235.
- Matsumura, Kazuto 1997.** The dative use of the adessive case in Estonian: A corpus-based study. – The dative and related phenomena. Ed. by Kazuto Matsumura, Tooru Hayasi. Tokyo: Hituzi Syobo, 31–79.
- Mikone, Eve 2010.** Havaintoja viron ja suomen paikallissijojen käytön eroista. – Lähivõrdlusi = Lähivertailuja 19, 22–37. <http://dx.doi.org/10.5128/LV19.02>.
- Pool, Raili 2019.** Eesti keele verbireksioone. Neljas, oluliselt parandatud ja täiendatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Prillop, Külli; Karl Pajusalu; Eva Saar; Sven-Erik Soosaar; Tiit-Rein Viitso 2020.** Eesti keele ajalugu. (= Eesti keele varamu 6.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- R Core Team 2020.** R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. <https://www.R-project.org/>.
- Remes, Hannu 2015.** Viron kielioppi. Helsinki: Finn Lectura.
- Rätsep, Huno 1979.** Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Tartu: TRÜ.
- Salm, Siret 2010.** Kaassõnade *sees* ja *peal* ning vastavate kohakäänete kasutust mõjutavad tegurid. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Saluveer, Viktor 1958.** Sise- ja väliskohakäänete tähenduslikud funktsioonid eesti keeles. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/28974>.
- Siiman, Ann 2019.** Vormikasutuse varieerumine ning selle põhjused osastava ja sisseütleva käände näitel. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitas Tartuensis 45.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Strobl, Carolin; James Malley; Gerhard Tutz 2009.** An introduction to recursive partitioning: Rationale, application, and characteristics of classification and regression trees, bagging, and random forests. – Psychological Methods 14 (4), 323–348. <https://dx.doi.org/10.1037%2Fa0016973>.
- Tagliamonte, Sali A.; Harald R. Baayen 2012.** Models, forests, and trees of York English: Was/were variation as a case study for statistical practice. – Language Variation and Change 24 (2), 135–178. <https://doi.org/10.1017/S0954394512000129>.
- Taremaa, Piia; Helen Hint; Maria Reile; Renate Pajusalu 2021.** Constructional variation in Estonian: Demonstrative pronouns and adverbs as determiners in noun phrases. – Lingua 254, 103030. <http://dx.doi.org/10.1016/j.lingua.2021.103030>.
- UraTyp** = Miina Norvik, Yingqi Jing, Michael Dunn, Robert Forkel, Terhi Honkola, Gerson Klumpp, Richard Kowalik, Helle Metslang, Karl Pajusalu, Minerva Piha, Eva Saar, Sirkka Saarinen, Outi Vesakoski

2022. Uralic Typologica dataset (UraTyp). <https://doi.org/10.5281/zenodo.5910343>.

Uuspõld, Ellen 1992. Sise- ja väliskohakäänded lokaaladverbiaali väljendajatenä. – Lähivõrdlusi = Lähivertailuja 6, 79–84.

Vainik, Ene 1995. Eesti keele väliskohakäänete semantika kognitiivse grammatika vaatenurgast. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

Vainik, Ene; Geda Paulsen; Ahti Lohk 2021. Käänevormist sõnaks: mida näitab sagedus? – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 17, 285–307. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa17.16>.

Vandeloise, Claude 2009. Containment, support, and linguistic relativity. – Cognitive approaches to lexical semantics. Ed. by Hubert Cuyckens, René Dirven, John R. Taylor. Berlin: Mouton de Gruyter, 393–426. <https://doi.org/10.1515/9783110219074.393>.

Viht, Annika; Külli Habicht 2019. Eesti keele sõnamuutmine. (= Eesti keele varamu 4.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Piia Taremaa
piia.taremaa@ut.ee

Maria Reile
maria.reile@ut.ee

Renate Pajusalu
renate.pajusalu@ut.ee

Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu

Helen Hint
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2
51014 Tartu
helen.hint@ut.ee

Humanitaarteaduste instituut
Tallinna Ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
helen.hint@tlu.ee

The use of inner and outer cases in the Estonian noun phrases containing a demonstrative

PIIA TAREMAA, HELEN HINT,
MARIA REILE, RENATE PAJUSALU

In this paper, we investigate the Estonian spatial cases by comparing the use of inner spatial cases (i.e., the *in*-cases) and outer spatial cases (i.e., the *on*-cases). We focus on two-word phrases in which a demonstrative pronoun or an adverb precedes the noun (e.g., *selles/siin majas* ‘in this house (here)’, *selles/siin lehel* ‘on this page (here)’). The material is taken from the Estonian National Corpus 2017 and contains an equal number of sentences ($N = 400$) with the case forms of illative, additive, inessive, elative, allative, adessive, and ablative (2,800 sentences in total). In the analysis, we apply conditional random forests and inference trees to model the use of the spatial cases (inner vs. outer). The independent variables include variables of (i) noun semantics (e.g., concreteness, spatial meaning), frequency, length, stem vowel, (ii) verb semantics (concreteness and semantic class of the verb), frequency, and (iii) text type and sub-corpus (indicating the time period of the text). The multifactorial analysis shows that the choice of inner vs. outer case is primarily related to the concreteness of the noun. To a lesser extent, other semantic and formal features of the noun are also important. Furthermore, if the noun phrase contains a demonstrative pronoun as a determiner, the use of cases is predominantly associated with the semantic class of the verb and the spatial meaning of the noun. If the noun phrase contains a demonstrative adverb as a determiner, the use of cases is mainly associated with the concreteness of the noun and its stem vowel. Further studies are needed to investigate the use of spatial cases in broader contexts and by means of diverse methods.

Keywords: spatial cases, determiners, semantics, conceptualisation, multifactorial analysis

ALTERNATIIVSEID ETÜMOLOOGIAID VIII

AHERVARE, -VARS, KAHJU, LAUKAMA, RUTTUMA JA (VIHMA)SAGAR

LEMBIT VABA

Annotatsioon. Artiklis esitatakse uus või täpsustatud etümoloogiline tõlgendus sõnadele *ahervare*, *-vars* 'põlenud hoone(te) (kivi)jäänused', *kahju* 'aineline kaotus, häda jt', *laukama* 'idanema', *ruttuma* 'pehastuma, kõdunema' ja *(vihma)sagar* 'vihmapilv, vihmahoog'.

Võtmesõnad: etümoloogia, sõnalaenud, eesti keel, läänemeresoome keeled, balti keeled

1. *ahervare*, *-vars* 'põlenud hoone(te) (kivi)jäänused'

ahervare, *-vars* etümoloogia üle on pead murtud vähemalt aastast 1916, kui soome uurija Heikki Ojansuu (1916: 134) oletas, et need on rahvaetümoloogilised moodustised sõnast *ahjuvare(me)d*. Ka Julius Mägist on arvanud, et tegemist võib olla rahvaetümoloogilise tõlgendusega (EEW 1: 26 sub *ahi*), kuid esitanud ka SKESi (1: 5) seisukoha: ee *aher-* võib kuuluda sõnaperesse, kus on ka sm *ahera* 'kõva (pinna)', *aherikko* 'munakivine pinna', *aherikkomaa* 'rähane maa' ja ee mrd *aherik* 'ahervare, kivihunnik' (EEW 1: sub *aher*⁻²). Alo Rauna (1982: 2) järgi on sõna *aher (vare)* päritolu ebaselge. SSAs (1: 52) on siiski lähtutud eeldusest, et ee *aher-* < *ahi*, ja kõrvutatud seda sõnadega sm *aherrus* 'põlenud või lammutatud hoone või küttekolde vare; hõõguvad sõed (alemaal või ahjus); leivaahju põhi' ja ? vps *ahkerd* 'hõõguvad sõed (ahjusuus või koldes)'.

Problemaatilist etümoloogiat on uuesti käsitleanud Udo Uibo (2011: 538–539) tõestamaks, et *aher-* on substantiivist *ahi* lähtunud *er*-lõpuline esiosa liitsõnades *ahervare* ja *ahervars*. (Nii analüüsib sünkroonselt *ahervare*-juhtumit ka Silvi Vare: *ah(i) + er + vare*, SP.) Murdekeelsed Amb Ksi Pil Hls Krk *aherik* 'ahervare', Lüg *ahermik* 'kivihunnik' ja Krk *aher*

'kivihunnik' väljendavad Uiho sõnul *ahervarega* sama mõistet või sellest lähtuvaid mõisteid. Samasugused *er*-liitelise esiosaga puhteesti tuletised on Uiho järgi nt *niidermaa*, *tühermaa* ja *õierpuu* ('õispuu', Anna Haava loodud sõna).

Uiho etümoloogiasse süvenemisel torkab kohe silma, et analüüsisist on kõrvale jäänud lähisugukeelte ja mitmed kõnekad eesti näited, kuid mis täiesti ilmselt on vaatlusaluse eesti sõnaga samatüvelised:

- ee Lüg *ahervare* 'kivivaremed; kivihunnik': *kivi* 'unnik' *kõrjetud* 'väljä' *pääle kokko*, *kive ahervare*; Ksi *aherik* 'kiviaed': *aherikku on kiva kokku toodud*; Hls *aherik om suur* 'ringiratast -- rõugu' *moodi unik, ümārik, kos kivi kokku aet om* (EMS); Lõ *ahervars, ahervare* 'ohvripaik, surnuist põlvnevate kummitiste ja kodu kaitsevaimude asukoht, kuhu (veel XIX s[ajandi]l uudseande viidi' (EKMS 2: 1265 Ohver); *kiviahervare, -ahervars* mõistatuste keeles ja vanemas kirjasõnas, nt TÜR *Kurat kiviahervare peal* (= kanapesa) (EM); *Seālsammas on weel tännapāwani mitmes kohhas mae kingud ja kiwwi ahherwarred, kus wannast ebba jummalatte altarid on seisnud, ja kus mitme tuhhande innimesse werd on ärrawallatud ebba jummalattele ohwriks, et neid tahheti selle läbbi ärraleppitada* (Endised ja praegused paganad 1876: 288);
- vdj *aherikko* 'vilets, liivane maa; vilets liivane (maa kohta) / бесплодная, песчаная почва; бесплодный, песчаный (о почве)': *millõ puuttu sarka aherikko, aherikko maa* 'jagati põllutükke; mulle juhtus põlluks vilets, liivane maa' (VKS 1: 73);
- sm Kallivere (Ingerimaa) *ahera* 'jāme mereranna liiv / someroi-nen merenrannan hiekka', Kagu-Hāme kirdenurk, Lõuna-Karjala haj, Kesk-Karjala lõuna- ja keskosa, Kesk-Soome lõunaosa kagunurk, Iitti (Kymenlaakso), Enonkoski, Puumala, Ristiina (Lõuna-Savo), Konginkangas (Kesk-Soome põhjaosa), Kuhmo (Kainuu) *aherikko* 'mullavaene kruusamaa, klibustik / vähä-multainen soramaa, somerikko', Ida-Kannas (Sakkola) 'liiva- ja kruusamaa': *oha sellaista* [huonoa] *a. peltuo* 'on küll sellist [kehva] kruusast põllumaad', Johannes (Lõuna-Karjala), Kuhmo (Kainuu) *ahero* 'habras, pude, kuiv, vilets, kehv, harimiseks kõlbmatu (maa, põld, lumi) / hapero, hauras, kuiva, keho' (SMS; Neovius jt 1984).

Oletan, et kõne all on eventuaalne (algupäralt soomeugrilise) *ra*-liitega läänemeresoome tuletis *ahera* (ja selle edasituletised) hlms tüvest **aho* (< vlms **ašo*), vrd ee mrd *ahu* 'sööti jäetud alemaa; kuiv ja kõrge õhukese mullakihiga koht, liivamaa', vdj *aho* 'kesa, sööt, jäätmaa; (kuiv) metslagendik', sm *aho* 'kunagine alemaa, mis on hakanud metsa kasvama, harimata jäetud põld; kuiv lage väli, nõmm, palu; madal soine maa jt', krjA *aho* 'metsalagendik; viljatu koht' jt (SKES 1: 6; EEW 1: 34–35; SSA 1: 54). Läänemeresoome keeltes on muidki *ra*-liitelisi maastikusõnu, nt ee *kamar* 'maapinna pealispind', sm *kamara* id. (< *kama* 'kõvaks kuivanud aine'), ee *manner*, *mander*, sm *manner*, mrd *mantera* 'maismaa' (~ *mantu* 'maapind, maakamar') jt (Hakulinen 1968: 113–114, 145). *rä*-liiteline on muu hulgas ka sm mrd *viherä* (algupärasem kui soome ühiskeelne *vihreä*) 'roheline', mis tuleb esile ka eesti murdelises türn- ja viirpuu nimetuses *viher(puu)* ja selle häälikulistest variantides (~ *viha* 'ussimürk; vihavaen jt', mr *užar* 'roheline, noor') (*ibid.*: 114; SSA 3: 438 sub *vihreä*; Häkkinen 2004: 1486 sub *vihreä*).

Läänemeresoome keeleaines osutab, et *ahera* algsem tähendus on 'kivine vms maa, mis on harimiseks vähekõlblik või kõlbmatu', kust ka tähendushargmiku liin 'kivihunnik'. Kivihunniku tähenduses on *aher*-sõna eesti keelealalt murdekogumise käigus vähe registreeritud. Võimalik, et homonüüm *aher* 'sigimatu, viljatu; napp, kasin, kehv' on selle välja vaheatanud, pidades meeles tõsiasja, et homonüümpaaril on ühist semantikat, s.o 'viljatu, kehv'. Seetõttu polegi nii ootamatu, et EMSis on Vigalast registreeritud teade *ahermaa* seotud sigimatust ja nappust, kehvast märkiva *aher*-homonüümiga. Liitsõna *ahervare*, harvem *ahervars* teisese tähendusega 'põlenud hoone(te) (kivi)jäänused' on varju jätnud ja kõrvale tõrjunud *ahjuvare* jt häälikuvariandid ning saanud üldiselt tuntuks, mida on soodustanud häälikuline ja semantiline lähedus. Esitatu valguses on *ahervare* sisult tautoloogiline liitsõna, sest ka *vare* on 'hunnik, lade, virn' (vrd *vare suuri kivimürakaid*). Liitsõnad, mille täiend- ja põhiosa tähistavad ühtivaid mõisteid (nt *pussnuga*, *maduuss*), pole just igapäevased keelendid, kuid neid ei saa siiski tavatuks pidada.

Noomeni- ja verbitüvedele liitunud *er*-järjendiga liitsõnade täiendkomponentidest on põgus ülevaade Wiedemanni grammatikas (Wiedemann 2005 [1875]: 181) ja pikem käsitlus Arnold Kase liitsõnauurimuses (Kask 1967: 13). Liitomadussõnades *pikergune*, *pitkergune* jt on Julius Mägiste *er*-järjendi arvanud kompleksse deminutiivliite *-erä* + *koinen*

koostisosaks (EEW 7: 2040 sub *pikk*). Ühtlasi on ta usutavalt seletanud, kuidas *erda*-tegusõnadest on võidud tuletada *erma(a)*- ~ *ermu*-lõpulisii nimisõnu, mis märgivad tegevuste ja nende tagajärgedega seotud kohti, nt *song-erda-ma* 'sonkima' $\Rightarrow$ *songerma(a)* ~ *songermu* 'ülessongitud ebatasane maa' (EEW 9: 2851–2852 sub *songima*). Arvukate *erma(a)*-lõpuga sõnade eeskujul on loodud Uibo artiklis nimetatud *tühermaa* 'väheväärtuslik vms maa', mrd *niidermaa* 'niit, heinamaa'.

aher- puhul on vormilt ja sisult sobivat tõuke- e eeskujusõna raske osutada. Mitteetümoloogilise *er*-järjendiga liitelised taimenimetused on eesti keelde sugenenud germaaniaenuliste taimenimetuste eeskujul, nagu *kuller*- (vrd rts mrd *kuldwor-kœp*, *koldär*-, *ko:ldärblø:mo* 'kullerkupp', Danell 1951: 226; ORDBOK): *-kann*-, *-kopp*-, *-kukk*-, *-kupp*-, *-nupp* ja *-pupp* 'kullerkupp (*Trollius*)', *-kupp* 'varsakabi (*Caltha palustris*)'; kollane vesikupp (*Nuphar lutea*); valge vesiroos (*Nymphaea alba*); kanakoole (*Ranunculus ficaria*); ümaralehine kellukas (*Campanula rotundifolia*)', *-kuusk* 'kuuskjalg (*Pedicularis*)'; põldosi (*Equisetum arvense*)', *kulder*:- *-kupp*-, *-knupp*-, *-kõllakas*-, *-nupp* 'kullerkupp (*Trollius*)', *-mann* 'põisrohi (*Silene*)'; nõmm-liivatee (*Thymus serpyllum*)', *mooderverk* ja *mutter-vergid* 'moorputk (*Pastinaca sativa*)', *leeverstok* 'leesputk (*Levisticum*)', *palderja(a)n* 'palderjan (*Valeriana*)', *veeder-kapsad* 'sööda- e lehtkapsas (*Brassica oleracea*)', *vehverments* ja *pipermünt* 'piparmünt (*Mentha piperita*)' jt. Need on (*h*)*ellerhein* 'pääsusilm (*Primula farinosa*)' jt' ~ *ellu* 'lill', *kukerkuusk* 'verev kontpuu (*Swida sanguinea*); kuslapuu (*Lonicera xylosteum*); põldosi (*Equisetum arvense*)', *kukerkuusike* 'kuuskjalg (*Pedicularis*)' ja *kukerpuu* ' (*Berberis*)'; paakspuu (*Frangula alnus*)' ~ *kukk*: *kuku* 'õisik, käbi, linakupar, seemneupp', *kukermari* 'kukemari (*Empetrum nigrum*)' ~ *kukk*: *kuke* (kodulind), *lillernaat* 'kullerkupp (*Trollius*)' ~ *lill*, *mullõrnupp* 'kullerkupp' ~ *mull* 'kupp, kubel', *nallernaat* 'kullerkupp; seahernes; naat jt' ~ *nall* 'pannal, klamber', *nullernupp* 'kullerkupp' ja *nullernukk* 'nurmenukk (*Primula veris*)' ~ *null* '(juukse)krunn', *piiberleht* 'piibeleht (*Convallaria majalis*); mustjuur (*Scorzonera humilis*)' ~ *piip*: *piibi* 'lehepill, vile', *piip*: *piibu* 'toru, anuma kallamistoru, tila; suitsetamispiip, seda meenutav ese', *pillerkroon* 'maariasõnajalg (*Dryopteris*)' ~ *pill* 'mitme putktaime nimetus', *puperlill* 'kullerkupp; varsakabi (*Caltha palustris*)' ~ *pupar* 'kupar', *villerpea* 'villpea (*Eriophorum*)' ~ *vill*: *villa*. (Rahvakeelsed taimenimetused allikast Vilbaste 1993.) Teised läänemeresoome keeled selliselt loodud omakeelseid taimenimetusi ei tunne. Eespool

nimetatud *õierpuu* 'õispuu' loomisel on luuletaja Anna Haaval võinud eeskujuks olla kodukandi Kodavere *eiermu* 'õis' (EMS), vrd samuti rl *Oh mo weli õiermala* 'Ach mein Bruder in der Blüthe' (Neus 1852: 382).

2. *kahju* 'aineline kaotus, häda jt'

EKSS kirjeldab *kahju* : *kahju* tähendusvälja järgmiselt: 'aineline kaotus, varanduse vähenemine või hävimine; häda, viga, kahjustus, halbust; kellegi, millegi suhtes ebasoodsalt või halvasti (postpositsioonilaadselt); rahulolematus, nukker meel vms millegi pärast; kaas-, osavõtu- või haledustunne (teise inimese) kurvastuse, õnnetuse, halva olukorra puhul'. Murdekeeles on sõna häälikuline varieeruvus suur: R *kahi* : *kahju*, Lõ *kaeho* ~ *kaehu*, VId *kaih* : *kaõ*, 'kaiho, Sa Lõ *kahu* ~ *kaho* jt (EMS). Kõigi nimetatud häälikuvariantide lähtekujuks on **kaiho*, tuletis hlms tüvest **kaiha*. Sõnaperesse kuulub kena hulk häälikuliselt varieeruva tuletusalusega verbe, sh *kahjustama* 'kahju tekitama', *kahjatsema* = *kahetsema* 'tuska, rahulolematust tundma'; Wiedemann 1973 [1893]: *kahatsema*, *kahima*, *kahitsema*, *kahjama*, *kahjetsema* 'kahju tundma, haletsema, kaasa tundma / bedauern, betrauern, bereuen', *kahjuma* 'kahju tundma / bedauern, sich leid sein lassen', *kahjutama* 'kahju tegema, rikkuma; kahetsema / Schaden anrichten, beschädigen; bedauern'.

Rahvalauluks vormitud *kahju* on kaasinimesele tekitatud füüsiline, moraalne või aineeline halbust: *Oota, oota Otsa Matsi / Kas sina seda mälestad / Mitmed kahjud sul on käinud / Sul on käinud kolmi kahju / Hobu sul loodi, naene poodi / Tütar tehti tiine'eksi* < Kadrina 1896; *Enne mina siit ei lähe / Kui mina kolmi kahju teen / Selle tua ma laotan / Selle koha ma kaotan / Tua ma võtan turja peale / Ahju ahnitsen õlale / Kerise kergitan kindasse. / Kambri võtan kaindelasse* < ? Väike-Maarja 1866 (ERA).

Vanemas kirjasõnas ja leksikograafias on sõnapere kohta ohtralt teateid: Boierus ≤ 1587 *kahelik* 'kahetsusväärne', Kohtuvanne ≅ 1600 *kahjux* 'kahjuks', *kahjolicul* 'kahjulikul' (Ehasalu jt 1997: 113); Müller 1600–1606 *kachiust ninck heddast*; Rossihnius 1632: 127, 128 *hoida kike kurja ninck kahu ehst, kahitzema*; Stahl 1637: 105 Schade / *kahjo* / *kahjost*, Schaden / *kahjo tegkema*; Gutsclaff 1648 Schade *kahj* / u, rewen pœnitère *kahjetzema*; Göseken 1660: 304 *nachtheil* / (damnum) *kahio*, 348 Schade / (damnum) *kahio* / *hirmus (suhr) kahio*, Schaden / (nocere) *kahio teggema*, 429 *verlust* / (damnum) *kahio*, *verlust leiden* / (naufragium

facere) *kahio sahma*, 132 Bereuen / *kadduma, kahhezama*, 157 Dauren / (mitleiden) *kahhetzama*, 209 gereuen / *kahhezama*, 337 reuen / (pœnitere) *kadduma / kahhezama*; Vestring 1998 [1710–1730]: 62: *Kahjo G jo*, Der Schade, *Kahjo teggema*; Schaden Abbruch thun, *Kahhetsema* Bereuen; Hupel 1780: 169 *kahhetsema* bereuen r., 170 *kahjo* Schaden, Verletzung, Beleidigung r. d., *kahjo teggema* beschädigen, schaden, Abbruch thun r. d., *kahjus sigginemä* mislingen d.

Eesti sõnaperel on etümoloogilisi vasteid kõigis läänemeresoome keeltes, v.a lüüdi ja vepsa:

- lvS *kaid*, -ub 'kahetsema; muret tundma (kellegi pärast) / bedauern; besorgt sein' (WP: 76), lvK *ka'i* (< **kajo* < **kaiho*) : sgp *ka'jjâ* ~ *ka'ijjâ* 'kahju, kahjustus; kaotus / Schaden', *ka'ijjâ*, prs *kajũv* 'kahjustama, kahju tekitama / schaden' (Kettunen 1938: 101a); *ka'j* 'kahju; kahju, häda / žēlums; posts, zaudējums', *ka'jjõ tundõ* 'kahju tunda, kahetseda / nožēlot' (Posti 1942: 242; LELS: 101);
- vdj *kaiho* : *kaiho* 'kahju, kahi, kahjustus; kadu, häving / убыток, урон, разор; гибель', *kaiholin* 'kahjulik, kahjutoov / убыточный', *kaihoossa* 'kaevata, kurta; haliseda, hädaldada; kahetseda / жаловаться, посетовать, (по)плакаться; (по)жалеть', *kaihota* : *kaihoon* 'kaevata, kurta, haliseda, hädaldada / жаловаться, (по)сетовать, поплакаться (? < sm) (VKS 2: 36–37);
- sm *kaiho*, *kaihu*, *kaihe* 'ikävä, kaipuu, suru; valitus; halu, tarve, puute; huoli, pelko; (mieluinen) muisto; kiukku, viha, nurja mieli, kateus; (vkirj) surullinen, synkän näköinen, laiha ihminen; arka, ujo', *kaiho*, *kaihi* 'pahansuopa, kateellinen; laiha, kalpea; pelottava, kammotava', *kaihea* 'haikea', *kaihokas* 'laiha, hintelä; pitkulainen', *kaihota*, *kaihoa* 'ikävöidä, surra; valittaa; kaivata, haluta, kysellä, tiedustella, etsiä; karttaa, pelätä' (Nirvi 1955: 58–65; SKES 1: 141; SSA 1: 275); Päriss-Soome põhjaosa *kahju* 'vilppi, valhe', Suursaar, Tütarsaared *kahju* ~ *kahjo* 'õnnetus, kahju / vahinko' (SMS) < ee (Äimä 1901: 25, 37; Ojansuu 1916: 143);
- is *kaiho* 'valitus, mieliteko, tarve; vahinko, menetus', *kaihoda* 'valittaa; kaihota, kaivata' (Nirvi 1971: 123), Hevaha *kaihodag* (*kippua*) 'kaevata (valu)' (Laanest 1997: 58);
- krj *kaiho* 'raukka, kurja; suru', *kaihota* 'surra': Uhtua *häissä kaihota*, *ei muuvalla* 'pulmas leinatakse, mitte mujal', Suistamo *vuoz nainutta nagretah, kaks kuollutta kaihota* 'aasta abiellunud

naerdakse, kaks surnut leinatakse', *kaihuo* 'kaivata, kaihota; etsiä' (KKS).

Soome etümoloogiasõnaraamatute (SKES 1: 141; SSA 1: 274–275) järgi kuuluvad samasse peresse ka silmakaed tähistava *kaihi* : *kaihin* ~ *kaihen* (ja ? ee *kae*) ümber koondatud sõnad: sm *kaiha*, *kaihea* 'puoli-hämära, varjoisa, synkkä, pimeä, kolea; syrjäinen paikka, pimento', *kaiho*, *kaihu* 'syrjä, piilo; suoja', *kaihi*, *kaihe*, *kaiho* 'silmän samentuma; ohut verho, peite, suoja (tuulelta); siimes, katve; hämära, pimeä', *kaihea* 'synkkä; karvas', *kaihura* 'puolihämära', *kaihota* 'piileskellä, karttaa; salata, ujustella', *kaihtaa*, *kaihtia* 'pimentää, estää näkymästä; salata, tehdä salaa; karttaa, pakoilla', *kaihtua* 'pimetä (silmissä); sokaistua; haalistua, kalveta; selveta, kirkastua', *kaihteessa* 'salassa, suojassa', *kaiheksua* 'nähdä epäselvästi, olla näkevinään t. tuntevinaan', *kaihdin* '(hevosen) silmälappu; ikkunaverho', *kaihto* 'kaino, ujo, nolo', *kaihuttaa* 'varustaa silmälapuilla, kesyttää, opettaa (hevosta)', krjA *kaihte* ja lü *kaehte* 'silma-kaihi'. Soome etümoloogiasõnaraamatute seisukoht rajaneb R. E. Nirvi uurimusel „Kaiho ja kaihota“ (Nirvi 1955: 58–83, 95–100). Nirvi järgi on tüvisõna *kaihv* algtähenäitus 'kaitset pakkuv kate', mis võimaldavat seletada kogu sõnapere tähendussuhteid ja -nihkeid, s.o 'varjuline koht' > 'hämär, pime' > 'nägemast takistama, salgama, peidus hoidma' > 'peitma, katma'. Tähenäitushargmiku liin 'kurbus, lein, kurvastama, leinama' > 'oma teo tagajärgede pärast kurb olema' > 'taga kurtma, haletsema, s.o kahetsema, kahetsust tundma' on Nirvi arvates seotud omaaegsete rituaalsete kombetalitustega, mis nõudnud pea ja näo katmist (nt surnu-, mõrsjaitkude esitamisel), eesti–liivi tähendust 'õnnetus, õnnetusjuhtum (nagu tulekahju, välk, uputus, hukkumine)' tulevat aga seletada eufemismitaotlusega.

Nirvi seletuskatse on kahtlemata huvitav, kuid pole siiski veenev loomaks loogilist semantilist silda ee *kahju* jt ning silmakaed tähistava *kaihi* jt ümber koonduva sõnapere vahel; ee sõnal *kahju* jt puudub rahuldav etümoloogia (vt ka Häkkinen 2004: 319 sub *kaiho*). Oletan, et kõne all on ilmne balti laenujuhtum: vlms **kajša* < blt *gaiša* (-), vrd ld *gaiš-ti* (*gaišta*, *gaišo*) 'kasutult aega viitma, aega raiskama, venitama [mis viib korvamatu kahjuni] (*kas nori gyventi – turi negaišti* 'kes tahab ellu jääda – ei tohi viivitada'); otsa, viletsaks, nõrgaks jääma, ära kaduma, hukka, raisku minema; nälga tundma, nälgima, lahjuma; kõngema, kärvama, lõppema, hukkuma, surma saama (*gyvoliai visi kaimyno gaišta* 'kõik naabri loomad saavad otsa', *gaišo karvė* 'lehm sai otsa, lõppes', *žmonės gaišo kaip*

musēs, ir išlikę gyvi bėgo ieškoti duonos į kitas vietas 'inimesed kõngesid kui kärbsed, ja ellujäänud põgenesid mujale leiba otsima'); meelemärkust kaotama, pööritust tundma', *gaišinti* (> vlgvn *зэѣиуыиѣ, зэѣиуыиѣ*) 'vigastama, rikkuma' (Zinkevičius 1987: 67), *gaišā* 'ajakadu, ajaraisk; venimus, uimerdis', *gaišena* 'surm, lõpp; looma korjus, raibe; väga kõhn inimene, lahja loom', *geišamā* 'ots, lõpp, surm', lt *gàis-t* (*gàist, gàiša*) 'kaduma, hääbuma / vergehen, schwinden', *gàisināt* 'raiskama, pillama / vergeuden, vertun, verschleudern' (LKŽ; ME 1: 586, 587; LEW 1: 129; LEV 1: 280–281). Kazimieras Būga (1959: 285) on oletanud, et ld verbi *gaišti* põhitähendus on 'otsa saama, hukkuma, kõngema, kärvama'. Balti sõnatüve seosed teiste indoeuroopa keeltega on ebaselged. Paljud uurijad seovad balti sõnatüve ladina verbiga *haerēre* 'kinni, pidama jääma, liikumatuks jääma, takerduma / stecken bleiben, festsitzen'; oletatav ieur etümon **g^hais-* 'kinni, pidama jääma / stecken bleiben' (ALEW 1: 282–283 sub *gaišti*).

Nii häälikuliselt kui semantiliselt on balti etümoloogia laitmatu. Sõnatüve balti päritolu lubab nüüd väita, et diftong *ai* ei ole selles tüves hilis-tekkeline, nagu on arvanud Eva Uotila (1986: 216).

3. *laukama* 'idanema'

Verb on registreeritud Saaremaalt ja Karksist: Jäm Khk Mus Pöi '*laukama* : *laugata* ~ '*laukada* 'idanema, iduotsi välja ajama, kasvama hakkama (oras, õlleoder)': Khk *sibul kevade idanema akab, siis akab* '*laukama*; Jäm Khk Kaa '*laukima* 'idanema: Khk *rugid* '*akvad juba* '*laukima*; *seeme akab juba* '*laukima*, '*valged otsad juba väljas*; *seeme on* '*laukimas*, *peene idre* ['idu'] '*väljas*; Krk '*laikume* 'kasvama (linnastest)': *ku vähä* '*laikume lõönü, siss om parass kujuma panna* (EMS; EKMS 1: 1051 Kasvama; MUL).

Teadaolevalt ei ole verbil vasteid väljaspool eesti keeleala. Provisooriselt olen juhtinud tähelepanu verbi võimalikule balti päritolule (Vaba 2011: 753). Kõne all ongi ilmne läti laen: lt *plaũkt* (*plaũkst, plaũka*) 'puhkema, pakatama, õitsele minema, lahti lööma, võrseid ajama, kasvama / ausschlagen, sprießen, sprossen, aufblühen, gedeihen', vrd ka ld *plaũkti* (*plaũkia* ~ *plaũksta, plaũkē*) 'pead looma (vilja kohta), punga minema, punguma / aufgehen (von den Getreideähren)', *pláukēti* 'pead looma (rukis) / abwarten, bis der Roggen Ähren ansetzt, bis die Ähren aufgehen' (LEW 1: 608).

Lääne-Saaremaalt, samuti Karksist on juba varasemast teada üksnes sealsele murdekeelele ainuomaseid läti laene. Kuna Saaremaalt on

registreeritud sõnaalgulise konsonantühendiga, sh *pl*-iga läti laene (Jäm Ans *pluñts* 'nutsak', Khk *pratutama* 'kuhugi kiiresti minema', Jäm Ans Khk *proutsima*, *prautsima* 'minema, hulkuma', vt Vaba 1997: 162–163, 166–167), on põhjust Saaremaa esinemust (kus *l*- pro *pl*-) pidada vanemaks laenuks. Sa *laugil(e)*: *sēme on laugil* 'seeme idaneb / die Saat keimt', *rukkid lõövad laugile* 'rukis hakkab idanema / der Roggen fängt an zu keimen' (Wiedemann 1973 [1893]: 465 sub *lauk* ['valge vööt looma otsmikul, lauguga loom, juukselakh']), Jäm *laukil* 'idanemas', Krk *laik* : *laigu* 'linnaseodara idu': *laigu vällän, ku ia otsa vällän*; '*laiku lõönu, parass kujume panna* on deverbaalid; vastupidine tuletussuund on välistatud. Rahvaetümoloogia on need sidunud sõnaga Sa *lauk* : *laugi*, Krk *laik* : *laigu* 'valge vööt looma otsmikul'.

4. *ruttuma* 'pehastuma, kõdunema'

EKMSi ja VMSi andmeil on *ruttuma* lõunaeeesti verb, mille levila hõlmab Lõuna-Tartumaa ja Lääne-Võrumaa: LõTa Urv *ruttuma*, Nõo *ruťma* : *ruťup*, Kam ka *rottu-* '(vees, niiskuses) pehastuma, kuumuses hapraks muutuma, kõdunema (puu vees, rõivas, köis, nahk niiskelt seistes)' (EKMS 2: 1015 Mädanema), LõTa Lävõ *ruttuma* 'kuumusest habrastuma, seismisest ja pehkimisest hapraks minema': *r[uttu]nud riie, laguneb kohe, kui hakkad kandma*; Urv *rõiva ja suka on ruttunu* (EKMS 1: 357 Habrastama).

Teadaolevalt ei ole verbil vasteid väljaspool eesti keeleala. Andrus Saareste (1954: 79) on oletanud, et tegemist võib olla rootsi laenuga (? < rts *ruttna* 'roiskuma, mädanema, kõdunema'), kuid Paul Ariste (1981: 153, 155) on põhjendatult kahelnud selle lõunaeeesti verbi rootsi päritolus.

Provisoorselt olen juhtinud tähelepanu selle verbitüve võimalikule balti päritolule (Vaba 1990: 135; 2011: 758). Kõne all ongi ilmne läti laen, vrd lt *strutât*, *strutêt*, *strutuôt* 'mädanema, eritama mäda; nirisema, nõrguma, läbi imbuma (vesi üle sammaldunud kivide või läbi soise pinnase) / eitern; (über bemooste Steine od. durch sumpfigen Boden) sickern (vom Wasser)', vrd ka (s)*trust* 'mädanema, roiskuma, kõdunema, kopitama / faulen, modern', *strutas* pl 'mäda, rähm, virts / Eiter, Mist, Jauche', *trutes*, *trutas* pl 'mäda / Eiter' (ME 3: 1096; ME 4: 249; LEV 2: 311–312), ld *strutóti* 'immitsema, nõrguma, tilkuma (haavast verd, mäda); vaikselt voolama (oja)' (LKŽ).

Väljastpoolt *ruttuma*-levilat registreeritud liis *rudjuma*: *puu rudjub vie sies ära* 'pehkima, mädanema' (Pall 1994: 191) ja *Vas rudih(h)uma* 'pehkima' on kas muud päritolu või võib-olla segunenud *rodu*-tüvelise sõnaperega, vrd nt *rodu* 'mädanenud, repetanud' (EKMS 2: 1010 Mäda), *rodune* 'niiske, lumelõrtsine (ilm)' (EKMS 1: 610 Ilm).

Samatähenduslikust, kuid etümoloogiliselt muud päritolu läti laenualuselst *trūdēt* 'mädanema, kõdunema, roiskuma, kopitama, pehkima, porsuma, murenema; mädanema hakkama' lähtub lvK (s)*trū* 'd'õ : (s)*trū* 'd'āB 'ära kõduneda, mädaneda, roiskuda / verfaulen, verwesen' (vt Kettunen 1938: 383b, 432b)

5. (*vihma*)*sagar* 'vihmapilv, vihmahoog'

Ehkki Julius Mägiste on arvanud – toetudes sealjuures Lauri Kettunenile (1938: 403b) –, et (*vihma*)*sagar* : (*vihma*)*sagara* ja (*ukse*)*sagar* : (*ukse*)*sagara* 'köver (puu)liist värava- või uksehingeks; värava või uksehinge (puust) konks' on võib-olla etümoloogiliselt samased, on ta neid sõnu käsitletud ikkagi homonüümidenä (vt EEW 8: 2667–2668 sub [*vihma*]*sagar*¹, 2668 sub [*ukse*]*sagar*³). Ka Alo Raun (1982: 151) ei ole sõnapaari etümoloogiliselt sidunud. Mägiste arvamusega ühtib ka ETY ja SSA (3: 144) esitatud kahtlev seisukoht.

ee *sagar* 'puust uksehing' ja selle läänemeresoome vasted on balti laenud (blt **stagara*-, vrd ld *stāgaras* 'kuivanud taimevars, oksaraag; suleroots; harunenud liitõisik', lt *stagaris* 'ogalik, s.o ogadega kala'), mis on esindatud kõigis läänemeresoome keeltes (vt Nuutinen 1987: 54–55; ETY), kuid ee (*vihma*)*sagaraga* ühtivat semantikat on üksnes kuraliivi sõnal *zägār* 'vihmavaling, tuisk, rajuilm; vihma-, lume-, äikesepilv / Schauer, Gestöber, Unwetter; Regen-, Schnee-, Gewitterwolke' (Kettunen 1938: 403b).

sagar 'vihmapilv, vihmahoog (lühikese kestuse ja kitsa ulatusega)' koos häälikuvariantide ja tuletistega on levinud üle kogu eesti keeleala (VMS). Murdekeelest on toodu kõrval registreeritud veel häälikuvariantid eeLõ *sakar*, *sägar* (*tsäkär*) ja samatähenduslikud tuletised *sagaras*, *sagarus*, *sagarik* 'vihmahoog' (Wiedemann 1973 [1893]; VMS; EKMS 3: 179 Pilv). Vanemates leksikograafilistes allikates on sõna kohta järgmisi teateid: *Saggaras*, -ra 'Eine Schworke', *Pilwe Saggaras* 'Eine Wolken Schworke', *Lumme Saggaras* 'Schne Schworcke' (Vestring 1998

[1710–1730]: 214); *saggar*, -a d., *saggaras*, -ra r. 'die hölzerne Henge; die Regenwolke', *lumme saggaras* 'Schneewolke' (Hupel 1780: 262).

Pilved, eriti paljude erikujudega (sulgjad, niitjad, konksjad, sakilised, haralised vms) kiudpilved (vt nt Jürissaar 1999) on pillkupüüdvad, tekitades vaatajas võrdluspilte ja ajetades looma metafoorseid tähendusi. Rahvakeeles on pilvi, sealjuures just kiudpilvi iseloomustatud sõnadega (*h*)*aga* : (*h*)*aa* 'hagu; oks, vits, kepp' ja *hagu* : *hao* 'maharaiutud peened puud, võsa, laasitud oksad; oks, vits': Mus *aad o peenised* 'püsti pilvekiud; Pha *siis kui* 'sõuksed pilve'rünkad ning *aad on*, *siis pidi* 'vihma tulema; Pöi *tormi agad on ikka* 'valkjad; Var *teeb tuult, agad üleval*; ää ilma *aga*; Hää *kus aa tüi* ['hao tüvi e tüügas'] *on*, *säält akkab tuul puhuma*; *ku kaks aa tüid* 'vastamisi, *siis kolmanda päeva tuleb suur torm ja vihmasadu*; Kse 'seuksed *aud* ['kiudpilved'] *o* 'taeva all; KJn *agu taevas* [kiudpilvine taevas] --- *kui taevas on siuksed rübused, pikad pilved* (EMS). VMSi järgi on *tuulehaga* 'kiudpilved' tuntud enam-vähem ülemaaliselt, kitsama piirkondliku levilaga aga samatähenduslikud sõnadega *tuulehagu* ja *tuuli-aga*. Metafoorsed pilvenimetused on veel Lai *rondilised* 'rünklikud pilved', vrd *ront* : *rondi* 'puunott, puujuurikas, tüügas' (VMS), ja Rei *pilve sakkad* (EKMS 3: 170 Pilv), vrd *sakas* 'juurtega känd'.

Sakilise või haralise kujuga pilve võrdlemine *sagaraga* on samuti tabav, pidades meeles, et *sagar* tähistab eesti murdekeeles kõverate harudega oksa (Rid Mär), väljajuuritud kändu (Vän), kuhjavarida tuge (Võn) või vemmalt (HJn) (vt EKMS 4: 944, 3: 301 Puu osad, 1: 418 Heinakuhi, 2: 765 Löömariistad). Samuti on oluline teada, et vanaaegsed ukse-sagarad tehtigi loodusliku kõveruse ja oksaharudega tarbepuust, vt nt Aadu Toomessalu kirjeldust Saaremaa Kaarmalt: *sagarad te`hti sei`kseit kõverast kadakast või jä`lle tamme oksast* (Toomessalu 1969: 54). Gustav Ränk (1939: 45) kirjeldab rehalavärvaid, mille sagarateljeks oli valitud peenike puutüvi, mille külge jäetud oksaharu täitis uksepõõna ülesannet. Käsitluse lõpetuseks juhin tähelepanu sellele, et loodusliku haralisuse tähendust kätkevad endas juba ee *sagar* jt balti laenualuse jätkajad tänapäeva leedu ja läti keeles (vt eespool).

Lühendid

Amb – Ambla; Ans – Anseküla; blt – balti algkeel, balti keeled; d. – Tartu ja Võru murre, ka lõunaeesti kirjakeel [lühend Hupeli sõnaraamatus]; ee – eesti keel; haj – hajusalt; HJn – Harju-Jaani; hlms – hilisläänemeresooe algkeel; Hls – Halliste; Hää – Häädemeeste; ieur – indoeuroopa algkeel; Iis – Iisaku; is – isuri keel; Jäm – Jämaja; Kaa – Kaarma; Kam – Kambja; Khk – Kihelkonna; KJn – Kolga-Jaani; krj – karjala keel; krjA – aunusekarjala keel; Krk – Karksi; Kse – Karuse; Ksi – Kursi; Lai – Laiuse; ld – leedu keel; lt – läti keel; lvK – kuraliivi keel; lvS – salatsiliivi keel; Lõ- – Lõuna-; Lä – Läänemaa; Lää- – Lääne-; lü – lüüdi keel; Lüg – Lüganeuse; mr – mari keel; mrd – murdesõna; Mus – Mustjala; Mär – Märjamaa; Nõo – Nõo; Pha – Püha; Pil – Pilistvere; Pöi – Pöide; R – rannikumurre; r. – põhjaeesti murre [lühend Hupeli sõnaraamatus]; Rei – Reigi; Rid – Ridala; rl – rahvaluule; rts – rootsi keel; Sa – Saaremaa; sm – soome keel; Ta – Tartumaa; Tür – Türi; Urv – Urvaste; Var – Varbla; Vas – Vastseliina; vdj – vadja keel; Vid – Võru murde idaosa; vkirj – vanem kirjakeel; vlgvn – valgevene keel; vlms – varane läänemeresooe algkeel; vps – vepsa keel; Võ – Võrumaa; Vön – Võnnu; Vän – Vändra

Kirjandus

- ALEW 1–3** = Altlitauisches etymologisches Wörterbuch, 2015. Unter der Leitung von Wolfgang Hock und der Mitarbeit von Elvira-Julia Bukevičiūtė und Christiane Schiller bearbeitet von Rainer Fecht, Anna Helene Feulner, Eugen Hill und Dagmar S. Wodtko. Bd. 1: A–M, Bd. 2: N–T, Bd. 3: Verzeichnisse und Indices. Hamburg: Baar.
- Ariste, Paul 1981.** Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 14.) Tallinn: Valgus.
- Būga, Kazimieras 1959.** Rinkiniai raštai II. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Danell, Gideon 1951.** Ordbok över Nuckömmålet. Uppsala, København: A.-B. Lundequistska Bokhandeln, Ejnar Munksgaard.
- EEW 1–12** = Julius Mägiste 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Ehasalu, Epp; Külli Habicht; Valve-Liivi Kingisepp; Jaak Peebo 1997.** Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 6.) Tartu: Tartu Ülikool.
- EKMS 1–4** = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat 1–4. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu de traductions en français. Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS** = Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll 2009. Eesti keele seletav sõnaraamat. 2., täiendatud ja parandatud

- trükk. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.
- EM** = Eesti mõistatused. Koost Arvo Krikmann, Jaak Krikmann. <https://www.folklore.ee/moistatused/>.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat I–VII, 1994–2021. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ems/>.
- Endised ja praegused paganad 1876.** Ristirahwa pühhapäwa leht, 36, 2. september, 288.
- ERA** = Eesti regilaulude andmebaas. Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum. <https://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas/>.
- ETY** = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogia-sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ety/>.
- Gutsclaff, Johannes 1648.** Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Dorpati Livonorum: Excudebat Johannes Vogel / Acad. Typogr.
- Göseken, Heinrich 1660.** Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache, Bestehend nicht alleine in etlichen præceptis und observationibus, Sondern auch In Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter. Reval: Adolph Simon.
- Hakulinen, Lauri 1968.** Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Helsingissä: Otava.
- Hupel, August Wilhelm 1780.** Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Häkkinen, Kaisa 2004.** Nykysuomen etymologinen sanakirja. Juva: WSOY.
- Jürissaar, Milvi 1999.** Kiudpilved. – Eesti Loodus 4, 140.
- Kask, Arnold 1967.** Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitmisviisid eesti keeles. Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateeder.
- Kettunen, Lauri 1938.** Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KKS** = Karjalan kielen sanakirja, 1968–2005. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi>.
- Laanest, Arvo 1997.** Isuri keele Hevaha murde sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- LELS** = Tiit-Rein Viitso, Valts Ernštreits 2012. Līvõkīel-ēstikīel-leļķīel sõnārõntõz. Liivi-eesti-läti sõnaraamat. Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca. Tartu, Rīga: Tartu Ülikool, Latviešu valodas aģentūra.

- LEV 1–2** = Konstantīns Karulis 1992. Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2. Rīga: Avots.
- LEW 1–2** = Ernst Fraenkel 1962–1965. Litauisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- LKŽ** = Lietuvių kalbos žodyno (t. 1–20, 1941–2002) elektroninio varianto I leidimas 2005. <http://www.lkz.lt>.
- ME 1–4** = K. Mīlenbacha Latviešu valodas vārdnīca 1–4, 1923–1932. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīgā: Herausgegeben vom lettischen Bildungsministerium / Herausgegeben vom lettischen Kulturfonds.
- MUL** = Mulgi sõnaraamat. Eesti Keele Instituut. <https://eki.ee/dict/mulgisuur/>.
- Müller 1600–1606** = Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop 2000. Georg Mülleri jutluste sõnastik. Toim Jaak Peebo. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Neovius, Adolf; Lauri Hakulinen; Veikko Ruoppila 1984.** Itä-Kannaksen murren sanakirja. Toim Veikko Ruoppila. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 392.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö.
- Neus, H[einrich] 1852.** Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung. Dritte Abtheilung. Herausgegeben von der ehstländischen literarischen Gesellschaft. Reval: Kluge und Ströhm.
- Nirvi, R. E. 1955.** Sanoja ja käyttäytymistä. Sanahistoriallisia tutkimuksia I. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nirvi, R. E. 1971.** Inkeröismurteiden sanakirja. (= Lexica Societatis Fennougricae XVIII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Nuutinen, Olli 1987.** Balttilaisten lainojen substituutiotapauksia. – Virittäjä 91 (1), 52–63.
- Ojansuu, Heikki 1916.** Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmää I. Jyväskylä: Gummerus.
- ORDBOK** = Ordbok över Finlands svenska folkmål. <https://kaino.kotus.fi/fo/>.
- Pall, Valdek 1994.** Idamurde sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Posti, Lauri 1942.** Grundzüge der livischen Lautgeschichte. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia LXXXV.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma, Toronto: Maarjamaa.
- Rossihius 1632** = Valve-Liivi Kingisepp, Külli Habicht, Külli Prillop 2002. Joachim Rossihiuse kirikumanuaalide leksika. Toim Jaak Peebo. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 22.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Ränk, Gustav 1939.** Saaremaa taluehitised. Etnograafiline uurimus I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts.

- Saareste, Andrus 1954.** Bidrag till kännedomen om svenska lånord estniskan II. – Svio–Estonica. Studier utgivna av Svensk-estniska samfundet. (= Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi toimetised XII/3.) Tartu: Akadeemiline Rootsi-Eesti Selts, 72–81.
- SKES 1–7** = Yrjö H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola 1974–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Tutkimuslaitos „Suomen suvun“ julkaisuja III.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS** = Suomen murteiden sanakirja. <https://kaino.kotus.fi/sms/>.
- SP** = Eesti keele sõnapered. Eesti Keele Instituut. <https://www.eki.ee/dict/sp/>.
- SSA 1–3** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3, 1992–2000. Päätoim Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Stahl, Heinrich 1637.** Anführung zu der Estnischen Sprach, auff Wolgemeinten Rath vnd Bittliches Ersuchen, publiciret von M. Henrico Stahlen. Revall: Chr. Reusner.
- Zinkevičius, Zigmas 1987.** Lietuvių kalbos istorija II. Iki pirmųjų raštų. Vilnius: Mokslas.
- Toomessalu, Aadu 1969.** Tuulik, kadakas ja leib. III valimik korrespondentide murdetekste. Tallinn: Valgus.
- Uibo, Udo 2011.** Etümoloogilisi märkmeid (XI). Suvejuttu *er*-liitsõnadest. – Keel ja Kirjandus 7, 536–542.
- Uotila, Eva 1986.** Baltic impetus on the Baltic–Finnic diphthongs. – Finnisch-Ugrische Forschungen 47 (2–3), 206–222.
- Vaba, Lembit 1990.** Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen. – Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno–ugristikongressissa Debrecenissä 27.8.–1.9.1990. (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 61.) Helsinki, 125–139.
- Vaba, Lembit 1997.** Uurimusi läti-eesti keelesuhetest. Tallinn, Tampere: Eesti Keele Instituut, Tampereen Yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Vaba, Lembit 2011.** Balti laenude uurimine avab meie kaudet minevikku. – Keel ja Kirjandus 10, 734–763.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998 [1710–1730].** Lexicon Estonico Germanicum. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. (= Eesti TA Emakeele Seltsi toimetised 20 (67).) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

- VKS 1–7** = Vadja keele sõnaraamat 1–7, 1990–2011. Toim Elna Adler, Merle Leppik, Silja Grünberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- VMS** = Väike murdesõnastik I–II, 1982–1989. Toim Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus. <http://www.eki.ee/dict/vms/>.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]**. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2005 [1875]**. Grammatik der estnischen Sprache. Durchgesehenes Faksimile der Ausgabe von 1875. Tallinn: Stiftung für Estnische Sprache.
- WP** = Eberhard Winkler, Karl Pajusalu 2009. Salis-livisches Wörterbuch. Herausgegeben von Eberhard Winkler und Karl Pajusalu. (= Linguistica Uralica. Supplementary Series 3.) Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Äimä, Frans 1901**. Äänneopillinen tutkimus Tytärsaaren murteesta. (= Vähäisiä kirjelmiä 31.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ALTERNATIVE ETYMOLOGIES VIII

LEMBIT VABA

The article presents new or revised etymologies for the words *ahervare*, *-vars* ‘(stone) ruins of a burnt-out building’, *kahju* ‘material loss, damage, harm etc’, *laukama* ‘to sprout’, *ruttuma* ‘to rot, decay’ and (*vihma*)*sagar* ‘raincloud, rainshower’.

ahervare, *-vars* ‘(stone) ruins of a burnt-out building’ has often been linked to the word *ahi* ‘oven’. Estonian *aher-* belongs to a word family including Estonian dialectal *aher*, *ahervare*, *aherik*, *ahermik* ‘pile of rocks’; Votic *aherikko* ‘poor, sandy soil’; Finnish dialectal *ahera* ‘thick beach sand’, *aherikko* ‘gravelly, pebbly land with little soil’ and others. This word family comes from the Finnic derivation *ahē-ra* and its further derivations from the stem **aho*. The original meaning of *ahera* is ‘land poorly suited or unsuitable for cultivation’, which has led semantically to the meaning of ‘pile of rocks’. *ahervare*, *-vars* with the secondary meaning of ‘(stone) ruins of a burnt-out building’ has overridden *ahjuvare* and other variants.

The phonetic variability of *kahju* : *kahju* ‘material loss, damage, sad mood, commiseration’ in Estonian dialects is considerable: *kahi*, *kaeho*, *kaih*, *kaiho*, *kahu* and others their source form is **kaiho*. This word family comprises a number of verbs with phonetically variable derivation stems, among them *kahjustama* ‘to damage, harm’, *kahjasetema*, *kahetsetema* ‘to feel dissatisfied’ and others. The Estonian word family in question has equivalents in all Finnic languages except for Ludic and Veps: Courland Livonian *ka’i* ‘damage’, Votic *kaiho* ‘damage, destruction’, Finnish *kaiho* ‘sorrow, shortage; worry etc’, *kaihota*, *kaihoa* ‘to sadden; to lament’, Izhorian *kaiho* ‘lament, loss’, *kaihoda* ‘to lament; to yearn, long for’; Karelian *kaiho* ‘sadness’, *kaihota* ‘to sadden’, *kaihuo* ‘to yearn, long for’. This word family has erroneously been thought to include Finnish *kaihi* and Estonian *kae* ‘cataract’, as well as Finnish *kaiha*, *kaihe* ‘shadowy’, *kaiho*, *kaihu* ‘hiding place’, *kaihi*, *kaihe*, *kaiho* ‘clouding of eye lenses; concealing cover; dim, dusky’, *kaihea* ‘dark; bitter’, *kaihota* ‘to conceal oneself’, *kaihtaa*, *kaihtia* ‘to prevent from seeing’, *kaihto* ‘bashful’ and others, Karelian *kaihte* and Ludic *kaehte* ‘cataract’. This etymology is based on the assumption that the word family has developed semantically from the root word *kaihV* ‘a covering providing protection’: ‘shadowy place’ > ‘dim’ > ‘to prevent from seeing, keep hidden’ > ‘to hide, cover’. According to this interpretation, the semantic line ‘sadness, grief’ > ‘to be sad’ > ‘to pity’ is related to ceremonial rituals that demanded the covering of the head

and face, while the Estonian-Livonian meaning of ‘accident’ can allegedly be explained as an attempt at euphemism. However, this explanation fails to draw a logical semantic connection between the family represented by Estonian *kahju* ‘material loss’ and that represented by Finnish *kaihi* ‘cataract’ and others. This is clearly a Baltic loan: Old Finnic **kajša* < Baltic *gaiša(-)*: Lithuanian *gaiš-ti* (*gaišta, gaišo*) ‘to waste time; to become wretched/pitiful, die, perish etc’.

laukama ‘to sprout (shoots, barley)’ has been registered in western Saaremaa and from the Mulgi dialect area in Karksi. It is an obvious borrowing from Latvian: *plaūkt* (*plaūkst, plaūka*) ‘to sprout, burst into bloom, etc’.

ruttuma ‘to rot, decay’ is a South Estonian verb, borrowed from Latvian *strutuôt* ‘to rot’.

(*vihma*)*sagar* ‘raincloud, rainshower’ and (*ukse*)*sagar* ‘(wooden) hook of a gate or door hinge’ have been regarded as homonyms of different etymological origin. Estonian *sagar* ‘wooden door hinge’ and its cognates, found in all Finnic languages, are borrowed from Baltic < **stagara-*: Lithuanian *stāgaras* ‘dried plant stem, twig; leaf stalk’. Estonian (*vihma*)*sagar*, on the other hand, has an equivalent only in Courland Livonian: *zägār* ‘rainshower, blizzard, storm; rain-, snow-, or thundercloud’. Analysis of Estonian vernacular cloud names reveals that Estonian-Livonian cloud semantics is based on a metaphor, reflected in this case as well, in which jagged or unevenly shaped clouds are compared to the word *sagar* ‘(crooked) wood slat’.

Keywords: etymology, loanwords, Estonian language, Finnic languages, Baltic languages

Lembit Vaba

phorest45@gmail.com

KVANTITATIIVNE VAADE UUE TESTAMENDI 1630.–1730. AASTATE TÕLGETELE

ANNIKA VIHT, AHTI LOHK¹

Annotatsioon. Artiklis kõrvutatakse kõiki Luuka evangeeliumi tõlkeid alates 1630. aastate perikoobiraamatutest kuni esmapiiblini. Samade piiblisalmide sõnastuse võrdlus aitas täpsustada, kuivõrd murrangulised olid võrreldes varasema traditsiooniga Wastne Testament ja Johann Hornungi tõlge. Hornung võttis oma tõlkes paljuskü eesküju Wastsest Testamendist ja tegi lisaks hulga iseseisvaid uuendusi. Lõunaeeesti kirjakeel võttis Forseliuse-Hornungi kirjaviisi üle alates 1691. aasta perikoobiraamatust. Põhjaeeesti kirjakeeles jätkasid senist traditsiooni 1693. ja 1700. aasta perikoobiraamatud, viimane vähem. Põhjaeeesti keelt redigeeriti pidevalt ka enne ja pärast reformi, näiteks osa muudatusi tehti alles täispiiblis. Erinevalt põhjaeeesti tõlgetest, mis on vaadeldavad sama teksti järjestikuste redaktsioonidena, olid kolm esimest lõunaeeesti tõlget väga erinevad.

Võttesõnad: eesti kirjakeele ajalugu, piiblitõlge, kvantitatiivne analüüs, keeleuuendus

1. Sissejuhatus

Luterlik arusaam, et jumalasõna tuleb igaühele teha kättesaadavaks tema emakeeles, oli 17. sajandil siinse keele-elu liikumapanevaks jõuks (Lepajõe 2013: 91). Tähtsaim siht oli tõlkida terve Piibel. Sõjad, näljahädad, katkupeideemid ja erimeelsused aeglustasid tõlketööd niivõrd, et selleni jõuti alles 1739. aastal. Enne valmis hulk osalisi tõlkeid. Siinses artiklis võrdleme järgmisi tõlkeversioone esimestest mahukamatest tõlkekatkenditest kuni esimese tervikpiiblini (vt tabel 1).

¹ Uurimuse valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuur (PRG34) ja Euroopa Liit regionaalarengu fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus). Sama teema põhjalikum käsitlus on kavas avaldada Eesti Keele Instituudis koostatava eesti ajaloolise piiblitõlke sõnastiku lisana.

Tabel 1. 1630.–1730. aastate Luuka evangeeliumi tõlkeversioonid

Lühend	Keel	Tõlkeversioon
R	eeL	Joachim Rossihniuse perikoobiraamat, 1632
S-PE	eeP	Heinrich Stahli perikoobiraamat, 1638
S-LS	eeP	Heinrich Stahli jutluseraamat, 1641, 1649
Gu	eeL	Johannes Gutsblaffi Uue Testamendi tõlge (?1647–?57), mis on säilinud Heinrich Gösekeni kirjutatult
PE1654	eeP	Heinrich Stahli perikoobiraamatu 2. trükk, 1654
PE1673	eeP	Heinrich Stahli perikoobiraamatu 3. trükk, 1673
Gmust	eeP	Heinrich Göseken vanema Uue Testamendi käsikirja algne kuju, ?1656/1657–?1680
Gpuht	eeP	Heinrich Göseken vanema Uue Testamendi käsikirja lõplik kuju, ?1656/1657–?1680
B	eeP	Joachim Balecke Luuka evangeeliumi tõlge, 1684
Pmust	eeP	Pilistvere piiblikonverentsil toimetatud Uue Testamendi tõlkekäsikirjade algversioon, 1680–87
WT	eeL	Wastne Testament, 1686
Ppuht	eeP	Pilistvere piiblikonverentsil toimetatud Uue Testamendi tõlkekäsikirjade lõppversioon, 1687
M	eeP	Müncheni käsikiri, Johann Hornungi 1687.–1688. a tõlke ümberkirjutus, 1694
LE1691	eeL	Andreas ja Adrian Virginiuse perikoobiraamat, 1691
PE1693	eeP	Stahli perikoobiraamatu 4. trükk, 1693
PE1695	eeP	Johann Hornungi, Adrian Virginiuse, Reiner Brocmann jun., Johann Daniel v. Bertholdi ja Magnus de Moulini perikoobi- raamat, 1695
PE1700	eeP	Eberhard Gutsleff vanema perikoobiraamat, 1700
Tartu	eeP	Tartu käsikiri, 1703–1704
Stock	eeP	Stockholmi käsikiri, 1705
UT1715	eeP	Uus Testament, 1715
PE1721	eeP	Anton Thor Helle, Heinrich Gutsleffi, Heinrich Christoph Wrede, Johann Middendorfi ja Hermann Johann Heitzigi perikoobiraamat, 1721
LE1726	eeL	Virginiuste perikoobiraamatu 3. trükk, 1726
PE1727	eeP	Thor Helle jt perikoobiraamatu 2. trükk, 1727

WT1727	eeL	Wastse Testamendi 2. trükk, 1727
UT1729	eeP	Uue Testamendi 2. trükk, 1729
PE1729	eeP	Thor Helle jt perikoobiraamatu 3. trükk, 1729
LE1732	eeL	Virginiuste perikoobiraamatu 4. trükk, 1732
PE1735	eeP	Thor Helle jt perikoobiraamatu 4. trükk, 1735
PE1738	eeP	Thor Helle jt perikoobiraamatu 5. trükk, 1738
P1739	eeP	tervikpiibel, 1739

Siinne käsitus algab seega 1630. aastatest, kust on säilinud esimesed pike-mad piiblitekstid perikoobiraamatutes. Perikoobid olid jumalateenistusel ettelõetavad piiblikatkendid peamiselt Uue Testamendi evangeeliumidest ja epistlitest. Perikoobiraamatuid redigeeriti ning anti välja mitmes trükis. Varakult asuti tõlkima eesti keelde ka muid pühakirja osi eesmärgiga teha talupoegadele kättesaadavaks kõigepealt terve Uus Testament ja seejärel kogu Piibel. Nende tõlgete saamislugu ja omavahelisi suhteid on palju käsitletud (nt Reila 2007; Ross 2007, 2008, 2012; Tafenau 2007, 2010, 2011; Lohk, Ross 2019). Põhjaeesti piiblitõlketraditsioonis on täheldatud tuntavat muutust alates Johann Hornungi 1687.–1688. aastal kirja pandud versioonist, mis on säilinud Johann Hartmann Creidiuse käega 1694. aastal kirjutatud koopiana, mida nimetatakse säilitamiskoha järgi Müncheni käsikirjaks (Reila 2007: 556–557; Tafenau 2011: 20).

Et iseloomustada 1630.–1730. aastate Uue Testamendi tõlgete lähedust ka arvuliselt, oleme otsinud neist välja samade piiblisalmide tõlked ning neid üksikasjalikult võrrelnud. Tõlgetest on registreeritud ortograafilised, foneetilised, morfoloogilised, morfosüntaktilised ja leksikaalsed erinevused ning iseloomustatud tekstide lähedust nii neis kategooriates eraldi kui ka kokkuvõtlikult.

Analüüsimeks sama koha sõnastust võimalikult paljudes tõlgetes, oleme vaadelnud perikoope seetõttu, et need tõlgiti eesti keelde ülejäänud pühakirjast märksa varem. Vaatluse all on need 62 Luuka evangeeliumi salmi, mis esinesid kõigis valimisse võetud tõlkeversioonides: Lk 6:42, 18:14, 8:4–15 (tähendamissõna külvajast), 14:16–24 (tähendamissõna suurest pidusöögist), 15:1–10 (tähendamissõnad lambast ja kadunud rahast), 16:19–31 (tähendamissõna rikkast mehest ja vaesest Laatsarusest), 18:31–43 (Jeesus kuulutab ette oma surma ja ülestõusmist ning tervendab pimedat), seega igast tõlkeversioonist 1500–1700 sõnet. Tuleb mõnda, et

1) perikoopide analüüsil saadud tulemused ei pruugi kehtida kogu teksti kohta, sest perikoopide keel võis säilida pisut konservatiivsemana kui hiljem tõlgitud piibliosad; 2) väikesest korpusest ei tule haruldasemad keelejooned välja; 3) väikesesse korpusse võib olla sattunud keelendi erandlikke kasutusjuhte. Mõningase pildi kõnealuste tekstide keele kohta peaks selline analüüs ometigi andma, muu hulgas tooma hästi esile just kõige sagedasemad ja iseloomulikumad keelejooned.

Kuna Piiblit on palju tõlgitud, pakub see suurepärasest võimalust koostada paralleelkorpusi, ning seda ongi tehtud, enamasti kõrvutades tekste eri keeltest (Bouma jt 2020: 5232–5233). Samas keeles piiblitõlgetest koosnev paralleelkorpus on suurepärase tööriist keeleajaloo uurijatele, sest tõlked ulatuvad paljude keelte puhul kaugesse minevikku ning võimaldavad jälgida sama tähenduse väljendamist eri perioodidel, jättes kõrvale teksti tüübist ja sisust tulenevad erinevused (Kaiser 2005). Selline andmebaas on ka Eesti Keele Instituudi eesti piiblitõlke ajalooline konkordants, mis hõlmab olulisemaid tõlkeid alates Mülleri jutlustes sisalduvatest piiblitstataatidest kuni 18. sajandi lõpuni. Konkordantsi alusel on valminud uurimusi ja allikapublikatsioone (nt Tõlked 2007, Leivo jt 2013).

Siinses artiklis kirjeldame kõigepealt, milliseid peamisi keelelisi erinevusi täheldasime Luuka evangeeliumi minikorpuse tekste salmsalmilt ja sõnakaupa analüüsid. Seejärel anname ülevaate katsest tõlgete lähedusastet arvuliselt iseloomustada.

2. Tõlgete erinevused

Selles alaosas kirjeldame tõlgete erinevusi kategooriate kaupa: varieerumist kirjapildis, häälduses, vormimoodustuses, vormikasutuses ja sõnavalikus. Tuleb mõnda, et kohati on selline lahterdamine küsitav. Näiteks sõnalõpulise *k, p, t* asendamise *g, b, d*-ga oleme liigitanud häälduslikuks erinevuseks, kuigi on ka võimalik, et sulghäälikud olid juba perioodi alguses nõrgenenud ning esimestes tekstides rakendati lihtsalt konservatiivset märkimisviisi. Samamoodi jäi ortograafia ja häälduse piirimaile *e ~ ä* varieerumine, mille korral arvestasime ortograafiliste erinevuste hulka sõnad, kus *e* esines üldjuhul ainult nendes tekstides, kus puudus *ä*-tähe märk ja pika *e* *ä*-lisele hääldusele viidati tähe kombinatsiooniga *eh*, nt vormis *pehle*, hiljem *pähle* ja *päle*. Üksikud raskesti klassifitseeritavad juhtumid aga ei tohiks siiski üldpilti ülearu palju mõjutada.

2.1. Foneetilised erinevused

Põhja- ja lõunaeesti kirjakeele erinevused. Osa hääldusjooni oli omane vaid emmas-kummas kirjakeeles tekstidele. Lõunaeesti afrikaadiga sõna-des oli põhjaeesti tekstides kasutusel *s* või seda sisaldav konsonantühend (WT *pattatze*, M *pattuse*; WT *ütz*, M *üks*). Põhjaeesti *ks*-lised sõnad olid lõunaeesti kirjakeeles kasutusel *s*-iga (WT *üttesä*, M *ühheksa*; WT *usse*, M *ukse*).

Isikuliste asesõnade *mina* ja *sina* omastava ja osastava vorm olid lõunaeesti tekstides *i*-lised, Stahli teostes *ü*-lised, hilisemates põhjaeesti tekstides varieerus *ü* ~ *i*, kuni Müncheni käsikirjast alates jäi ainult *i*.

Põhjaeesti tekstides kasutati sõna lõpphäälikuna *o*-d (nt S *wallo*), kinnises järgsilbis *u*-d (S *rõhmustut*) ja lahtises järgsilbis varieerus *u* ~ *o* (nt S *lihckpajatusse*, *errakaddunut*, *leibarasokessese*, *kirjotut*). Sõna lõppes põhjaeesti tekstides *u*-ga üksikjuhtudel, nt UT1715 *usso* ~ *ussu*. Lõunaeesti tekstides esines ka sõna lõpus *o* kõrval märksa enam *u*-d, nt WTs *u*-ga *ussu*, *himmu*, *mannu*, *sündinu*.

Lõuna- ja põhjaeesti tekstides kasutati sõna-des *seisma*, *nurisema*, *vahel*, *täis*, *nende* ja *päev* erineva häälikkoostisega sõnakujusid: lõunaeesti *sais*-, *nürri*-, *wayel* ~ *wahiel* ~ *waijel*, *teus* ~ *teuws* ~ *teüs* ~ *täüs*, *neine* ~ *neihnde* ~ *neide*, *peiw* ~ *päiw*; põhjaeesti *seis*-, *murri*- ~ *nurri*- ~ *nurrise*-, *wahhel*, *töis* ~ *tois* ~ *täis*, *nende*, *pehw* ~ *pähw* ~ *pääw*.

Osa muutusi toimus ainult põhjaeesti keeles. Alates PE1695st võeti seal sõnakujude *naine*, *vaine*, *taivas*, *poig*, *aid* ja *vaivama* asemel kasutusele madaldunud järelkomponendiga kujud *naene*, *vaene*, *taevas*, *poeg*, *aed* ja *vaevama*, alates PE1727st toodi pika *ä*-ga sõnakujude (v.a *pääv*) asemele diftongilised *heäl*, *peäle*, *teäda*, *hea* ja *seält*. Stockholmi käsikirjast saadik tuli *englide* asemele *inglide*. Asesõna 'mis' nimetav oli esimestes tekstides *e*-line (*mea* ~ *mes* ~ *me*). *i*-line kuju *mis* sagenes põhjaeesti keeles tasapisi ja sai valdavaks alates Müncheni käsikirjast, samas kui lõunaeesti kirjakeel jäi lõpuni *e*-lise kuju juurde.

Ainult põhjaeesti keeles nõrgenes sõnalõpuline *-t d*-ks: Müncheni käsikirjast saadik jäid käibele parandused *jüngrit* > *jüngrid*, *ostnut* > *ostnud*, *kuhlewat* ~ *kuhlwat* > *kuulvad*, *tahat* ~ *tahhat* > *tahhad* (v.a PE1693 ja PE1700), WT aga jättis sõnalõpulise *t* ainsuse teises pöördes püsima (*tahat*) ning moodustas ülejäänud vormid niikuinii lõunaeestipäraselt ilma lõpusulghäälikuta (*jüngre*, *ostnu*, *kuhlwa*). Sarnaselt nõrgenes alates

Müncheni käsikirjast (v.a PE1693 ja PE1700) ainsuse kolmanda pöörde tunnuse kuju *-p b*-ks: *tullep* > *tulleb*, *kuzup* ~ *kutzup* > *kutsub*, *wottap* > *wottab*. Enne Müncheni käsikirja oli kolmanda pöörde lõpp olnud *b*-line ka Göseken vanema tõlkes, kuid Gösekeni tõlke edasiarendajad seda muutust üle ei võtnud. Lõunaeeesti traditsioonis oli lõpp *-b* kasutusel kuni WTni, LE1691s vahetati see aga *-p* vastu: *löwwäb* > *löwwäp*, *kastab* > *kastap*.

Ühised muutused. Sõnaalguline *h* jäeti sõnas *uulits* ära alates WTst ja Müncheni käsikirjast.

k asendati mõnes sõnas *g*-ga põhjaeeesti kirjakeeles alates Müncheni käsikirjast (*poick* ~ *poik* ~ *poigk* > *poig*, *öigke* ~ *oigke* > *öige*, *tulcket* > *tulge*, *kuhlke* ~ *kuhlket* > *kuhlge*) ja lõunaeeesti kirjakeeles alates Wastsest Testamendist (*poick* > *poig*, *eucke* ~ *oigke* > *öige*, *tulcket* > *tulge*, *kuhlke* ~ *kuhlket* > *kuhlge*).

Muud erinevused. Tõlketi varieerus vokaalharmooniale viitava ä märkimine (nt M *ennamb*, WT *ennämb*; WT *ütleva*, LE1691 *ütlemä*), vokaalivaheldus *ä* ~ *e* (nt UT1715 *lämmatasid*, PE1721 *lemmatasid*; M *lähhäwad*, Stock *lähhewad*; WT *tennä*, LE1691 *tännä*) ja mitmesugused muud vaheldused: *ö* ~ *o* (nt PE1695 *körwi*, M *korwi*), *ö* ~ *e* (nt PE1673 *töine*, P *toine*, M *teine*; PE1673 *löijap*, P *loiijap*, M *leiab*), *e* ~ *i* (nt P *imminut*, M *immenud*; P1721 *ninda*, PE1727 *nenda*; WT *essandalle*, M *issandalle*), *i* ~ *ü* (nt M *kissendas* ~ *küssendas*, *rüppe* ~ *rippes*), *f* ~ *v* ~ *hv* (nt PE1654 *efferdasit*, PE1673 *ewwerdasit*, M *ähwerdassid*; PE1673 *prophet*, M *prowet*, UT1715 *prohwet*).

2.2. Ortograafilised erinevused

Ühised muutused. Mõlema kirjakeele (tähe)ortograafia oli kuni uuenduseeni sarnane, v.a *ä*-grafeemi esinemise poolest. Põhjaeeesti kirjakeeles võeti uuenduslik ortograafia kasutusele alates Müncheni käsikirjast, lõunaeeesti kirjakeeles alates 1691. aasta perikoobiraamatust.

Müncheni käsikirja eelsetes põhjaeeesti tõlgetes kasutati võõrtähti *c*, *x*, *z*, tähekombinatsioone *gk* ja *dt* ning vokaalipikendusmärke *h*, puudus omaette tähemärk *ä*-hääliku tähistamiseks ning Taaveti nimi kirjutati *D*-ga (*Jericho*, *üx*, *Lazarus*, *agkas*, *nühdt*, *röhmustut*, *lehp* ~ *lehb* ~ *lehep* 'läheb', *David*). Müncheni käsikirjas jäeti kõik need jooned kõrvale (*Jeriko*, *üks*, *Laatsarus*, *agga*, *nüüd*, *römustadakse*, *lähhäwad*, *Tawida*).

Müncheni käsikirja eelsete põhjaeesti tõlgete vahel esines ka väikesi erinevusi, nt kasutati Pilistvere mustandis *ä*-d, seda küll üksnes kolmes tekstisõnas (vrd Müncheni käsikirjas 113 tekstisõnas). PE1673s ja Balecke käsikirjas loobuti *c*-st *k*-hääliku märkimisel (*poik*, *uskwat*, *sekka*, vrd S PE1654 G *poick*, *usckwat*, *secka*) ja säilitati see üksnes *h* kõrval (*öchto-söhmenaja*, *echk*, *Jericho*). Kõige erinevamalt kasutati tähe kombinatsiooni *gk*. Stahli tekstides ning tema perikoobiraamatu teises ja kolmandas trükis märgiti sellega lühikeste vokaalide vahelist sulghäälikut (*agkas*, *ligki*, *tegekema*, *negkija*) ja lihtsalt *gg*-d ei kasutatudki. Seevastu PE1654s ning Gösekeni, Balecke ja Pilistvere käsikirjas olid kasutusel nii *gg* kui ka *gk*. Gösekeni grammatika järgi märkis *gg* pehmelt hääldatavaid sõnu (*haggan*), *gk*-listes (*haigke*) seevastu „tuleb *k* samuti alati välja hääldada“ (Kingisepp jt 2010: 125).

Müncheni käsikirjas tehtud muudatused olid varasema traditsiooniga võrreldes väga suured, mistõttu ei võetud neid üksmeelselt omaks. Hornungi osalusel välja antud perikoobiraamat PE1695 kasutas uuendatud ortograafiat, perikoobiraamatud PE1693 ja PE1700 aga jätkasid suuresti varasemas kirjaviiis. Mõlemas perikoobiraamatus kasutati endiselt võõrtähti, *c*-d küll vaid vähestes sõnades (nt *echk*). *gk*-st loobusid mõlemad (PE1693sse oli jäänud sisse vaid üks kord *negkija*), *dt*-d kasutas neist kahest üksnes PE1693. Ka Taaveti nime kirjutamisel järgis PE1693 vaneamat, PE1700 uuemat kirjutusviisi.

Kõige erinevamalt suhtusid PE1693 ja PE1700 *h*-sse pikendusmärgina. Senises traditsioonis oli kasutatud vokaali pikkust näitavat *h*-d (*sahma*, *kuhlewat*, *ühheskoks*, *röhmo*, *kihtis*). *E*-tähelistes sõnades pandi tähe kombinatsiooniga *eh* kirja pikk *ä*-häälik (*heh*, *jehn*, *sehl*) ja tähe kombinatsiooniga *ee* pikk *e*-häälik (*mees*, *seemne*, *weel*). PE1693s kasutati vahel mist kirjaviiisi²: ühtlustati *h* kirjutust, kriipsutades selle vokaalipikendusmärgina läbi (*suhr Wahhe*, *Tullekihre sehs*, *saht pihnatut*) ja märkides *ä*-häälikut

² Vahelmine ehk meediumkirjaviis oli kompromiss senise ja uuendusliku ortograafia vahel (Laanekask 2004: 28). Piiblikonverentsidel oli arutatud Bengt Gottfried Forseliuse uuendusetepanekuid, mis võeti Liivimaa konsistooriumi väljaannetes ja Hornungi tõlkes kohe kasutusele, Eestimaa konsistooriumi väljaannetes seevastu arvestati uuendusetepanekuid esialgu vaid osaliselt: võeti kasutusele *ä*-täht ning loobuti tähe kombinatsioonidest *gk*, *ck* ja *ff*. Sellele, et vokaalipikendusmärgi *h* pole tarvis hääldada, viidati selle läbikriipsutamisega. Vahelmise kirjaviisi põhimõtted allkirjastasid Eestimaa konsistooriumi liikmed 24. veebruaril 1688 ning seda kasutavaid raamatuid trükiti kümme aastat (1689–1697). (Põldvee 2010: 346–347)

eelmises trükis puudunud *ä*-tähega (*pähle, sählt, pähwal, jähma*). PE1700s kasutati *h*-pikendusmärgi vaid kinnises silbis, lahtise silbi pikki vokaale sellega ei märgitud, vrd nt *kuhlwat* ja *ei kule, röhm* ja *römo, sahp* ja *sako, sõhp* ja *sömenaja, suhr* ja *sureste, tede päle* ja *pae-pähhlset, te-ähtset* ja *te äre, kihtsit* ja *kitis, mahd* ja *ma*.

Lõunaeeesti kirjakeeles kasutati algusest peale *ä*-hääliku märkimiseks *ä*-tähte. Vokaalipikendusmärk *h* ning võõrtähed *c* ja *z* olid kasutusel Rossihniusel, Gutslaffil ja Wastses Testamendis ning neist loobuti alates 1691. aasta perikoobiraamatust (*pähle* > *päle, maitzma* > *maitsma, tachtwa* > *tahtwa*). Üksikuis sõnades jäeti *z* siiski alles (*lätz, kutz* 'kutsus'). Asendus *Davida* > *Tawida* tehti juba WTs. Varasele põhjaeeesti traditsioonile iseloomulikke tähekombinatsioone *gk* ja *dt* leidis ainult Gutslaffi tõlkes.

2.3. Morfoloogilised erinevused

Põhja- ja lõunaeeesti kirjakeele erinevused. Paljud tõlgete morfoloogilistest erinevustest tulenesid murdelisest taustast. Oli vorme, mis olid ühes kirjakeeles kõikjal ühesugused, teises teistsugused. Seesütleva käände vorm oli lõunaeeestis *n*-, põhjaeeestis *s*-tunnuseline (vrd nt WT1727 *üsjän*, PE1727 *rüppes*), saava käände vorm lõunaeeestis *s*- ja põhjaeeestis *ks*-tunnuseline (vrd nt R *önsas*, S *önsax*). Tingiva kõneviisi vormid olid samuti lõunaeeestis *s*- ja põhjaeeestis *ks*-tunnuselised (vrd nt R *üllestouses*, S *üllestousex*). Ainsuse esimene pööre moodustati lõunaeeestis tunnusetaga ning põhjaeeestis isikutunnusega *n* (lõunaeeesti *ütte*, põhjaeeesti *ütlen*). Sõna *olema* ainsuse kolmanda pöörde vorm oli lõunaeeesti kirjakeeles *om*, põhjaeeesti kirjakeeles *on*. Lõunaeeesti tõlgetes kasutati algusest saadik konnegatiiviga eitusvormi (*ei ussu, ei kühle, ei jätta*), mis põhjaeeesti traditsioonis tuli käibele alates Pilistvere käsikirjast (*ep sah nemmat kahs uskma*) või Müncheni käsikirjast (*ei kanna täit wilja*), vaid PE1693s jäädgi veel vanade vormide *mitte uskwat, ep kuhlwat, mitte jettap* juurde. Komparatiivvormide *ennamb* ja *öigemb* asemele tulid alates PE1721st *ennam* ja *öigem*, lõunaeeesti traditsioonis püsis nimetava *mb* kogu perioodi.

Osa lõunaeeestilisi jooni avaldus ainult WTs ja sellel põhinevates järgmistes lõunaeeesti tõlgetes, samas kui Rossihnius ja Gutslaff kasutasid põhjaeeesti kirjakeelele omaseid vorme. WTga loodud traditsioonis võeti mineviku kesksõna vormis kasutusele *nud*- ja *tud*-formatiivi asemel *nu*- ja *tu*-formatiiv (*olle löidnu, olle ostnu, om antu, om kirjotetu*), mitmuse

kolmanda pöörde vormis *vad*-formatiivi asemel *va*-formatiiv (*panewa*, *uskwa*, *tagganewa*) ning mitmuse nimetava vormis *d*-tunnuselise asemel tunnusetä vorm (*nemmä* 'nemad', *jüingre* 'jüngrid', *wariseeri*). Lihtminevikus kasutati alates WTst järjekindlalt lõunaeeetilikke vorme, nt *küsse* 'küsis', *üttel*, *töst*, *külw*, *kuuld*, *iste*, *ehhit* 'ehtis', *lähät* 'lähetas', *teggi*, *kuiwi*, *lätz*, *nürrisiwa* 'nurisesid', *küssewä* 'küsisid', seevastu Guts-laffil ja Rossihniusel domineerisid põhjaeeatilised vormid (Gu R *töstis*, *ähitis*, *nürrisit* 'nurisesid') mõningate lõunaeeetiliste kõrval (Gu *külwi*, *kuhli*; R *wött* 'võttis'). Põhjaeeesti kirjakeeles eelistati *is*- ja *s*-tunnuselist lihtminevikku (nt *ütliis*, *wottis* ~ *wöttis*, *töstis*; *läks*, *külwas*). Veel võeti kasutusele *i*-tunnusega *teggi* (Ppuht *teggis* > *teggi*) ja tunnusetä *üttel* (M *ütliis* > *üttel*), mis küll asendati UT1715s taas kujuga *ütliis*, mille asemele tuli PE1721s omakorda *ütles*. Nii Rossihniuse kui ka Stahli perikoobiraamatutes ja Müncheni käsikirjas esinesid paralleelvormid *küssis* ~ *küssi*.

Ühine muutus. Algul kasutati käskiva kõneviisi mitmuse teises pöördes *get*-formatiivi, mis lõunaeeesti traditsioonis alates Wastsest Testamentist ja põhjaeeesti traditsioonis alates Müncheni käsikirjast vahetati *ge*-formatiivi vastu, ainult konservatiivses PE1693s kasutati veel vana vormi, vrd R S Gu PE1654 G P *tulcket*, PE1673 B PE1693 *tulket*, alates WTst ja Mst *tulge*, erandina PE1700 *tulke*.

Muud erinevused. Tõlgetes esines veel mitut sorti varieerumist. Varieeruda võisid tüve aste (vrd Stock (ühe) *pöllo*, UT1715 (ühe) *pöldu*), tüve lõpphäälikud (vrd Ppuht *kolmandel*, PE1721 *kolmandal*, PE1727 *kolmandamal*; PE1700 *öigedade*, UT1715 *öigede*; PE1721 *naabrid*, PE1727 *naabred*), sh konsonant- või vokaaltüvelisus (vrd PE1673 *lakkisit*, UT1715 *lakkusid*; PE1673 *töttasit*, UT1715 *tötsid*) ja lühikese mitmuse osastava lõppvokaal (vrd nt UT1715 *härge*, PE1721 *härgi*), formatiivi kuju (vrd S-PE *lihckpajatussede*, PE1654 *lihckpajatuste*; PE1721 *paisid*, PE1727 *paisisid*; P *külwas*, M *külwis*), tuletusliite *-ta* olemasolu ja kuju (vrd WT *kirjote*-, M *kirjo*-; PE1673 *üllenda*-, PE1693 *üllen*-, PE1695 *üllende*-) ning *ke*-liite olemasolu (vrd PE1738 *ka koerad*, P1739 *koeradke*).

2.4. Morfosüntaktilised erinevused

Põhja- ja lõunaeeesti kirjakeele erinevused. Müncheni käsikirja eelsed põhjaeeesti autorid ja kohati ka Rossihnius vormistasid sihitise teistest tõlgetest sagedamini pigem tänapäeva täissihitisele vastavalt, sh märkides lõpetamata tegevust (vrd S *negki Abraham*, Gu *neggi Abrahammit*).

Ühtlasi eelistasid kõik lõunaeeesti tõlgete autorid peale Rossihniuse vormistada sihitist teistest tõlgetest sagedamini pigem tänapäeva osasihitisele vastavalt, märkides sellega ka teostunud tegevust ja tervikut, vrd nt põhjaeeesti S *minna ollen omma Lamba löidnut*, M *minna ollen omma Lamba leidnud* ja lõunaeeesti Gu *m. olle omma lambast leuwdnut*, WT *minna olle löidnu omma Lammast*. Vähemal määral märgiti osastavas käändes sihitisega teostunud tegevust ja tervikut ka kõigis põhjaeeesti tõlgetes alates PE1654st (nt P1739 *kissu essite sedda palki ommast silmast välja*, PE1654 *lemmatasit sedda erra*, UT1715 *wottis neid kaksteist-kümmend ennese jure*).

Omajat väljendati Müncheni käsikirja eelsetes põhjaeeesti tõlgetes ning PE1693s ja PE1700s nii alal- kui ka alaleütleva käändega (nt S *kel sadda Lambat ommat; neile ep olle mitte juhrickat*), samuti vastuvõtjat (S-PE *Teile on andtut tehda se salla assi sest Jummala rickussest / neil töisel agkas lihckpajatussede siddes*). Lõunaeeesti tõlgetes ja alates Müncheni käsikirjast ka põhjaeeesti tõlgetes asuti aga omajat väljendama ainult alaleütleva käändega (nt M *kel sadda Lammast on; neil ei olle mitte Juurt*) ning vastuvõtjat ainult alaleütlevaga (nt M *Teile ommad Jummala Rikkusse Salla-Asjad täda annetud, agga muile Moisto Sannul*).

Elatiivset järeltäiendit leidis enamikus põhjaeeesti allikates kuni Pilistvere käsikirjani (nt Gmust *sel ajal sest kiusatussest*), lõunaeeesti allikatest vaid Rossihniusel.

Lõpetatust väljendav konstruktsioon /saama + nud-kesksõna/ esines Müncheni käsikirjast saadik ja ainult põhjaeeesti tekstides (vrd P *loidnut on*, WT *om löidnu*, M *saab leidnud*).

Saama-tulevik asendati alates Müncheni käsikirjast *pidama*-tarindi või olevikuvormiga, lõunaeeesti kirjakeeles jäi see püsima.

Ühised muutused. Nii põhja- kui ka lõunaeeesti keeles kasutati algul rohkesti kaassõnaühendeid, millest paljud asendati mõlemas kirjakeeles keelereformi käigus käändevormidega, vrd nt R Gu *taiwa sissen*, WT

taiwan, S *taiwa sees*, Ppuht *taiwas*; R S Gu *temma wasto*, WT *telle*, M *temmale*.

Ka komitatiivivorm tuli varasema kaassõnaühendi asemele just nimelt Wastses Testamendis ja Müncheni käsikirjas. Esialgu kasutati kaassõna üksnes pikal kujul *kaan* (lõunaeesti) või *kaas* (põhjaeesti). Sajandi keskpaiku hakati kaassõna kõrval kasutama kliitikuks lühenenud kuju *ka*, seejärel jäi alates PE1673st kasutusele üksnes *ka*, mille asemele tuli keelereformi ajal käändelõpp *-ga*. Konservatiivsed väljaanded PE1693 ja PE1700 jäid endise variandi juurde, nt R *rõhmu kahn*, S *rõhmo kahs*, Gu PE1673 *rõhmo kah*, PE1654 G *rõhmo kaas*, B P *rõhmo ka*, WT *rõhmuga*, M, LE1691 ja järgnev traditsioon *rõmoga*, PE1693 *rõhmo ka*, PE1700 *rõmo ka*.

Esimestes tõlgetes kasutati tänapäevasest rohkem *saama*-passiivi (nt S *nühdt agkas sahp temma rõhmustut*, *temma sahp pilcktut sahma*), mis asendati impersonaaliga tavaliselt alates WTst (*nühd rõhmustetas temmä*) või Müncheni käsikirjast (*tedda peab naretama*).

Des-vormi leidis lõunaeesti tõlgetes alates Wastsest Testamendist (*kuhlden ei moista*) ning põhjaeesti tõlgetes alates Pilstvere puhtandist (Ppuht *kuhldes ei moistwat*, vrd varasema finitiivvormiga S *mitte moistwat* / *echk nemmat sedda kül kuhlewat*).

Muud erinevused. WTs kasutati *saama*-passiivi translatiivivormi sisaldaval kujul /*saama* + *tus*-vorm/, vrd nt R *sahb oppeltut sahma*, S *sahp pilcktut sahma*, WT *sahb sahma williteldus*.

Mõnes tarindis varieerus infinitiivi valik (nt Pmust *pean minna*, Ppuht *pean minnema*; M *lähhän katsma*, PE1693 *lähn wallatada*; PE1721 *Kel Körwad on kuulma*, PE1727 *kel körwad on kuulda*).

Oma ei ühildunud põhisõnaga osas 17. sajandi viimase veerandi põhjaeesti tõlgetes, ülejäänud tekstides esines nii põhisõnaga ühilduvaid kui ka ühildumata kasutusjuhte (vrd PE1654 *ütlis sedda ommal Issandal*, *töstis temma ommat silmat ülles*, *wedda enne se palcki ommast hessesse silmast*; PE1673 *ütlis sedda omma Issandal*, *töstis temma omma Silmat ülles*, *wedda enne sedda Palki omma hennese Silma seest*).

2.5. Leksikaalsed erinevused

Põhja- ja lõunaeeesti kirjakeele erinevused. Osa tähendusi väljendati eri kirjakeeltes erinevate sõnadega. Üksnes lõunaeeesti tekstides kasutati nt nimisõnu *peni*, *veli*, *koolja*, *laas*, *teng*, *õdangusöömaaeg* (põhjaeeesti tekstides vastavalt *koer*, *vend*, *surnu*, *kõrb*, *kross* ~ *drahmira*, *õhtusöömaaeg*); tegusõnu *hõikama*, *kajema*, *lähetama*, *koolma* (põhjaeeesti tekstides *kisendama* ~ *hüüdma*, *katsma* ~ *vaatma* ~ *valatama*, *läkitama*, *surema*); muutumatuid sõnu *enge*, *pea*, *esmal*, *manu*, *veeren* (põhjaeeesti tekstides *ärani* ~ *vaide* ~ *vaid*, *nobedast* ~ *varsi*, *enne* ~ *esiti*, *juurde*, *ääres*).

Osa sõnu esines enne keelereformi vaid lõunaeestilistes tõlgetes ning võeti hiljem kasutusele ka põhjaeestilistes. Põhjaeeesti traditsioonis tehti lõunaeeesti mõjul järgmised muudatused: alates PE1673st *üles sööma* > *ära sööma*; alates Pilistvere mustandist *ase* > *paik*, *piinama* > *vaevama*, *end halestama* > *armu heitma*; alates Pilistvere puhtandist *kuninglik riie* > *purpur*, *mõis* > *põld*³; alates Müncheni käsikirjast *maantee* > *tee*, *veduhärg* > *härg*, *vigane* > *jalutu*, *ära langema* > *ära taganema*, *kus* > *kui*, *ep* > *ei*, *mõni* > *muist*; alates Stockholmi käsikirjast *tallama* > *ära sõtkuma* ning alates PE1727st *nisa* > *rind*.

Mõned sõnad langesid vaid Rossihniusel kokku kõigi põhjaeeesti tõlgetega: *palk*, *tölner*, *naaber*, *rüpp*, *tallele panema* (vrd Gu WT jj *hirs*; Gu *jäävkemees*, WT jj *muütnik*; Gu WT jj *üsk*; Gu WT jj *hoidma*). Üksnes Gutsclaffil langes kõigi põhjaeeesti tõlgetega kokku *ligi* (vrd R *lähut*, WT jj *lähude*).

Muud erinevused. Leksikoniüksustest toimetati enim sõnu *pétra* 'kivi', *parabolē* 'tähen-damissõna', *aphistēmi* 'ära taganema', *metanoēō* 'meelt parandama' ja *metanoia* 'meeleparandus'. Sõna 'kivi' eestindati sõnadega *kivi*, *paas* ~ *pöös*, *klints*, *rahtmaa* ~ *rahkmaa* ja *kalju*; 'tähen-damissõna' sõnadega *liikpajatus*, *mõistukõne*, *mõistusõna*, *tähen-damine* ja *tähen-damissõna*; 'ära taganema' sõnadega *langema*, *tagasi astuma*, *lahkuma* ja *taganema* ning 'meelt parandama' sõnadega *pattu parandama*, *end parandama*, *end ära parandama*, *patust pööрма*, *patust käänma* ja *meelt parandama*.

Osa sõnu esines vaid ühes tõlkeversioonis. Kõige enam individuaalseid sõnu leidis Rossihniusel ja Gutsclaffil. Nii kasutas vaid Rossihnius

³ Lk 14:18 on kreeka tekstis *agros* 'põld, talu, maatükk', Lutheri saksa tõlkes *Acker*.

sõnu *parandamine* 'meeleparandus', *maauulits* 'tee', *kõige vähem sõrm* 'sõrmeots', *natt* 'pind', *külvajamees*, *takjas*, *aeg* 'tund', *uulits sest linnast* 'linnatänav', *rututama* 'tõttama', *sinu* 'oma', *needsamad* 'need', *pattu parandama* 'meelt parandama', *üles võtma* 'vastu võtma', *naerma* 'teotama', *tunnistama* 'teatama', *ilmale tooma* 'kandma', *hõikama* 'kutsuma', *palvelema* 'kutsuma', *nühkima* 'pühkima', *tänama* 'ülistama' ja *lähut* 'ligi'. Üksnes Gutsblaffil esinesid aga *kavaluse päälene* 'silmakirjatseja', *jäävkemee* 'tõlner', *jalguvivaline* 'jalutu', *patupealne* 'patune', *külamees* 'naaber', *sala* 'peidetud', *madalaks pidama* 'alandama', *tagasi astuma* 'ära taganema', *oplema* 'pilkama' ja *nägetsu* 'ennäe'. WTs oli küll võrreldes eelmiste lõunaesti tõlgete ja põhjaesti traditsiooniga omapäraseid sõnu, kuid neid kasutati ka kõigis järgmistes lõunaesti tõlgetes: *hirs* 'palk', *patust käänmine* 'meeleparandus', *müütnik* 'tõlner', *mõistukõne* 'tähenamissõna', *maatee* 'tee', *salaus*, *rõhkus* 'niiskus', *külaline* 'naaber', *leivaraas*, *vilitelema* 'pilkama', *tõrelema* 'sõitlema', *juhtuma*, *patust käänma* 'meelt parandama', *söönuks saama* 'köhtu täitma', *nätse* 'ennäe', *lähüde* 'lähedale'.

Redaktsioonirohkes põhjaesti traditsioonis oli vaid ühele tõlkevõrsioonile omaseid sõnu väga vähe, nt Pilistvere mustandis *salajaasi* 'saladus' ja puhtandis *end toitma* 'köhtu täitma'. Hulk omapäraseid sõnu toimetati täispiibli keelde viimasel hetkel, sest neid ei leidunud veel ka PE1738s: *meeleparandamine*, *meelt parandama*, *drahmiraha*, *süli*, *salalik*, *hea põlv* ja *varjul*.

3. Tõlgete lähedusastme mõõtmise katse

3.1. Analüüsitabeli koostamine

Et iseloomustada tõlgete lähedust arvuliselt, otsisime kõigepealt üles kohad, mis tõlgetes erinesid, ning kandsime need viide tabelisse, mis said sisendiks hilisemale arvutianalüüsile. Kokku tabeldasime 49 (tähe) ortograafilist, 75 häälikulist, 48 vormilist, 156 morfosüntaktilist ja 125 leksikaalset erinevust (vt näiteid tabelist 2). Selline tabeldamine võimaldab kokku viia sama funktsiooniga keelendid, mida üksnes automaattöötlusega ei suudetaks samavõrd täpselt seostada. Näiteks oleks automaattöötluses keeruline kokku viia sama tähendust kandvaid eritüvelisi sõnu (*piinama* ~ *vaevama*) või mitmesõnalisi verbitarindeid ja üksikvorme öeldisena

(*saab olema ~ on*). Samuti saab niiviisi võrrelda tõlgete lähedust eri tüüpi keelejoonte põhjal (nt kas tõlked on leksikaalselt lähedasemad kui morfosüntaktiliselt).

Tabel 2. Analüüsitabeli ridade lühendatud näited

Erinevuse tüüp	Sõna, mille kasutuses erinevus ilmnes	S-PE	G	WT	Ppuht	M
foneetiline	<i>mõtlema</i>	<i>o</i>	<i>õ</i>	<i>õ</i>	<i>õ</i>	<i>õ</i>
ortograafiline	<i>Laatsarus</i>	<i>z</i>	<i>z</i>	<i>z</i>	<i>z</i>	<i>ts</i>
morfoloogiline	<i>usuvad</i>	<i>usuvad</i>	<i>uskvad</i>	<i>uskva</i>	<i>uskvad</i>	<i>uskvad</i>
morfosüntaktiline	<i>Essimenne ütles temmale</i>	gen + vastu	gen + vastu	all	gen + vastu	all
leksikaalne	'purpur'	<i>kuninglik riie</i>	<i>purpur</i>	<i>purpur</i>	<i>purpur</i>	<i>purpur</i>

Meetodi puuduseks on aga asjaolu, et tekstis esinevaid süntaktilisi erinevusi ei anna hästi sellistes tabelites analüüsida. Tabelitesse paigutasime ainult keelendid, millele leidsus vaste kõigis tekstides. Meie materjalis jäi üle 81 juhtumit, kus mõnes tõlkes kasutati mingit sõna, mis teises puudus (nt *seal oli üks rikas mees ~ aga oli üks rikas mees ~ oli üks inimene*) või erines lauseehitus rohkem kui vaid ühe lauseliikme vormistuselt ega olnud seega enam kirjeldatav üksnes morfosüntaktilise erinevusena (nt *kui tema ühe krossi ära kaotab ~ kus temale üks ära kaokse*).

3.2. Arvutianalüüs

Arvutianalüüsiks koostatud tabelite analüüsil seati eesmärgiks leida igale tõlkele sarnasus teiste tõlgetega viies kategoorias (foneetiline, ortograafiline, morfoloogiline, morfosüntaktiline, leksikaalne). Oodatavaks tulemuseks oli sümmeetriline sarnasusmaatriks (tabel), kus tõlgete nimetused olid esitatud samas järjekorras nii ridades kui ka veergudes. Sarnasusmaatriksis on arvude lahtrid eristatud halli taustavärviga nii, et mida suurem on arvväärus, seda tumedam on lahtri taustavärv.

Ühe tõlkepaari sarnasusmõõt määrati protsendina järjestikku kokkulangevatest elementidest: kui ühe tõlkepaari kõik elemendid langesid

kokku, oli nende sarnasus 100%, kui ükski elementidest ei langenud kokku, oli nende sarnasus 0%.

Tulemuseks saadud viie kategooria sarnasusmaatriksi alusel moodustus koondsarnasusmaatriks (KS, vt selle põhjaeesti osa tabelist 3 ja lõuna-eesti osa tabelist 4), kus igaks (arvuliseks) elemendiks on viie maatriksi samadel positsioonidel olevate elementide aritmeetiline keskmine ja mis on väljendatav järgmise valemiga:

$$KS = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \frac{O_{i,j} + H_{i,j} + M_{i,j} + MS_{i,j} + L_{i,j}}{5}, \text{ kus}$$

n – tõlgete arv

i – reaindeks

j – veeruindeks

Seega selgus arvutianalüüsi käigus tõlgete ühisosa suurus nii kõigi vaadeldud keelekategooriate kaupa eraldi kui ka koondarvestuses.

3.3. Tõlgete kattuvus koondarvestuses

Enne 1680ndate keelereformi valminud põhjaeesti tõlked olid keelekasutusest üsna lähedased (vt tõlkepaaride ühisosa täpset suurst tabelist 3). Kõigi enne Müncheni käsikirja valminud tõlkeversioonide omavaheline kattuvus oli väga suur (74–98%). 1630.–1640. aastate tõlkekeelest kauge-neti tasapisi, näiteks Stahli käsiraamatu esmatrükiga kattus teine trükk 98%, kolmas trükk 87% ning Pilistvere piiblikonverentsil toimetatud käsikirja lõplik kuju 74% ulatuses. Müncheni käsikirjas langes aga kattuvus Stahli perikoobiraamatuga järsult 46%-ni. Esimene piiblikonverentsidejärgne perikoobiraamat PE1693 anti välja enamjaolt konservatiivses keeles: Stahli perikoobiraamatu neljanda trüki kattuvus Müncheni käsikirjaga oli vaid 51% (Stahli esmatrükiga seevastu 81%). Hornungi osalusel välja antud PE1695 kattuvus Müncheni käsikirjaga oli aga tervelt 89%. Järgmine perikoobiraamat PE1700 võttis omaks rohkem uuenduslikke jooni ning selle kattuvus Müncheni käsikirjaga oli 77%. Müncheni käsikirja lähimad edasiarendused olid sellega väga sarnased: 1703.–1704. aastal valminud Tartu käsikiri kattus sellega 90%, 1705. aastal valminud Stockholmi käsikiri 88% ulatuses. UT1715 jaoks toimetati keelt pisut, nii et kattuvuseks Müncheni käsikirjaga jäi 81%. Edaspidigi redigeeriti keelt tasahaaval, kuni lõpuks kattus täispiibli keelekasutus Müncheni käsikirja omaga 73% ulatuses.

Tabel 3. Põhjaeesti tõlgete omavahelise kattuvuse määr protsentides

Tõlge	S-PE	S-LS	PE 1654	PE 1673	Gmust	Gpuht	B	Pmust	Ppuht	M
S-PE		97	98	87	91	87	80	79	74	46
S-LS	97		95	86	89	86	80	78	74	46
PE 1654	98	95		88	91	88	81	80	75	47
PE 1673	87	86	88		85	84	88	80	76	49
Gmust	91	89	91	85		96	81	80	75	49
Gpuht	87	86	88	84	96		80	79	75	49
B	80	80	81	88	81	80		88	80	49
Pmust	79	78	80	80	80	79	88		86	50
Ppuht	74	74	75	76	75	75	80	86		56
M	46	46	47	49	49	49	49	50	56	
PE 1693	81	80	81	89	81	80	85	79	76	51
PE 1695	47	47	47	50	48	48	49	51	56	89
PE 1700	53	53	54	59	55	56	59	61	65	77
Tartu	45	45	46	48	47	47	48	51	56	90
Stock	46	46	46	49	48	49	49	50	56	88
UT 1715	46	45	46	49	48	49	49	50	55	81
PE 1721	45	44	46	48	47	48	48	49	54	80
PE 1727	43	42	43	45	45	45	45	47	52	76
PE 1729	43	42	43	46	44	45	45	47	51	74
UT 1729	42	42	43	45	44	45	45	47	51	74
PE 1735	43	42	43	46	44	45	45	47	51	74
PE 1738	43	42	43	46	45	46	46	47	51	75
P1739	42	41	42	45	44	45	44	45	50	73

PE 1693	PE 1695	PE 1700	Tartu	Stock	UT 1715	PE 1721	PE 1727	PE 1729	UT 1729	PE 1735	PE 1738	P 1739
81	47	53	45	46	46	45	43	43	42	43	43	42
80	47	53	45	46	45	44	42	42	42	42	42	41
81	47	54	46	46	46	46	43	43	43	43	43	42
89	50	59	48	49	49	48	45	46	45	46	46	45
81	48	55	47	48	48	47	45	44	44	44	45	44
80	48	56	47	49	49	48	45	45	45	45	46	45
85	49	59	48	49	49	48	45	45	45	45	46	44
79	51	61	51	50	50	49	47	47	47	47	47	45
76	56	65	56	56	55	54	52	51	51	51	51	50
51	89	77	90	88	81	80	76	74	74	74	75	73
	51	61	50	50	51	50	47	47	47	47	47	46
51		79	95	93	86	85	80	79	79	79	79	78
61	79		79	79	76	76	72	72	71	72	72	70
50	95	79		96	87	86	80	80	80	80	80	78
50	93	79	96		89	88	82	81	81	81	82	80
51	86	76	87	89		96	88	87	87	87	87	84
50	85	76	86	88	96		90	89	88	89	89	87
47	80	72	80	82	88	90		97	97	97	97	93
47	79	72	80	81	87	89	97		99	100	100	95
47	79	71	80	81	87	88	97	99		99	99	95
47	79	72	80	81	87	89	97	100	99		100	95
47	79	72	80	82	87	89	97	100	99	100		95
46	78	70	78	80	84	87	93	95	95	95	95	

Võrreldes põhjaeesti tõlgetega olid esimesed kolm lõunaeesti tõlkeversiooni üksteisest märksa sõltumatumad: Rossihniuse kirikukäsiraamatuga kattus järgmine, Gutsaffi tõlge üksnes 59%, WT 50% ja 1691. aasta kirikukäsiraamat 45% ulatuses. PE1691s on WT keelt õige pisut toimetatud, tõlgete ühisosa oli 92%. Perikoobiraamatus kasutatud keelekuju jäi püsima ka järgmistes UT lõunakeelsetes väljaannetes (vt täpsemalt tabel 4).

Tabel 4. Lõunaeesti tõlgete omavahelise kattuvuse määr protsentides

	R	Gu	WT	LE1691	LE1726	WT1727	LE1732
R		59	50	45	44	44	44
Gu	59		49	44	44	44	44
WT	50	49		92	92	93	92
LE1691	45	44	92		100	99	100
LE1726	44	44	92	100		99	100
WT1727	44	44	93	99	99		
LE1732	44	44	92	100	100	99	

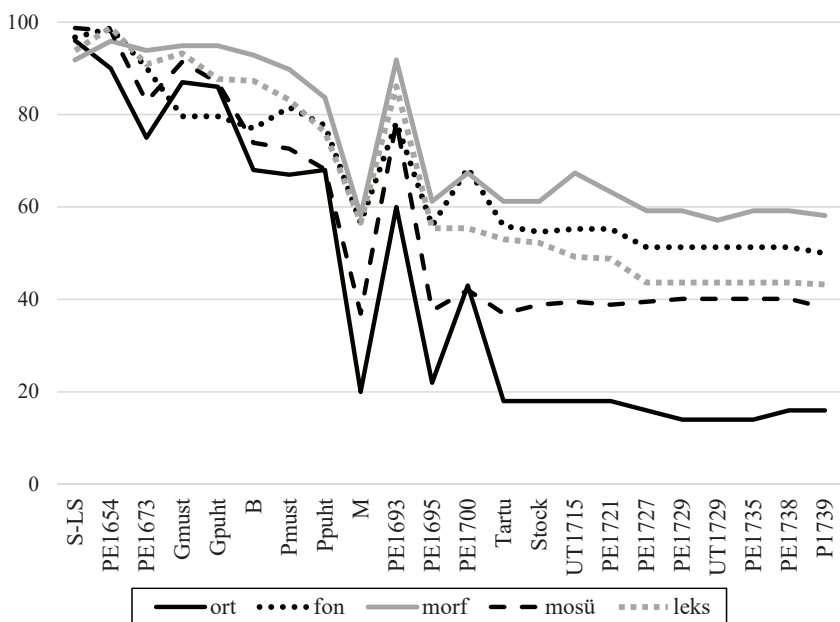
3.4. Tõlgete kattuvus kategooriate kaupa

Kui käsitleda erinevusi kategooriate kaupa, avaneb kirjakeele arengust veidi nüansirikkam pilt, sest saab vaadata, mil määral kattuvad tõlked igas kategoorias eraldi. Näiteks võrreldes kõige esimest põhjaeesti tõlget (Stahli perikoobiraamatu esmatrükki) järgmistest piibliversionidega selgus, et see sarnanes teiste tõlkevariantidega kõige enam morfoloogias. Stahli teose kattuvus ülejäänud põhjaeesti piiblivariantidega morfoloogias ulatus 96%-st perikoobiraamatu teises trükis 58%-ni täispiiblis (vt joonist 1). Kõige enam muudeti sajakonna aasta jooksul ortograafiat, mille korral kattuvus Stahli perikoobiraamatuga oli PE1654s 90% ja P1739s ainult 16%.

Väiksemaid muudatusi tehti kõigis redaktsioonides, kuid miski ei ületanud Münchени käsikirjas toimunud murrangut. Sellele eelnenud redaktsioon, Pilistvere puhtandkäsikiri, oli veel suuresti stahlilikus keeles (morfoloogias oli kattuvus Stahli esmatrükiga 84%, foneetikas 78%, leksikas 76%, ortograafias 68%, morfosüntaksis 68%), Hornungi tõlge eemaldus Stahli keelest aga kõigis kategooriates jõuliselt (morfoloogias oli kattuvus Stahli esmatrükiga 58%, foneetikas 57%, leksikas 57%, morfosüntaksis 37%, ortograafias 20%). Järgmistest tõlgetest kasutasid

uuenduslikku keelt Hornungi osalusel välja antud PE1695 (mille kattuvus Müncheni käsikirjaga oli morfoloogias 93%, ortograafias 92%, leksikas 91%, morfosüntaksis 87%, foneetikas 84%) ning kõik redaktsioonid alates Tartu ja Stockholmi käsikirjast.

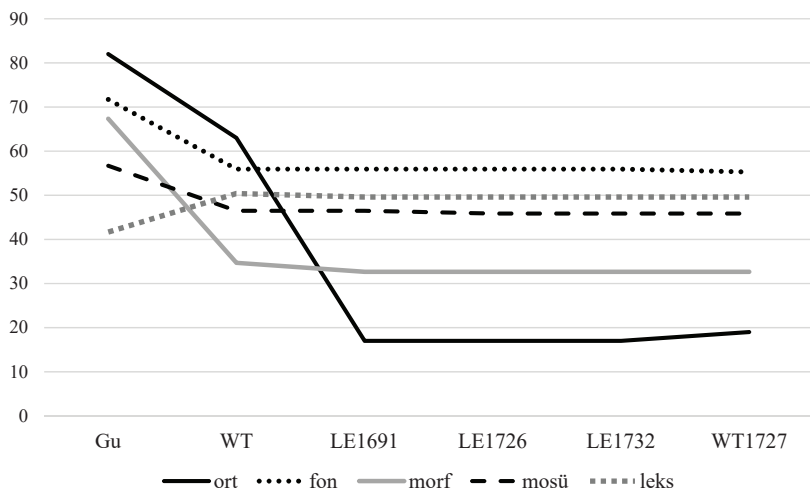
Konservatiivset keelt kasutas edasi PE1693, mis jäi peaaegu tervenisti püsima stahliliku kirjakeele juurde, uuendades siiski mõnevõrra ortograafiat (kattuvus Stahli esmatrükiga oli morfoloogias 92%, leksikas 86%, morfosüntaksis 78%, foneetikas 78%, ortograafias 60%, vrd Müncheni käsikirjaga oli kattuvus foneetikas 62%, leksikas 61%, morfoloogias 60%, morfosüntaksis 40%, ortograafias 25%). PE1700 tegi kompromissi vana ja uue keele vahel: oli küll uuendatud keelest märkimisväärselt erinev ortograafias ning vähem foneetikas (kattuvus Müncheni käsikirjaga ortograafias 57%, foneetikas 80%), kuid polnud enam kuigi sarnane konservatiivse keelega (kattuvus Stahli esmatrükiga oli ortograafias 43%, foneetikas 68%). Uuendatud keeles kirja pandud edasistes tõlkeversioonides püsis

Joonis 1. Põhjaesti tõlgete kattuvus Stahli 1638. aasta perikoobiraamatuga

suuresti samasugusena ortograafia (Müncheni käsikirja ja täispiibli kattuvus selles vallas oli 86%). Enim redigeeriti leksikat (Müncheni käsikirja ja täispiibli kattuvus oli 66%) ja morfosüntaksit (kattuvus 70%), vähem morfoloogiat (kattuvus 76%) ja foneetikat (kattuvus 76%).

Lõunaesti traditsioonis on näha (vt joonist 2), et esimene, Rossihniuse tõlge kattus järgmise, Gutsloffi tõlkega enim ortograafiliselt (omavaheline kattuvus oli 82%), samas kui esimese kahe tõlke leksikaalne ühisosa oli üsna väike (kattuvus vaid 42%). Ülejäänud kategooriates jäi Rossihniuse ja Gutsloffi kattuvus sinna vahele (foneetikas oli see 72%, morfoloogias 67%, morfosüntaksis 57%). WT erines Rossihniuse tõlkest veelgi enam, iseäranis morfoloogias (omavaheline kattuvus vaid 35%), aga ka teistes kategooriates oli kattuvus väiksemapoolne (ortograafias 63%, morfosüntaksis 57%, foneetikas 56%, leksikas 50%). WT ühisosa polnud suurem ka Gutsloffi tõlkega (nende kattuvus oli ortograafias 61%, foneetikas 50%, morfosüntaksis 50%, leksikas 48%, morfoloogias 32%). 1691. aasta perikoobiraamatu ortograafias rakendati kõiki Hornungi tõlkes olnud uuendusi, nii et WT ja PE1691 omavaheliseks kattuvuseks ortograafias jäi ainult 48%, kõigis ülejäänud kategooriates oli see aga väga suur (morfosüntaksis kattusid tõlked 99%, leksikas 98%, morfoloogias 96% ja foneetikas 90% ulatuses). WTs kasutusele võetud ning LE1691s pisut toimetatud keelekuju

Joonis 2. Lõunaesti tõlgete kattuvus Rossihniuse perikoobiraamatuga

jäi püsima ka järgmistes lõunaeeesti redaktsioonides. Iseäranis sarnased olid LE1691ga perikoobiraamatu järgmised trükid LE1726 ja LE1732 (mõlema kattuvus LE1691ga oli morfosüntaksis 99%, foneetikas 99%, leksikas 99%, ortograafias 98%, morfoloogias 98%), õige natuke erines nendest WT teine trükk WT1727 (kattuvus LE1691ga oli morfosüntaksis 99%, leksikas 99%, morfoloogias 98%, foneetikas 97%, ortograafias 94%).

4. Kokkuvõte

1630.–1730. aastatel tõlgitud Luuka evangeeliumi perikoobikohtade lähi-vaatlus kinnitas, et tekstide keelekasutus varieerus sajakonna aasta jooksul palju, kuigi paljud tõlkeversioonid olid väga sarnased. Osa erinevusi seostus teksti konservatiivsuse või uuenduslikkusega, osa erineva murde-taustaga, osa oli tingitud keele muutumisest. Kvantitatiivset kinnitust sai Wastse Testamendi ja Müncheni käsikirja murrangulisus.

Esimesed kolm lõunaeeesti tõlget erinesid üksteisest tugevalt. Rossihniuse, Gutsloff ja Wastse Testamendi keele ühisosa oli suurim ortograa-fias, mis sarnanes tollase põhjaeeesti kirjaviisiga võõrtähtede ja vokaali-pikendusmärgi *h* poolest. Kõige tugevamalt eristus Wastne Testament eelmistest tõlgetest morfoloogias, kus Rossihnius ja Gutsloff kasutasid mitmesuguseid põhjaeeestilike formatiividega vorme, mille Wastse Testa-ment vahetas lõunaeeestilike vastu: need olid mineviku kesksõna, mitmuse kolmanda pöörde, mitmuse nimetava ja lihtmineviku vormid. Esimestel autoritel esines teisigi keelejooni, mis olid muidu omased üksnes põhja-eeesti traditsioonile, näiteks elatiivne järeltäiend ja hulk sõnu Rossihniusel ning tähekombinatsioonid *gk* ja *dt* Gutsloffil. Esimeste lõunaeeesti tõlgete leksikaalne ühisosa oli väike, kõigis kolmes tõlkes leitud rohkesti omanäo-list sõnavara. Wastses Testamendis kasutatud keelekuju võttis enamjaolt üle ka Virginiuste 1691. aasta perikoobiraamat, mis olulise täiendusena kaotas vokaalipikendusmärgi *h* ja võõrtähed (v.a *z* üksikuis sõnades). Perikoobiraamatu keelekuju kasutati kõigis järgmistes lõunaeeesti tõlgetes.

Erinevalt varasest lõunaeeesti kirjakeelest sarnanesid esimesed põhja-eeesti tõlked üksteisega märksa enam, kuni Johann Hornungi tõlkeversioon reformis tugevalt tõlkekeelt kõigis analüüsitud aspektides, loobudes muu hulgas ortograafias võõrapärastest joontest ning võttes kasutusele *ä*-tähe, asendades foneetikas tugevad sulghäälikud nõrkadega ja morfoloogias saksapärase eitusvormi eestipärasega ning tuues sisse lõunaeeesti kirjakeele

sõnu. Hornungi tõlkes võeti kasutusele kaasaütleva käände vorm ja konstruktsioon /*saama* + *nud*-kesksõna/, hakati lõpetamata tegevust vormistama tänapäeva osasihitisele vastavalt, asuti omajat väljendama vaid alal- ja vastuvõtjat vaid alaleütleva käändega, asendati *saama*-tulevik *pidama*-tarindi või olevikuvormiga ja *saama*-passiiv impersonaalivormiga ning paljud kaassõnaühendid käändevormidega.

Varasemat traditsiooni jätkas konservatiivses keeles 1693. aasta perikoobiraamat, mis siiski uuendas ortograafiat, võttes järjekindlalt kasutusele *ä*-tähe ning kriipsutades läbi vokaalipikendusmärgi *h*. Väga huvitavat uuendatud ja konservatiivse keele hübriidi kasutas 1700. aasta perikoobiraamat, kus vokaalipikendusmärk esines üksnes kinnises silbis. PE1700 säilitas osa varasema kirikukeele jooni, samas aga võttis uuendatud keelevariandist üle muu hulgas eestipärase eitusvormi ja tänapäevasele kujule lühenenud käskiva kõneviisi vormi ning loobumise *gk*-st ja *dt*-st. Edaspidises põhjaeesti traditsioonis jäid küll üksmeelselt püsima uuendatud keele põhijooned, kuid siiski toimetati keelt aina edasi, iseäranis sõnavalikut. Tehti ka kaks olulist häälikulist muudatust: *ai* > *ae* ja *ää* > *eä* või *ea*, mis hõlmasid hulka sõnu, nt *vaine* > *vaene*, *säält* > *seält*.

Kirjandus

- Bouma, Gerlof; Evie Coussé; Trude Dijkstra; Nicoline van der Sijs 2020.** The EDGeS Diachronic Bible Corpus. – Proceedings of the 12th International Conference on Language Resources and Evaluation. Paris: ELDA, 5232–5239.
- Kaiser, Georg A. 2005.** Bibelübersetzungen als Grundlage für empirische Sprachwandeluntersuchungen. – Romanische Korpuslinguistik II: Korpora und diachrone Sprachwissenschaft. Ed. by Johannes Kabatek, Claus Pusch, Wolfgang Raible. (= ScriptOralia 130.) Tübingen: Gunther Narr Verlag, 71–83.
- Kingisepp, Valve-Liivi; Kristel Ress; Kai Tafenau; Külli Habicht 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik. Toim Külli Habicht, Külli Prillop. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Laanekask, Heli 2004.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 14.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Leivo, Maeve; Ahti Lohk; Kristiina Ross; Kai Tafenau 2013.** Johannes Gutsblaffi piiblitõlge 1647–1657. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

- Lepajõe, Marju 2013.** Wotzu ist die tzung? Martin Lutheri keele- ja hariduskäsitusest. – Kroonikast kantaadini. Muusade kunstid kesk- ja varauusaegsel Eesti- ja Liivimaal. Toim Katre Kaju. (= Eesti Ajalooarhiivi toimetised 20 (27).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 69–92.
- Lohk, Ahti; Kristiina Ross 2019.** Joachim Rossihniuse ja Heinrich Stahli perikoopide võrdlus. – Emakeele Seltsi aastaraamat 64 (2018). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 65–110. <https://dx.doi.org/10.3176/esa64.03>.
- Põldvee, Aivar 2010.** Bengt Gottfried Forselius ja tähed. Täiendusi vana kirjaviisi ja uue õppeviisi mõistmiseks. – Keel ja Kirjandus 5, 331–352; 6, 419–429.
- Reila, Heiki 2007.** Müncheni käsikirjast ja selle seostest Johann Hornungi tõlkega: keelelisi tähelepanekuid. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Koost Kristiina Ross. Toim Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 556–563.
- Ross, Kristiina 2007.** Rootsiaegsete põhjaeestikeelsete Uue Testamendi tõlkekäsikirjade osast eesti kirjakeele kujunemisloos. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Koost Kristiina Ross. Toim Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 545–550.
- Ross, Kristiina 2008.** Estonian Bible translations. – Common roots of the Latvian and Estonian literary languages. Ed. by Kristiina Ross, Pēteris Vanags. Frankfurt am Main jt: Peter Lang, 235–252.
- Ross, Kristiina 2012.** Heinrich Stahli ja Johannes Gutsblaffi Uue Testamendi tõlke kõrvutus. – Methis. Toim Anne Lange, Daniele Monticelli. (= Studia humaniora Estonica 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 24–36. <http://dx.doi.org/10.7592/methis.v7i9/10.566>.
- Tafenau, Kai 2007.** Pilistvere käsikirjadest ja nende seosest Heinrich Göseken vanema käsikirjaga. – Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Koost Kristiina Ross. Toim Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 551–555.
- Tafenau, Kai 2010.** Heinrich Gösekeni käsikirja kohast 17. sajandi eesti piiblitõlke traditsioonis. – Emakeele Seltsi aastaraamat 55 (2009). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 176–200.
- Tafenau, Kai 2011.** Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. (= Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 27.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Allikad

EPAK = Eesti piiblitõlke ajalooline konkordants. <http://www.eki.ee/piibel>.

Tõlked 2007 = Põhjaeestikeelsed Uue Testamendi tõlked 1680–1705. Koost Kristiina Ross. Toim Heiki Reila, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

VAKK = Vana kirjakeele korpus. <https://vakk.ut.ee>.

A. Käsikirjalised tõlkeversioonid

B = Joachim Balecke Luuka evangeeliumi tõlge (Rahvusarhiiv, EAA.1187.2.5323).

G = Heinrich Göseken vanema Uue Testamendi tõlge (Rahvusarhiiv, EAA.1187.2.5323).

Gu = Johannes Gutsclaffi Uue Testamendi tõlge Heinrich Göseken vanema ümberkirjutusena (Rahvusarhiiv, EAA.1187.2.5323). (EPAK)

M = Müncheni käsikiri. – Tõlked 2007. (EPAK)

P = Pilstvere käsikiri. – Tõlked 2007. (EPAK)

Stock = Stockholmi käsikiri. – Tõlked 2007.

Tartu = Tartu käsikiri (Eesti Kultuurilooline Arhiiv, f 192, m 145:1 (M.A). <http://kivike.kirmus.ee>.

B. Trükitud tõlkeversioonid

LE1691 = Ewangeliumma- nink Epistli-Lu. [1691]. Riga: Johann Georg Wilcken.

LE1726 = Ewangeliumma nink Epistli-Lu. 1726. Riga: Samuel Lorentz Frölich.

LE1732 = Ewangeliumma nink Epistli-Lu. [1732]. Riga: Samuel Lorentz Frölich.

P1739 = Piibli Ramat. 1739. Tallinn: Jakob Joan Köler. (EPAK)

PE1654 = Die gewöhnliche Evangelia un[d] Episteln. 1654. Reval: Heinrich Westphal.

PE1673 = Di gewöhnliche Evangelia und Episteln. 1673. Reval: Adolph Simon.

PE1693 = Nehd põhat Evangeliumit nink Epistlit. 1693. Tal-Linnas: Christoff Brendeken.

PE1695 = Ewangeliumme ning Epistli-Loud. 1695. Riga: Johann Georg Wilcken.

PE1700 = Ewangeliummit Nink Epistlit. Tallinn: Christow Prendeken.

PE1721 = Keik Ewangeliummid ning Epistlid. [Tallinn: Eestimaa Konsistooriumi kirjastuskassa.]

PE1727 = Keik Ewangeliummid ning Epistlid. 1727. Tallinn: Joan Köler.

PE1729 = Keik Ewangeliummid ning Epistlid. [Tallinn: Eestimaa Konsistooriumi kirjastuskassa.]

PE1735 = Keik Ewangeliummid ning Epistlid. 1735. [Tallinn: Eestimaa Konsistooriumi kirjastuskassa.]

PE1738 = Eesti-Ma Rahwa Koddõ- nink Kirko-Ramat. 1738. [Tallinn: Eestimaa Konsistooriumi kirjastuskassa.]

R = Joachim Rossihnius. 1632. Evangelia und Episteln. Riga: Gerhard Schröder. (EPAK)

S-LS = Heinrich Stahl. 1641. Leyen Spiegel. Winter Theil. Reval: Heinrich Westphal; Stahl, Heinrich. 1649. Leyen Spiegel. Sommer-Theil. Reval: Heinrich Westphal. (VAKK)

S-PE = Heinrich Stahl. 1638. Hand- und Hauszbuch. Dritter Theil. Revall: Christoff Reusner. (EPAK)

UT1715 = Meie Issanda Jesusse Kristusse Uus Testament. 1715. Tallinn: Johan Kristow Prendeken. (VAKK)

UT1729 = Meie Issanda JESUSSE KRISTUSSE uus Testament. 1729. Tallinn: Joan Köler.

WT1686 = Meie Issanda Jesusse Kristusse Wastne Testament. 1686. Riga: Johann Georg Wilcken. (EPAK)

WT1727 = Meije Issanda Jesusse Kristusse Wastne Testament. Riga: Samuel Lorentz Frölich.

Annika Viht

Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste instituut

Narva maantee 25, 10120 Tallinn

Eesti Keele Instituut, keeleajaloo, murrete ja soome-ugri keelte osakond

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

annika.viht@eki.ee

Ahti Lohk

Tallinna Tehnikaülikool, tarkvarateaduse instituut

Ehitajate tee 5, 19086 Tallinn

Eesti Keele Instituut, keeleajaloo, murrete ja soome-ugri keelte osakond

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

ahti.lohk@eki.ee

A quantitative approach to Estonian New Testament translations from the 1630s to the 1730s

ANNIKA VIHT, AHTI LOHK

The article compares Estonian translations of the New Testament from the 1630s to the 1730s, covering the period from the first extant publications of pericopes until the first full Bible. All existing 28 versions of the gospel of Luke were studied: 21 texts in the North Estonian (or Tallinn) standard language, and seven texts in the South Estonian (or Tartu) standard language. The 62 verses from this gospel which occurred in all 28 translations were compared in five aspects: phonetic, inflectional, morphosyntactic, lexical and orthographical. Tables registering these differences formed input for computer analysis measuring the proximity of translation pairs.

The analysis revealed that the first translations in the Tartu language differed greatly from one another in all aspects except orthography, whereas the translations in the Tallinn language can mostly be seen as a series of revisions of the same text. The standard languages were reformed significantly by the Wastne Testament (1686) in South Estonian and Johann Hornung's translation in North Estonian (written in 1687–88, and preserved as a copy from 1694 called the München manuscript). In contrast to the South Estonian standard language, the language reform was not universally accepted at first in the North Estonian standard language.

Keywords: history of written Estonian, Bible translation, quantitative analysis, language reform

KUTSELISED ARSTIJAD EESTI KEELES

JÜRI VIKBERG

Annotatsioon. Artiklis on vaatluse alla võetud kutseliste arstijate-ravijate nimetused (*arst, paader, palper, tohter, velsker*) kui eesti kirjakeeles 16.–19. sajandil registreeritud laensõnad. Artikli eesmärk on tuua nähtavale meedikuid tähistava sõnavara päritolu ja aja jooksul toimunud tähendusnihked, sõnade leidumus eesti vanemas kirjakeeles, levik murretes ja regilauludes ning naaber- ja sugulaskeeltes.

Võtmesõnad: eesti keel, vana kirjakeel, meditsiinisõnavara, keelekontaktid, sõnalaenuid, alamsaksa laensõnad, saksa laensõnad

1. Proloog

1760.–1780. aastatel elas Põltsamaa oma hiilgeaegu, kui baltisaksa tööstur ning Põltsamaa lossiomaniik, erumajor Johann von Lauw (1712–1786) oli sinna rajanud klaasi- ja portselanikoja, tärklisevabriku, vasespaja, parkimiskojad ning muid väiksemaid ettevõtteid. Klaasikojas valmistati mitmesugust õõnesklaasi, sh pudeleid ja klaasnõusid meditsiini tarbeks. Renoveeritud lossis mängis ajuti koguni oma orkester, esines itaalia näitetrupp ja peeti ametis kunstmaalrit, kirikus võis kuulata heade muusikute ettekandeid. Lossihärra von Lauw rajas Põltsamaale isegi alamast soost inimeste haigla ja kutsus Riist selle juhatajaks arstiteaduse doktori Peter Ernst Wilde, kes oli äratanud tema tähelepanu praktiseeriva arsti ja kirjamehena. Wilde saabus Põltsamaale 1766. aastal. Tutvunud kohalike oludega, asutas ta Põltsamaale Eesti esimese maa-apteegi ning otsustas seejärel hakata välja andma õpetlikku kirjavara, et talurahvas oskaks oma tervise eest ise hoolt kanda. Et selleks läks vaja trükikoda, asus Wilde otsekohe tegutsema. Vajalik sisseseade saabus Kopenhaagenist juba 1766. aasta oktoobris, seejärel palgati trükkal ja Põltsamaa eratrukikoda, esimene terves Vene keiseririigis, võis tööle hakata. Trükiloo tingimuseks oli, et Wilde laseb seal trükkida vaid omaenda teoseid. (EA IV: 252; Jürjo 2004: 49–53; Peegel 1976: I–II) Neist tema Põltsamaa trükitöödest on

koguni kaks, „Lühhike õppetus“ (LÖ) ja „Arsti ramat“ (AR), pälvinud püsiva kohta eesti kirjakeele ja kultuuri ajaloos, nagu ka nende eestindaja August Wilhelm Hupel (1737–1819).

2. Meditsiinikirjasõna

Maa-arsti Wilde igapäevane järjelugu „Lühhike õppetus“ (1766–1767), mida ilmus pastor Hupeli tõlkes 41 numbrit, oli esimene eestikeelne kirjatöö, mis maarahvast tervishoiu ja hügieeni seisukohast valgustas. Selle sisu võtab kenasti kokku väljaande täispealkiri: *Lühhike õppetus, mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haiguste ning wiggaduste wasto; et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab nou otsima ning mis tulleb tähhele panna igga haigusse jures. Selle körwas on weel muud head nouud, õppetussed ning maenitsused leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggidusseks üllespantud* (LÖ: tiitelleht). Peatähelepanu oli pööratud praktilistele juhtnööridele, kuidas hoida puhtust, vältida külmetus- ja nakkushaigusi ning milliste maa- ja apteegirohtudega end ravida. Iseloomulike näidetena võiks mainida, et paisete raviks olid head tubaka keeduvesi, takja- ja teelehed ning raudrohi, veritsevale haavale soovitati peale panna tammepuu käsna, põõrituse korral tuli hommikuti enne sööki võtta kas 10–15 pipratera või 15–20 kadakamarja. Nakkava soetõve ehk tüüfuse korral tuli juua odra keeduvett, kuhu oli lisatud mett ja lusikatais salpeetrit. „Lühhike õppetus“ annab hea ülevaate tolleaegsest meditsiinisõnavarast, mida peale rahvaomaste keelendite (nt *rawwandus* 'rabandus', *sulg* 'nohu', *paise*, *kõht on wallale*) ilmestasid juba juurdunud laensõnad (nt *salw*, *pulwer*, *plaaster*), aga ka uued, võõrkeelsed väljendid (nt *Pleiweis*, *Lewerstok*, *Seenisplätter*) (Valmet 1966: 684–696; Lill 1984: 615–618).

3. Ravitsejad ning arstijad

Kirjasõna manitses, et kui tõbi võtab võimust ja lähed targa või nõia juurde, siis saad *kül monned rohhud ehk puhhutud sola*, agga *se ep olle muud kui paljas sool*, parem juba otsida abi mõisast või otse *Apteke peält* (LÖ: 10). Siinkohal võiks küsida, et kuhu jäid siis elukutselised arstid, kuid leidis tollal juba neidki. Viis aastat pärast „Lühhikest õppetust“ ilmus Põltsamaal järgmine Wilde kirjutatud ja Hupeli tõlgitud eneseabiteos, „Arsti ramat

nende juhhatamiseks, kes tahwad tõbbed ärraarwada ning parrandada“ (1771), kus sõna *arst* esineb kohe pealkirjas (AR: tiitelleht). Seegi teos oli määratud maarahvale, kes sai terviseabi valdavalt rahvameditsiinist, sest kuni 18. sajandini tegutsesid erialase haridusega arstid üksnes linnades. Arstiameti esindajad olid üldjuhul Saksamaal ettevalmistuse saanud sakslased, kes asusid Eestisse jõudes siin oma ametit praktiseerima. Nende kaudu on eesti keelde sugenenud ka vastavat sõnavara, millest alljärgnevalt vaadeldakse omaaegsete arstijate nimetusi. Haigete ravimisega tegelesid ülikooliharidusega arstid, meditsiinidoktorid, aga ka habemeajajad ehk haavaarstid ning saunamehed (EA II: 375; Sehwers 1953: 363).

3.1. *paader* 'saunamees'

Nagu kinnitavad ajalooandmed, sai ravitsemisamet alguse saunast. Ravijate seas valitses kindel hierarhia, kus ühe olulise, olgugi kõige madalama astme moodustasid saunamehed. Juba keskajal oli kombeks, et kui saunalistel ihu haritud ning pea pestud, siis lasti saunamehel lõigata ka juukseid ja ajada habet. Lisaks tohtisid saunamehed ravida kergemat sorti haavu, lasta aadrit, panna plaastreid ja kuppe, teha klistiiri, aga seda võisid nad teha üksnes oma saunas, mitte mujal. Saunamehed, enamik neist eestlased, tegelesid peamiselt vanade vigastuste, nahalööbe ja mädanikega, värskeid (torke)haavu neil ravida ei lubatud. (Gustavson 1969: 96; EA II: 375–376) Tegu oli päris omaette ametialaga ja Saksamaal asutati 14. sajandil saunameeste tsunftidki, näiteks 1350 Lübeckis, 1398 Danzigis (Sander 1991: 17). Eestis nende tsunfte ei moodustatud, seevastu on alates 15. sajandist mainitud Tallinna linna teenistuses olevaid arste, kelle ülesandeks oli pidada järelevalvet seekide, saunade ja habemeajajate töökodade üle (EA II: 375).

Kirjakeelde talletunud info alusel võib väita, et 17. sajandil on eesti keeles registreeritud ametinimetus *paader* nii saunamehe kui ka kupulaskja tähenduses: *Pader* 'ein Bader; kuppo laskja' (Göseken 1660: 543; Hornung 1977 [1693]: 2). Sõna pärineb alamsaksa keelest, vrd *bäder*, *bēder* 'Bader' (Liin 1968: 340), kusjuures suulises eesti keeles oli *paader*-sõna kasutusel tõenäoliselt märksa varemgi. Saunaga oli seotud ka samasse aega paigutatav kutselise ämmaemanda nimetus *paademooder*: *Pademoder* 'Bade Mutter; Hebamme' (Göseken 1660: 543), seegi sõna pärit alamsaksa keelest, vrd *bādemōder* 'Bademutter; Hebamme' (Liin 1968:

340). Et tegu oli sarnase arenguga nii Eesti- kui ka Liivimaal, tõendavad läti keelde jõudnud alamsaksa laensõnad *bāderis* 'Bader' ja *bādmuodere* 'Hebamme' (Schwers 1953: 9).

3.2. *palper* 'habemeajajast haavaarst'

Saunameeste seast kujunesid välja habemeajajad, kes seisis saunameestest ja isegi käsitöolistest veidike kõrgemal astmel. Tallinna habemeajajad tegutsesid harilikult turuplatsi läheduses, kus liikus rohkem rahvast. Nendegi ametioskuste juurde kuulus esmatasandi kirurgia kui käelist osavust nõudev käsitööala, kuid erinevalt saunameestest oli neil lubatud tegelda ka värskete haavade ja ravida haigeid väljaspool oma kodu. Enamasti tegelesid nad haavade, haavandite ja mädapaisete ravimise ning sidumisega, panid paika nihestusi ja lahastasid luumurruga jäsemeid (Tering 2016: 19), kuid vajaduse korral tuli ette võtta ka amputeerimisi, eemaldada kasvajaid või tõmmata välja logisevaid hambaid (Gustavson 1969: 80). Habemeajajaid on nimetatud käsitöolisteks, kelle eriala oli kirurgia. Esmateade sellisest Tallinna habemeajajast, nimega Hermannis, pärineb 1352. aastast (Käbin 2016: 37). Et habemeajajate seas oli rohkem sakslasi kui eestlasi, kasutati alamsaksa ametinimetust *balbêrer* 'Barbier' (MND HW: 146; EEW: 1908) ja *Balbeer* 'Barbier, Frisör' (PHW: 24), mis eestlaste suus mugesid eestikeelseks nimetuseks *palper* ~ *palber*. Oma ajastu kontekstis oli palper niisiis pigem kirurg-habemeajaja, mitte lihtsalt habemeajaja. Tallinnas kui sadamalinnas, kus korraldati rohkesti jootudega pidustusi, tuli ette lööminguid ning õnnetusjuhtumeid, oli neil piisavalt tööd ja leiba (Tering 2016: 18). Pealegi, stabiilse klientuuri tagasid neile juba ainuüksi aadrilaskmise nõudlejad. Tallinna Püha Katariina kloostri kohta on näiteks 1524. aastast teada, et munkadel lasti aadrit neli korda aastas (Kala 2013: 156).

Palprid koondusid 15. sajandil juba ka tsunftidesse, Põhja-Saksamaa Hansa Liidu linnadest näiteks Danzigis (1457), Lübeckis (1480) ja Hamburgis (1480) (Sander 1991: 18), Tallinnas on mainitud habemeajajate tsunfti 1466. aastast (EA II: 376), Pärnus habemeajajate-kirurgide tsunfti 1588. aastast (Kaplinski 1995: 250).

Olgugi et palpritel oli oma tsunft juba 15. sajandil ja isegi kui ametinimetus *palper*, *palber* või *palbeer* võiski suulises kõnepruugis levida ka 16.–17. sajandil, leidis see sõna eesti kirjakeeles mainimist tunduvalt

hiljem. Anton Thor Helle grammatika (2006 [1732]: 85) annab küll väljendi *aia mo habbe ärra* 'balbiere mich doch', aga ei nimeta tegijat. Esimest korda näikse sõna olevat registreeritud August Wilhelm Hupeli grammatikas (1780: 236) tartu keele näitena *palper* 'der Balbierer, Feldscherer', 1853. aastal ilmunud Ivan Lunini eesti-vene sõnaraamatu (ERS: 133) järgi kuulus *palper* 'цирюльникъ, фельдшеръ' nii tallinna kui ka tartu keele sõnavarasse, Ferdinand Johann Wiedemanni sõnaraamatus (1869: vg 836, 839) leiduvad **palbēr* ja **palper : palperi ~ pal'pri* 'Barbier'. Seal on Andrus Saareste võtnud oma sõnaraamatusse (EKMS I: vg 352) sõna *palper (palbeer)* 'habemeajaja, barbier'. Eesti murdearhiivis (EKI MK) omaette nimisõna *palper ~ palber* ei leidu, küll leidub seal aga Kuusalust kirja pandud tegusõna *'palberdama* 'teist inimest rohitsema'. Habemeajaja tähenduses on murretest registreeritud veel *sirusnik(ku)*, *(t)sirulnik*, *(t)sirunik* (Must 2000: 433; VMS II: 419, 543), mis on laenatud vene keelest (< *цирюльник* 'парикмахер'). Vene sõna päritolu taga on omakorda poola *cyrulik* (TSRJ: 1226).

Eesti *palprile ~ palberile* leidub vaste ka läti keeles: *balbēris ~ balbiers*. Läti keele vahendusel on see laensõna jõudnud omakorda liivi keelde – *balbier* 'Barbier' (Kettunen 1938: 20; Sehwers 1953: 7). Soome keelde kandus sõna *palperi* 'parturi; välskäri' rootsi keele vahendusel (SKES II: 478). Nüüdseks on see omaaegne laensõna kõigis neis keeltes ammuilma ununenud. Eesti keelde on asemele tulnud *habemeajaja*, läti keelde *bārdzinis*, liivi keelde *a'bbōndajāji* ning soome keelde *parturi* (Viikberg 2020: 415).

3.3. *arst* 'habemeajajast haava-arst ehk kirurg'

16.–17. sajandil ilmus *palpri* kõrvale *arsti* ametinimetus. Olid nemadki nii habemeajajad kui ka haavaarstid, st habemeajajad-kirurgid, ent spetsialiseerusid aja jooksul enam lõikuste abil ravimisele. Eesti kirjakeeles on arsti mainitud esimest korda 1589. aastal ühendas *Reyede artzte* ('haava-arst') kui laensõna ülemsaksa keelest. Alates Georg Mülleri jutlustest (a-st 1600) jäi aga eesti keeles püsima alamsaksa keelest laenatud *arst* (< kask *arste* 'Arzt'). (Viikberg 2016: sub *arst*) Arstiametis ei tegeldud tollal siiski üksnes haavade ravimisega, vaid nagu osutavad vanad leksikonid, jätkati pikemat aega veel ka habemeajajatena: Heinrich Gösekenil (1660: 317) on *Arst* nii 'Barbier' kui ka 'wund Arzt (chirurgus)', Salomo

Heinrich Vestring (1998 [1710–1730]: 7) annab *arst*-sõna tähenduseks 'Ein Barbier, medicus'. Habemeajaja tähendus kaob *arst*-sõna järelt 18. sajandi jooksul, vrd 'der Arzt' (Helle 2006 [1732]: 87; Hupel 1780: 143), ja seda nii Tallinna kui ka Tartu keeles. Habemeajajate-kirurgide tsunft kaotati Tartus 19. sajandi algul ja Tallinnas 1863. aastal. Tolleks ajaks oli Tartu ülikooli õppetöö juba nii palju vilja kandnud, et suudeti senised käsitöölise koolitusega haavaarstid välja vahetada. (Tering 2016: 17–18)

Lisaks eesti keelele on alamsaksa laensõna jõudnud läti (*ārst* ~ *ārste*) ja liivi keelde (*āršt*, *aršt*) (Kettunen 1938: 14; Sehwers 1953: 6), soome *lääkäri* 'Arzt' on laensõna rootsi keelest (< *läkäre*, *läkäre* < *läka* 'parantaa') (SSA 2: 129).

Opereeriva haavaarsti omaette termin *kirurg* on eesti kirjakeeles hiline laensõna (< sks *Chirurg*, vn хирург), märksõna *hirurgia* 'Chirurgie' esineb esmalt Wiedemanni sõnaraamatu 2. trüki (1973 [1893]: vg 127); esimene ÕS esitab veel *hirurg* ja *hirurgia* (EKÕS 1918: 12), järgmine ÕS aga juba *kirurg* 'lõikearst, haava-arst' ja *kirurgia* (EÕS I : 225). Sarnasel kujul esinevad ka *kirurgi* soome ja *ķirurgs* läti keeles.

3.4. *tohter* 'ülikooliharidusega arst'

Doktorite (*Doctor medicinae*) kohta leidub Eesti arhiiviallikates andmeid alates 15. sajandist (EA II: 376). Nemad ravisid sisehaigusi ega puutunud kokku veriste haavadega. Seda pidasid nad endale koguni häbistavaks (Gustavson 1969: 59) ja jätsid haavaarstitöö arstide, palprite ja velskrite hooleks. Eesti keeles on sõna ***Tocker*** ('Doctor') registreeritud Gösekeni grammatikas (1660: 666) ja see pärineb alamsaksa sõnast *Docter*, arstikunsti võeti siis tähistama laensõna *Tockerkunst* 'arzeney-Kunst' (*ibidem*). Edaspidi, Hupeli grammatika sõnastikus (1780: 355), on saksa *Doctor* eesti vasteteks antud *tokter*, *arst* ja *tohter* nii Tallinna kui ka Tartu keeles, kuid seejärel *tokter* kaob. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus (1869: vg 1289) on fikseeritud ***tohter*** ('Doctor, Arzt').

Alates 19. sajandist võib märgata, kuidas *tohtrit* hakati kirjasõnas eelistama *arstile*. Kui 1771. aastal ilmus Hupeli tõlkes Wilde „Arsti ramat“ ja 1822. aastal Otto August von Jannau „Ma-rahwa Koddo-Arst“, siis Friedrich Reinhold Kreutzwaldi teosele „Kodutohter“ (1879) järgnesid „Maja tohter“ (1891), „Rahwa tohter“ (1893), „Uus tohter“ (1895),

„Uus maja-tohter“ (1920) jne. *tohter*-sõna mõjukust võisid suurendada Kreutzwaldi eeskuju, aga ka Tartu ülikoolist pärinev akadeemiline haridus.

Alamsaksa keelest on laenatud veel läti *dakteris* ('Doctor, Arzt') ja liivi *doktar*, *toktar* (Kettunen 1938: 39; Schwerts 1953: 25), ent soome *tohtori* (1614 *doctor*) on lähtunud rootsi keelest (*doctare*). Isuri *tohtori* on saadud soome ja *tohteri* eesti keelest, vene laensõnad on aga karjala *tohturi* ja vepsa *dohtur*'. (SSA 3: 303)

3.5. *velsker* 'välihabemeajaja'

Velskri ametinimetuse said habemeajajad, kes tegutsesid 17. sajandi keskpaigast armee koosseisus lahinguväljal ja vajaduse korral ravisid ka haavatud sõdureid. Eesti kirjakeelde jõudis **weldsker** 1766. aastal (LÖ: 10), sellele järgnesid sõnakujud *welskär*, *welskäär* (Hupel 1780: 309, 369) ning *welsker*, *welskär* (Wiedemann 1869: vg 1487). Sõna on peetud seni üldiselt saksa laenuks (< *Feldscher*) (EEW: 3786; Raun 1982: 2001; SSA 3: 482; EES: 598), kuid sõna häälikkoosseis (eriti *sk*-element) sunnib selles kahtlema ja viitab pigem rootsi keelele (vrd *fältskär*) ning omaaegsele Rootsi ajale (1561–1710). Analoogilist soome *välskäri*-sõna (1697. aastal *fällskäri*) ongi laenuna tuletatud rootsi *fältskär*-sõnast, mis omakorda pärineb saksa keelest (< *Feldscher* < *Feldscherer*) (SSA 3: 482). Läti varasem sõnakuju *pelšers* on arvatud alamsaksa laenuks (< *fellschēr* 'frühere Bezeichnung eines Militärarztes') (Schwerts 1953: 87), kuid selle *lš*-ühend viitab siiski pigem saksa keelele. Praegune *feldšeris* ('velsker') pärineb saksa (*Feldscher*) ja/või vene keelest (фельдшер). Velskrite ametialase pädevuse kiituseks on öeldud, et kuna sõjaväes, eriti lahinguväljal, oli praktiseerimisvõimalusi küllaldaselt, siis ületasid nende kirurgioskused tolle aja akadeemilise hariduse saanud arstide omi märgatavalt (Laidre 1999: 336).

3.6. Vahekokkuvõtteks

Eesti keele leksikonide andmetest võib välja lugeda, et erialase haridusega ravijate-arstijate nimetused kujunesid lõplikult välja 18. sajandi jooksul. August Wilhelm Hupeli grammatika (1780) eesti-saksa sõnastikus leiduvad *arst* r. d. 'der Arzt' (lk 143), *palper* d. 'der Balbierer, Feldscherer' (lk 236) ja *welskär* r. d. 'Feldscherer, Balbierer' (lk 309); sõnastiku saksa-eesti

osas leiduvad Arzt 'arst, tokter' r. d. (lk 331), Balbierer 'palper' d.; 'welskär' r. d. (lk 338), Doctor 'tokter, arst, tohter' r. d. (lk 355) ja Feldscherer 'welskär' r. d.; welskäär r. d., palper d. (lk 369). 1780. aastal olid eesti keeles ühtaegu kasutusel *arst*, *palper*, *tohter*, *tokter* ja *welskä(ä)r*. *palper*-sõna kasutati tartu keele alal, mitte enam Eestis üldiselt.

Wiedemanni sõnaraamat (1869) on allikas, millest näeb nende sõnade esinemust 19. sajandil. Sõnaraamatus leiduvad *arst* 'Arzt' (vg 50), *palbēr* (vg 836), *palper* 'Barbier' (vg 839), *tohter* 'Doctor, Arzt' (vg 1289) ja *welskēr*, *welskār* 'Feldscher' (vg 1487).

Murdekeelest on registreeritud *arst* ja *tohter* üle maa kõigist murretest: eP eL *arst* ~ *ar'st*, R 'arsti (EMS I: 444), eP 'tohter, R T V 'tohtri, M 'tohtre (EKI MK), seevastu *velsker* 'arsti abiline' on levinud pigem Põhja-Eestis: R eP 'velsker, 'veltsker, 'veltser, Mulgi murdest on talletatud 'velsker, 'veltskäär, Tartu ja Võru murdest 'velskeri, 'veltser, 'vel'skeer, 'velsser' (EKI MK). Nagu eespool mainitud, siis nimisõna *palper* ~ *paber* Eesti murdearhiivi kartoteegis (EKI MK) ei leidu, seal on üksnes Kuusalust noteeritud tegusõna '*palberdama* 'teist inimest rohitsema'. Nüüd jääb üle veel vaadata, millist lisainfot võiksid anda meie rahvalaulukogud.

4. Keeleinfot regilauludest

Et meedikut tähistavad sõnad on eesti keelde laenatud ammu ja levinud murretes laiemaltki, kui näitavad meie murdekogud, tõendavad veenvalt ka vanad regilaulud (vt ERLAB). Torkab silma, kuidas mitmes laulutüübis esinevad üheskoos nii *arst*, *palper* kui ka *tohter*, niisiis ei tähista ka ametimees *palber* ~ *palper* mitte habemeajajat, vaid hoopis ravijat-tervendajat. Alljärgnevalt tuuakse väike valik näiteid eri laulutüüpidest ning mitmelt murdealalt.

Laulutüübis „Suur tamm“ kirjeldab Paistu laulik (1889), kuidas vend läks tamme raiuma, aga vigastas end ohtlikult kirvega, nii et heitis juba surivoodile. Muretsesvad omaksed olid kohe valmis tervendajat kohale kutsuma. Õde küsib:

*Veli ella vellekene,
kas ma tuu tohterida
või ma aja arstisida
või ma palu palberida?*

Vend aga vastab, et ei maksa kutsuda. Ravitseja abi pole niisama, see on kulukas:

*Arstil annad alli ruuna,
palberil või paadi täku,
tohtril tulipunatse.*

Pulmalaulus „Pääsukese pulmad“ jutustatakse Ambla näites (1894), kuidas pääsukese pulmas tükkis varblane riidu kiskuma, nii et teisel veri väljas. Haavaarstil on taas kolm sünonüümi:

*Värvu tukka tõmbate,
peäsu pea löödi verele.
Aeti sinna **arstisida**,
toodi kokku **tohterida**,
pandi kokku **palverida**.*

Alati polnud tegu otse haiguse või haavadega. Laulutüübis „Meie ja teie poisid“ kirjeldatakse Paistu õitsilaulus (1894) teise küla poisse nii kehvade ja vigastena, et neile paistis arstiabi päris vältimatuna:

*Teie velle nie vigatse,
käivä Arjun arstimanna,
käivä Virun vihtumanna.
Vihtujal viive viinatoobi,
arstijal annave obesa,
tohteril tulipunatse,
palberille paadi ruuna.*

Tervendamine polnud lihtne ja ravikuludeks loovutatud hobused-härjad oli kallis lõbu. Sama sõnumit, pealegi üsna samas sõnastuses, kannavad Tarvastu (1902), aga ka Karksi rahvalaulu näide (1882), kus haavaarstil on jälle kolm võimalikku nimetust:

*Te velle viiest vigatse,
kuvvest kurjana tõbena.
Virun na käüve, Arjun käüve,
Virun käüve vihtumenna,
Arjun käüve arstimenna,
Narvan naba käänämenna.
/- - -/*

*Arstil anniv alli täku,
tohteril tulipunatse,
palberile paari ärgi.*

Mitut laadi võivad olla aga inimeste tõvedki. Laulutüübis „Joodiku koju-kutsumine“ näiteks laulab Maarja-Magdaleena laulik (1888), kuidas mees on jäänud kõrtsist sõltuvusse, nii et ei aita aadrilaskmine ega arstirohud, isegi kui katsuda abi anda. Ravikuludest muidugi ei pääse ning juttu tuleb taas kolmest, meile juba tuttavast ravitsejast:

*Arstil andsid alli täkku,
paari täkku palberil,
kõrvi täkku tohteril.*

Selliseid lauluteisendeid leidub palju rohkemgi. Regivärssidele iseloomuliku parallelismi tõttu antakse tegevust edasi varieeritud korduste abil. Seetõttu on ootuspärane, et abi tuli otsida Viru- ja Harjumaalt ning Narvast, et abi otsiti esmalt arstilt, seejärel tohtrilt ja lõpuks palberilt. Kui abi antud, järgnes tasumine. Ühele avitajale anti hall, teisele punane, kolmandale paat ('kollane') hobune (*resp.* ruun, täkk) või paar härgi. Silmatorkavalt oluline ja laialdaselt kasutusel on siinkohal algriim, sõnaalguliste häälikute kokkukõla:

*Lubas **l**amba **l**ausujale / **P**aari **h**ärgi **p**alberille (Ambla, 1895)*

*Arstijal **a**nnave **o**besa / **t**ohteril **t**ulipunatse / **p**alberille **p**aadi
ruuna (Tarvastu, 1902)*

*Jõvva es **a**rsti **a**vite / jõvva ei **p**alber **p**arante / **t**ohter **t**etä **t**erveesse
(Karksi, 1890)*

Algriim ning regivärssidele iseloomulik parallelism on olnud tõenäoliselt peamine, vormiline põhjus, et *palber*-sõna on rahvalauludes püsima jäänud ning esindab samas kõigi nende murdealade sõnavara, kust neid regilaule on kirja pandud.

Velskreid kui välihabemeajajaid ning sõjaväe haavaarste esineb regilauludes harva ja teistest meedikutest alati eraldi. Iseloomulikke näiteid leidub eeskätt nekrutilaulutüübis. Kui regivärssides on palpri puhul selle kunagine habemeajaja tähendus tuhmunud ja püsima jäänud tema tähendus haavaarsti ja tervendajana, siis velskri puhul on asi vastupidine, kõlama jääb velskri kunagine juukselõikaja ja habemeajaja amet. Järgnev

näide, Saaremaalt Pöidelt üles kirjutatud „Nekrutilaul“, pärineb 1888. aastast:

***Velsker** välja hüieti
Iste alla anneti
Käärid käde pisteti.
Hakkas mul tukka tõmbama
Ja mu lakka leikama.
Siis hakkas hale tulema
/- - -/
Maha nüid jätan mullatöö
Ning panen ümber kroonu vöö.*

Pöidelt üleskirjutatud „Liisuvõtmise laul“ (1892) kirjeldab, et liisupoisil vaadati üle *kõik käesõrmed, jalavarvad* ja kui polnud *pailu paisa ar'ma* (st paisearme), kui too oli *riske terve mees*, siis

***Velsker** välja üieti
Siis mu lakka laaniti
Pitkad juused piirati.*

Ka Peetri kihelkonnast üleskirjutatud nekrutilaul (1927) jutustab noormehest, kes kroonusse värvatuna peab kõige esiti saama kroonuvälimuse ja laskma juuksed maha ajada:

*Viidi mind Vene turule,
toodi Toompää torni alla,
Vene **velskrid** näeksid.
Siion käib, käärid kääs,
hõbepea nuga pösse,
minu peada piiramaie,
juuseid luuni lõikamaie.*

5. Lõpetuseks

Meditšiinilise esmaabi ja haavade hooldusega tegelesid kuni 19. sajandini saunapidajad, habemeajajad ehk palbrid ning habemeajajad-kirurgid ehk haavaarstid, kelle ametioskuste juurde kuulusid nii habemeajamine kui ka kirurgilise abi osutamine. Eesti vanema kirjakeele leksikonide põhjal võib

jälgida, kuidas kujunesid ravijate-arstijate nimetused välja 18. sajandiks. August Wilhelm Hupeli grammatikas (1780) leiduvad *arst* 'Arzt', *palper* 'Balbierer, Feldscherer', *tohter* 'Doctor' ja *welskär* 'Feldscher, Balbierer' on jäänud püsima, välja arvatud *palper*. 19. sajandil, seoses arstide professionaliseerumisega, lõppes habemeajajate-kirurgide tsunftide tegevus. Seejärel spetsialiseerusid omal erialal ka habemeajajad. Meeste juuste ja habemetega jäid tegelema habemeajajad ehk meeste juuksurid ja naiste juustega parukategijad ehk naiste juuksurid.

Kui 19. sajandil algas Eestis rahvalaulude ja -juttude suurokogumine, olid rahval veel meeles ravitsejakolmik *arst*, *tohter* ja *palper* ~ *palber*, aga ka habemeajajast *velsker*. Murdekeele süstemaatilise kogumise aegu 20. sajandil ei mäletatud aga palprit enam ei kirurgi ega habemeajajana ning velskrist oli saanud arsti abiline.

Lühendid

d. – dörptestnisch 'tartu keel'; kaks – keskalamsaksa keel; eL – lõunaeesti murded; eP – põhjaeesti murded; M – Mulgi murre; R – kirderannikumurre; r. – revalestnisch 'tallinna keel'; sks – saksa keel; T – Tartu murre; V – Võru murre; vn – vene keel

Kirjandus

AR = [Peter Ernst Wilde 1771]. Arsti ramat nende juhhatamisseks, kes tahwad tõbbed ärraarwada ning parrandada. Eesti keelde ümbertõõtanud August Wilhelm Hupel. Trükkitud Poltsamaal 1771. Aastal.

EA II = Eesti ajalugu II. Eesti keskaeg, 2012. Koost ja toim Anti Selart. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut.

EA IV = Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni, 2003. Peatoim Sulev Vahre. Õpetatud Eesti Selts. Tartu: Ilmamaa.

EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat, 2012. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EEW = Julius Mägiste 1982. Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

EKI MK = Eesti Keele Instituudi murdekartoteek.

EKMS I = Andrus Saareste 1958. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I. Stockholm: Vaba Eesti.

EKÕS 1918 = Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/qs1918/>.

- EMS I** = Eesti murrete sõnaraamat I (A–J), 1994. Toim Helmi Neetar, Ellen Niit, Eevi Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ERLAB** = Eesti regilaulude andmebaas 2003–2016. <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas/?ln=ee>.
- ERS** = Эстонско-русский словарь, составленный по Гупелю Иваномъ Лунинымъ. Дерптъ, 1853.
- EÕS I** = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat I (A–M), 1925. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Gustavson, Heino 1969**. Meditsiinist vanas Tallinnas kuni 1816. a. Tallinn: Valgus.
- Göseken 1660** = Valve-Liivi Kingisepp, Kristel Ress, Kai Tafenau 2010. Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- Helle, Anton Thor 2006 [1732]**. Lühike sissejuhatus eesti keelde (1732). Saksa keelest tõlkinud ja järelsõnad kirjutanud Annika Kilgi ja Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hornung, Johann 1777 [1693]**. Grammatica Esthonica, brevi, Perspicua tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. Riga. – Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts III. Eingeleitet und herausgegeben von Harald Haarmann. Fenno-Ugrica. Band 4. Hamburg: Helmut Buske.
- Hupel, August Wilhelm 1780**. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Jürjo, Indrek 2004**. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel (1737–1819). Tallinn: Riigiarhiiv.
- Kala, Tiina 2013**. Jutlustajad ja hingede päästjad. Dominiiklaste ordu ja Tallinna Püha Katariina konvent. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Kaplinski, Küllike 1995**. Tallinn – meistrite linn. Tallinn: Koolibri.
- Kettunen, Lauri 1938**. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Käbin, Ilo 2016**. Kirurgia ajaloost Eestis. – Eesti kirurgias läbi aegade. Koost Vello Padrik. Tartu, 37–40.
- Laidre, Margus 1999**. *Üks hä tru ja õige sullane*. Elust Rootsi sõjaväes Eesti- ja Liivimaal 1654–1700. Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv.
- Liin, Helgi 1968**. Alamsaksa laensõnad 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles. Väitekirj filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu Riiklik Ülikool. [Käsitöö Eesti Keele Instituudis.]
- Lill, Anne 1984**. Võõrast päritolu meditsiiniterminid vanemas eesti kirjakeeles. – Keel ja Kirjandus 10, 614–621.
- LÖ** = [Peter Ernst Wilde 1976 [1766]]. Lühike õppetud, mis sees monned head rohhud teada antakse. Trükitakse Poltsamal. Faksiimile. Tallinn: Valgus.

- MND HW** = Agathe Lasch, Conrad Borchling 1956. Mittelniederdeutsches Handwörterbuch. Erster Band (A – F/V). Neumünster: Karl Wachholz Verlag.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. [Toim Lembit Vaba.] Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Peegel, Juhan 1976.** Saatesõnu. – Lühhiike õppetus, mis sees monned head rohhud teäda antakse. Poltsamal 1766. Faksiimile. Tallinn: Valgus, I–VI.
- PHW** = Plattdeutsch-hochdeutsches Wörterbuch. Bearbeitet von Wolfgang Lindow. 4. überarbeitete Auflage. Schriften des Instituts für Niederdeutsche Sprache, 1993. Bremen: Schuster Leer.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma, Toronto: Maarjamaa.
- Sander, Sabine 1991.** Bader und Barbieri. – Lexikon des alten Handwerks. Vom späten Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert. Herausgegeben von Reinhold Reith. München: C. H. Beck.
- Schwers, Johannes 1953.** Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. 2. Auflage. Berlin, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- SKES II** = Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki 1976. Suomen kielen etymologinen sanakirja II. Toinen painos. Tutkimuslaitos „Suomen suvun“ julkaisu III. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII₂.) Helsinki.
- SSA 2** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2 (*L–P*), 1995. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisu 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSA 3** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 3 (*R–Ö*), 2000. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisu 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Tering, Arvo 2016.** Kirurgia muutumine käsitöölalast akadeemiliseks meditsiinivaldkonnaks. – Eesti kirurgias läbi aegade. Koost Vello Padrik. Tartu, 17–36.
- TSRJa** = Толковый словарь русского языка, 1940. Том IV. Ред. Д. Н. Ушаков. Москва.
- Valmet, Aino 1966.** „Lühhiike õppetus“ keelelisest küljest. – Keel ja Kirjandus 11, 683–688.
- Vestring, Salomo Heinrich 1998 [1710–1730].** Lexicon Estonico Germanicum. Toim Ellen Kaldjärv. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Viikberg, Jüri 2016.** Alamsaksa laensõnad eesti keeles. Veebisõnastik. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <http://portaal.eki.ee/dict/als/>.
- Viikberg, Jüri 2020.** Endisaegne meistrimees palper. – *K̄iel joug om šild*. Festschrift zum 65. Geburtstag von Eberhard Winkler. Hg. von Hans-Hermann Bartens, Lars-Gunnar Larsson, Katja Mattson, Judit Molnar,

Tiina Savolainen. (= Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica 94.)
Wiesbaden: Harrassowitz, 415–423.

VMS II = Väike murdesõnastik II, 1989. Toim Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1869. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Professional healers in Estonian

JÜRI VIIKBERG

The article discusses names for professional healers (*arst*, *paader*, *palper*, *tohter*, *velsker*) registered as borrowed words in 16th-19th century written Estonian. The origin and meaning (shifts) of these words is examined, along with their occurrence in older written Estonian and their usage in dialects and runic songs, as well as in neighboring and related languages.

First aid and wound treatment was until the 19th century the responsibility of sauna keepers, barbers and barber-surgeons, the last of whom performed surgical procedures in addition to regular barber's work. Based on the lexicons of older written Estonian, it is possible to follow how the names for these professions developed by the 18th century. Of these loan words, *arst* 'doctor', *tohter* 'doctor' and *velsker* 'medical assistant' are still used in modern Estonian, while *paader* 'sauna keeper' and *palper* 'barber-surgeon' have long since disappeared. Interestingly, in runic songs, meanings of these words have been preserved that do not occur in written language or in dialects. For instance, *palper* is used in these songs as a synonym for *arst* and *tohter* 'doctor' (rather than its original meaning of barber), while *velsker* is used to denote a barber (and certainly not a field surgeon).

Keywords: Estonian, old written language, medical vocabulary, language contact, borrowed words, Low German borrowings, German borrowings

Jüri Viikberg

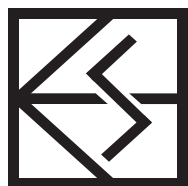
Eesti keele ajaloo, murrete ja soome-ugri keelte osakond

Eesti Keele Instituut

Roosikrantsi 6

10119 Tallinn

jyri.viikberg@eki.ee

ÜLEVAADE

SAJAND EMAKEELE SELTSI¹

JÜRI VALGE

Ette kantud Emakeele Seltsi 100. aastapäeva aktusel 26. augustil 2021 Tartu Ülikooli muuseumi valges saalis, järelvaadavat/-kuulavat ESi kodulehel.

23. märtsil 1920. aastal asutati sellest kõnepuldist paarkümmend meetrit madalamal ja paarsada meetrit eemal peahoone tollases auditooriumis number 2 Tartu ülikooli juurde kuuluva akadeemilise ühendusena Emakeele Selts. Põhikirja järgi oli ja on seltsi ülesanne ning eesmärk „töötada eesti keele arendamise ja uurimise alal, selles mõttes ka kirjandust, rahvaluulet, rahvateadust ja sugukeeli tähele pannes“.

Kuigi sõna „akadeemiline“ tuli seltsi nimesse alles viis aastat hiljem ja on sealt juba üle 60 aasta kadunud, pole selts kunagi oma akadeemilist olemust minetanud. Selle kõrvale on aga tulnud ja tegelikult seal kogu aeg olnud palju muudki, mis on teinud temast kindlalt rahva hulgas ja rahva jaoks oleva seltsi. Laias laastus viiendik eestlastest on saanud oma praeguse perekonnanime tänu Emakeele Seltsi korraldatud selgitustööle.

1922. aastal alanud süstemaatiline murdekogumine oli seltsi teine suur ettevõtmine. 70 aastat hiljem jõudis see koos projektiga „Murdeainese süvendav kogumine“ enam-vähem lõpule. Sisuliselt viimasel hetkel suudeti talletada murded kui eesti kirjakeele alustalad. Kogumistöö õnnestus tänu paljude inimeste töötahtele, kohusetundele ja kirele. Nimetatagu siin Salme Tanningut, Marta Mäesalu, Aadu Toomessalu, Eduard Leppikut ja kümneid teisi pühendunud murdekogujaid. Rääkimata Hella Keemast, kes põgenes otse Saksa kohtusaalist murret koguma, või Anto Veldrest, kes üritas Nõukogude vangilaagrist murdekogumisvõistlusele materjali saata. Viimaste andmete järgi on EKI murdekogudes üle viie ja poole miljoni sõnasedeli ning ligi 153 000 lehekülge tekste, sellest ESilt 1 401 880 sedelit

¹ Ettekande kirjutamisel on toetutud 2021. aastal ilmunud väljaande „Emakeele Selts 1920–2020“ käsikirja ettevalmistamisel kogutud materjalidele.

ja 67 837 lehekülge vihikkogusid. Kogutud materjali põhjal valmib eesti murdesõnaraamat ja see oli abiks ka Andrus Saarestel maailma mastaabiski ainulaadse „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu“ koostamisel.

Murdeteave oli üheks aluseks, millest lähtudes vaieldi 1920ndatel ja 1930ndatel seltsis selgeks suur hulk tänapäevani kehtivaid eesti keele norme. Selle võrra on praegusel ESi keeletoimkonnal tööd vähem ja võimalusi praegustele väljakutsetele vastata rohkem.

Emakeele Seltsi esimeses põhikirjas rõhutati teadusliku uurimistöö tähtsust. Algaastail oli seotus ülikooliga, s.o teadusega, seltsi liikmeks astumise tingimus. Seda rõhutatakse tänapäevalgi, ent murdekirjelduste ja põhjalike, suures osas personaalsete etimoloogiliste ekskursside juurest on jõutud ka toimiva keele kollektiivse sünkroonilise uurimiseni. Selle jaoks vajavad uurijad seltsi ning see omakorda seltsiväliste toetajate abi. Praegusi suurprojekte ei ole võimalik ellu viia väikese või olematu granditoetusega üksinda kirjutuslaua taga nokitsedes.

Emakeele Selts on koostanud eesti keele seisundikirjeldused, seltsi liikmete tööna ilmus eesti keele olemust kokku võttev ja rahvusvaheliselt tutvustav kogumik „Estonian Language“. Lõpusirgele on jõudnud Haridus- ja Teadusministeeriumi, Emakeele Seltsi ja Tartu Ülikooli kirjastuse koostöös loodav vähemalt kaheksaköiteline tervikkäsitluste sari „Eesti keele varamu“.

Seltsi töövormid on edasi arenenud. Asutamisest saadik toimunud ettekandekoosolekute kõrvale on tulnud keelepäevad ja -laagrid, teadusseminarid ja -konverentsid, raadio- ja telesaated ning internet. 1968. aastal toimus esimest korda Eesti lingvistide esindusürituseks kujunenud keelekonverents, Johannes Voldemar Veski päev. Tänavu 27. juunil peeti seda juba 54. korda. Omamoodi teene on seltsile teinud praegune pandeemia, sundides otsima infovahetuse uusi teid.

Emakeele Seltsil on ilmunud 78 väljaannet toimetisi. Sõjaajal olid need suures osas üksikteemade artikli mõõtu käsitlused. Mahukamatest tuleb siiski nimetada Elmar Muugi grammatikaid, Julius Mägiste soome-eesti sõnaraamatut, Valter Tauli „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtteid ja meetodeid“ ning mõningaid teisi. Setudele olid tähtsad kodumurdelised evangeeliumid ja lugemikud ning toimetiste sarjas ilmusid ka liivi lugemikud.

Pärast 17aastast pausi ilmusid 1958. aastal järjekordsete toimetistena Johannes Voldemar Veski keelelised tööd ja Arnold Kase uurimus uue

kirjaviisi tulekust. Sõjajärgsed toimetised kujutavad endast teadusartiklite kogumikke või monograafiaid, millest mitmed kuuluvad eesti keele ja kultuuri tüvitekstide hulka. Nimetatagu Huno Rätsepa „Eesti keele lihtlausete tüüpe“, Juhan Peegli „Nimisõna poeetilisi sünonüüme eesti regivärsis“, Gustav Vilbaste „Eesti taimenimetusi“ või Toomas Pauli „Eesti piiblitõlke ajalugu“. Loetelu ei ole täielik. Eesti-aineliste teoste kõrvale võib kindlasti lisada Paul Ariste vadja-sarja. Nimetatud ja veel mitme teisegi uurimuse taset tunnistab nende hindamine riikliku teaduspreemiaga, Toomas Pauli oma ka rahvusmõtte auhinnaga.

Suure arengu on läbi teinud seltsi aastaraamatud ESAd. Esialgsest aruandevihikust on jõutud rahvusvahelise toimetuskollegiumiga eelretsenseeritavate teadusväljaanneteni. 1955. aastast alates on ESAsid ilmunud 66 numbrit, nende hulgas ka mõned kaksiknumbrid. 1990. aastate majandusraskustest tunnistab aastaraamatute puhul see, et kaheksa aasta tegemised tuli tagantjärele mahutada ühte köitesse.

Aastate eest ilmus ka 21 numbrit „Kodumurret“ ning arvestatav hulk murdetekste on avaldatud seitsmes kogumikus. Sarnaselt teiste ESi väljaannetega on ka nende lugejaid olnud oluliselt rohkem keele- ja murdetööga tegelejate suhteliselt piiratud ringist.

Seltsi ajakirjadest ilmus süvateaduslik Eesti Keel 1940. aastani, mil see seltsi käest ära võeti ja Eesti Kirjandusega kokku pandi. Ühisajakirja väljaandmise lõpetas sõda. Aastast 2000 ilmub Haridus- ja Teadusministeeriumi toel gümnaasiumitasemega lugejale suunatud Oma Keel. See on esimene kõigile keelehuvilistele mõeldud ajakiri Eestis, mis mh pakub huvitavas vormis lisateavet ka riikliku õppekava raames omandatavatele keeleteadmistele.

Seltsi töös on olnud oluline „ka sugukeeli tähele panna“. Loomulikult ei ole meil olnud võluvitsa, et liivlaste, vadjalaste, vepslaste ja kaugemategi hõimurahvaste emakeeli taandumast hoida, küll on neid aga talletatud tuleviku-uurijate ja võimalike kasutusele võtjate jaoks. Kindlasti on pakutud lohutust ka neile, keda nende emakeele hääbumine kurvaks teeb.

Tuge ja innustust vajavad ka eestlased ise. Hajaeestluse levides, olukorras, kus kümnendik ja enamgi rahvuskaaslastest elab Eestist eemal, aitavad ESi väliskeelepäevad säilitada nende inimeste sidet eesti keele ja kodumaaga. Peterburi eestlane Veronika Mahtina on emakeelepäevade tähtsuse kokku võtnud järgmiselt: „Keel ja identiteet – need on nagu kokku surutud Linnutee, mille tähtede hulk moodustab diasporaaliikme keerulise

elukera. Peterburi eestlaste suhe esivanemate kodumaaga, viimase eestikeelne hüüd on tähtsaim kiir selles keras.“

Veidi vähem poeetilises vormis on samasuguseid mõtteid väljendatud Torontost Melbourne'ini ja Oulust Simferopolini Ukrainas, kõigis 19 riigis, kus seltsi väliskeelepäevad on toimunud.

Emakeele Selts loodi eelkõige akadeemilise ühendusena, ent juba algse põhikirja 1. paragrahvis olev viide „eesti keele ühiskondlikule seisukorrale“ võimaldas tegelda emakeelega teaduslikust uurimisest oluliselt laiemalt. 1989. aasta 30. märtsi üldkoosolekul üksmeelselt heaks kiidetud põhikirja paragrahv 2 ütleb selgelt: „d) kaasa aidata eesti keele takistamatule kasutamisele riigikeelena“. Veelgi laiemalt on see ülesanne sõnastatud ka praegu kehtivas põhikirjas. Seepärast on loomulik, et muidu akadeemiliselt tagasihoidlik selts esitas kuumadel 1980ndatel oma poliitilised nõudmised nii NSV Liidu kui ka ENSV Ülemnõukogule. Organisatsioonina ja oma liikmete kaudu. Ka mõte keeleseaduse vajalikkuse kohta öeldi esimest korda avalikult välja Emakeele Seltsi koosolekul. Kohustus põhikirja täites „eesti keele takistamatule kasutamisele“ kaasa aidata pole kadunud ka nüüd, mil juba kolmandat aastat ootame ka ESi kaasabil valminud „Eesti keele arengukava“ vastuvõtmist. Selle põhinõueteks on mh täielik üleminek eesti õppekeelele meie üldharidussüsteemis ning eestikeelse kõrghariduse säilitamine.

Emakeele Seltsi on selle tegutsemisaja jooksul kuulunud sadu inimesi. Kindlasti on paljudele liiga tegemata väga raske esile tõsta seltsi jaoks kõige olulisemaid liikmeid läbi aegade. Kui siiski üritada, siis kuuluvad nende hulka Lauri Kettunen, Andrus Saareste ja Julius Mägiste. Loomulikult legendaarne Johannes Voldemar Veski oma veerandsajandise tööga seltsi eesotsas ning tagasihoidliku ja vaiksena tundunud, kuid vajadusel julge ning järeleandmatu Arnold Kask. Tänuhinnatuna meenutame märtritena hukkunud Elmar Muuki ning nimede eestistamise juhti Jaan Ainelot.

Tüürimehed jäävad sageli kaptenite varju. Heino Ahvena puhul seda hirmu pole. Ta tegi kõike ja kõik, mida ühel seltsil olemasoluks ja tegevuseks vaja. Ta taastas murdekorrespondentide võrgu, pani aluse praeguseni kestvale, enam kui 400 korrani jõudnud keelepäevade traditsioonile. Keelepäevades leidis ta võimaluse sisendada tuhandetele noortele neid rahvuslikke väärtusi, mille mahasurumine oli kehtiva võimu peamisi eesmärke. Vajadus rahvuslikke ideid võltshäbi ja tagasihoidlikkuseta, ent ka tarbetu eneseupitamise ja isolatsionalismita levitada pole kadunud

ka tänapäeva karmilt pragmaatilises ja üleilmastumisest liiginnustunud Eestis. On sügavalt sümboolne, et oma viimase ettekande teemal „Minu kodukeel“ pidas Heino Ahven 40 tööaasta järel vaid üks päev enne lõplikku lahkumist. Heino Ahvena kõrval tuleb kindlasti nimetada oma enam kui poole sajandi pikkuse tööga seltsi toetanud Helju Kaalu.

Pikkade aastatega saab mõõta ka mitmeid ESi ettevõtmisi. Soomeeesti sõnaraamatu toimetamine kestis 11 aastat, vastutava sekretäri koha muutmist teadussekretäri omaks taotles juhatus 19 aastat, Gustav Vilbaste „Eesti taimenimetusi“ toimetati veelgi kauem, 34 aastat. Täna saame anda tunnistused esimestele lääneriikidest pärit auliikmetele pärast sõda. Mõte seda teha sündis aastal 1968. Tõsi, siis olid kõne all teised kandidaadid, kellest täna kahjuks ühtki enam ei ole. Selts ei ole alati olnud ülearu kiire, kuid on olnud oma eesmärkide taotlemisel kindlasti visa, vahest jonnakaski.

Viimane käib ka seltsi liikmete kohta. Emakeele Seltsi on kuulunud ja kuuluvad põhimõtetega inimesed. Kuna põhimõtted võivad vastuollu minna, siis on Emakeele Seltsiski murtud piike ja paugutatud uksi. Seda pikemalt käsitleda pole täna ilmselt kohane. Tähtsaimas on aga oldud ühtsed ja toimitud seltsi kauaaegse esimehe professor Arnold Kase 1945. aasta raskel kevadtalvel öeldud sõnade järgi: on vaja, et „ei jäetaks kasutamata ühtki võimalust, et seda tööd, mida AES seni on teinud, jätkata ja edasi viia“.

Väikese rahva emakeelega tegeleva seltsi tegevus ei saa põhimõtteliselt kunagi lihtne ja kerge olla. Seltsi põhikirjalised kohustused on suuremad tema võimest leida nende täitmiseks ise vahendeid. Eri valitsused on eri aegadel jaganud toetust erinevalt. Vahest küll oma võimalustele vastavalt, aga üldjuhul siiski ebapiisavalt. Tõsi, viimastesse ESi aasta-aruannetes on võidud rahalise seisukorra kohta kirjutada „soodne“ või „suhteliselt soodne“ – seda eelkõige tänu Haridus- ja Teadusministeeriumi tõhusale toetusele.

Selts ei ole pidanud ega pea toetust kingituseks. Emakeele Seltsil on kogemus ja võime olla oma rahastajale toeks vähemalt kolmel põhjusel: 1) ükski riiklik struktuur ei jõua rahvaga, keele säilitaja ja arendajaga, sellise suhtlusläheduse ja usalduseni kui bürokraatlike piiranguteta avalik ühendus; 2) seltsi näol on riigil olemas pädev allikas, mille kaudu saada tagasisidet oma keelepoliitika kavandamise ja elluviimise kohta; ning 3) samade tulemusteni jõudmine on seltsi kaudu odavam, sest kulude

kattevahenditest suure osa moodustab missioonitunne. ES on väheseid – kui mitte ainus – ühiskondlik selts, millel on täita riiklik ülesanne: tagada eesti kirjakeele norm. Ei ole võimalik alahinnata ESi rolli riikliku keelepoliitika kavandamisel ja riigi osalusega keeleürituste korraldamisel.

Rahast olulisem on siiski olnud riigivõimu põhimõtteline suhtumine algusaastate toetusest kuni vastasseisuni 1930ndate lõpul, otsese konfliktini 1940ndatel ja 1950ndatel ning tänapäevaste tööiste suheteni. Kõigil vastasseisu juhtudel on võimude eesmärgiks olnud vähendada seltsi iseseisvust, äärmisel juhul likvideerida selts, nagu oli väga vähe puudu 1951. aastal. Päris pilvitu pole taevas seltsi kohal olnud ka pärast 1991. aastat. Veel 1994ndalgi vahendas teadussekretär Mart Meri juhatusese ühe Riigikogu kultuurikomisjoni liikme seisukoha: „Emakeele Selts on nõukogude aja jäänuk, mis tuleks likvideerida.“

Karide vahelt on siiski alati läbi pääsetud. Emakeele Selts on ainus humanitaarselts, mis Nõukogude aja sulgemiseta üle elas. Kuigi kumardusi on tulnud teha küll vasakule, küll paremale, on alati suudetud põhikursis püsima ja oma nägu alles jätta. Need üheksa lehekülge teksti, mis novembris 1951 koostati vastuseks seltsi likvidaatoritele, on diplomaatilis-poliitiline kõrgpilootaaž, mis mõjus. Selts ei ole kunagi otsinud konflikti, aga ei ole vähegi väitlust võimaldavates oludes jätnud ütlemata oma arvamust eesti keelele oluliste teemade kohta. Olgu selleks siis eestipärane perekonnanimi, keeleseadus, õppekeel meie ikka veel kakskeelses üld- ja ingliskeelestuvus kõrgharidussüsteemis või riiklik keelearenduse planeerimine. Soovime olla ja jääda heaks väitlus- ja koostööpartneriks kõigile, kelle mureks ja kohustuseks on täita meie põhiseaduse preambuli keele-eesmärk sisuga, teha deklaratsioonist igapäevase elu käitumisjuhend.

Emakeele Selts on Eesti ja eesti keele selts, kuid juba tegevuse algusest peale on tehtud koostööd sõsarühendustega väljaspool kodumaad. Esimesed nende hulgas olid Suomalais-ugrilainen seura ja Kotikielen seura. Oleme kõigile partneritele tänulikud koostöö eest! Samuti abi eest, mida eriti Soome ja Rootsi kolleegid osutasid ligi pooleks sajandiks peale sunnitud isolatsiooni murdmisel. Kustaa Vilkuna ja Väinö Kaukoneni, veidi hiljem Lauri Posti, Toivo Vuorela jt külastus 1956. aastal oli märk, et jää võib kunagi hakata sulama.

Siiski oli ka kaheksa aastat hiljem, 1964, kui Vilkuna, Posti ja seekord ka Lauri Hakulinen Urho Kaleva Kekkoneni tuules uuesti seltsi külalisteks

olid, sula veel kaugel. Kuid presidendi aulakõne pakkus lootust ka seltsile ja andis jõudu edasi oodata. Veerand sajandit hiljem jõudiski Emakeele Selts uue, sõltumatuses pakatava põhikirjani ja selle kaudu esimeste lääne-riikidest pärit liikmeteni, Kalevi Wiigi ja Raimo Raagini. Olgu tänatud ka Kazuto Matsumura, kelle esinemine muutis ESi ettekandekoosolekud püsivalt rahvusvaheliseks.

Teekaaslastest Eestis tuleb esimese ja ESi liikmeskonna päritolu arvestades tähtsaimana nimetada Tartu ülikooli. Selle juurde selts asutati, selle juurde tuli ta pärast sundlahutust tagasi ning on sunnitud jällegi lahkuma läinud ja jäänud. Ent *alma mater*’i auditooriumides omandatud tarkus ja maailmavaade on ikka ja alati jõudnud seltsi.

Suhetes teaduste akadeemiaga on kolm etappi, nagu on ka kolm täiesti erinevat akadeemiat. Nõukogude aja akadeemia oli ülemus ja järelevalvaja, kust tulid keelud ja käsud – kuni juba mainitud likvideerimisotsuseni. Sinna viidi tööplaanid ja aruanded ning seltsi raamatukogust sundkõrvaldatud raamatud, seal kinnitati juhatuse koosseisud. Tõsi, sealt tuli ka raha ning ehk hoidsid akadeemia kohati hullud, kahtlemata ka vahendatud direktiivid siiski ära mõne veel hullema seltsivastase tegevuse. Siinjuures peab meenutama hea sõnaga teistes suhetes taunitavaltki tegutsenud, ESi aga soosivalt suhtunud akadeemia presidenti Johan Eichfeldi.

Praeguse akadeemiaga on jõus assotsiatsioonileping, milles mõlemad võrdsete partneritena vastastikku teineteise eesmärged tunnustavad ja lubavad aidata neid saavutada. Võimalust mööda on seda ka tehtud – mis ei tähenda, et koostöö ei võiks veelgi tõhusamaks areneda.

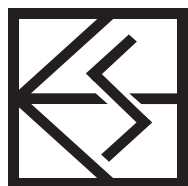
Haridus- ja Teadusministeerium (minevikus ka teise nime all) on olnud ESi partner sada aastat. On hea meel, et mitmed ESis juba möödunud sajandi 20. aastail tehtud ettepanekud – õpikute keeleekspertiis, stipendiumid eesti keelt õppivaile üliõpilastele, parima õpiku konkursid, eestikeelsete grammatikaterminite soovimine ja mõni muugi – on tänapäevaks HTMi abiga ellu viidud. Samuti noortele suunatud ühise ettevõtmised, nagu mitmesugused võistlused, laagrid, õppesõidud ja lõiminguprojektid. Emakeele Seltsi tegelemises noortega näeme võimalust kasvatada madala keelelise valulävega eesti keele eest seisjaid, miks mitte ka tulevase seltsiliikmeid.

On suhetes ministeeriumigagi olnud tõuse ja mõõnu, rohkem siiski esimesi. Ei ole ka tagatist, et edasine koostöö ainult sirges ja siledas tõusujoones läheb. Üldine suundumus on aga kindlasti olnud soov püüda

partnerit mõista, leida seisukohtade ühisosa ja püüelda ühiste eesmärkide poole. Aitäh selle eest!

Meeldiv on tänada koostöö eest ka Emakeele Seltsi mõtte- ja saatusekaaslasid Õpetatud Eesti Seltsi ja Fenno-Ugria Asutust. Mõtleme tänulikult kunagisele varjupaiga pakkujale Eesti Kirjandusmuuseumile ning tänapäevasele üleaedsele ja meie kogude hoidjale Eesti Keele Instituudile. Uueks, loodetavasti tõhusaks koostööpartneriks on saanud Keeleamet.

Head kuulajad! Emakeele Seltsi hälli juures seisid sajand tagasi teise hulgas Lauri Kettunen, Andrus Saareste, Julius Mägiste, Oskar Kallas, Oskar Loorits, Mattias Johann Eisen, August Annist ja Ants Oras. Olles neile nende idealismi ja julguse eest tänulik ning uskudes, et nad võiksid saja aasta jooksul saavutatuga rahul olla, soovin lõpetuseks ühineda kõigi siinolijate õnnitlustega meie sajandivanusele seltsile. Soovin, et kunagi tulevikus – kasvõi järgmise saja aasta pärast – võidaks tunnistada täitunuks ühest tähtsast dokumendist laenatud, veidi kohandatud ja täna siin väljendatud soovunelm: „Emakeele Selts, sa seisad lootusrikka tuleviku lävel!“

RINGVAADE

EMAKEELE SELTSI

102. TEGEVUSAASTA (2021)

I. Üritused

1. Konverentsid

Emakeele Selts korraldas 2021. aastal neli konverentsi, ettekandeid esitati kokku 28.

Emakeele Seltsi ja ajakirja Akadeemia teemapäev „Keelekorralduse äärmised võimalused“ toimus 19. veebruaril Eesti Teaduste Akadeemia saalis. Üritus jätkas jaanuaris Eesti Keele Instituudi ja Eesti Keeletoimetajate Liidu ühisseminaril alustatud diskussiooni eesti keelekorralduse teemal, mis omakorda jätkus märtsis Eesti Keele Instituudi arutelupäevaga „Eesti keel normi ja vabaduse vahel“.¹ Sõna said eri valdkondade esindajad: keelekorraldajad, õpetajad, õpetajaks õppivad üliõpilased, keeletehnoloogid, keeleuurijad, keeletoimetajad, kirjastajad, õigusteadlased jt. Ettekannetele järgnesid paneeliarutelud Joonas Hellerma ja Piret Kriivani juhtimisel.

27. juunil toimus Tartus J. V. Veski päev (LIV) e-päevana. Veebiettekandeid oli kolm: Jüri Valge „Emakeele Selts 1920–2020“, Raimo Raagi „Emakeele Selts, aga kas ikka akadeemiline?“ ning Mati Ereli „Emakeele Seltsi aastaraamat ESA 66“. Tava kohaselt asetati J. V. Veski kalmule lilled, J. V. Veski panusest kõneles Reet Hendrikson ning kõlas ühislaul.

Euroopa keelte päeva tähistati iga-aastase üliõpilaskonverentsiga 1. oktoobril Tallinna Ülikoolis. Esinesid bakalaureused ja magistrid erinevatelt keelega haakuvatelt aladelt. Kokku peeti kaheksa ettekannet kahes teemaplokis, toimus otseülekanne.

Seltsi 100 aasta juubeli tähistamine sai koroonapandeemia tõttu võimalikuks alles kolmandal katsel, s.o 26. augustil TÜ ajaloo muuseumis. Peeti kolm ettekannet: Jüri Valge „Sajand Emakeele Seltsi“, Hannu Remese

¹ Otseülekanne on järelvaadatav aadressil <https://www.youtube.com/watch?v=GDmYPjhZVTA>.

„Soome keeleteadlased Eesti silda ehitamas“ ning Miina Norviku, Helle Metslangi ja Karl Pajusalu „Eesti keelest uurali ja Euroopa keelte tüpoloogia taustal“. Tunnustati seltsi teenekaid liikmeid ja koostööpartnereid ning anti kätte tunnistused seltsi uutele auliikmetele, sh esimestele välisauliikmetele (Auli Hakulinen ja Hannu Remes), meie kohalikest seltsiliikmetest tunnustati auliikme diplomiga Jüri Valget. Ametlikule osale järgnes vastuvõtt ja mõttevahetus vabamas vormis.²

2. Kõnekoosolekud, väliskeelepäevad ja keelepäevad Eesti koolides

Emakeele Selts korraldas 2021. aastal ühe väliskeelepäeva, noorte keelelaagri ja prof Mati Ereli portree avamise ürituse. Kõnekoosolekuid, meie tavapärasest töövormi, mullu teha ei õnnestunud, koroonapandeemia tõttu ei saanud võimalikuks ka keelepäevad koolides. Ettekandeid esitati aasta jooksul 16.

Emakeelepäeval, 14. märtsil tähistasime Kristjan Jaak Petersoni 220. sünniaastapäeva koostöös Eesti Vabariigi suursaatkonnaga Riias ja Läti Ülikooli Liivi instituudiga. Üritus oli otseülekandena jälgitav veebis. Ettekandeid oli kaks: Mart Velskri „Liivimaa kirjandused ja Kristjan Jaak Peterson“ ning Valts Ernštreitsi „Liivi luule ajastud“. Värsket luulekogu „Trillium 2.0“ tutvustasid autorid Baiba Damberg, Valts Ernštreits ja Kēmpī Kārl / Karl Pajusalu, kes lugesid oma luuletusi liivi, eesti ja läti keeles.

Seltsi aastakoosolekul 26. augustil Tartus esitas tegevusaruande teadussekretär Killu Mei.

Aasta lõpetasime ainulaadse ettevõtmisega – nimelt avasime koos heade partneritega vahetult enne jõule, 22. detsembril prof Mati Ereli, seltsi auliikme portree. Portree autor on kunstnik Laurentsius. Portree valmimist on toetanud Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Eesti Keele Instituut ja Emakeele Selts, samuti lahked annetajad, keda seltsiliikmete hulgas oli üle 50.

F. J. Wiedemanni keelepäev toimus koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumi ning Väike-Maarja vallavalitsusega Väike-Maarjas 24. septembril. 2021. aasta riikliku Wiedemanni keeleauhinna pälvis Emakeele Seltsi abiesimees Jüri Viikberg pühendunud töö eest eesti murrete,

² Aktuse otseülekanne on järelvaadatav Emakeele Seltsi Youtube'i kanalil, vt <https://www.youtube.com/watch?v=TmFXrMeqvjY>.

väliseestlaste keele ja keelekontaktide uurimisel ning õpetamisel. Laureaat istutas Väike-Maarja keeletammikusse tamme. Laureaat tutvustas Tiina Laansalu ning ettekande pidasid laureaat Jüri Viikberg („Sõnalaenu aja-sõelas“) ning Lembit Vaba („Sõnavara uurimise mõtteid sõnavara uurimisest“) ja Ene Vainik („Kuidas eestlane tunustab?“). Päeva lõpetas vestlusring „Noorte keelemaastik“, mida juhtis Andra Kütt.

Väljaspool Eestit peeti Haridus- ja Teadusministeeriumi, kohapealsete eesti seltside ja eesti keele õpetuskeskuste kaaskorraldusel veebi teel 13. oktoobril üks keelepäev Soomes. Tuglase Seltsi edasijõudnud keeleõppijatele esines Ahto Külvet teemal „Vanad vinüülplaadid eesti keele tunnis“.

Teoks sai pärast aastast pausi ka noorte keelelaager. Laagri üldteema oli „Suuline keel kõnes ja kirjas“ ning see toimus 29.–31. oktoobril Paunküla heaolukeskuses. Osales 15 gümnaasiuminoort üle Eesti, esinejaid oli kaheksa, peamiselt TÜ suulise keele uurimise rühma liikmed. Piret Kriivan ERRist tegi kuue noorega intervjuud, mis olid eetris Vikerraadio „Keelesaates“ 7. novembril.

II. Muu tegevus

Emakeele Selts korraldas koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumiga 2020. aasta keeleteo valimise. Auhindu oli kaks: haridusministrite nimetatud peaauhind, mille võitsid „Eesti teaduskeel keelterikkas teadusmaailmas“ (Peep Nemvalts) ning Integratsiooni Sihtasutuse Narva eesti keele maja eesti keele õppe projekt räpiooper „Karma“ (Krismar Rosin jt), ning rahva valitud auhind, mille sai õ- ja õ-hääliku piiritähise avamine Saaremaal (Taavi Pae). Selts oli kaaskorraldaja keeleteo lõpuüritusel, mis peeti 16. märtsil Kadrioru Saksa Gümnaasiumis, kuid mis toimus ilma külalisteta. Ülekannet sai jälgida veebi teel.

Alljärgnevalt on esitatud loetelu muudestki ettevõtmistest.

1. 15. ja 16. oktoobril toimus koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumi, Eesti Rahvusringhäälingu, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi, Emakeele Seltsi ja Eesti Emakeeleõpetajate Seltsiga kokkuvõttevõistlus „Tuum“. Kümnendat aastat sai iga osaleja panna proovile oma oskuse teha kuni 200-sõnaline kokkuvõtte žürii antud tekstist. Seekord oli alustekstiks Mihkel Muti essee „Julgus olla erand ehk Grenzsteini varju vastu“.

2. Jätkusid Vikerraadio „Keelesäutsud“ (säutsude autorid Airi Kapanen, Lydia Risberg ja Kairi Tamuri) ning üliõpilaste õppekäigud Tartusse ja Tallinna.
3. Seitsmendat korda andis Emakeele Selts koostöös Haridus- ja Teadusministeeriumiga välja stipendiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja õppekava üliõpilastele. Taotlusi oli 13, stipendiumi sai kuus üliõpilast: Maret Einmann, Karmen Grigor, Mariliis Pöder, Maris Pukk, Angela Täpsi ja Marie Udam.
4. Jätkati 2016. aastast toimuva eestikeelse ettevõtenime võistlusega „Ehe Eesti – Eesti ettevõttele eesti nimi“, mis korraldati koostöös Eesti keelenõukogu ning Väike- ja Keskmiste Ettevõtjate Assotsiatsiooniga. Võistlus kuulutati välja emakeelepäeval, laekus rekordiliselt kandidaate (72). 2021. aasta auhinnad anti üle 8. oktoobril ettevõtlusnädalal seitsmes kategoorias: varasematele kategooriatele – teenindusettevõtte, tootmisettevõtte, aasta uustulnuk, vabaühendus, haridus- ja kultuuriasutus – lisandusid õpilasfirma ning .ee internetiaadress ehk rahvusdomeeni nimi.

Alljärgnevalt on nimetatud võitjad kategooriate kaupa:

- teenindusettevõtte: Kaine Kärbes OÜ; ära märgiti Tähemõrsja OÜ, Stiilne Salk OÜ, pagar-deli-resto Päris (Maitse sepad OÜ);
- tootmisettevõtte: Ilmavald OÜ; ära märgiti Traageldaja OÜ, Sokisahtel OÜ, Ühetähejutud OÜ;
- vabaühendus: võitjat välja ei kuulutatud; ära märgiti Elav Elva (SA Elva Kultuur ja Sport);
- haridus- ja kultuuriasutus: OÜ Mõttemaru; ära märgiti Väike Päike Lasteklubi OÜ;
- aasta uustulnuk: Kõhuvabohu OÜ; ära märgiti Rohupood OÜ, Kriksadull OÜ, Tekstitaip OÜ;
- õpilasfirma: Leivik; ära märgiti Prühted;
- rahvusdomeeni nimi: ühetähejutud.ee; ära märgiti stiilnesalk.ee, tekstitohter.ee, meemehed.ee.

Sõna said Ilmar Tomusk (Keeleamet), Andres Tarto (Eesti Interneti Sihtasutus), Killu Mei (Keeleamet ja Emakeele Selts) ning ühe kategooria võitja.

5. Pärast pikka pausi andis Tartu Ülikooli Sihtasutus tänavu taas välja J. V. Veski nimelise stipendiumi (viimati 2011). Emakeele Selts osales statuudi uuendamisel. 500-eurose stipendiumi pälvis Getri Tomson,

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna eesti ja soome-ugri keeleteaduse 2. aasta üliõpilane.

6. 2021. aasta esimesse poolde jäi remondi tõttu ka seltsi ajutine väljakolimine oma ruumidest. Sellega seoses korrastasime arhiivi ja vaatasime üle raamatukogu seisu.

III. Kirjastamine

2021. aastal on trükkis ilmunud:

- Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Peatoimetaja Mati Erelt, toimetaja Riina Reinsalu. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus. Tallinn, 2021, 464 lk;
- Reet Kasik. Artiklikogumik „Elav ja muutuv keel“. Emakeele Seltsi toimetised nr 78. Tallinn, 2021, 383 lk;
- „Emakeele Selts 1920–2020“. Koostaja Jüri Valge. Tallinn, 2021, 717 lk;
- keeleajakiri Oma Keel nr 1, 120 lk;
- keeleajakiri Oma Keel nr 2, 118 lk.

Seltsi kroonika ja toimetiste sarja väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital, aastaraamatu ja Oma Keele väljaandmist Haridus- ja Teadusministeerium.

IV. Raamatukogu

Emakeele Seltsi raamatukogu täienes 2021. aasta jooksul 25 trükisega, mis on saadud vahetuse, annetuse või ostu teel. Raamatukogus on arvel 6793 inventeeritud trükist. Jätkame varasemate väljaannete digiteerimist. Digiteeritud väljaandeid saab lugeda Eesti Rahvusraamatukogu digiarhiivis Digar. Digiteeritud on kõik Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised.

V. Keeletoimkond

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna vanemaks valiti 27. augustil 2020 Urve Pirso. Keeleteoimkonda kuuluvad Reili Argus, Külli Habicht, Reet Kasik, Krista Kerge, Katrin Kern, Helika Mäekivi, Peeter Päll, Maire Raadik ja Arvi Tavast. Einar Kraut peatas ajavahemikuks 21.04.2021–20.04.2022 oma osalemise.

Keeletoimkond arutas jooksvaid küsimusi meili teel. Võeti vastu vastu kaks otsust: 1) ersa, komi, mari, mokša ja udmurdi nimede kirjutamine eesti tekstis ning 2) ÕSi 7. tüübi omadussõnade (*ablas*, *habras*) rööpkäänamine.

2020. aasta sügisel ilmus Oma Keeles Kullo Vende artikkel „Vajalikke muudatusi õigekeelsuse reeglistikus“. Toimkond arutas artiklis esitatud õigekirjaettepanekuid ja otsustas, et Maire Raadik sõnastab toimkonna seisukohad, mis pärast nende läbiarutamist ilmusid kevadel 2021 Oma Keele veebiartiklina.

Aasta algul pöördus toimkonna poole Sirje Ratso, kes palus veel kord arutada kohanimeste täiendite algustähe õigekirja. Ta lahkas selle reegli tugevaid ja nõrku külgi. Keeletoimkond on teemat arutanud, võtmata seni seisukohta, kuid arupidamine jätkub.

Kevadel osales keeletoimkond ka välisnimede töörühma aruteludes mõne nime rööpvormide üle.

VI. Liikmeskond

2021. aasta algul kuulus Emakeele Seltsi 397 liiget, 31. detsembri 2021. aasta seisuga 17 auliiget ja 375 tegevliiget. Seltsi auliikmed on Mati Erelt, Tiiu Erelt, Enn Ernits, Auli Hakulinen, Helju Kaal, Marja Kallasmaa, Reet Kasik, Valve-Liivi Kingisepp, Uno Liivaku, Ellen Niit, Hannu Remes, Eevi Ross, Huno Rätsep, Lembit Vaba, Jüri Valge, Tiit-Rein Viitso ja Asta Õim.

Tegevusaasta jooksul võeti vastu seitse uut tegevliiget: Triin Aasa, Uldis Balodis, Kristiina Bernhardt, Merit Karise, Tiia Palosaar, Heikki Paunonen ja Indrek Park.

Kaks seltsiliiget avaldasid soovi välja astuda.

Meie hulgast lahkusid 2021. aastal jäädavalt Viivi Maanso († 11.04.2021), Anni Jürine († 20.04.2021), Tauno Lähteenkorva († 23.11.2021), Peeter Olesk († 25.11.2021) ja Jussi Kallio († 21.12.2021).

VII. Juhatus

Augustis 2021 sai selts korralisel valimisel uue juhatuse: esimees Helle Metslang, abiesimehed Karl Pajusalu ja Tiina Laansalu ning liikmed Reili Argus, Kristiina Praakli, Andra Kütt ja Jüri Viikberg. Juhatuse voliaeg kestab kolm aastat ehk kuni märtsini 2024.

Seltsi juhatus käis 2021. aastal koos enamasti veebi teel, lisaks peeti pidevalt ühendust e-posti teel.

Emakeele Seltsi juhatust esindas Eesti keelenõukogus Helle Metslang. Eesti Keele Sihtasutuse nõukokku kuulusid Helle Metslang, Jüri Viikberg ja Karl Pajusalu. Eesti Keele Instituudi teadus- ja haldusnõukogus oli Karl Pajusalu. Riigi F. J. Wiedemanni keeleauhinna komisjonis esindas seltsi Reili Argus. Eesti keele ja kultuuri akadeemilise välisõppe nõukokku kuulus Kristiina Praakli. Emakeele Seltsi aastaraamatu kolleegiumis olid Helle Metslang, Karl Pajusalu ja Jüri Viikberg ning keeleajakirja Oma Keel kolleegiumis Helle Metslang ja Reili Argus.

VIII. Töötajad

Teadussekretärina töötab Killu Mei ja raamatukogu juhatajana Annika Oherde. Raamatupidaja on Ülle Tamm.

IX. Üldiseloostus

Emakeele Seltsi 2021. aasta ettevõtmisi varjutas jätkuvalt koroonakriisi tõttu tekkinud keeruline olukord ja riigi kehtestatud piirangud. Olime sunnitud paljud tavapäraseid üritused ära jätma või edasi lükkama.

Vahendame seltsi liikmetele infot mitmesuguste ürituste ja algatuste kohta. Meil on hea kontakt teiste Eestis tegutsevate humanitaarseltsidega, näiteks Eesti Emakeeleõpetajate Seltsi, Õpetatud Eesti Seltsi, Laurentsiuse Seltsi ja Eesti Keeletoimetajate Liiduga. Samuti teeme koostööd välismaal tegutsevate eestlaste kogukondadega ja Eesti saatkondadega.

Seltsi tegevust rahastatakse Eesti Teaduste Akadeemia ning Haridus- ja Teadusministeeriumi tegevustoetusest, seltsi väljaannete müügist ning liikmemaksudest ja annetustest. Tegevust on toetanud ka koostööpartnerid Tartu Ülikool, Tallinna Ülikool ja Eesti Keele Instituut.

Rahaliselt oli 2021. aasta Emakeele Seltsile soodne, saime üritustega, mida oli võimalik teoks teha, hakkama. Osa tegevusi ja ettevõtmisi – väliskeelepäevad, koolide keelepäevad – jäävad ootama paremat, haigusvaba aega.

Selts sai toetust Kultuurkapitalilt kroonika koostamiseks ja väljaandmiseks. Seltsi tegevusi on tõhusalt toetanud Haridus- ja Teadusministeerium, mistõttu saame ette valmistada seltsi väljaandeid, neid

publitseerida ja nende taset hoida, korraldada keelepäevi jm keeleüritusi, toetada keeleteoimkonna tegevust jne. Seltsi tegevust on mitteinimiselt toetanud ka koostööpartnerid Tartu Ülikool, Tallinna Ülikool ja Eesti Keele Instituut.

KILLU MEI

2021. AASTAL EMAKEELE SELTSI ÜRITUSTEL PEETUD ETTEKANDED

1. **Marielle Aas** – Kaks- ja ükskeelsete laste jutustamisoskus MAIN-testi tulemuste põhjal. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 1. oktoobril Tallinnas.
2. **Andra Annuka** – Ega naer ei ole naljaasi: naerust probleemsetes olukordades. Noorte keelelaagris „Suuline keel kõnes ja kirjas“ 29.–31. oktoobril Paunkülas.
3. **Mati Erelt** – Emakeele Seltsi aastaraamat ESA 66. J. V. Veski (LIV) päeval 27. juunil Tartus ja veebis.
4. **Valts Ernštreits** – Liivi luule ajastud. Kristjan Jaak Petersoni 220. sünniaastapäeval 14. märtsil Riias ja veebis.
5. **Külli Habicht** – Keelekorralduse kaaluksed. Soovitaja, hindaja, kasutaja vaatenurk. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
6. **Katrin Hallik** – Selge keel – sõnast sõnumini. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
7. **Tiit Hennoste** – Allkeelte allutamine ja mäss. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
8. **Tiit Hennoste** – Suuline keel kõnes ja kirjas. Noorte keelelaagris „Suuline keel kõnes ja kirjas“ 29.–31. oktoobril Paunkülas.
9. **Sulev Iva** – Võru aktsent eesti keeles ja eesti aktsent võru keeles. Noorte keelelaagris „Suuline keel kõnes ja kirjas“ 29.–31. oktoobril Paunkülas.
10. **Heiki-Jaan Kaalep** – Sõnamuutmise norming ja keeletaju. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
11. **Elvira Kalniņa** – Liivi fraseoloogia Uues Testamendis. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 1. oktoobril Tallinnas.
12. **Elisabeth Kaukonen** – Sooliselt markeeritud sõnavara veebiportaali Delfi ja ERR spordi uudistes. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 1. oktoobril Tallinnas.

13. **Ülle Kimmel** – Vihametafoorid internetitekstides. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 1. oktoobril Tallinnas.
14. **Helen Kranich** – Õiguse mõte on sõnast suurem. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
15. **Piret Kriivan** – Kuidas sünnib raadiosaatest kirjalik tekst. Noorte keelesaagris „Suuline keel kõnes ja kirjas“ 29.–31. oktoobril Paunkülas.
16. **Ahto Külvet** – Vanad vinüülplaadid eesti keele tunnis. Väliskeeltepäeval 13. oktoobril Helsingis.
17. **Kirsi Laanesoo** – Küsimused ja küsilaused suulises argivestluses. Noorte keelesaagris „Suuline keel kõnes ja kirjas“ 29.–31. oktoobril Paunkülas.
18. **Tiina Laansalu** – Laureaat Jüri Viikbergi tutvustus. F. J. Wiedemanni keelepäeval 24. septembril Väike-Maarjas.
19. **Margit Langemets, Peeter Päll** – ÕSi võimalusi. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
20. **Helena Lemendik** – Autori isiku väljendamise keelelised vahendid eestikeelsetes magistritöödes. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 1. oktoobril Tallinnas.
21. **Liina Lindström** – Kas keel saab olla „õige“ või „vale“: keeleteadlase vaade. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
22. **Taave Lips** – *Neegeer* eesti keeles – vastuoluline ja mitmeti mõistetav. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 1. oktoobril Tallinnas.
23. **Killu Mei** – Emakeele Seltsi 2020. aasta tegevusaruanne. Seltsi aasta koosolekul 26. augustil Tartus.
- **Helle Metslang**, vt Miina Norvik
24. **Taive Murd, Hannamari Soidla** – Ühe eesti keele õpetaja argipäev. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
25. **Miina Norvik, Helle Metslang, Karl Pajusalu** – Eesti keelest uurali ja Euroopa keelte tüpologia taustal. Seltsi 100 aasta juubeli tähistamisel 26. augustil Tartus.
26. **Elis Paemurd** – Eurotõlkija valikud ja võimalused. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.

27. **Urve Pirso** – Toimetaja vaade keelekorraldusele. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
– **Peeter Päll**, vt Margit Langemets
– **Karl Pajusalu**, vt Miina Norvik
28. **Raimo Raag** – Emakeele Selts, aga kas ikka akadeemiline? J. V. Veski (LIV) päeval 27. juunil Tartus ja veebis.
29. **Kadri Rahusaar** – Kuidas kirjastuses toimetatakse. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
30. **Hannu Remes** – Soome keeleteadlased Eesti silda ehitamas. Seltsi 100 aasta juubeli tähistamisel 26. augustil Tartus.
31. **Andra Rumm** – Küsimused intervjuudes. Noorte keelelaagris „Suuline keel kõnes ja kirjas“ 29.–31. oktoobril Paunkülas.
32. **Kadriliis Rämmann** – Eesti keele lõiminguvõimalusi teiste õppeainetega. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
33. **Andriela Rääbis** – Palved ja käsud suulises suhtluses. Noorte keelelaagris „Suuline keel kõnes ja kirjas“ 29.–31. oktoobril Paunkülas.
– **Hannamari Soidla**, vt Taive Murd
34. **Ilmar Tomusk** – Normist, tavadest ja vabadusest kolmes vaates: keeleametnik, õpetaja, kirjanik. Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
35. **Janek Tuttar** – Esinemishirm ja hiirte kartus. Noorte keelelaagris „Suuline keel kõnes ja kirjas“ 29.–31. oktoobril Paunkülas.
36. **Janek Vaab** – Lõunaeeesti kõrisulghäälilik. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 1. oktoobril Tallinnas.
37. **Lembit Vaba** – Sõnavarauuri ja mõtteid sõnavara uurimisest. F. J. Wiedemanni keelepäeval 24. septembril Väike-Maarjas.
38. **Ene Vainik** – Kuidas eestlane tunnustab? F. J. Wiedemanni keelepäeval 24. septembril Väike-Maarjas.
39. **Jüri Valge** – Emakeele Selts 1920–2020. J. V. Veski (LIV) päeval 27. juunil Tartus ja veebis.
40. **Jüri Valge** – Sajand Emakeele Seltsi. Seltsi 100 aasta juubeli tähistamisel 26. augustil Tartus.
41. **Mart Velsker** – Liivimaa kirjandused ja Kristjan Jaak Peterson. Kristjan Jaak Petersoni 220. sünniaastapäeval 14. märtsil Riias ja veebis.

42. **Kadri Vider** – Inimene saab massina vastu küll, aga miks ta peaks? Teemapäeval „Keelekorralduse äärmised võimalused“ 19. veebruaril Tallinnas ja veebis.
43. **Jüri Viikberg** – Sõnalaenud ajasõelas. F. J. Wiedemanni keelepäeval 24. septembril Väike-Maarjas.
44. **Eike Ülevain** – Autori rollist ja keelevahenditest tantsulavastusi tutvustavates tekstides. Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverentsil 1. oktoobril Tallinnas.

2021. AASTAL EMAKEELE SELTSILE SAADETUD VÕI KINGITUD KIRJANDUS

Ajakirjad, kogumikud ja aastaraamatud

- Avain.** Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti. 2020, 4. 2021, 1, 2, 3. Helsinki: Kirjallisuudentutkijain Seura.
- Virittäjä.** Kotikielen Seuran aikakauslehti. 1, 2. Helsinki: Kotikielen Seura, 2021.

Muid väljaandeid

- Eläväneelähtäjä haard hõngu: üteliisi võro keeli / võrukeelseid kõnekäände.** Kokko pandnu Urmas Kalla. Võru: Võro Instituut, 2014. 255 lk.
- Kaljulaid, Kersti. **Sõna on vaba.** Tallinn: Vabariigi Presidendi Kantselei, 2021. 266 lk.
- Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki.** Helsinki: Société Néophilologique.
- CVIII.** Kontakte, Kontraste und Kooperationen: Begegnungen zwischen Finnland und dem deutschsprachigen Raum. Herausgegeben von Marja Järventausta, Leena Kolehmainen, Pekka Kujamäki & Marko Pantermöller. 2022. 334 lk.
- Tietolipas.** Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 265.** Eletty uskonto. Arjen uskonnollisuudesta ja sen tutkimuksesta. Toimittanut Elina Vuola. 2020. 269 lk.
- 267.** Avantgarde Suomessa. toimittaneet Irmeli Hautamäki jt. 2021. 452 lk.

ANNIKA OHERDE

2021. AASTAL MANALA TEELE LÄINUD EMAKEELE SELTSI LIIKMED

Viivi Maanso 12.01.1929–11.04.2021

Anni Jürine 15.02.1985–20.04.2021

Tauno Lähteenkorva 13.10.1932–23.11.2021

Peeter Olesk 25.12.1953–25.11.2021

Jussi Kallio 01.10.1937–21.12.2021

IN MEMORIAM
ANNI JÜRINE
(15.02.1985–20.04.2021)

2021. aastal lahkus meie hulgast raske haiguse tagajärjel vaid 36 aasta vanusena silmapaistev eesti keele ja akadeemilise väljendusoskuse uurija, Tartu Ülikooli teadur ja Kaitseväge Akadeemia väljendusõpetuse lektor Anni Jürine. Emakeele Seltsi liige oli Anni alates 2010. aastast.

Saatuse tahtel lühikeseks jäänud teadlaseteel jõudis Anni hämmastavalt palju. Ta oli Eesti Kognitiivse Keeleteaduse Ühingu ja Euroopa Lingvistikaühingu liige, kuulus mitme projekti juhtkomiteesse ja konverentside korraldustoimkondadesse. Uurija ja õppejõuna keskendus ta nii akadeemiliste tekstide kirjutamisprotsessi mõtestamisele kui ka eesti keele liitsete grammatikaüksuste kujunemisele. Suure panuse andis ta oma noorusliku energia ja värske vaatenurgaga kõigisse uurimisprojektidesse, milles ta osales, olgu selleks kas morfosüntaksi, akadeemiliste tekstide väljendivaramu (2019), õpetajahariduse arendamise või teadustekstide konventsioonide projekt. Anni oli kõigis projektirühmades väga hinnatud kaaslane tänu oma tõsisele töösse suhtumisele, erilisele

meeskonnatöösusele ja inimlikule empaatiavõimele. Sellest annab tunnistust ka Anni osalusel valminud publikatsioonide loend, kus on palju eri kaasautoritega koostöös valminud artikleid.

Anni asus Tartu Ülikoolis eesti ja soome-ugri keeleteadust õppima 2004. aastal. Bakalaureuseõpingutele järgnesid magistrantuur ja *cum laude* magistrikraad aastal 2009, seejärel doktoriõpingud ja edukas kraadikaitsmine 2016. aastal. Oma doktoritööna kaitstud põhjaliku keeleteadusliku monograafia „The Development of Complex Postpositions in Estonian: A Case of Grammaticalization via Lexicalization“ („Liitpostpositsioonide kujunemine eesti keeles grammatiseerimise ja leksikalisatsiooni koostööl“) eest sai Anni üliõpilaste teadustööde riiklikul konkursil esimese preemia. Juba monograafia valimine doktoritöö vormiks näitab, et Annit ei rahuldanud kergemat teed minek, vaid ta tahtis kõike teha võimalikult süvitsi ja hästi. Sama ootas ta ka oma juhendatavatelt, olles neile eeskujuks oma süsteemsuse ja järjekindlusega.

Anni grammatikauurimusi ühendas keskendumine liitsete grammatikaüksuste (nt *selja taga* > *seljataga*, *käe all* > *käeall*; *nii et* > *nii et*) kujunemisele (2009, 2011, 2013, 2016, 2017, 2020) – teema, mida ta käsitles ka oma doktoritöös. Ta on oma uurimustega lisanud palju uut eesti keele liitsete kaassõnade ja sidendite arengu avamisse. Lõpetamata jäi artikkel kokkuhäälduse mõjust liitkaassõnade kujunemisele. Anni on koos kaasautoritega kirjutanud uurimusi ka semantika (2016, 2017), katseliste uurimismeetodite (2013), keelemuutuste (2011, 2017, 2018) ja koolipedagoogika teemadel (2017, 2020). Laiemale lugejaskonnale on mõeldud tema kirjutamisprotsessi kui mõtteviisi tutvustavad artiklid kirjutamise protsessilisest olemusest (2014, 2016, 2019), mustandite tähtsusest (2018), sisu olulisusest vormi ees (2019, 2020), tagasisidest kirjutamisprotsessis (2017) jpm.

Tähelepanuväärne on erialane haare, mis iseloomustab Anni lühikeseks jäänud teadlaseteed. Imetlust äratav pühendumus ja põhjalikkus, millega ta kõigisse oma tegemistesse suhtus. Kokku on temalt ilmunud 13 aasta jooksul peaaegu 40 teaduspublikatsiooni. Neist suur osa on seotud tema viimaste aastate uurimisprojektidega, mis keskendusid akadeemiliste tekstide uurimisele. Anni oli alates 2020. aastast kande jõud projektis „Teadusteksti konventsioonid Balti riikides: retooriline struktuur keelte ja kultuuride risttules“. Selle projekti alusandmeid tutvustab ka 2022. aasta aprillis kaasauthorsuses ilmunud postuumne artikkel eestikeelse

akadeemilise teksti tunnuste kohta ning ilmumas on veel sama projekti teoreetilisi lähtekohti ja metoodilist raamistikku avav artikkel.

Jääme Annit mäletama alati sõbraliku ja toetava kolleegi ning särava noore teadlasena, kelle lahkumine jättis tühja koha nii pooleli jäänud teadusprojektidesse kui ka lähedaste töö- ja teekaaslaste südamesse.

ILONA TRAGEL

EMAKEELE SELTSI JUUBILARID 2021. AASTAL

JAANUAR	03.01	Antoine Chalvin	55
	08.01	Margit Langemets	60
	14.01	Karin Kaldamäe	60
	17.01	Marju Märtson	85
	17.01	Pille Penjam	40
VEEBRUAR	04.02	Anu Nurk	60
	06.02	Taima Kiisverk	75
	15.02	Urve Pirso	50
	16.02	Rogier Blokland	50
MÄRTS	01.03	Mihhail Kremes	45
	05.03	Marta Raisma	95
	13.03	Kalli-Merike Karise	85
	09.03	Anu-Reet Hausenberg	80
	12.03	Mati Erelt	80
	15.03	Peeter Päll	60
	16.03	Madis Paide	75
	17.03	Priit Järve	80
	24.03	Tiina Alekõrs	40
APRILL	11.04	Hille Pajupuu	65
MAI	05.05	Merle Leppik	85
	05.05	Reet Kasik	75
	05.05	Heinike Heinsoo	65
	14.05	Katrin Piller	50
	20.05	Uno Liivaku	95
	27.05	Eduard Odinets	45

JUUNI	02.06	Mare Valge	65
	03.06	Peep Leppik	80
	05.06	Helgi Vihma	90
	05.06	Udo Uibo	65
	06.06	Satu Grünthal	60
	07.06	Urmas Sutrop	65
	15.06	Tiina Kattel	50
	16.06	Sirje Ootsing	80
	19.06	Anu Vane	40
	30.06	Siiri Soidro	45
	30.06	Annika Viht	40
JUULI	01.07	Tiina Halling	65
	06.07	Helen Plado	40
	19.07	Krista Mihkels	45
	21.07	Andriela Rääbis	55
	22.07	Piret Kriivan	60
	23.07	Ago Künnap	80
AUGUST	10.08	Eino Koponen	65
	13.08	Liisi Piits	45
	14.08	Ene Sepp	75
	28.08	Margit Kuusk	55
	29.08	Anu Haak	80
	29.08	Helena Metslang	40
	30.08	Piret Järvela	65
SEPTEMBER	22.09	Ingrid Krall	65
	30.09	Tiit Maksim	80
OKTOOBER	02.10	Paul Hagu	75
	03.10	Anastassia Zabrodskaja	40
	05.10	Eva Liina Asu-Garcia	50
	11.10	Mari Kõiv	60
	17.10	Einar Kraut	75

	17.10	Rein Veidemann	75
	20.10	Tiia Valdre	65
	28.10	Annika Hussar	55
NOVEMBER	01.11	Marje Joalaid	75
	08.11	Ele Süvalep	70
	28.11	Irina Külmoja	75
DETSEMBER	02.12	Reet Igav	40
	16.12	Ülle Hendrikson	55
	21.12	Eva Saar	45
	26.12	Helga Laanpere	90
	26.12	Kadri Tamm	60

EMAKEELE SELTSI LIIKMETE NIMESTIK

SEISUGA 31.12.2021

AULIIKMED

Mati Erelt (Tallinn)
Tiiu Erelt (Tallinn)
Enn Ernits (Tartu)
Auli Hakulinen (Helsingi)
Helju Kaal (Tallinn)
Marja Kallasmaa (Tallinn)
Reet Kasik (Tartu)
Valve-Liivi Kingisepp (Tartu)
Uno Liivaku (Tallinn)
Ellen Niit (Tartu)
Hannu Remes (Kajaani)
Eevi Ross (Tallinn)
Huno Rätsep (Tartu)
Lembit Vaba (Saku)
Jüri Valge (Tartu)
Tiit-Rein Viitso (Tartu)
Asta Õim (Muraste)

TEGEVLIKMED

Kätlin Aare (Tartu)	Tiina Alekõrs (Tartu)
Triin Aasa (Järvamaa)	Pilvi Alp (Tallinn)
Katrin Aava (Tallinn)	Jaan Alver (Tallinn)
Kai Adamson (Tallinn)	Reili Argus (Tallinn)
Erika Ader (Tallinn)	Pille Arnek (Tallinn)
Aino Admann (Tallinn)	Kari Aro (Turu)
Mari Aigro (Tartu)	Sirje Arro (Tallinn)
Sirje Ainsaar (Saku)	Madis Arukask (Tartu)
Marit Alas (Tallinn)	Eva Liina Asu-Garcia (Tartu)

Uldis **Balodis** (USA)
 Kristiina **Bernhardt** (Harjumaa)
 Rogier **Blokland** (Uppsala)
 Kersti **Boiko** (Riia)
 Antoine **Chalvin** (Pariis)
 Anna **Edela** (Tartu)
 Kaja **Eenlaid** (Tartu)
 Martin **Ehala** (Tallinn)
 Mart **Eiman** (Tallinn)
 Maret **Einmann** (Tallinn)
 Pekka **Erelt** (Tallinn)
 Liis **Ermus** (Tallinn)
 Valts **Ernštreits** (Carnikava, Tartu)
 Pille **Eslon** (Tallinn)
 Mariko **Faster** (Võru)
 Linda **Freienthal** (Vinni)
 Jingyi **Gao** (Peking)
 Olga **Gerassimenko** (Tartu)
 Riho **Grünthal** (Helsingi)
 Satu **Grünthal** (Helsingi)
 Anu **Haak** (Tallinn)
 Külli **Habicht** (Tartu)
 Paul **Hagu** (Tartu)
 Tiina **Halling** (Tartu)
 Andres **Hallmägi** (Tallinn, Narva)
 Sirje **Hassinen** (Vantaa)
 Anu-Reet **Hausenberg** (Tallinn)
 Egle **Heinsar** (Tallinn)
 Reet **Hendrikson** (Tartu)
 Heinike **Heinsoo** (Tartu)
 Ülle **Hendrikson** (Tartu)
 Tiit **Hennoste** (Tartu)
 Mall **Hiiemäe** (Tartu)
 Katrin **Hiitam** (Manchester)
 Helen **Hint** (Tallinn)
 Annika **Hussar** (Tallinn)
 Anu **Ilus** (Tallinn)
 Sulev **Iva** (Tartu)
 Tiiu **Jaago** (Tartu)
 Marje **Joalaid** (Tallinn)
 Piret **Joalaid** (Tallinn)

Maris **Johannes** (Tallinn)
 Evi **Juhkam** (Tallinn)
 Maris **Jõks** (Tallinn)
 Priit **Järve** (Tallinn)
 Piret **Järvela** (Tallinn)
 Lea **Jürgenstein** (Tartu)
 Maria **Jürimäe** (Tartu)
 Brita **Kaasik** (Tallinn)
 Üllar **Kadai** (Hargla)
 Mall **Kaevats** (Tallinn)
 Annekatrin **Kaivapalu** (Tallinn)
 Karin **Kaldamäe** (Tallinn)
 Jelena **Kallas** (Tallinn)
 Aldo **Kals** (Tartu)
 Mari-Liis **Kalvik** (Noarootsi)
 Kalli-Merike **Karise** (Tallinn)
 Merit **Karise** (Saaremaa)
 Ellen **Karu** (Tallinn)
 Maarja **Kasema** (Tallinn)
 Aleks **Kasepalu** (Tartu)
 Ann **Kask** (Tartu)
 Riina **Kasser** (Tallinn)
 Tiina **Kattel** (Tartu)
 Elisabeth **Kaukonen** (Tartu)
 Leelo **Keevallik** (Linköping)
 Petar **Kehayov** (Tartu)
 Mari **Kendla** (Tallinn)
 Krista **Kerge** (Tallinn)
 Katrin **Kern** (Tartu)
 Tiiu **Keskpaik** (Tartu)
 Liina **Kesküla** (Tallinn)
 Aili **Kiin** (Viljandi)
 Taima **Kiisverk** (Tallinn)
 Tiina **Kikerpill** (Tartu)
 Leelo **Kingisepp** (Tallinn)
 Pille **Kippar** (Tallinn)
 Mare **Kitsnik** (Tallinn)
 Evelin **Kivimaa** (Tallinn)
 Birute **Klaas-Lang** (Tartu)
 Aime **Klandorf** (Kehtna)
 Väino **Klaus** (Tallinn)

Mari **Koik** (Tallinn)
 Agnes **Kolga** (Keila)
 Kaidi **Kolsar** (Tallinn)
 Kristina **Koppel** (Tallinn)
 Eino **Koponen** (Helsingi)
 Kadri **Koreinik** (Tartu)
 Mari-Liis **Korkus** (Tallinn)
 Ekaterina **Kornilitsina** (Tartu)
 Ingrid **Krall** (Tallinn)
 Einar **Kraut** (Tallinn)
 Mihhail **Kremez** (Tallinn)
 Piret **Kriivan** (Tallinn)
 Reet **Kroll** (Tartu)
 Valve **Kullus** (Tallinn)
 Ott **Kurs** (Tartu)
 Margit **Kuusk** (Tartu)
 Kristin **Kuutma** (Tallinn)
 Mari **Kõiv** (Tallinn)
 Mare **Kõiva** (Tartu)
 Otilie **Kõiva** (Tallinn)
 Marju **Kõivupuu** (Tallinn)
 Irene **Käosaar** (Tallinn)
 Inge **Käsi** (Tartu)
 Irina **Külmoja** (Tartu)
 Annika **Küngas** (Kopenhaagen)
 Ago **Künnap** (Tartu)
 Aili **Künstler** (Tallinn)
 Andra **Kütt** (Tallinn)
 Astrid **Küüts** (Laagri)
 Johanna **Laakso** (Helsingi)
 Klaus **Laalo** (Helsingi)
 Heli **Laanekask** (Tartu)
 Kirsi **Laanesoo** (Tartu)
 Helga **Laanpere** (Tallinn)
 Tiina **Laansalu** (Tallinn)
 Triinu **Laar** (Tartu)
 Helje **Laas** (Tartu)
 Ilmari **Lahti** (Tallinn)
 Vahur **Laiapea** (Tallinn)
 Kaisa **Lamsoo** (Tallinn)
 Margit **Langemets** (Tallinn)

Olaf **Langsepp** (Tartu)
 Kari **Laukkanen** (Helsingi)
 Tiina **Leemets** (Tallinn)
 Maeve **Leivo** (Põlvamaa)
 Kersti **Lepajõe** (Tartu)
 Jane **Lepasaar** (Tallinn)
 Merle **Leppik** (Võrumaa)
 Nansi **Leppik** (Tallinn)
 Peep **Leppik** (Helme)
 Sander **Liivak** (Rakvere)
 Irja **Lindström** (Vantaa)
 Liina **Lindström** (Tartu)
 Maria-Maren **Linkgreim** (Tallinn)
 Siret **Linnas** (Tallinn)
 Järvi **Lipasti** (Helsingi)
 Anna-Olga **Luga** (Narva)
 Aita **Maasik** (Tartu)
 Sirje **Maasikamäe** (Tallinn)
 Tiit **Maksim** (Tallinn)
 Alo **Malt** (Luksemburg)
 Tiina **Malt** (Luksemburg)
 Piret **Malv** (Tallinn)
 Aive **Mandel** (Tartu)
 Margit **Maran** (Tallinn)
 Tiia **Margus** (Tartu)
 Killu **Mei** (Tallinn)
 Mart **Meri** (Tallinn)
 Arne **Merilai** (Tartu)
 Alo **Merilo** (Tallinn)
 Helle **Mets** (Viimsi)
 Mari **Mets** (Põlva)
 Helena **Metslang** (Tallinn)
 Helle **Metslang** (Tallinn)
 Iris **Metsmägi** (Tallinn)
 Andres **Mihkels** (Tallinn)
 Krista **Mihkels** (Tartumaa)
 Meelis **Mihkla** (Tallinn)
 Merilin **Miljan** (Tallinn)
 Ruth **Mirov** (Tallinn)
 Kadri **Muischnek** (Tartu)
 Argo **Mund** (Rakvere)

Sirje **Mäearu** (Tallinn)
 Helika **Mäekivi** (Tartu)
 Marju **Märtson** (Tallinn)
 Merit **Müller** (Tartu)
 Peep **Nemvalts** (Tallinn)
 Silvi **Nemvalts** (Tallinn)
 Tiia **Neuvenen** (Tartu)
 Sirje **Nilbe** (Tartu)
 Leena **Nissilä** (Oulu)
 Miina **Norvik** (Tartu)
 Piret **Norvik** (Tallinn)
 Anu **Nurk** (Tartu)
 Eduard **Odinets** (Tallinn)
 Anni **Oja** (Tartu)
 Vilja **Oja** (Tallinn)
 Tiio **Ojanurme** (Tartu)
 Sirje **Olesk** (Tartu)
 Katrin **Olhovikov** (Tartu)
 Martin **Ollisaar** (Tallinn)
 Mare **Onga** (Tartu)
 Sirje **Ootsing** (Tallinn)
 Heili **Orav** (Tartu)
 Mart **Orav** (Tartu)
 Heido **Ots** (Tallinn)
 Sigrid **Ots** (Tartu)
 Leelo **Padari** (Tartu)
 Tiina **Paet** (Tallinn)
 Madis **Paide** (Tartu)
 Elsa **Pajumaa** (Tallinn)
 Hille **Pajupuu** (Tallinn)
 Jaan **Pajupuu** (Tallinn)
 Karl **Pajusalu** (Tartu)
 Renate **Pajusalu** (Tartu)
 Tiia **Palosaar** (München)
 Linda **Palts** (Viljandi)
 Annika **Pant** (Tartu)
 Indrek **Park** (USA)
 Toomas **Paul** (Tallinn)
 Heikki **Paunonen** (Nurmijärvi)
 Pille **Penjam** (Tartu)
 Mall **Pesti** (Tallinn)

Mare **Piho** (Tartu)
 Liisi **Piits** (Tallinn)
 Katrin **Piller** (Tartu)
 Urve **Pirso** (Tallinn)
 Helen **Plado** (Tartumaa)
 Raili **Pool** (Tartu)
 Vaike **Potseps** (Tartu)
 Kristiina **Praakli** (Tartu)
 Külli **Prillop** (Tartu)
 Esta **Prangel** (Tallinn)
 Külvi **Pruuli** (Tartu)
 Helin **Puksand** (Tallinn)
 Leili **Punga** (Tartu)
 Matti **Punttila** (Vantaa)
 Fred **Puss** (Tartu)
 Halliki **Põlda** (Tallinn)
 Aivar **Põldvee** (Järvamaa)
 Peeter **Päll** (Tallinn)
 Jari **Pärgma** (Tartu)
 Liina **Pärismaa** (Tartu)
 Mirel **Püss** (Tallinn)
 Maire **Raadik** (Tallinn)
 Raimo **Raag** (Uppsala)
 Virve **Raag** (Uppsala)
 Marta **Raisma** (Tartu)
 Sirje **Rammo** (Tartu)
 Øyvind **Rangøy** (Tartu)
 Mart **Rannut** (Narva)
 Sirje **Ratso** (Tallinn)
 Pärle **Raud** (Tallinn)
 Tuuli **Rehemaa** (Tallinn)
 Riina **Reinsalu** (Tartu)
 Kristel **Ress** (Tartu)
 Lydia **Risberg** (Tallinn)
 Anne **Romet** (Tallinn)
 Ethel **Roosna** (Tallinn)
 Helen **Roots** (Tallinn)
 Jaan **Ross** (Tallinn)
 Kristiina **Ross** (Tallinn)
 Margit **Ross** (Tallinn)
 Andra **Rumm** (Tartu)

Ingrid **Rummo** (Tartu)
 Maia **Rõigas** (Tartu)
 Andriela **Rääbis** (Tartu)
 Ingrid **Rüütel** (Tartu, Tallinn)
 Tiina **Rüütmaa** (Tallinn)
 Edgar **Saar** (Tartu)
 Eva **Saar** (Tartu)
 Evar **Saar** (Võru)
 Heete **Sahkai** (Tallinn)
 Tiiu **Salasoo** (Roseville)
 Age **Salo** (Tartu)
 Monika **Salo** (Tartu)
 Urve **Salus** (Tallinn)
 Anu **Saluäär** (Tallinn)
 Kristi **Salve** (Tartu)
 Tiina **Sammelselg** (Tartu)
 Joel **Sang** (Tallinn)
 Mari **Sarv** (Tartu)
 Õie **Sarv** (Võrumaa)
 Rein **Saukas** (Tartu)
 Meeli **Sedrik** (Tartu)
 Tõnu **Seilenthal** (Tartu)
 Arvi **Sepp** (Raplamaa)
 Ene **Sepp** (Tallinn)
 Ann **Siiman** (Tartu)
 Maarja **Siiner** (Tartu)
 Hanna **Sinijärv** (Tallinn)
 Siiri **Soidro** (Tallinn)
 Karin **Soodla** (Tartu)
 Sven-Erik **Soosaar** (Tallinn)
 Claudia Maria **Steinhardt**
 (Hamburg)
 Helena **Sulkala** (Kempele)
 Urmas **Sutrop** (Tartu)
 Tiina **Södermann** (Helsinki)
 Ele **Süvalep** (Tartu)
 Anastassia **Zabrodsckaja**
 (Tallinn, Tartu)
 Kaja **Tael** (Tallinn)
 Ilze **Tälberga** (Tartu)
 Mirell **Talbre** (Tallinn)

Anne **Tamm** (Budapest)
 Kadri **Tamm** (Elva)
 Vally **Tamm** (Tartu)
 Eha **Tammo** (Võru)
 Kairi **Tamuri** (Tallinn)
 Joonas **Taniloo** (Tartu)
 Piia **Taremaa** (Tartu)
 Svea **Tarkin** (Tartu)
 Lehte **Tavel** (Haabneeme)
 Tõnu **Tender** (Tallinn, Tartu)
 Maarika **Teral** (Tartu)
 Pire **Teras** (Tartu)
 Mai **Tiits** (Tallinn)
 Silva **Tomingas** (Saku)
 Ülle **Tomson** (Valga)
 Ilmar **Tomusk** (Tallinn)
 Maren **Toom** (Tallinn)
 Reeli **Torn-Leesik** (Tartu)
 Peeter **Torop** (Tartu)
 Szilárd Tibor **Tóth** (Tartu, Narva)
 Jekaterina **Trainis** (Tallinn)
 Tuuli **Tuisk** (Tartu)
 Tarmo **Tuule** (Kose)
 Maria **Tuulik** (Tallinn)
 Igor **Tõnurist** (Tallinn)
 Helen **Türk** (Tartu)
 Udo **Uibo** (Tallinn)
 Jaan **Undusk** (Tallinn)
 Rein **Undusk** (Tallinn)
 Anne **Uusen** (Keila)
 Mari **Uusküla** (Tallinn)
 Marja **Vaba** (Saku)
 Piret **Vahtra** (Tallinn)
 Elle **Vaimann** (Tartu)
 Ene **Vainik** (Tallinn)
 Natalia **Vaiss** (Tallinn)
 Tiia **Valdre** (Tallinn)
 Mare **Valge** (Tartu)
 Anu **Vane** (Tallinn)
 Silvi **Vare** (Tallinn)
 Reet **Varik** (Tallinn)

Andra **Veidemann** (Tallinn)
Rein **Veidemann** (Tallinn)
Ann **Veismann** (Tartu)
Trivimi **Velliste** (Tallinn)
Eva **Velsker** (Tartu)
Kullo **Vende** (Tallinn)
Anna **Verschik** (Tallinn)
Leidi **Veskis** (Tallinn)
Aime **Vettik** (Tabasalu)
Kadri **Vider** (Tartu)
Helgi **Vihma** (Tallinn)
Mati **Vihman** (Tallinn)
Virve-Anneli **Vihman** (Tartu)
Annika **Viht** (Tallinn, Tartu)
Jüri **Viikberg** (Tallinn)

Anni **Viirmets** (Tallinn)
Maigi **Vija** (Tartu)
Ülle **Viks** (Tallinn)
Marju **Vilbaste** (Tallinn)
Eha **Viluoja** (Tallinn)
Piret **Voll** (Tallinn)
Kai **Võlli** (Tallinn)
Maia-Ülle **Väkram** (Tallinn)
Toomas **Väljataga** (Tallinn)
Reet **Vääri** (Tartu)
Eberhard **Winkler** (Göttingen)
Haldur **Õim** (Tartu)
Sirje **Õim** (Tartu)
Jaan **Õispuu** (Saue)
Eliisa **Ülevain** (Tartu)

9 770206 373123